

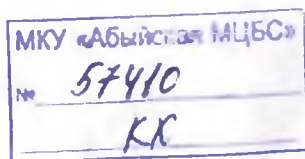
Д.Г. СЛЕПЦОВ

Элгэс (Абый) олоҕо
уонна дьоно
(XVII-XX)

Д.Г.Сленцов

ЭЛГЭС (АБЫЙ) ОЛОҢО
УОННА ДЬОНО
(XVII-XX)

Абый улууна, 2015 с.

Эппиэттир редактор Колодезникова Л.Д., ХИФУ доцена,
культурология кандидата, СР үөрэҕиринитин туйгуна

Хомуйан онордулар, бэчээккэ бэлэмнээтилэр
Г.П. Атласов, А.Д.Сленцова

Кинигэ таһын онордо Г.Е.Дьячковскай

С 47 ЭПЭС (АБЫЙ) О.ЮҢО УОННА ДЬОНО (XVII-XX) / [хомуйан онордулар
Гаврил Пантелеймонович Атласов, Анна Дмитриевна Сленцова]. - «Хотугу
кыым» хаһыат ред., 2015. - 268

Кинигэҕэ Майыар нэһилиэгин олохтооҕо, пенсионер Дмитрий Гаврильевич Сленцов араас кэмнэргэ суруйбут ыстатыйалара киридилэр. Онно Абый сириин историята, торүт олохторун туһунан кэпсэнэр.

Кинигэ аабааччы китин арааҕагыгар аһанар.

В настоящий сборник вошли документально-художественные очерки об истории Абыйского улуса, о его коренных жителях.

УДК 908.571. 56.22 (082)
ББК 26.89 (2 Рос. Яку) Я43

Ийнээбүтэ:

Бастакы чааһа. Индигир эйгэтигэр	5
1. Агторган	7
2. Индигир эйгэтинэр	9
3. Тумус хайа эбээнгэрэ	12
4. Намыы сиригэр	14
5. Хабаровтар	42
6. Костокүүн Рязанский	51
7. Устин Никулин	54
8. Иван Хабаров - Нуучча Мочоко	57
9. Ырыа эмит ылланаара	73
10. Д.Г.Сленцов очеркаларын туһунан	78
Иккис чааһа. Элгэс (Абый) олоҕо уонна дьолло	81
1. Киирин тыл	82
2. Уһулуччулаах кыраайы үөрттээччи	84
3. Сленцов Д.Г. олобун сүрүн кэрдннэтэрэ	86
4. Тарҕаммаҕах удьуор	88
5. Пакатило	95
6. Бөгүөсэ	97
7. Дьоргос кыһа	104
8. Хачымаас уолаттара	105
9. Улуу ырыаһыттар	112
10. Ырыа Чоохон	114
11. Сааргыл ойуун удьуордара	120
12. Хорсун кыргыттар	127
13. Омукаан	134
14. Дьолломмотоһ ыаллар	141
15. Моойтоон уола Баһылай	149
16. Баай уонна хамначыттар. Бийэс Спиридон	156
17. Элгэс улууһугар Соломовтар тарҕаныыллара	169
18. “Абааһы” оҕолор	180
19. Боро Бүөтүр	180
20. Бороҕой оҕото	187
21. Күлтү	192
22. Чэксэнир удаҕан	195
23. Буор Мочоко	200
24. Марке	205
25. Дьоргос	207
26. Тумус Хайа. Индигирка	209
27. Тумус Хайа (Ногдан)	213
28. Боронтоок	236
29. Туорахаан	236
30. Охонноһуй Киингэс	241
31. Гимназия үөрттээччилэрэ торообут дойдularын историятын үөрттээлэр	254
32. Киингэ сорох геройдарын сыдыааннара	256
Үһүс чааһа. Слыһарыылар	259

Бастакы чааһа Степан Дадаскинов “Индигир эйгэтигэр” (Абий улууһун былыргытын уонна төрүг олохторун тустарынан документальнай очеркалар) хомуурунньугуттан ылылынна.

Автортан

Билингни Абый сиригэр быдан былыр төрүттэнэ сылдыбыт Элгэс улууһун историята, күн-бүгүн даҕаны, чинчийээччилэри эрэ буолбакка, онно төрөөбүт, онтон төрүттээх дьоннору кэрэхсэтэр. Кинилэргэ, төһө кыахпыт тийэринэн, биллэр чахчыларга олобуран кэпсэи түһэргэ санаммыппыт ыраатта. Мин тоҕо «кэпсэи түһэргэ» диибиний? Бу улуус историята, оччотооҕу омуртар олохторо, бэйэ-бэйэлэрин билсиппилэрэ олус кинэн эйгэлээхтэр, бэрт дириҥ силистээхтэр. Олору толору ырытар кыах миэхэ, биллэн турар, суох. Кэлэр көлүөнэлэр уонна билинни үөрэхтээх ыччаттар силгин ситэрэн кэпсиэхтэрэ диин эрэнэбин.

Мин, тус бэйэм, эппитим курдук, кырдыгы кэпсээтэрбин диин, академик Окладников А. П. 1977 с. Зашиверской тупунан Москвина бэчээттэппит кинигэтин туһаным. А.И. Худяков Элгэс улууһа Верхоянской уокуругар холбоммут кэмни туһунан суруйуутун эмиэ туһаным. Сахалар 17-с, 18-с үйэлэргэ хоту тарҕаныыларын туһунан ученай А.С.Парникова суруйуутун аахтым, билсестим. Ону таһынан урукку Элгэс улууһугар олорбут уһун үйэлээх дьоннор кэпсээннэрин кытта история чахчылары тэннээн көрөн, бу очеркаларбын суруйа сатаатым. Манньык дьоннор ахтыы тыл этэн, кэпсээн-сэһэргээн хаалларбыттар эбит: 1947 с. 96 сааһыгар өлбүт Слепцов Иван Иванович (Сото), 1956 с. 105 сааһыгар өлбүт Слепцов Афанасий Климентович (Маркыс), 1941 с. 72 сааһыгар өлбүт Черемкин Дмитрий Степанович (Бүттээх), 1934 с. 72 сааһыгар өлбүт Рязанская Иван Кон-

стантинович (Трапесник) уонна уһуннук олоҕорбут, элбэх сонуну кэпсээн хаалларбыт Соломов Егор Константинович, Рязанская Николай Петрович, Слепцов Егор Афанасьевич кэпсээннэрин туһаным. Кинилэри, ити ытык кырдыаҕастары кытта, тыыннаахтарына сирэй көрсөн сэхэргэспитим. Ону таһынан Слепцов Софрон Ивановичы (Муома) 1950 сыллаахха, Слепцов Семен Егоровичы 1950 с. өлүөр диэри, бэрт астыктык сэхэргэхэр киһим этэ уонна Слепцова- Садовникова Агафия Егоровичаны (1980 сылга өлбүтэ), Никулин Петр Степановичы (1922 с. өлбүтэ) уонна Слепцов Алексей Гаврильевичы кытта сэхэргэспитим. Кинилэр Элгэс улууһун туһунан, Индигиргэ Дьааньыттан ынах, сылгы сүөһүлэри аҕалыыны, оччотооһу омуктар ханныктарын, туох дьарыктаахтарын, итэбэллээхтэрин биирдик, утуктуспут курдук үүт-үкчү кэриэтэ кэпсэниллэрэ. Ол кинилэр иннинээҕи кэмгэ олоҕорбут дьонноҕор кырдыгы-чахчыны сэхэргээн хаалларбыттарыны туһунта дии саныбын...

Дмитрий Слепцов.

ИНДИГИР ЭЙГЭТИГЭР

1636 сүл анараа өттүгэр, Иван Ребров биһиги биллигини өрүсүтүн Индигири арийыан иннинэ, бу өрүс эйгэтигэр киһи-сүөһү уонна хамныыр-харамай, кыыл-сүөл ханнык көрүнгэрэ бааллара биллибэт этэ. Бу саҕана Индигир муораҕа киһирэр төрдүгэр ыт көлөнөн сылдыар дьонно баалларын иһин, бастакы хотугу сирин чинчийээччилэр өрүһү «Ыттаах өрүс» диэн, ааттаабыттара. Оччолорго өрүс сүннүһүн Илин эгээргэ — эбээннэр, арҕаа — юкагирдар тарҕанан-бытанан сылдыаллара. Кинилэр таба, ыт көлөлөөхтөрө, тугу булбуттарын-бултаабыттарын аһыыллара. Итэҕэллэрэ сир-дойду, үүнэр от-мас иччилэрэ уонна айылҕа дыккити көстүүлэрэ этилэрэ.

Бу дойду дьонно Индигир эбэ эйгэтигтэн тахсыбат, ыраах тэлэһийбэтэрэллээхтэрэ. 1639 сыллаахха Иван Постник өрүс илин өттүгэр маннайгы зимовьены тутан олохсуйар кэмнэгэр юкагирдары аан бастаан көрсүбүттэрэ. Уонна «Ыраахтааҕы суола» диэн төлөбүрү төлүөхтэрин туһунан кинилэргэ иһитиннэрбиттэрэ. Дьэ, мантан саҕаламмыта хоту дойду төрүт олохтоохторо Россия төрүт дьоннорун кытта билсиһинлэрэ, доҕордоһуулар.

Саҕа кэлбит нууччалар маннайгы зимовьеларыттан саҕалаан, атын зимовьелары тутан барбыттара. Ол юкагирдары, эбээннэри дыктиргэппитэ, кинилэргэ мас дьинэ улахан сонун этэ. Нууччалар олохтоох омуктар тылларын билбэтэллэр даҕаны, араас тэриллэри, аһыыр аһы, таннар таһаһы дьүһүннээн көрдөрсөн,

сыяа өйдөһөр буолбуттара. Ол курдук, ылсыһар-бэрсихэр үгэс олохтоммута. Итинтэн бэйэ-бэйэни ытыктаһыы саҕаламмыта.

Хотугу сир төрүт олохтоохторо хантан кэлбиттэрэ өр кэмгэ таабырын таайыыта буолбута. Эбээннэр, юкагирдар тустарынан биниги өбүгэлэрбит кэпсээн хаалларбыттарыттан уонна историяҕа суруйуулартан сылыктаатахха, кинилэр Амур диэкилтэн Охотскай муоранан эргийэн манна кэлбиттэрэ быһаарыллар. Ол иһин кинилэри барыларын, бастаан, ламууттар дииллэрэ. Индигир хайаларын олохтоохторо өрүстэрин төрдүнээҕи муораны — «Лаамы муората» дииллэрэ. Итинэнэ, ол диэкилтэн кэлэр дьоннору «Лаамы дьонноро» диэн ааттыылара. Индигир төрдүгэр сайылаабыт хаастар күһүн собуруу аастахтарына, «Лаамы хааһа» ааста, айаннаата дииллэрэ.

Илинтэн да, арҕааттан да кэлбиттэр Халыма, Индигир өрүстэргэ олохсуйбуттара. Кэлин, сыяа Дьяаны, Индигир уонна Халыма өрүстэр орто, итинэнэ үөһээ салааларынан тарҕаабыттара. Сырыы-айан төһө элбиир да, сана аартыктар арыллаллара чаччы. Ол курдук Дьяаны өрүстэн Индигир өрүскэ Кэлээдьин үрээни батыһан киирэллэрэ. Бастакы айанныыттар бу суолунан кэлбиттэрэ уонна Дьяаны өрүһүнэн чирээстээн, Өлүөнэ өрүскэ киирэн, билинги Бороҕон сиригэн Дьокуускай олоҕун булаллара. Манньык суол бэрт үгүс күчүмэҕэйдээҕин иһин, айанныырга тийиниллэрэ. Атын суол суоҕа.

Бу кэмгэ ол Кэлээдьин үрэх сүннүгэр эбээннэр «Наньянкыр» диэн аҕаларын ууһа олохсуйбута. Кинилэр олус элбэхтэрин курдук үһүйээннэр кэпсипиллэр. Тордохторун буруоларын үрдүнэн көтөн аһар хоптолор түөстэрэ саһаран хаалара диэн... Кинилэр сир ньуурун хайалар үрдээһиннэринэн, намтааһыннарынан быһаараллара. Олус мындырдара. Ол курдук Индигир эбээннэрэ икки төрүт уустар этилэрэ. Илин Таас диэкилэр — Кункугурдар, Арҕаа Таастар — Ньяньанкырдар. Арҕаагылар Дьяаны сиригэн эбээннэрин кытта сибээстээхтэрэ.

Индигир өрүскэ сана суол аһыллан, саха сиригэн илин өттүнээҕи дьону-сэргэни сэргэхсиппитэ. Өлүөнэ салаата Алдан

өрүс умнаһыгар олохтоох сахалар Дьяаны өрүскэ кэлитэлиир буолбуттара. Сорохтор, кэлээт олохсуйан барбыттара. Сорох сахалар Индигиргэ тийтэлээбиттэрэ. Саҥа тутулар Зашиверскай дэриэбинэтигэр кэлитэлээбиттэрэ. Онтон Халыма өрүскэ, Муома, Оймокоон сирдэригэр тарбаабыттара.

Сахалар Зашиверскай сиригэр XVII-с үйэбэ кэлбиттэр эбит. Онно 1700 сыл танара дьиэтин салалтатыгар үс саха кирибиттэрин туоһулуур докуменнар бааллар. Оччотооҕу 1712 сыллааҕы учуокка сүүрбэ биир саха баара чуолкайданар. Уонна 1739 сыллааҕы Зашиверскайга Лаптев Д.Я. Индигир өрүс төрдүгэр сахалары көрбүтүн туһунан А.С. Парникова бэйэтин кинигэтигэр суруйбута. Сахалар Индигиргэ XVII -с үйэ ортотугар кэлэн олохсуйбуттара дэнэр.

Индигир орто тардытыгар билинги Кэбэргэнэ сиригэр Илин Таастан төрүттээх эбээннэр олохсуйбуттара үһүйээннэргэ кэпсэнэр. Ону туоһулуур Зашиверскай туһунан суруйууга 1670 сыл Өрөк-Чөрөк атамаан өрүһү өрө өксөйөн тахсыбыт уонна «Тэргэн» диэн сэбинэн эбээннэри ытыалаабыт, хааннарын тохнут. Ол омук хаана Индигир тааһыгар нигэн хаалбыта үһү. Инньэ гынан хаан өһнөөх таастар өрүс дьаратыйдагына тахсан кэллэллэрэ диэн кэпсинллэрэ. Ол ытыалааһынтан ордубут аҕыйах эбээннэр Илин Тааска куотан, кэлин Тумус Хайа эбээннэригэр холбоспуттара үһү.

Тумус Хайаба эбээннэр түн былыргыттан олохсуйбуттара биллэр. Онно икки бөдөн аҕа уустара — Кункугур уонна Ньян-ньанкыр эбээннэрэ көрсүһэллэрэ. Үлэсигэн. Хас биирдии аҕа уһун баһылыга туспа бэлиэлээх кэлэрэ. Холобура, Кункугурдар баһылыктара борон өгһнөөх табалаах, борон таба танастаах буолара. Ньянньанкыр баһылыга элэмэс табанан, оннук өгһнөөх тирии таһаһы таһнан көрсүһүүгэ аттанара. Киһилэр онно хайа сирдэринэн бултуохтары, табаларын мэччиттэхтэрин уонна хайа кыһы хайа уолга кэргэн биэрэри быһаарсаллара. Баһылыктар үлэхтэрин, быһаарсыларын ким да кэлэр, толорбот буолар бырааба суоҕа.

Быһылыктар сыһыа чугасыһан, сотору-сотору ыаллаһар, уруурҕаһар буолан испиттэрэ. Көлүнэр табаны атастаһыы, булт этин бэлэх бэрсини (нымааттаһыы) саҕаламмыта. Ол икки аҕа ууһун сыһыаннарын тупсарбыта.

Индигир өрүс сүннүгэр олохсуйбут омуктартан, сорохторо, байар-тайар санааҕа киирбиттэрэ. Ордук, тагара үлэһиттэрэ уонна эргимсиктэр суудайбыттара. Кинилэр хамса табаҕы, кутуу чэйи уонна арыгыны атыылаан, омуктар түүлээхтэрин босхону эрэ үрдүнэн ылаллара. Ол туһунан туспа сэрһэргинэххэ сөп.

Түмүк курдук эттэххэ, билинги Кэбэргэнэ сиригэр олохсуйбут эбээннэр быдан өрдөөбү Кункугур уонна Ньанньанкыр аҕа уустарыттан төрүттээхтэр. Биһиги аҕан кордөхпүтүнэ, билинги биһиги Майыарбыт нэһилиэгэр Кункугур ууһуттан - 49, Ньанньанкырдартан — 35 эбээн баар. Аҕыйабыт төрүөттэрин быһаччы этэр кытаанах. Ити эрээри, оччотооҕу атаҕастабылтан, долгун-долгун кэлитэлээбит ыарыылартан өлүү-сүтүү элбэбэ диэхтээхпит. Ону ааһан, Октябрьскай революция иннинэ, кинилэр көһө сылдьар ыар, аас-тубар олохторо сабыдыаллаабыта.

Түмүс хайа эбээннэрэ

(Н.С. Тарабукин 1950 сыллаахха кэпсээбитэ)

Кункугур аҕатын ууһун баһылыга Уйбаачаан Слепцовтан 1813 с. Афанасий диэн уол оҕо төрөөбүтэ. Кини, кэлин, аҕатын оннугар аҕа ууһун баһылыга буолбута.

Афанасий Иванович Слепцов Сулуткаан, Бадераха, Сакында, Чолой, Таалында, Хайырдаах уонна Эһэлээх үрэхтэрин бас билэн, кыһын кыстыыр, сайын сайылыыр сир оҕостубута. Аҕыстыһыынча табалааҕа динилэр. Кыаммат эбээннэр киниэхэ, Афанасий кинээскэ хамначчыт буолбуттара. Кини биес уонча ыалы бас билэрэ, бэйэтэ икки уол оҕолооҕо. Улахан уола Иван, кырата Николай диэннэрэ. Кинилэр тус-туспа өйдөөх-санаалаах дьон-

нор буола улаанһытгара. Иван Слепцов балачча байбыта уонна ойун-санаатын агардас итиннэ уурара дииллэр. Оттон Николай Слепцов кыаммат эбээннэргэ көмөлөһөрө, дьон доҕоро киһи этэ. Кини Сэбиэскэй былаас сылларыгар табаарыстыба тэриллибитигэр — онно, колхоз тэриллибитигэр колхозка кирибитэ. Биир уол, икки кыыс оҕолордооҕо. Олобун тирэх күннэригэр диэри табаны итиннэн дьарыктаммыта. Кини 1956 сыллаахха уһундук оморбут сиригэр Сакиндьа үрэххэ аҕыс уон биир сааһыгар сылдьан олбүтэ.

Тумус Хайа эбээннэригтэн биридэстэрэ Василий Никулин буолар. Кини икки уоллааҕа. Уолаттарын, биридэрин — Улахан Мэхээлэчээн, иккиһин — Кыра Мэхээлэчээн диэн ааттаабыта. Бу икки уолаттар төрөппүттэрэ эрдэ өлөттөр, дьонго итиллибиттэрэ. Улахан Мэхээлэчээни Никулин Филипп Иванович диэн саха киһитэ иһипитэ, уон аҕыс сааһыгар диэри илдьэ оморбута. Оттон Кыра Мэхээлэчээни Слепцова Евдокия Ивановна киһи онорбута.

Уолаттар улаатан, иккиэн кэргэннэммиттэрэ. Кинилэр туспа тордох туруорунан. Афанасий кинээстэн уончалыы табаны ылан, буруо таһаарыммытгара.

Улахан Мэхээлэчээн - Никулин Михаил Васильевич Абый биллэр баайа Ефимов Николай Васильевич (Быыпсай) кэпсэтэн, Афанасий кинээскэ табаһыт буолбута. Ол кэмтэн «Суумаһыт Мэхээлэчээн» диэн хос ааты ылбыта уонна ити аата олобун тирэх күнүгэр диэри иһэн сылдьыбыта.

Кыра Мэхээлэчээн - Никулин Михаил Васильевич — II хамначчыт буола сылдьан, тойонун кытта иирсэн, Индигир хаҥас кытылыгар Ньаньанкыр аҕатын ууһугар Догдо сиригэр тийэн олохсуйбута. Суумаһыт Мэхээлэчээн холкудук, үчүгэйдик сылдьыбыта, байбатаҕа. Киниттэн үс кыыс, икки уол төрөөбүтэ. Улахан кыыһа Анна, кырата Татыйаас Муомаҕа олохсуйбуттара. Уолаттара Дмитрий, Константин табаарыстыбаҕа кирибиттэрэ. Дмитрий Михайлович 1947 сылтан партия чилиэнэ. 1934 сылаахха Сэбиэттэр саха сиригээҕи ахсыс съезтиригэр делегат буолбута, табаны итин маастара.

Суумаһыт Мэхээлэчээн 1936 сыллаахха өлбүтэ, Бурунаас тааһыгар көмүллүбүтэ. Кыра Мэхээлэчээн 1937 с. Муома оройуонуттан Абый Сыанааннааҕар көһөн кэлбитэ уонна «Кыһамньылаах» колхозка киирбитэ.

Афанасий кинээс хамначчыттарыттан, икки Мэхээлэчээнтэн ураты, Абый оройуонугар олохсуйбут эбээниэр суохтар. Майыар нэһилинэгэр биллгин баар эбээниэр — ол Мэхээлэчээннэр. Лебедвэтэр уонна Корякиннар удьуордара.

Мин мань, эппитим курдук, Н.С. Тарабукин кэпсээбитигэр сирдэтэн суруйдум.

Намыы сиригэр

Докуменнар кэпсииллэринэн 17-с үйэ 60-с сылларыгар Индигир өрүскэ Зашиверскай сиригэр сахалар бастаан баар буолбуттара суруллар. 1661-62 сыллардаахха Оммос Михайлов сахалартан ыраахтааҕы түһээнин ылбыт. Ол кэнииттэн 1679-80 сыллардаахха казак Андрей Амосов Индигир уонна Верхоянскай сахаларыттан — 29 киһиттэн түһээн хомуйбут. 1712 сыллаахха Зашиверскай острогар түһээни төлөөбүт 21 саха баара испииһиктэммит. Оччотооҕу докуменнар этэллэринэн сахалар, нууччалар кэниилэриттэн олус өр буолбакка, Индигиргэ — Зашиверскайга кэлбиттэрэ чуолкайданар.

Зашиверскай танаратын дыһэтин дыһаһалын 1700 сылтан 1735 сылга диэри тутан олорбут саха Алексей Слепцов аата ахтыллар. Саха Григорий Слепцов Зашиверскай сиригэр 1781 сылга диэри, Алексей Слепцов уола Михаил Слепцов 40 сылга, эбэтэр 1823 сылга диэри казахтаан олорбуттар.

1757 сыллаахха Зашиверскай сиригэр Савва Ефимов кэлэн олохсуйбута. Кини Зашиверскайга кэлэригэр Василий дини уоллаах эбит. Ити уол кэргэниинэн, Николай дини уол оҕону

тороппүт, ол уол улаатан Дьяаны сириттэн кэргэн ылан 2 уол оѳону тороппүт. Олорун Николай уонна Иван диэи ааттаабыт.

Николай Николаевич Ефимов хос аата (Остовной) Зашиверскай куорат кинээһинэн өр сылга үлэлээн баран, 1846 сыллаахха Зашиверскайга өлбүтэ, онно көмүллүбүтэ. Петербурга суруллубут унгоѳун чугуун плитата 1939 сылга диэри куорат тагаратын дыэттэн таһыгар сыппыта.

Оччотоѳу докуменнар туоһулууллары курдук сахалар, Индигир өрүс сүһнүгэр кэлэн олохсуйан, төрүтү-ууһу тарѳаппыттар. Зашиверскай тагаратын дыэтэ 1700 сыллаахха үлэбэ киириэѳиттэн дьоно-сэргэтэ элбээбитэ, кэлин-барыы, атыы-эргизэн киэҥник тэнийбитэ. Зашиверскай үс өрүһү түмэр хамыссаарыстыба кинэ буоларынан биллэн-сураѳыран барбыт. Кэлин-барыы төһөнөн элбиһ да, араас ис хоһоонноох сурахтар үкээбиттэр. Үтүмэн үгүс киһи түмүллэн олорор соѳуруу дойдуларга күүстээх ыарыылар тураннар, дэриэбинэлэри уонна куораттары эһэллэрин туһунан кэпсээннэр дөрүн-дөрүн иһиллэр буолбуттар. Оннук кэпсээннэр, ордук, Зашиверскайга олохтоох сахаларга кэлин-барыы элбээһинини сөбүлээбэт буолууну үөскэппитэ.

Зашиверскайга сахалар түмсэи сөбүлэхэр-кэпсэтэр, араас санааларын билгэлэхэн билсэр буолбуттара. Сорох сахалар төрөөбүт дойдularыгар төһөнөр, сорохтор, киһи үгүстүк сылдыбат буччум сирдэрин булан олохсуйар хайдах буолуохтааѳын сыымайдыыллара.

Сахалартаан кыахтаах, өйдөөх уонна хорсун өттүлэрэ сага сирдэри булунан, онно бүгэн олорорго этии киллэрэллэрэ. Элбэх киһилээх сир үтүрүттэринилээх буолар, дьоѳус сирдэри булунан айылѳа тугу биэрэринэн аһаан-таһаан олохсуйар ордук буолуо диэн этиилэр элбээн испиттэрэ. Оннук сүбэни ылынан, бэйэни-бэйэ көрүнэр сирин булуохха, олохсуйуохха диэн мүччүрүйбэт санаа Намыы Слепцовка киирбитэ.

Намыы Слепцовка киири улаатан эрэр уол оѳолордоох буолан, ханна да тинийдэбинэ бултаан-алтаан айаѳын ииттэр кыахтааѳынан ааѳынара.

Кини Баһаҗантай улууһуттан Дьаангы хайаларын унуордаан, оччотообу Якутскайтан, Дьаангынан кэлэр суолунан сатыы анардаах, оҕолоро суох эрдэбинэ, кэргэнин кытта Зашиверскайы булбута. Кини иннигэр кэлбит Алексей Слепцовка быраат буолан, убайа саҥа сир булан олохсуйбутугар, сир-дойдуу короорү, бэйэтин кыабыгар толору эрэнэр да буолан, дьэллигинэн кэлбитэ. Убайыгар сыстан олохсуйбута. Икки уол оҕоломмота.

Биллигин, дьэ, Намыы Зашиверскайтан букатыннаахтык араасаргына онгостон-тэринэн, Индигир Эбэ дохсун сүүрүгүн коло онгосторго бэлэмнэммитэ. Кини биир былыта суох ыраас күн мас болуокка кэргэнин, икки уолун олордон, дьол кордүү таггары устубута.

Намыы күннээх-түүн устан, Индигиргэ арбаа диэкиттэн киирэр үрэх төрдүгэр тохтообута. Икки хонукка, сатыы сылдьан сир-уоту корон, үөрэтэн сахалыы сылыктаан, мантан тынан, быһа Зашиверскай сирингэр тинийэххэ сөп эбит дигэн олохсуйарга быһаарыммыта. Үрэх төрдүттэн биэс биэрэтэни өрө тахсан, тумустуу үтэн киирбит тумулга болуотун баайбыта.

Намыы бу тохтообут сирин кэрийэн чинчийбитэ, кини олохсуйуон сөптөөх эбит дигэн түмүк онгортон, олохсуйаргына тэриммитэ. Кини уолаттарын батыһыннара сылдьан сир-дойдуу биллиһиннэрбитэ, бултуурга үөрэннитэ. Бултуур сир ньуурун хайдах тааһары, ханнык сиргэ, ханнык булт олохсуйарын сипилини кэпсээбитэ. Ону кытта күн хайдах эргийэрин, ол кэмгэ булт араас көрүнгө хайдах, ханна хайыһарын, сылдьарын кэпсээтэ.

Бэйэтэ манна олохсуйдабына, маннаабы Улуу Күөлгө дьону түмэн хайдах олохсуйуохха сөбүн, өйүгэр онгортон, араас санаалары сыымайдыра.

Намыы биир мүччүрүйбэт, бигэ санаалааба: сир кинини нитиэхтээх, сир биэрэр быһаҥа — кини колүөнэтин тыыннаах буоларыгар сүрүн тирэх буолуохтаах дигэн.

Кини уолаттара улаатан, бэрт сыты-хотуу дьон буолар чинчилээхтэрин, коро-коро үөрэр. Онон, ньир-бааччы олохсуйан, уһуур-тэнийэр кыах баар буолсу дигэн сылыктаабыта. Улахан

уола Боттох манна уон сэттэ саастааҕар, кыра уол Күрүчүөк уон түөрт саастарыгар кэллилэр, бэрт сытыы-быһый дьоннор.

Боттох киһи толору астына көрөр толуу киһитэ буола улаатан иһэр, өйүнэн-сапаатынан да холку киһи буолара сабаҕаланар буолла. Кыра уол Күрүчүөк эмиэ киһи хараҕар инэр киһи буолара күүтүллэр, ол эрэн олох кыратыттан дьээбэлээх-буокастаах буолан, санарыллыбакка, мөбүллүбэккэ сылдыбыт күнэ аҕыйах эбит. Арай, киһи ордук убайын ытыктыыр буолан, убайын утары барбат, киһи тугу этэринэн сылдыарын иһин убайа сөбүлүүрү, бэйэтиттэи араарбат кэриэтэ этэ.

Уолаттар тыаҕа таҕыстахтарына — Байанай батыһа сылдыар, ууга киирдэхтэринэ уһуьуктаах илинилээх буолан иһэллэрин аҕалаах ийэлэрэ астына көрөллөрө.

Намыы манна кэлбитэ үс сыл буолла. Ол устатыгар нэгэйн хаамар икки атахтааҕы көрбөтө, күн ахсын тогүрүччү түөрт бэйэлэрэ эрэ көрсөллөр.

Аҕалыммыт маллара бүттэ, ас-тагас баранна, эгэ иһэр чэй, тардах табах баар буолуо дуо? Ити эрээри бэйэлэрэ бу үс сыл устата кыра да, улахан да моһуокка түбэспэтилэр. Булт араас, көрүгүн талан айахтарыгар холкутук аһыыллар, булт тириитинэн тагнар тагас онгостоллор.

Намыы биир сарсыарда, аһыы олорон сэлэиннээх буолла. «Биһиги манна үчүгэйдик олордубут. Аттыбытынааҕы Улуу Күөл эбэбит Иччилээх, үтүө төлкөлөөх табыгастаах сир эбит. Манна букатыннаахтык олохсуйабыт, атын сирн көрдүүрбүт сатамат. Олохсуйар буоллахха бары барыта наада буолуо, ону булунар сирбит соҕотох Зашиверскай, муспут түүлээхинтин аска-танаска, чэйгэ, табахха атастаһар кэм кэллэ. Мин сырыыны-айаны кыайбат буоллум, манан тыанан, Зашиверскайы кытта сылдыстааха сатаныһы, арҕаа энээринэн быһа барарга, киһини хаайар үрэхтэр суохтара буолуо, кырачаан үрэхтэр ханна барыахтарай.

Зашиверскайга баран, дьону-сэргэни көрсөн аһы-тананы булунарга түүлээх баар буолла, эдэр дьон бараргытыгар тинийдигит. Сирин тосхолун үчүгэйдик ыйдахха икки күн хааман тинийиэххэ сон буолуо», — диин кэпсээнин түмүктээтэ.

Бу кэпсээни уолаттар сиргэ түһэрбэккэ сиһилин ойдоотулэр, барар туһунан быһаарыннылар. Барыы хаһан буолуон сөбүн аҕаларыттан ыйыһыттарыгар, Намыы: «Ньукуола тагара саҕана Зашиверскай туһунан өрүс мууһа ыраастанар, айанныырга уу-хаар мэхэйдие суоҕа. Онуоха диери өссө бултуу түһүүххэ, кэлэргэтигэр, болуотунан Эбэ мууһа бүппүтүн кэниэ кэниэ этигит. Билигин бэлэмнэннэххэ. Ол туһайыы диеки бултаан сирин тосхолун быһаарыахха, ханнык күөл, хайа өттүнэн мэхэй суох буолуохтааҕын биллэххэ, бу олорор үрэхчээммитин бүтүөр диери бардахха өрүс сүниэ үчүгэйдик костуоҕэ, оһон салаттаран айанныаххыт», - диегэ.

Намыы уолаттара баралларын сыта-тура бэлэмниир, түүлээх орто сыанатын быһа холуйан, онно туту ылан аҕалалларын, убайдарыгар тийһэн түүлээхтэрин хайдах эргиттэрэллэрин, сыыйа сүбэллн-такайа олорто уонна онно, киннэхэ үлэхтээх икки ыалга сылдьан, хайдах олороллорун биллэлэрингэр сүбэлээтэ.

Намыы сааскы Ньукуола тагара кэлэрин икки хонук иннинэ уолаттарын ыйан, сүбэлээн, сүгэхэрдэрин, ох сааларын сүктэрэн, алгыс тылын этэн, агаартаан кэбистэ.

Уолаттар, этиллибитин курдук, ортоугар хонон баран, кинэхэтигэр Зашиверскайга тийдилэр. Убайдара Алексей Слепцовка тохтоотулар, үс сыллааҕы сонуннарын икки өттүттэн ирэхоро кэпсэттилэр. Зашиверскай дьинтэ, кинигэ элбээбит, барыы-кэли быыстала суох. Ас-танас дэлэйбит, атыы-эргин үкээбит. Ол барыта уолаттарга туспа кэрэхэбили, дыктиргээһини даҕаны үөскэттэ.

Уолаттар, мантан үс эрэ сыллааҕыта барбыт буоланнар, билэр кинилэрэ доҕотторо элбэхтэр. Сорох сахалар дойдуларыгар төһнүбүттэр, ол оннугар сага кэлэн олохсуйан эрэр сахалар эмнэ бааллар. Ити да буоллар, хайа омуктара биллибэт үрдүк муруннаах, күөх харахтаах дьоннор элбээбиттэр. Арай, түбэ төрүт былыргы олохтоохторо — эбээннэр, юкагирдар баалара-суохтара биллибэт эбит.

Аҕалара эппит дьоннорун көрсөн, сана сир туох үчүгэйдээһин, хайдах олохсуйан олороллорун, ханнык булт арааһа баарын,

дөх улуу күөлэттэр баалларын, кинилэр туох бултаахтарын сийлини кэпсээтилэр. Баҕалаах ыал баар буоллабына, тийэни олохсуйалларыгар сир дэлэйин, олохторун онгостоллоругар айылҕа бары быйаҥа баарын кэпсээтилэр. Итиэннэ, түүлээхтэрин убайдарыгар туттардылар, аҕалара тугу атыылаһан кэлэргэ эппитин кэпсээбиттэр уонна бэйэлэрэ тоннор болуоттарын онгостор түбүккэ түстүлэр. Боҕо-таҕа гына онгостоллоругар сахалар көмөлөстүлэр.

Богтохтоох туох наадалаахтарын барытын булунан, хомунан болуоттарыгар урунан биир сарсыарда Индигир эбэ дохсун сүүрүгүн, эмиэ кело онгостон, кини күүһүгэр эрэнэн, айаҥа турунулар уонна ара биир хонон, туох да моһуокка түбэспэккэ дьонноругар кэллилэр.

Намыы уолаттара үчүгэйдик сылдыбыттарыттан бэркэ диэн астынна. Ыччаттарым сырыыны-айаны кыайар буолан эрэллэр диэн үрдэ. Уолаттар Зашиверскайтан кэлбиттэрэ ыйын туолуутугар — икки саха ыала Намыы сирингэр көһөн кэллилэр.

Соловьев Байбал (хос аата «Сабачча») икки уол, биир кыыс оҕолордоох Зашиверскай тагаратын дьиэтэ тутуллубутун кэнниттэн, эмиэ Байбаантай улууһуттан, Өймөкөөн сирингэр кэлэн баран, Индигир өрүһү таннары устан кэлбит эбит.

Никулин Устин кэргэнинээн биир уол, биир кыыс оҕолоох Амма улууһуттан, Өймөкөөн сиринэн эргийэн, Зашиверскайга бизэ сыл олорон баран, эмиэ собүлээбэккэ, дьол көрдүү кэлбит.

Саҥа ыаллары Намыы үөрэ-көтө көрсөн, туох кыалларынан комолоһон, олохтообутунан барар. Кини уолаттара бултуур сирдэрин саҥа кэлбит ыалларга туран биэрдилэр, бэйэлэрэ ыраабынан тэлэһинэн, хоно-сүтэ сылдьан бултуурга сүбэлэстилэр.

Богтох Күрүчүөгү кытта күһүн Индигир мууһа тоҥон, киһини уйар буолуута тэринэн, өрүс илин өттүгэр хас да хонордуу онгостон, айаҥа турдулар. Онно Эбэ илин энээригэр изгэйэн хаамар икки атахтаах баара биллибэт этэ. Булт араас эгэлгэтэ барыта баара, онон бастаан, сирин кэрийэн-чинчийэн көрөргө былааннаһылар, хонор, отуу онгостор сирин көрдөөтүлэр.

Үс хонукка сылдьан көхсүлэригэр сөн буоларынан бултан-нылар. Айахтарыгар аһыылларыгар, дынэ чугаһыттан да бултаныахныг диэн, толору эрэллээх дынэлэригэр эргийэн кэллилэр. Ханнык сирдэри көрбүттэрин, ханнык булт баарын ажаларыгар сиһилин кэпсээтилэр. ону истэн оҕонньор уолаттара, өссө сылдьан-кэрийэн, дыон олохсуйуон сонтоох сирин булалларыгар эттэ. Уолаттара дынэлэригэр хас да хонон баран Индигир эбэлэрин Илин энээригэр эмнэ табыстылар уонна өрүс чугаһынан сырыттахарына, ханнык эрэ муостаах кыыл үрдүгэр олорбут, бүтүннүү түү таагастаах, ох саалаах икки киһини көрсө түстүлэр. Бу дыон киһи курдук сангараллар да, биир да тылы кыайан өйдөөбөтүлэр. Араастаан хамнаныы көмөтүнэп, колөлөөх дыон хайа диэкиттэн кэлбиттэрин, киһилэр хайа диэки олороллорун билиһиннэрдилэр, онтон атын кэпсэтин тахсыбата. Икки аңыы арахан бара турдулар. Уолаттар хонон туран баран, тоннон кэллэннэр бүтүннүү түү таагастаах дыоннору көрсүбүттэрин, тыл-тылларын истисэнэккэ арахсыбыттары кэпсээтилэр.

Намы ол дыону билэр эбит. Уолаттарыгар быһааран биэрдэ. Дьаангы сиригэр бастаан кэллэбинэ оннук дыону кытта билсибитин, өссө Дьаангы илин салаата Адыаччы үрэххэ, киһилэри кытта бииргэ аһаан, Зашиверскай диэки кэлэригэр хас да күннүк сиргэ тиэрдэн биэрбиттэрин сиһилин сэлэргээтэ. Зашиверскайга олордобуна Кэлээдын үрэххэ олохтоох юкагирдар, эбээннэр кэлэн баралларын, киһилэр таба диэни иитэн, ону миннэр көлө оҕостон сылдыалларын туһунан өйдөттө. Ол дыоннор, урут, өрүс сүннүүнэн тарҕаһан олордохторуна, билигин олорор үрэхтэрин төрдүгэр ханнык омуга биллибэт Орөк-Чөрөк диэн атамаан киһилэри кыргыбытын, ордубуттара Илин Таас диэки куоншуттары, ол эбээн диэн омуктар буолалларын сиһилин быһааран биэрдэ. Аны көрүстээххитинэ үчүгэйдик, истинник сыһыаннаһарыг диэтэ.

Сарсыарда туран, аһаан-таһан, ким туох дьарыктааһар барары олордохторуна, уолаттар күһүн көрсүбүт дыоннорун курдук дыоннор, муостаах сүөһү үрдүгэр олорбут түөрт киһи, Намыы сиригэр киирэн кэлбиттэрэ.

Намыы бу дьоннору, уруккуттан билэр киһи курдук, үөрэ-көтө көрсүбүтэ. Илин тутуһан дьиэтигэр ыныран киллэрбитэ. Киһи Дьааҥы сиригэр Адыаччы үрэххэ биһир сыл олорон, үксүгэр, эбээннэри кытта булкуспута, ол иһин абыайах тылы билэр буолан, хантан сылдьалларын, ханнык дьону, бэйэтэ хантан кэлбитин быһаарыспута.

Дьонно Намыылаахха икки хоннулар, ол устатыгар икки өгтүгтэн тыл үөрэтинтэ, кэпсэтэ үөрэни, туттар тэрил аатын сахалыы уонна эбээнни саҥара сатааһын буолла.

Намыы эбээннэри кытта инникитин ыкса сибээһин тутуһарга, доҕордуу буоларга, хардарыта көмөлөсүһэргэ үллэстэ, истигиник илин тутуһан арабыстылар.

Бу кэлэн барбыт эбээннэр, манна былыр түмсэн олорбут эбээннэртэн төрүттээх буоланнар, хам-тум Индигир өрүһү хайаттан түһэн кэрийэн корөр үгэстээхтэр. Ол курдук сылдьан, Намыы уолагарын көрсүбүттэр. Ол иһин, ханнык омуктар Индигир өрүс сүһүгүгэр кэлбиттэрин билээри, Илин Таастан кэлбиттэр.

Илин Таас эбээннэрэ Индигир өрүскэ кэлбит сахалары бастаан көрсүүлэрэ улахан кэрэхсбиллээбэ. Саха тылын Илин Таас эбээннэрэ ол кэмтэн үөрөппиттэрэ, итинэн, 18-с үйэттэн ыла, сахалар уонна эбээннэр бэйэ-бэйэлэрин тылларынан саҥарар-кэпсэтэр буолтара.

Намыылаах бу олорор кыракый үрэхтэрин аатын билбэттэрэ, үрдүттэн «Биһиги үрэхпит» диеҥ ааттыыллара. Оттон ол түү танаастаах эбээннэр үрэх аатын билэллэр эбит, эбээнни «Кыбыргыча» диеҥ ааттыыллара. Ону сахалар тыллара оҕуллүбэтинэн бэйэлэрэ онорон «Кэбэргэнэ» диеҥ ааты биэрбиттэрэ. Кэлин хас да үйэ тухары бу аатынан ааттаммыта, билигин даҕаны итинник ааттанар.

Илин Таас Индигир өрүс өбүллүүтэ буоллаҕа, мантан ырааҕа суоҕа. Ону кытта таба сүөһү аһылыга быстыбакка баар буолуута, өр хонно-орөөн барарга эмиэ табыгастааҕа. Эбээн омуктар кэлэ-бара тураллара, манна саҥа олохсуйан эрэр сахаларга үчүгэй. сабыдыаллаах буолуохтаабын Намыы ойдүүрэ. Икки хотугу омуктар, бэйэ-бэйэлэрин кытта истин сыһыаннаах, доҕордуу

буоллахтарына, үйэ-саас тухары бэйэ-бэйэлэригэр хардарыта көмөлөһүү баар буолуохтааба.

Намыы сөг түһэн, саната суох өр олорон, олох туһунан саныыра-түстүүрэ үксээбитэ.

Агардас илин эрчимнэн, атах албаһынан бу сир уһуга дойдуга уһуннук, кэскиллээхтик олорорго уустуга. Кини сирдэргэ сүөһүнү нитэн, онон аһаан-таннан үйэлээхтик олороллорун билэр буолан, хантан эмит сүөһү булан, дьону-киһини тардан, тобуорутан бу сирин иччилнир үчүгэй буолуох этэ. Бу Улуу Күөл уутун хайдах эмит көбүрэтэн, сүөһү аһылыгын кыратык таһаардахха, онтон ситимнэнэн сана сирдэр үөскээн иһиэ этилэр, оччоҕо биһиги өрүү быстыбат астаах-үөллээх дьоннор буолуохтаахпыт диирэ.

Манна кэлбит дьон, аны, төннөр кыахпыт суох, Зашиверскайга төннөр эмнэ табыллыбат, төрөөбүт төрүт сирин булар кыах мэлийдэ. Манна уһуннук, үйэлээхтик олорор гына онһуннахха сатаныһы дин түмүк санааба кэллэ.

Намыы Индигиртэн ыраатан атын сирин көрдүүр санаата, суох. Эбэ Хотун иринньэх оҕону нитиэбэ, охтубуту туруоруоҕа, быстыбыты салгыаба дин номох онгостор. Итиннэ Эбэ Хотун барда баайа быстыа суоҕа, кэлэр көлүөнэ дьоллоох-соргулаах олобун түстүөбэ, өссө, кини кыабын туһаныахтара, бу дойдун сир эргийэр киннэ буолуо дин ыалларыгар сэлэргинэ.

Намыы төрөөбүт Байаҕантайын дьоно, атын да дьон кыахтаахтык олороллорун, сүөһүлээхтэрин, сүөһү баар буоллабына ас-танас хаһан да быстыбатын билэрэ, өйдүүрэ уонна сүөһүлээх киһи олоҕор дьулуурдаах, элбэх түбүктээх буоллабына, эт-хаан өттүнэн сайдылаах, доруобай буолуохтаах диирэ.

Намыы «Иччилээх Күөл» чугаһынаабы бары күөллэри сиһилин чинчийэн баран, онгордоххо ууларын көбүрэттэххэ, сииктээх сиртэн от үүнүөхтээх, сүөһү аһылыга баар буоллабына сүөһү үөскүөхтээх, сүөһү төһө элбик да, киһи эмнэ элбиэхтээх, киһи төһө элбик да, сана сирдэр көстөн иһиэхтэрэ. Ол сирдэргэ дьон олохсуйан, дьон санаттан-сана сирдэри булан тэнийдэбинэ,

ыраах сирдэр - чугаһыахтара, сана суоллар арыллыахтара, кэллин-барыы үксүөҕэ диэн, сана кэлэн олохсуйбут ыаллары итэҕэтэрэ, сөбүлэтэрэ. Ол иһин: «Манна сүөһү булунаан үйүлээхтик олоруохха сөн этэ, ытык кырдыаҕас сөнкө этэр, билигин аһыырбытыгар эрэйэ суох бултанабыт, бу этэргэ дылы, киһи өрүү тот олороругар булт бүгүн дэлэй, сарсын суох да буоллаҕына көтүлэ» — диэн икки сана кэлбит ыаллара бэйэлэрин икки ардыларыгар сибигинэхэр-сэлэхэр буоллулар.

«Биллигин дойдубутуттан тэйэн, тэбиллиһэр-тэбиллэн сир уһугар кэллибит, мантан дойду сиригэр төннөр кыах суоҕа биллэр, сүөһүнү булунар туһунаан Намыы этэрэ сөптөөх, хантан булар, олору хайдах аҕалар — уустук, ыарахан» — диэн, эмнэ мунаахсыйаллар даҕаны.

Намыы биһир кун уолаттарын кытта «Биллибэт» күөлгэ барарга тэриннилэр. «Балаҕан ыйыгар диири буолуохпут, эһиги сана кэлбит ыаллар олоххутун онгостун, аһыргытыгар кыһаллыаххыт суоҕа, сир аһына элбэхтик уурунун, үөрэмиккиг курдук балыкта хатарыһың, кыстыккытын үчүгэйдик тэринниг» диэн Намыы дьоннорун сүбэлээтэ. Киһи «Биллибэт» күөлгэ, сүгэхэринэн да буоллар, малын хомуйан илдьэ кэлэн, биһир балаҕан дьээнн тутунна. Бу күөл иһин оттүгэр баар алыһыны мээрэйдээтэ, хас хаамыһын аахта. Үрэххэ түһэр сизин мас күрдэх онгортон, буомнаах олом сирдэрин дилингэтэн биэрдилэр. Ону туохха наадалааһын уолаттар быһаарбаттар, ол да буоллар аҕалара туту этэрэ толоруллуох-онгоһуллуох тустааҕа. Дьынэр, Намыы ынах, сылгы сүөһүнү аҕаларга бэлэмнэнэн барбыта.

Индиһир тонгон, киһи туоруур буолтун кэниэ, Иһин Таас эбээннэрэ түөрт киһи бэйэлэрин табаларынан тийэн кэлбиттэрэ. Киһилэр ортолоругар икки урут кэлэ сылдыбыт эбээннэр бааллара, ол иһин Намыы сиригэр олорооччулар ыалдыттары үөрөкөгө көрсүбүттэрэ.

Икки омук дьонноро бэйэлэрингэр баар сонуннарын таайсынан да буоллар, сииһини кэпсэниптэрэ, сахалыы күндүлээһин, эбээнниһи ньымааттаһыы буолбута, сахалар сибинэхэй балыгы, эбээннэр эмис таба этин бэрсеһиптэрэ. Иһин Таас эбээннэргэ

манна үс хомуттара уонна коло онгосторугар Намыылаахха түөрт табаны биэрбиттэрэ. Намыы эбээниэргэ, манна бу курдук оло-роллоро табыгаһа суоҕун, хантан эмэ сылгы, ынах сүөһү булуунан олохтоохтук тэринэр былаанын кэпсээбитин — эбээниэр бэркэ дин дьиктиргээн иһиттилэр.

Сылгы, ынах сүөһү көһүннэбинэ, манна дьон элсиэбин, кэлин-барыы дэлэйнэбин, оччоҕо бу сир уһугар олохтоох сахалар, эбээниэр соҕотохсуйуо, быстыа-ойдуо суохтар этэ динэбитин - эбээниэр хайдах эрэ сөбүлээбэттилер. Кини элбээтэбинэ биһигини атабаастыахтара, манна сылдыбат онгоруохтара дин ээрэкэтиэ санаатылар. Ол эрээри сылгы, ынах дин сүөһүнү харахтарынан көрө, кулгаахтарынан истэ илик дьон бэркэ муодарбаан иһиттилэр. Намыыттан: «Ол эһиги аҕалар сүөһүлэргит тугу аһыыллары, хайдах сылдыбаллары, киниэхэ куттала суохтар дуо?» — дин ыйыттылар Оҕонньор быһаара-өйдөтө сатаата да, эбээниэр сахалыы үчүгэйдик истибэттэригэр тэптэрэн, оччобачча болҕойботулар.

Ити курдук олохтоохтор уонна ыалдыттарылыһан-бэрсинэн, үлэсирэн эйэлээхтик араҕыстылар.

Ханна баҕарар биэр түөлбөҕө олорооччулартан уһулуччу өйдөөх, диниг толкуйдаах дьоннор баар буолааччылар. Оннук дьон хаһан баҕарар ытыктабылы ылаллар — сүбэһит, быһаарааччы буолаллар. Ол быдан былыргыттан ханнык баҕарар омука баар. Оттон манна олорооччулар Намыы оҕонньор былаанын сөбүлүүллэр, эмиз да саарбаҕалыыллар. Кэпсэтин-сэлэһин хас хонон турдахтарын ахсын сайдан-кэнээн истэ. Сүөһүнү буллахха бу кый ыраах сир уһугар аҕалар кытаанаҕа, аны аҕалан баран хайдах интэн-аһатан олоруохтарай?

Сорохтор, кини улуустарга баран сүөһүнү буллахха, Индигир орүс баһыгар Өймөкөөнүнэн эргитэн аҕалан баран, өрүһүнэн болуот онгортон уһаарыахха дин эһин киллэрэллэр. Сорохтор, сайын Дьаангы хайаларын быһыһан Зашиверскай суолунан аҕалыахха, сүөһү кэлин иннинэ сүөһү аһылыгын бэлэмниэххэ, сирин онгоруохха динилэр. Сорохтор, сүөһүнү булар кыахтар суохтар, Зашиверскайга тотторү барыабын, барар буоллах-

хл. Илин Таас эбээннэрэ аны кэллэхтэринэ кэпсэтэн, кишилэр көмөлөрүнэн айаньяабын дииллэр. Зашиверскай дьаһалыгар кордохүү онгорон, киин улуустарга төннүөбүг диэччилэр эмнэ бааллар.

Оттон Намы манна олохсуйан эрэр үөлэннээхтэрин ханна да ытар санаата суох. Хата, киин холкутуйан олорон, салгыы сэхэргиир. «Мин киин улуустан Дьааны сиригэр. Адыаччы үрэххэ биир сыл тохтоон, олоро сылдыбытым. Онно сылгы, ынах сүөһүлэр үөскээн эрэр этилэр, билигин элбээбиттэрэ буолуо. Сүөһү үөскүүрүгэр табыгастаах ол дойду этэ, биһиги сөбүлэһэн, Зашиверскай сиринэн икки киһини ытан, сүөһүнү ажалтгарарга холонон корбоһүт дуо, Зашиверскайга диэри суолу, Боттох үчүгэйдик биллэ, бу суолу бэйэтэ арыйбыта, киин сырыны-айаны кыайар кыахтанна», — диир.

Бааллар, ытык кырдыабаастара дириг тирэхтээх толкуйун биһирээтилэр. Арай, бу үс ыалтан ким да сылы-сыллаан барар киһи суохха дылы. Кэргэттэрэ, бэйэлэринэн олорор кыахтара суох. Сыччах Намы эрэ уолаттара бэрт хорсун дьон буола улааттылар, көстөр көрүгүнэрэ да, киһини астыннарар дьоннор, кыагарынан да саха киһитигэр сөп кыахтаах дьон. Кырдыабаастарыгар уолаттарынын ытыгарыгар этии киллэриэххэ, биһиги, туох ордорунан манна көмөлөһүөхпүт диэн биир санааба кэллилэр. Өссө бу дойдуга «Сир уһуга» диэн аат биэрэн, түөрэх бырабаан түстээн, албаан олохсуйарга уонна эбнитин Зашиверскайтан дьону ынырыахха диэн бүтэһиктээх быһаарыны ылыннылар.

Боттох уонна Күрүчүөк Дьааны сиригэр баралларыгар сөбүлэстилэр. Эргийэн кэлиилэрин үс сыл иһинэн быһалларыгар сөбүлэстилэр, онуоха диэри биир күүһүнэн, утары туох көстөрүнэн, көмөлөһөн олорорго диэн буолла.

Былыргы Сага сыл кэнииттэн, «Сир уһугун» олохтоохторо түөрүг киһини Зашиверскайга атаардылар. Боттох, Күрүчүөк Зашиверскайтан Дьокуускай диэки барар сырыыга холбоһон, Дьааны сиригэр барыахтаахтар. Икки киһи суолу-ниһи билэн, илдьибит түүлээхтэрин атыылаан, чэй-табах булунап төттөрү кэлиэхтээхтэр.

Былаан курдук, Зашиверскай сириттэн дойду сиригэр барар сырыыга түбэһинэн, Боттох уонна Күрүчүөк хаҥха сүгүһүрдэрин сүгэн, ох сааларын санныларыгар нилинэн сатыы, дьону кытта барыстылар.

Нэдиэлэ кэрингэ айаннаан, айанньыттартан ыйдаран, киһилэр Адыаччы үрэби таҥнары батыһан бастагы ыал уһугар, сүөһүтэ суох олорор ыалы буллулар. Ыалга тохтоон сир-уоту биллилэр, дьоннор хайдах олороллорун, тугунан дьарыктаналларын, сиһилини үөрэтэн, салгыы саҥа ыаллары кытта билсэн испиттэрэ. Аан бастаан, манна кэлэн ынах, сылгы сүөһүнү корбүттэрэ, бу сүөһүлэринэн хайдах туһаналларын билсибиттэрэ. Олохтоох дьоннортон хайа сүөһү ханна элбэхтик үөскээбитин, онно хайдах тинийэн, туох кэпсэтининэн сүөһүнү булуохха собун ыйыталаһыттара.

Боттох — улахан уол тохтообут ыалын ахсын Зашиверскай сириттэн тоҕо арахсыбыттарын сиһилини кэпсирэ, бу сиргэ туох наадаҕа кэлбиттэрин, төрөөбүт төрүт дойдуларыгар төттөрү барар санаалара суоҕун ырыгалаан сэрэргинрэ.

Биир ыал иһэр ынахтаах, мининэр аттаах ыал баһылыга уолаттар кэпсээнинэн иктэн баран, сүбэлээбитэ: «Мантан күнүнэн хааман тинийэр сиргэ сүөһүнү балайда ииттибит, үлэһит киһинэхэ наадыйар баай киһи баар. Аата Байбал дикэн, онно баран кэпсэтэн көрүг», — дикэбитэ. Уолаттар сарсыарда туран, ол баай киһи олоҕун булаары айаннаатылар, Кулун ыйын саҕанааҕы уһаабыт күнүгэ, киһэ эрдэ соҕус тинийэн баран, биир ойдон олорор ыалга киирэллэр. Икки өттүттэн, саха үгэһинэн араас сонуннары сиһилини кэпсэтэн хоноллор. Боттох олохтоох баай тугунан дьарыктанарын, үлэһит киһинэхэ наадыйарын эбэтэр наадыйбатын, төһө сүөһүлээбин, төһө үлэһити тутарын, үлэһиттэригэр хайдаһын ыйыгалаһар. Бэйэтэ ыраах сиргэ тоҕо кэлбитин, сиринэр-дойдутугар тугунан дьарыктанарын эмнэ сиһилини кэпсир. Киһи, ыал баһылыгар, биһиги булдунаан итиллэн олорор дьоммут, эһиги сиргитини корүө-харахтыа этибит дикэбитин хаһаайын собулэстэ.

Боттох иккис көрсүһүүгэ: «Эн, баай киһи үлэтигэр сылдыарын быһыытынан, баайга биһигини билиһиннэрээр. Хантан кэлбиһитин, үлэһит киһи наада диэтэҕинэ — үлэлиир баҕалаахпытын, булдунаан дьарыктанар дьоннорбутун этээр дуу, онно кини туох диирин истэн баран, бэйэбит киирэн сирэй кэпсэтэн быһаарсыа диэбит», — диэтэ уонна, Боттох бу ыалга хонон баран, быраатын кытта ох саатын ылан, тыаҕа табыста. Кинилэр, киэһэ, биир тыһы тайаҕы быһаҕастаан сүгэн аҕалан, ыалга тэлгэхэлэрингэр түһэрдилэр. Ону көрөн ыаллара сөбүү бөбөнү сөбөн, бэйэлэрэ бултаан аһаабат дьон бэркэ үөрдүлэр, куттаннылар да, манньк күүстээх дьону харахтарынан көрүөхтэринээбэр кулгаахтарынан да истэ иликтэрэ.

«Баай бүгүн суох эбит, ханна эрэ күнүнэн сылдыар сырыыга барбыт. Онон көрсүбэтим, сарсын көрсөн кэпсиэҕим, туох диирин ыйыталаһыам, мин санаабар, эһиги курдук кыахтаах дьон киһинэхэ наада буолуоххут», - диэтэ.

Боттох ыал баһылыгар сэрэттэ: «Биһиги бүгүн бултаан кэлбиһитин баайга кэпсээмэ, ас бэйэҕитигэр наада буолуо», - диэтэ.

Уолаттар иккис күннэригэр эмиэ тыаҕа табыстылар, сиридойдуну сирийэ кэрийдилэр, дьарыктанар киһинэхэ булт баар эбит, бүгүн уонча тиини, хас да куобаҕы сүгэн кэлэн дьылээхтэргэ биэрдилэр.

Дьылээх киһи киэһэ кэллэ, соһуна дини сарсын кэлэн көрүстүһүнэр, сир уһугун дьонун илэ харахпынан көрөн олорон кэпсэтиэм диэбит баай.

Сарсыарда уолаттар баай киһи дьэтигэр тийдилэр, таһыгар туран төгүрүччү көрдөххө, улахан балаҕан дьэ, икки ампаар, күрүөлэр, онно хас да сылгылар, ынахтар аһыы сылдыаллар, хамначчыттар дьылээрэ буолуо — үс кыра балаҕаттар субуруччу тураллар. Уонна эмиэ балаҕан дьэ курдук уһун субурхай тутуулар бааллар.

Боттохтоох бэркэ сэрэнэн дьэбэ киирэллэр. Бэрт чэгиэн көрүһүнээх эр киһини кытта уолаттар дорооболоһоллор, аан атыгар баар саха орунугар олороллор.

Баай бэрт сытыытык көрүтэллэр, кирилэри хайгыыра, биитэр, сэниирэ биллибэт.

Бэйэтин кыахтаах киһи курдук туттан олорон, кирибит дьонногуһаайан: «Туох соруктаах кэллигит, хантан хааннаах, кимтэн киһинээх дьонноргутуй?» — дээн хайдах эрэ сүөһүрүдүгү курдук ыйытта. Боттох хантан, хапан эргийэн кэлбиттэрини, сир уһугар Сага сирин булан, онно олохсуйан эрэллэрини кэпсээтэ. Сүөһү үөскүүн сөптөөх сирин булан баран, сахалыы сүөһү ниттэн, кэскиллээхтик олорорго соруктаахпыт, быһата, ынабы уонна сылыгыны булунаары кэллибит диктэ.

Боттох биһиги үбэ суох дьоммут, илии эрчимэ, атах албаһа эрэ баар, үлэни-сырыыны кыайабыт, сирбитигэр-дойдубутугар булдунаан дьарыктанабыт, онон, эн сөбүлэхэр буоллаххына, биир сылга туох үлэни биэрэргини үлэлиэхпит, аһыырга наадыйбаппыт, бултаан аһаахпыт. Биһинэхэ биир торбостоох ынах, биир кулуннаах биэ наада, ол таһынан эбии сүөһү биэрэр буоллаххына, биир эмэ сүөһүнү үбүнэн да ылаахпытын сөн, биһиги наадабыт сүөһүнү эрэ булунарга, онтон атыгга наадыйбаппыт, — дээн этинтин түмүктээтэ.

Баай бэрт өр таалан олорон баран: «Биир сылга үлэлээг, эһиги этинигитигэр сөбүлэхэбин», — дээн хардарда. Киһи сир уһугар сүөһү тинийэн үөскээтэбинэ, аат-суол тэнийнэхтээбин, иһигэр диринник сабажалаан баран, сөбүлэстэҕэ буолуо. Боттох онуоха: «Улаханник махтанабыт уонна эйгини хомотуохпут суоҕа», — диктэ. Итинэнэ түнэ мөһөөччүгүттэн ылан икки кыһыл саһылы, биир үүһү баайга биэрдэ.

Баай Байбал отучча сыллаабыта Бороҕон улуһуттан сүөһүлээх көһөн олохсуйбут, биир кыыс, биир уол оҕолоох киһи эбит. Киһи сүөһүтүн сэттэ дьахтар, сэттэ эр киһи көрөллөрө. Бу сэттэ ыал ыан иһэр биирдин ынахтаахтара, икки ыал биирдин аттаах эбиттэр. Тая булдунаан дьарыктанар киһи суоҕа. Күн тура-тура, сылгы уонна ынах түбүгэ, сайын от үлэтэ, от үлэтин кэппиттэн — кыстыкка бэлэмнэнин этэ. Баай оҕолоро көңүл-босхо сылдыбаттара, туох үлэ баарынан дьону кытта тэпгэ үлэлиллэрэ.

Хайралаах сир тыйыс кыһына кэлбитэ.

Боттох хаары баттаһа тыаҕа тахсан бултуурга, сайын күүстээх үлэҕэ хаһаанарга диэбитин баай сөбүлэстэ. Сөбүлэһиминэ, киниэхэ да булт барахсан туһалаах бөҕө буоллаҕа. Уолаттар эрдэ туран бултуу бардылар. Икки хонон баран үс тайаҕы, биһир эһэни өлөрөн кэллилэр. Ол баай Байбалы бэркэ үөртэ.

Боттохтоох хаар уулларын кытта ходуһа сирин огорууга бүтүйдэри абырахтыырга сырыттылар. Эрдэ тураллар, хойутаан кэллилэр.

Баай от үлэтигэр санаата көтөбуллэн бэлэмнэннэ. Бастаан, биһир улахан алааска күүлэйи тэрийдэ. Күүлэйгэ уолаттарга тэннээхтэр көстүбэтилэр. Байбал, быйыл айылҕа туран биһирдэбинэ, элбэх оттонууһукпут диэн иһигэр улаханчык үөрдэ.

Сүрүн улахан алааска уолаттары кытта баай кыыстаах уола хааллылар. Атын отчуттар, атын алаастарга бардылар. Боттох баай кыыһа Өлөөнөнү кытта чугастык билистэ. Кыыс сүүрбэтиттэн эрэ тахсыбыт, толору эт туппут, номоҕон кыыс этэ. Кини быраатынаан дьиэлэриттэн сылдьан үлэлииллэр. Уолаттар от ураһа оностон, алааска хонолор.

Боттохтоох Өлөөнө билсенилэрэ эһиһи диригээн иһэр. Ону Өлөөнө быраата билэр да, ийэлээх аҕатыгар эппэт. Эдьинийи олус таптыыр буолан, эдьинийи этинтэн куруутун ылынар. Уонна саҕа доҕотторо олус үлэһит дьон буоланнар, кини эдьинийинэн чэпчэки үлэни толороллоро.

Өлөөнө, кэлинни күннэргэ, олус санаата көнөн сылдьар. Сарсыарда үлэҕэ барарыгар ас үчүгэйи талан ходуһаҕа илдьэр буолла. Маны, ийэтэ дьиниһи сэрэйбэккэ, олус үлэһит дьонго түбэһиннэр оҕолорум күүскэ үлэлииллэр быһыылаах, ол иһин элбэхтик аһыыр буоллулар диэн эрэ саныыра.

Биһирдэ баай, от кэбиһинтэ буолар күнүгэр, оту хайдах кэбиһэргэ үөрэтээри оҕолорун кытта ходуһаҕа киһирдэ. Киһирэн, бугулу ааҕан баран, от олоҕо бачча буолуохтаах диэн мас аһыан бэлиэтээтэ. Боттоҕу кытта кэккэлэһэ сылдьан үлэлэстэ, ыйан үөрэтэн истэ, ол барыта сөпкө оҕоһуллаан иһэрин көрөн астыһна.

От арыыйда үрдээбитин кэннэ, бэйэтэ от үрдүгэр тахсан оту хайдах төгүрүктүүрү, ортотунан хайдах толорору кэнсээтэ, Кордордо. Омурҕан буолла. Онно сарсыарда дыһэҕэ бэлэмнэммит ас барыга холбуу уурулунна. Байбал ону корон иһигэр араас санаалары сыымайдаата. Бары биригэ аһыылларын сөбүлээтэ, кини оҕолоро бу уолаттары сөбүлээбит буолан, аһылыктарын биригэ аһыылларын сэрэйдэ. Маннык буоллаҕына, бу дьоннор, мин оҕолорбун, бэйэбин сөбүлээтэхтэринэ, уһуннук хаалан үлэллэхтэрэ, эдэр-чэгиэн дьон, тоһоннон үчүгэйдик аһыыллар да, үлэлэрэ тахсыылаах буолуо дигэн сыллыккаата.

Омурҕан кэннигэ икки оҕуһунан оту утуу-субуу аҕала тураллар. Баай кордоҕунэ Боттох бири оҕус сыарҕата оту, биригэ атырдыахха анһан ылан, от үрдүгэр быраҕар. Ол иһин кини олус дьулайда, кинини хайдах бэйэтигэр сыһыарарын сыымайдаата, тылыгар хайдах киллэрэн ийэлээх-аҕатын манна аҕалтарыан, өйүгэр оноро — толкуйдуу олорто. Оччолорго саха киһитэ туонна дигэн билбэт — оту былаһынан, аһы муунтатынан кээмэйдиллэрэ. Бу кэбиһэр отторо уон былас буолуохтаах. От кэбиһитэ күн намтыан иһинэ бүттэ.

От үлэтэ ортолоон эрдэбинэ Боттох, Өлөөно доҕордоһуулар күүһүрдэр-күүһүрэн барда. Уол холбоһор туһунан санаатын биллэрэн баҕарар да, кыыс аҕата, ийэтэ сөбүлэспэттэрин сэрэйдэр буолан, ону эһэт. Ол курдук иккиэн туох да түмүктээх быһаарыыны ылыммакка сырыттылар. Олоһоно, кэллн, наһаа санааргыыр, эрдэнэр чинчитин Боттох биллэ эрээри, кыыс туохтан санааргыырын сага таһааран ыйыппат.

Күһүн, хойут, от үлэтэ үмүрүйдэ. Олоһоно быраатын кигэн аҕалаах ийэтигэр этиттэ: «Эдьинийим Боттооҕу кытта биллестэ», — дигэн эт дигэтэ. Уол, ийэлээх аҕатыгар, ол курдук кэнсээн биэрдэ.

Баай Байбал кэргэннээн, ону истэн баран, ирибит тэнгэ буоллулар. Олоһоноү мөхтүлэр, сагардылар: «Ханнык эрэ «Сир уһуга» диир сирдэригэ бырадыаагылаан сылдыар киһинэхэ эйинигин биэрэн ыһыппыт, булгу араҕыс!» — дигэн кыгаанах этин оҕоһулунна.

Ыал кыстык олобуун булуммутун кэншигтэн, Боттох быраа-
тын кытта булт араанын бултаан, баай ыалы эбин байыттылар.
Эл аайы баай Байбалга бу уолаттары өссө хаалларан үлэлэтэр
эр туһунан буолбакка, албынныыр санаалар эмиэ киригэлээн
бардылар. Оттон кыыһа күн-түүн Боттоххо кутун-сүрүн тутта-
ран испитэ. Маны билэ-билэ аҕата, ханнык албаһынан кыыһын
араарарын, бу киһи көлөһүнүн хайдах гынан ыган ыларын элбэх-
тик сылыктыыр идэлэннэ. Түмүгэр, былыргы Сага Дьыллааҕы
тагара ылыытыгар уолаттары бэйэтигэр ыгыртаан ылбыта
хонна уолаттаран — иккиэннэригтэн өссө биир сылга хаалан
үлэлииллэригэр көрдөстө. Онуоха Боттох сөбүлэспэтэ: «Кэисэ-
тин курдук этиллибит болдьоххо диэри үлэлиибит, онтон салгыы
үлэлиир кыахпыт суох. Ийэлээх, аҕабыт кырдыаҕастар, бэйэлэ-
рэ биһиги комөтө суох олорор кыахтара суох», — диэбитэ. Баай
уолаттарга, эппитин ылымматахтарыгар, бэркэ абарда. Онуоха
эбин Боттоххо кыыһын эйэнэн биэрбэтэбинэ, күрэтэн да барары-
гар тийиһин. Ити иһин уолу иккиһин ыгыртаран, тылыгар кил-
лэрэ сагаата да, уол эппитигтэн төннүбэтэ. Хата, баайы бэйэтин
өйүнэн-санаатынан баһыйахха айылаах, кэнниккинэн дьулайан
барда. «Боттобу оһөлгө түбэһиннэрэ сатыахха», — дии санаата.

Байбал уолу ыгыран ылар уонна этэр: «Кэисэтинилээх кэм
кэлэрэ биир ый хонуга хаалла, онон быһаарсан кэбиннэххэ,
эн туох этэрдээххиний, баҕар, туох эбит атын санаа-оноо баар
буолааҕына быһаарсыах» — диэбит. Онуоха Боттох: «Аны биир
ыйынан кэисэтин бүтэр, онтон ордук тохтоон өссө үлэлиирбит
кыаллыбат. Кырдыаҕас аҕалаах ийэлээх дьоммуг. Онон урут эйн-
эхэ эппит тылы уларытпаныт», — диэбит.

Баай киһи салгыы ыйытар: «Эн өйдөөх-санаалаах киһигин,
этэр тылыг мин төбөбөр үчүгэйдик кириэр, эн миэхэ үчүгэйдик
быһааран кулу, оһүргэнимэ. Мин эйигин туох да дин сирэрим
суох. Миэхэ сөбүлэттин уонна мин кыыспын кытта билистин,
ону биһиги — ийэлээх-аҕата билэ сылдыабыт. Кыыстан ыйыта
иликкит, бастаан эр киһи — эн тылгын истээрди гынабын. Туох
диригин истэн баран биһиги быһаарыһыа этибит», — диэбит.

Боттох эгэр: «Аҗа тойон, бэйэнг бастаан ыйышпыккар ула- ханнык махтанабын. Кырдык. Өлөөнө биһиги билистибит, доҗордостубут. Эһиги сөбүлүүр буоллаххытына холбоһорго кэпсэтэн турабыт. Ол буолан баран, ханна баҗарар күн тахсар, дьолу көрдөөтөххө ханна баҗарар баар, булт сиргэ дойдуга ба- рытыгар баар, сүөһүнү ханна баҗарар иттиэххэ сөп. Онон мин манна тохтуур, олохсуйар санаам суох. Сирдээх-дойдулаах киһи сирбин иччиллэхтээхпин. Өлөөнөнү биэрдэххинэ үтүө алгыскын кытта айаннаары олоробун», — диир. Баай ити- ни истэн олорон этэр: «Өйдөөх киһи тыла барыга сыанала- ах. Эһиги холбоһон олорон киһини-сүөһүнү төрүттүүргүтүн, ыал буоларгытын үрдүк таңара бэйэтэ анаабыта буолуо. Онон холбоһоргутун биһиги утарар кыахпыт суох. Эһиэхэ биир этэрдээхпин: хаһан баҗарар кыыс оҕо таңнар таңастаах, ит- тэр сүөһүлээх — энньэлээх-сэтинилээх буолуохтаах. Ол Үрдүк таңара айбыт айыыта. Ону дьинг иччилиир киһи итэр сүөһүтүн илинитигэр былаан-туһахтаан тутара ордук астык буолуохтаах. Кыһым анала — тоҕус сааһыгар диэри быалана илик сүүрбэ үөрдээх атыыр сылгы. Кини мантан тоҕус көстөөх сиргэ ит- тиллэн турар. Ону былаан үөрэтэн, батыһыннаран бардаххына сатанар.

Атыыры аҗалтаран үүт бүтэйгэ түһэртэрэн биэрэбин, онно сөптөөх быатын-туһабын бэлэмниибин. Ону туох дингит», — диэбит. Боттох саараан олоро түһэн баран: «Биһиги сылгы сүөһүнү былаан да көрө илик дьоммут. Ол да буоллар холо- нон корүүххэ сөп. Эн киһи, бука, дьулайан, бэйэбиттэн ыраах сырытыннарар сүөһүгү буолуо. Мин кыайбатахпына быраа- тым көмөлөһүө. Кырдык этэбин: киһи сүөһү гыныам диир буоллабына үөрэтэн-сыһытан сүөһү онгосторо сирдээх. Дьэ, онон, аҗалтараргар тийэбин», — диэбит. Бу кэпсэтинни кыыс истэр уонна Боттох булка бараары турдабына, сэмээр аҗай кэ- лэн этэр: «Дьэ, мин аҗам эйигин ол атыырынан сирдээри гы- нар, эн сыһа сөбүлэстинг, эйигин бу сиртэн тыыннаах ыппат былааннаах. Атыыр эйигин сирдээ. Үс сыллабыта миигин биир уол ыйытыспыга. Кинини ийэлээх аҗам сөбүлээбэтэхтэрэ, от-

гон мин уолу сөбүлүү санаабытым. Мин киһи ийэтэ буолар курдук дьол баарын билбэтим. Ол эрэ — мин санаам. Эйигин да, мин сөбүлүүрүм диэн, итинник. Онон эн биһиги ыал буолбат, киһи ийэтэ-аҕата буолбат дьылжалаах эбиппит, Үрдүк тангара оннук айбыт!».

- Атыыр эйигин сиэбэ диэн тугу этэбиний? — диир Боттох.

- Ол уолчааны ити эйнэхэ аҕалыах буолбут атыырынан аҕам сиэппитэ, төһө эмт дьон көрөн турдактарына. Эппитин курдук үүт бүтэйгэ хаайан биэрбиттэрин уол быалыы кирибитин үрдүгэр түһэн, тинһинэн ытыран хайыта тыытан өлөрбүтэ. Уол олүгүн элбэх киһи нэһинлэ былдыаан ылбыттара. Ити кэпсэтинин көтүрэр туһунан аҕабыттан кириэн көрдөс. Ол кэриэтин мин эйигин кытта күрүүбүн, биир сымыыт ханна сытыйбатабай, биир кыыс оҕо ханна төрөөн төннүбэтэбэй? -диэбит.

Боттох кыыс кэпсээнин истэн баран этэр: «Кини - сүөһү, мин - киһи буоллаҕым. Күөн көрсөн баран, биир кыайбыппыт үрдүкү буолуохтаах, кэпсэтинини төннөрбөппүт, дьүһүнүн хайаан да көрүөхтээхпит», — диэн баран, быраатын ыгыран ылар да, бултарыгар бара тураллар.

Кыыс көрөн, туран хаалар. «Бу күн анныгар мин сордоох буолан төрөөбүт эбиппин. Миигиттэн сылтанан икки киһи тыына быстар буоллаҕа. Хайдах олүөх бэйэбиний, көрөн баран өлөбүн дуу, көрбөккө өлөбүн дуу», — диэн саараан баран, санаа булунар: «Хайаан да ийэлээх-аҕам көрөн турдактарына, сааттаах олүүннэн олүөххэ. Оччоҕо саата аҕабар буолуохтун!» — диэн санаатын түмүктүүр. Этилибит болдьоххо баай тоҕус ыгыыр аттаах киһини ытар. Ол дьоннор үс хонон баран, ат үрдүгэр уһун хатыг ураҕаһы тутта сылдьан, ыраабынан эргийэн, атыыры үүрэн аҕалан үүт бүтэйгэ киллэрэллэр. Корүөхтэн дьулаан сиэлэ-кутуруга көңүл үүммүт, хара толбоннуулар түүлээх атыыр күрүөҕэ киһини чугаппаппакка өрүтэ мөхсө уһуураталыы, суордалана сырытта.

Баай Байбал Боттоҕу ыгыртаран ылар, чугастааҕы дьоннору барытын мустарар уонна билигин икки уол оонньоуба, ону

көрүүххүт, — диир, итиэннэ, уолга быаны биэрэн баран, киирэн аты быалаан таһаарарыгар соруйар.

Боттох бастаан дьулайа саныыр. Ол гынан баран, элбэх дьон мустубуттарыттан уонна баай эниит тыллара кинини ордук абалыыллар. Бүтэйгэ сулбу хааман тинийэр уонна быраата кытта киирээри гыммытын киллэрбэккэ, соботобун үүт бүтэйн үрдүнэн ыстанан киирэр. Кини киирэрин кытта атыыр айабын апытынан утары ыстанар. Онуоха уол хагас илиитигэр быатын тутар уонна уна илиитинэн атыыры сиэлиттэн харбыыр да, атахха охсон, тизэрэ бырабан түһэрэр. Уонна үрдүгэр олоро биэрээт хам баттыы сытан сулардыыр, туруору тардар. Атыыр Боттох үрдүгэр түһэр, ону уол илиитин таһынан тизэрэ бырабан түһэрэн иһэр. Онтон, ханныгын да иһин, айыы сүөһүтэ ойдонон түһүөлээбэт буолан хаалар. Боттох үүт бүтэй таһыгар таһааран ханылы сыһытар, быккаайы маска баайан кэбиһэр. Онуоха баай ыгыыр ажалтаран уолга туттарар. Боттох ол ыгыыры икки сүрүн маһын булгу тутан кэбиһэр. Баай иккис ыгыыры ажалтарбытын эмнэ булгу тутар уонна: «Илии күүһүн тулуйбат ыгыыр, сылгы күүһүн тулуйбат, кыыскар анаабыт ыгыырын ханна баарый? Ону ажал!» — диир. Онуоха баай Байбал биир үрүн көмүһүнэн бүрүллэн онгоһуллубут, ыыстаммыт хатын ыгыыры биэрэр.

Боттох ол ыгыырынан ыгыырдыыр, үүнүүр уонна быраатын Күрүчүөгү ыгыран ылан, мииннэрэн баран, быатын сүөрэн ыытан кэбиһэр.

Сааскы күн тиит мас сабатыгар түһүүтэ Күрүчүөк атыырын миимитинэн бу тинийэн кэлэр уонна баай бастын сэргэтигэр баайан кэбиһэр. Итиэннэ убайыттан көрдөһөр: «Бу атыыры мнэхэ анаа, мииннэр минэ, көлүнэр көлө оностуом», — диир. Онуоха убайа эйнэхэ аныыбын, айаһна турунуохха диэри быһытан, сымнатан ат огоруохтааххын диэбитин Күрүчүөк үөрэн хаһыты түһэр. Тобус хонук устатыгар мииннэн сымнатар, ат бэрдэ онорор уонна «Сордон Хара» диэн ааты биэрэр.

Баай Байбал хомойуу бөбөнү хомойор. Куттанар... Сагатаинэтэ суох, Боттоххо биэрээри кыһын бэлэмниир түбүккэ түһэр. Уруу тэрийээри гыммытын уол сөбүлэспэтэ. Баҕар,

кунажан санаатыгар тугу эмит оноруоҕа диэн сэрэкэдийдэ: Хол-
буур буоллаххына. Үөһээ Үрдүк Тангара курдук санаан туран,
кыыскын Өлөөнөнү кытта холбоһобун», — диэтэ уонна барар
сир ыраабын, оностон айанныыр кэм кэлбитин эттэ.

Баай хайыыр да кыаҕа суоҕа, араас албастары өссө толкуй-
даан көрдө да, уол киини угаайыатыгар кириэ суох. Кириэбин
да сатамат, сытыы өйдөөх-санаалаах, күүстээх-кыахтаах киини.
Онон баай Байбал мунгурданан кыыһын биэрэн эрэ ыытаргар
тнийдэҕэ. Кыыс ийэтэ оҕото букатын барарын санаатабына ту-
муулан, сорох түүннэри корбүт харабынан аһарар буолла. Киини
хайа диэки баарын да билбэт сиригэр кыыһа барара дьулаан этэ.
Өлүү сиригэр барар курдук саныыр. Биридэ, оҕонньоругар Ойуу-
ну кордохон кыырдаран, ойдорун-санааларын ытыйан, сатанар
буоллабына кэлбит дьоннору бэйэлэрин да, ол өлүү суолугар
үтэйэргэ этэн корбүтүн оҕонньоро ылыммата. Байбал кэлэ-бара
сатаан, биир киини биэрэн ыытарга быһаарыһа. Ол киһитэ
дьоннору тиэрдиһэн, тнийэн баран, биэс-алта ыйынан төттөрү
кэлиэхтээх, сирин-дойдутун сиһилин үөрэтэн, кыыһа ханнык
дьонго-сэргэҕэ түбэспитин билиэхтээҕэ. Суолун-ниһин өйдөөн
кэлиэхтээҕэ. Оччоҕо кэлин, баҕар, сылдыһан, хайдах олоролло-
рун билэр кыах баар буолуохтааҕа. Баай Байбал күтүөтүн Боттозу
бэйэ киһитин быһыытынан аабынан айанныырыгар биэс аты,
көмө киһини, биэс биэни уонна, били, атыыр сылгыны уонна биэс
туугуйу, биир атыыр оҕуһу кыыһын эһиэтигэр анаан туттарда.
Кыыс сүктэн барар таһаһа икки ат ындыытыгар сөп буолла.

Айанныыттар хаар уулан, сүөһү аһылыга тахсыыта, бэс ыйын
саҕатыгар суолга туруннулар.

Адыаччы үрэҕи өрө батан Зашиверскай суолунан Силээннээх
үрэххэ диэри бардылар. Онтон үрэҕи тагнары тутан, таастартан
киррэр үрэхтэри бастарынан эргийэн, сүүрбэ хонукка толору ай-
аннаан уолаттар дьонноро олодор күүлэригэр этэннэ кэллилэр.

Боттохтоох барбыттарын кэннэ, хаалбыт дьоннор, бары
үчүгэйдик олоруттар. Икки санга ыал Зашиверскайтан кэлэн
эбиллибиттэр. Илин Таас эбээннэрэ ыаллаан барбыттар. Сир
уһугар сылгы, ыһах сүөһүлэр кэлиилэрэ манна олохтоох дьон

үөрүүлэрин үрдэттэ. Онуоха эбнн сана кийинт кэлинтэ ураты улахан урууга кубулуйда.

Богтох баар дьону мушьян сүөһү кыстыыр аһылыгын бэлэмнээһиннн, хотон, күрүө-хаһаа тутуутун сабалаата.

Ажалара Намы Сленцов офонньор кырауола Күрүчүөгү кытта «Иччилээх Күөл» уутун түһэрингэ үлэлнир буоллулар. Офонньор мындыр сүбэттинэн сир кэбирэх сирин булан, «Сордон-Хараны» Күрүчүөк мишинэн баран, кэннигтэн биэлэри уонна сэтти аттары биир суолунан хаамтаран, орох суол онорон бардылар. Сылгылары ол курдук тобус күн хаамтаран балачча диринг холлороону таһаардылар. Суол күөл диэки уһугун мас күрдьэбинэн хаһан «Иччилээх Күөл» уутун билигиннн Кэбэргэнэ үрэбэр түһэрдилэр. Күөл уута күүскэ түстэ.

Онтон, кэлин, «Иччилээх Күөл» көһүүтүнэн сибээстээн, дьон кыстык олохторун Кэбэргэнэ үрэбин үрдүгэр, Намы бастаан кэлэн олорбут сирингэр, оҕоһуннулар.

Иамы олохтоох дьонно Индигир эбэ Хотун чугаһыттан тэйбэттэрингэр, кини баайа үйэлээбин, быстыбат быһааннаабын, куруутун өйдөтөрө, сүбэлнирэ.

Богтох ажалбыт сүөһүгэ эгэнигэ кыстаата. Бисэ биэ кулуну, бисэ ынах ньирэйи биэрдилэр. Абыһах ыал аһырыгар үүт ас сон буолар буолла. Богтох кэргэнэ Олоһоно сүөһүгэ үөрүйэх буолан, ынах эминийттэн түһэр үүтү энчирэннэккэ, үрүг ас араас көрүгүн онорон олохтоохтору аһатар. Ол дьон санаатын боһоргогто.

«Иччилээх Күөлгэ» дьон сыһа кэлэн, эбиллэн иһэллэр, ынах сүөһүттэн тахсар үүт аһылык, дьону ордук тардар буолла.

«Иччилээх Күөл» үһүс сайыныгар, манна баар сүөһүгэ толору аһылыгы биэрдэ. Онон, «Иччилээх Күөл» олохтоохторо күөл чугаһыгар дыа, хотон, күрүө-хаһаа онгостон, үйэлээхтик тэринэн бардылар. Сайылыктарын эмнэ онно олохтоотулар. «Иччилээх Күөл» көспүтэ 9 сылын туолуутугар дьон элбээтэ, манна үөскээбит сүөһүгэ аһылык тинийбэт буолла. Ол иһин сана сирдэри булан, сагалыы олохсуһар түбүк үөскээтэ. Ити барыта Богтох дыаһалынан, көмөтүнэн тэрилиннэ.

Хүтнн Никулин биир улахан күөлү булан, онгостон олохсуйда.

Ю.1 күөл кини аатынан аатганна.

Соловьев Байбал (Сабачча) «Биллибэт Күөлгэ» олохсун олохунна.

Боттох сырыыта-айана элбээбитэ. Зашиверскай куоракка куруутун сылдыар. Оннук буолуохтаах. Кини, аны, ат колонон сылдыар, онон сырыы-айан сыыйа чөлчөөтэ.

«Иччилээх Күөлгэ» дьон кэлэн эбиллэн иһэрэ. Ол иһин аһыыр ас, таһнар таһас наадата күн ахсын күүһүрдэ. Ити курдук түмэн олодохторуна Зашиверскайтан куорат кинээһэ «Иччилээх Күөлгэ» кэлбитэ. Кини бу дойдуну наһаа собулээбитэ, астыммыта. Хоту сиргэ сүөһү нитэн олозорго олус табыгастаах эбит. манна олохсуйдахха киһи элбизхтээх, улууе киннэ буоларыгар табыгастаах эбит дигэн түмүк онорбута. Олохтоохтору мунньан, мунньах онорон, улууе кинини олохтуурга дьон санаатын түмэн быһаарыы ылыммыта. Улууһу «Албас» улууһа дигэн ааттыырга этин киллэрбитэ. Ол оччотооһу сурукка кириитигэр «Элгэс» улууһунан суруллубута. Манна дьону ажалан, сүөһүнү булан, дьону олохтообут киһинэн Боттох буолар. Онон кинини улууска кинээһинэн таларга дьоннор этин киллэрбиттэрэ. Боттох улууе кинээһинэн быыбардаммыта. Оччолортон, бу күнүгэр дигри, кини улууе бастакы кинээһинэн дьон өйүттэн-санаатыттан сүһүккэ сылдыар.

Оччолорго Боттох түөрт уон саастаах, толору өйдөөх-санаалаах, кыахтаах киһинэн аабыллара. олохтоохтор кинини ажаларын курдук ытыктыыллара, ким да утары эгэр киһи суоҕа.

Боттох Зашиверскай куораты кытта ыксалаһан, куорат олохтоохторугар үрүт аһы, эти биэрэр санааҕа кэлбитэ. Ол иһин кини «сырыыта-түбүгэ» эбни элбээбитэ. Сана сирдэри булан, дьону олорго тардатан, кинилэр тусна бас билэр сирдээх буолалларыгар өйүн-санаатын уурбута.

Дьону «Иччилээх Күөлтэн» тарҕатарга соруктаммыта.

Отор кини ийэлээх-аҕата утуу-субуу өлбүттэрэ. Кинилэр унуохтара манна тутуллубуттара. Боттох бу сирни үйэлиттэри, аҕатын аатын «Иччилээх Күөлгэ» биэрэн, «Намыы Күөлэ» дигэн ааты биэрбитэ. Бу күнүгэ дигри оннук ааттанар.

Ийэтин аатын «Биллибэт Күөлгэ» биэрбитэ. Онон ити сирдэр «Кинилэ-Намы Күөл» диэн ааты ылбыттара.

Боттох бэйэтэ кинээс үрдүк солотун тутарыгар Петр Наумович Слепцов диэн сурукка киирбитэ. Ол эрэн, кини урут да, билигин да кэпсээгнэ «Боттох кинээһинэи» биллэр. Кини дыһалынан сүөһүлэммит дьон «Намы Күөлүгэр» батан олорор кыахтара суох буолан, Силээниэх үрүһү туораан «Титирик» диэн күөлү булан, Устун Никулин хас да ынахтаммыта, сылгыламмыта. Оннук быйаннаах сага сирдэр костон иениттэрэ. Олортон биллигин Абий нэһилиэгэ, кэлини, улуус киннэ буолта. Бырааба дьыэтэ тутуллубута.

Хас да ынах, сылгы сүөһүлээх, элбэх оҕолоох «Чаахча Байбал» улахан күөлүртэн биэр күөлү булан олохсуйбута. Ол күөл күн бүгүнүгэ диэри «Чаахча» диэн ааттанан турар. «Чаахча Байбал» манна уһундук олорбута, оҕолорун улаатыннаарбыта. Кинилэр салгыы сага сирдэри булаттаан, Тумус Хайа эбээниэрин кытта ыаллаһан, уруулаһан биллигин Уолбут нэһилиэгин үөскөһүттэрэ.

«Чаахча» кыра уола «Солкоон Уйбаан» Үөһэ Халыма сирин кытта сибээһи аан бастаан олохтообута. Онтон кэргэн ылан, биэр улахан күөлү булан олохсуйбута. Күөл кини аатынан «Солкоон Таала күөл» диэн аатынан бу бүгүнгэ диэри турар.

Боттох кинээс, Зашиверскай куораты кытта сибээһин таһынан, Дьаагы сирин кытта сибээһэ эмнэ дииргээбитэ, агы-эргин, ылсыы-биэрсин элбээбитэ. Боттох биэр уол, икки кыыс оҕолордообо. Кыргыттара «Намы Күөлүгэр» олохсуйбуттара.

Уола Егор кыра эрдэбиттэн сытыы-хотуу этэ. Ол иһин аҕата «Намы Күөлүн» аҕабытыгар сыһыаран, ааҕарга-суруйарга үөрэттэрбитэ. Зашиверскай куоракка эмнэ кыратык үөрэттэрэ сылдыбыта.

Егор 18 сааһын туоларын кытта, аҕата уолун атыыга-эргтэннэ илдьэ сылдыар буолбута.

«Намы Күөлүгэр» төрүүр оҕолору, сага холбоһор ыаллары сүрэхтинер, бэргэһэллнэр, өлбүттээхтэргэ ыллыыр наада үөскээбитэ. Ол кини элбээбинигтэн төрүттээбэ. Быраабаҕа

дьябыты тутар наада буолбута. Чочуобуна тутуутун тэрийингэ киһиэс түбүгүрбүтэ. Бэрт кылгас кэм иһингэр Чочуобуна тутуулан үлүбэ киирбитэ. Аҕабыыт олохсуйбута.

Боттох сааһыран, кырдыан барбыта. Ол эрэн, бухатыыр киһи буолан, күүһүн-уобун ыһыкгыбатаҕа. Билингэ диэри кэпсээнигэ баар ээ, уон сааһын туолуутугар Абый сирин диэки сылдьан, ох маган тобус өргөс муостаах буур тайаҕы өлөрөн, отуулана олортобуна, оччотообуга биир биллэр Мааскын атамаан, Боттобу бэрдин билээри суоллаан кэлэн: «Эн бэрт ааккын истэммин күөн көрсө, күрэс былдыһа моойдоох баскын тиит маска ыйыы кэллим, кэриэскин аһаа!» — диэбит. Онуоха Боттох ойон туран олорбүт тайаҕын муостаах төбөтүн аҕаар илиитинэн харбаан ылан, оро анһан туран, эппитэ үһү: «Мин суолум 9 салаалаах. Ол салааларын бу атыыр тайах муоһун өргөһө туоһулуур. Суолбун бүүлүүр кыахтаах буоллаххына, баһаалыста, быһаар. Быһаарар кыаҕа суох буоллаххына, төрөөбүт дойдугар дьүгэлий!» — диэбит. Онуоха Мааскын атамаан куттанан, кэнинэн хааман бара турбута үһү. Ол үйэлэргэ сүһнэт номох буолан, кинилэр көрсүбүт күөллэрэ, ол күһүттэн бу күһүгэр диэри «Мааскын Күөлэ» диэн ааттанар.

Боттох кырдыан, атыы-эргин дьаһалын уолугар Егорга туттарбыта. Егор урут да, билигин да, «Егор Атыһыт» диэнинэн биллэр.

«Егор Атыһыт» биэс оҕолообо: үс уол, икки кыыс. Кыргытара ханна олохсуйбуттара биллибэт, оччотообуга кыыс-дыахтар сураҕырбат кэмэ этэ.

«Егор Атыһыт» уолаттара бары биллэр дьон буолбуттара. Улахана — Кырсаан Слепцов, орто уола — Иван Слепцов (Сото), кыччыгыйдара — Петр Слепцов (Бөтүрүүскэ).

Орто уола Иван (Сото) Абыытан кэргэннэнэн баран, Муомаҕа Соболюох диэн сиргэ олорон, сааһын моҕоон өлбүтэ.

Аччыгый уол Петр (Бөтүрүүскэ) төрөөбүт сирин чугаһыгар олохсуйбута.

Улахан уол Кырсаан Слепцов аатырбыт-сураҕырбыт киһи, киһи Дьааны сириттэн кэргэннэммитэ. «Намыы Күөлүгэр»

олорботоѳо, кэргэниэнэн баран, билигин ааттанарынан Абый Арыылааѳар тийэн олохсуйбута. Тулатынааѳы сирдэри барытын огорон, дьону-киһини кизэнник тардан олохсуйбута, Элгэс улууһун биир биллэр киһитэ буолбута. Дьаангыны, Орто Халыманы, Муоманы кытта сибээһи бигэтик тупшута.

Кырсаан Слепцов Элгэс улууһугар сүөһү тупшута, сайыннарбыта, дьону-киһини сүөһүлээбитэ, кыаммат-кырдыаѳас дьоннорго көмөлөспүт киһинэн биллэр.

Кырсаан Слепцов 6 уол, 4 кыыс оѳолооѳо динллэр. Уолаттар Элгэс улууһугар кизэник, биллибит дьоннор. Олортон ордук уһулуччу, бары өртүнэн биллэр киһи Слепцов Дмитрий Кырсанович (Хара Минтэрэй) аатырбыта. Өйдөөх, сүрэхтээх киһи буолан, аѳата олбүтүн кэинэ, улууһу баһылаабыта. Киһи сирин огоруунан күүскэ дьарыктанан, ынах, сылгы сүөһүнэн байбыта. Киһини сайын, от үлэтин кэмигэр, утуйбатын иһин «Суор хараѳын сизэбит» киһинэн ааттыыллара.

«Хара Минтэрэй» эмиз Дьаангы, Халыма, Муома сирдэрин кытта сибээһи кизэнник тэниппит киһи. Оннооѳор, Петербург куоракка тийэ сибээһи тупшута. Хоту сиргэ хаһан да буолбатах үс сыллаах улуу сукка киниэхэ биир да сүөһү өлбөтөѳө. Ол киһи үс сылга толору тийиннэр оту оттообута. Онто, өссө курулаабыта. Эбинтин дьону салѳаабыта динэн кэпсээн баар.

«Хара Минтэрэй» алта уол, биэс кыыс оѳолооѳо. Онтон Иван динэн уола алта сааһыгар өлбүтэ. Уоннаѳылара бары олох олорон, кырдыан баран өлбүттэрэ.

«Хара Минтэрэй» оѳолоро Орто Халымаѳа, Муомаѳа, Верхоянскайга, Аллайыахаѳа кизэник тарѳанан олорбуттара. Ити ааттаммыт сирдэргэ дьон өйүгэр диринник илгит биллиилээх дьоннор эмиз бааллар.

Кырсаан Слепцов ортоку уола Слепцов Степан (Ылчаан) кизэник биллибэтэх, байбатах эрээри бэйэтин холкутук кыанан олорбут киһи этэ. Киһи уһундук олорботоѳо. Кэргэниэнэн, биир уол, икки кыыс оѳоломмота. Кырата - уол этэ. Минтэрэй икки саастааѳар аѳата, ийэтэ утуу-субуу өлбүттэрэ. Оѳолору Степан бииргэ төрөөбүт эдьийэ Ааныска, хос аата «Күөгэйэр», агардас

дяхтар нитэлээн, киһи-хара онгортообута.

Степан (Ыпчаан) уола Дмитрий (Москва) кэргэннээн, түөрт уол, үс кыыс оҕоломмота.

Уолактара партийнай-советскай уорганнарга үлэли сылдьан олбүтгэрэ. Орто кыыс Кэтириннэ биһр кыыс, биэс уол оҕоломмота. Олортон Лим, Семен Слепцовтар-үтүөкээн ыччаттар тахсыбыттара. Аркадий Егорович Слепцов-наука докторын үрдүк аатын сүкпүтэ, биһр уол авиатор, биһр уол пожарник.

Слепцов Дмитрий Степанович хос аата (Москва). Табаарыста-багтан колхозка тинийэ председателинэн үлэлээн баран, кырдыан өлбүтэ.

Кырсаан Слепцов сорох уолактара бары Элгэс улууһугар ытыктанар, биллиилээх дьоннор этилэр. Киһилэр сүөһү иттигинэн дьарыктанан орто ыаллар быһыыларынан холкутук олорбуттара. Кыра кыахтаах дьон олохторугар көмөлөһөр буоланнар, ытыктанар этилэр. Киһилэр ыччаттара бу күнүгэр дигри чизинэй дьоннорунан биллэллэр.

Кырсаан Слепцовтаах «Намы Күөлүттэн» арахсан олохсуйбут сирдэригэр - Добдугурга, Абыйга, Абий Арыылааҕар сылдьан көрдөххө, сүөһүлээх, кыахтаах дьон эбиттэрин өтөхтөрүн омонуттан да көрүүххэ сөп.

Слепцов Дмитрий Кырсанович (Хара Минтэрэй) алта саастаах Иван динэн уола өлбөтүгэр Петербурган чугуун плитаҕа оҕотуп аатын суруттаран аҕалан, уңуоҕар уурбута. Ол плитата Абий улууһун киһи музейыгар ууруллан турарын көрдөххө, бу кыахтаах, сайдыылаах киһи эбитин өйдүүххэ сөп. Оччолорго кыахтаах эрэ киһи собуруу киһи сирдэри кытта сибээһи тутара чачы. Бу киһи, биһиги оройуоммут историятыгар Боттох Кинээстэн саҕалаан, эдэр көлүөнэлэр өйдөрүгэр киһирнэбэ дии саныыбын.

Элгэс улууһа, бастаан үөскээбит сылын, Боттох кинээс сааһынан ааҕан таһаардахха, 1760 сыллаахха үөскээбит. «Намы Күөлүн», киһи чугаһыгар баар дьон олохсуйбут сирдэрин хара оспа сабан барбыта. Сорох, сырыы суох сирдэрэ ордоннор, дьоннор тыыннаах хаалбыттара.

Дьон өйүгэр бэрт уһуннук умнулубакка сылдыбыт, биллгин да кэпсэлгэ баар «Титирик» диэн сиргэ үс саастаах Харатан Никулин (Солкоон), Таала Күөлүгэр үс саастаах Ааныка Никулина ордон хаалбыттар. Ол оҕолору оспа ааснытын кэниитэн, ордон хаалбыт дьон булан, киһи-хара оҕорбуттара.

Хоту сиргэ оспа 1872 сылга кэлбитэ бэлиэтэнэр. Бу оспа Зашиверскайтан саҕалаан, Индигир өрүс умнаһыгар олорор дьоннору барыларын хабан, «Намыы Күөлүн» дьонун эмнэ эснитэ, биир да киһи хаалбатаҕа.

«Намыы Күөлэ» эстибитин кэниэ улуус киһиэ Абый күөлүгэр көспүтэ. Онно таһара дьыэтэ тутулан, дьон түмээн олорбуттара. Бу сирин Кырсаан Сленцов оҕолоро баһылаан олорбуттара. Итин тэйгэ Ефимовтар бас-баһылык буолбуттара.

Кэбэрэинэ элиэниһэинэ 1987 сыл, олунньу

Хабаровтар

Зашиверскай таһаратын дьыэтэ соҕурууттан кэлбит нуучча киһитэ Андрей Хабаров салалтатынан тутулубута биллэр. Бу үйэттэн-үйө тухары умнулубакка кэпсээнигэ сылдыар. Ону таһынан Улуу нуучча норуотун хорсун уола хотугу омуктары сырдыкка-кэрэҕэ, культураҕа тардыыга бэйэтин нэһилиэстибэтин хаалларбытын субу бүгүнгү күнүгэ диэри көрөбүт.

Былыргы кырдыаҕастар Андрей Хабаровы сахалыы (Өндөрөй Хабыыран) диэн ааттаан кэпсэниллэрэ, киһи ыччагтарын (Хабыырантар) диэн кэпсэниллэр. Кэлин, ону Хабаровтар диэн көппөрөн бэрэбиттэр.

Андрей Хабаров Зашиверскайга уһуннук олорбут, үлэлээбит киһининэн биллэр. Киһи уола Ефим Хабаров бу куоракка төрөөбүт. Манна улаанньыт, кэргэннэммит, оҕоломмут киһи. Киһини, сорохтор кэпсээниһэринэн, иккис хара оспаҕа Зашиверскайга өлбүтэ буолуо дииллэр. Сорохтор, кырдыан баран, уолун Зашиверскай

куоракка хаалларан баран, дойдутугар собуруу барбыт дииллэр.

Мин 1939 сыл, бастаан, Зашиверскай танаратын дыэттин көрбүтүм, онно куорат турбут сирин кэрийбитим, биллиилээх дьоннор көмүллүбүт сирдэрин сүппэт бэлиэ суруктар бааллара. Зашиверскай куорат кинээһэ Н.Н. Ефимов (Остовной) унуоҕун үрдүгэр чугуун плитаҕа хаһан төрөөбүтэ, өлбүтэ, туох сололооҕо толору суруллубут этэ. Ол курдук эмиэ аҕабыыт М. Слепцов, Лөчүөк Гр.Пакатиллов, Дьаакан С. Атласов унуохтарын үрдүгэр суоруллан оноһуллубут мас плитаҕа кинилэр хаһан төрөөбүттэрэ, өлбүттэрэ, туох сололоох үлэһиттэрэ суруллан ууруллубуттар этэ. Олорго Андрей Хабаров унуоҕа суоҕа, онон барбыта диэн кэпсээн кырдык буолуон эмиэ соп.

Индигир өрүс устун пароходтар 1939 сылтан массабайдык сылдыбыттара. 1941 сыл совет секретарынан үлэлии сылдьан, булчуттары кэрийэ баран иһэн тохтоон, таһса сылдьан көрдөхпүнэ туох да хаалбатах этэ. Сорох дьон унуохтарын уот сизбит этэ.

Ефим Хабаров Зашиверскай куорат төрүт олохтооҕо этэ диэн кэпсээнгэ киирэр. Кини биир уола Егор Хабаров диэн эбит.

Ефим Хабаров бэйэтэ ортоку хара оспа турарын кытта, мас болуотунан Индигир өрүһү таннары устубут, билинни Кириэс Майыар турар сириттэн ырааҕа суох, Сыһыы Күөл диэн сиргэ саһан олорбута биллэр. Ол ортоку хара оспа аасытын кэннэ, Зашиверскай куоракка төттөрү баран, оспаттан күрэнэн онон-манан олохсуйбут дьону хомуйан, олорбута. Ол саҕана кини улаханлык кырдыбыта, ханна да барар кыаҕа суох буолбута, Зашиверскай куоракка өлбүтэ.

Ефим Хабаров өлөөрү сытан уолун Егору, бу куораттан барарын сүбэлээбитэ. Кэриэһин этэригэр бу курдук эппит: «Саха, эбээн диэн омуктар диринг дууһалаах, кизн өйдөөх-санаалаах омуктар. Кинилэр санааларын таба туттаһхына киһи-хара буолуон, онон Индигир эбэ сүннүттэн туора таһсыбакка, кини күүһүгэр эрэнэн, кини барҕа баайынан аһаан-таннан киһи буол», - диэбит. Уонна эһэн Андрей Хабаров төрүттээбит куоратын умнумаар, үйэттэн-үйэ тухары биһиги ааппытын сүтэримээр диэн эбэн эппит.

Егор Хабаров аҗалаах-ийэтигтэн сүүрбэ икки сааһыгар араһыта үһү. Кини, аҗата эһитин курдук, Индигир орүһү болуотунан тагнары устан, Кириэс Майыар турар сирин сөбүлээн тохтообута.

Итинэнэ чугаһынан баар сахалары кытта билсигэн, доҕордоһон, өрүс сүһнүттэн туора тахсыбакка оморбута, Ытыктанар баһылык буолбута.

Егор Хабаров сүүрбэ үс сааһыгар, Индигир өрүс муораҗа киирэр төрдүн чугаһыгар олохтоох дьоннору, оччолорго, «Олохтоох нууччалар» дигэн ааттыыр эбиттэр, онтон кэргэн ылбыта. Уонна билигин Кириэс Майыар чугаһыгар аҗата Ефим Хабаров олоро сылдыбыт сирингэр олохтоммута. Сотору биһир уол оҕо торообутэ. Уолун Марк Хабаров дигэн ааттаабыта. Уола кыра эрдэҕиттэн бөдөҥ-таҕа, толуу көрүгүнээх киһи буола улаанньыта. Саха оҕолорун кытта бодоруһан улаанньыт буолан, нуучча тылын буолбакка, саха тылынан сагаран улаанньыта. Аҗата да, саха тылын бэрт ыраастык билэрэ үһү дииллэр.

Егор Хабаров Зашиверскай куоракка улаанньыт буолан кыратык ааҕар-суруйар эбит. Онто кэллин улаханньык туһалаабыта дигэн кэһениллэр. Кини бүтэһик хара оспа саҕана онно-манна сасыт дьоннору хомуйбута, бэйэтигэр сыһыарбыта. Онно дойдун сириттэн Зашиверскайга кэлэн олохтоммут Постниковтар, Слепцовтар, Никулиннар, Атласовтар дигэн сахалар бааллар эбит. Омор, Кириэс Майыар нэһилиэгэр олохсуйан, бу нэһилиэк сахаларын төрүттэринэн буолбуттара. Манньык фамилиялаах билигин баар дьоннор - ол дьоннортон тарҕаабыттара дигэн кырдыаҕастар кэһенир буолаллара.

Егор Хабаров кэһениринэн үһүс хара оспа кэһиниттэн Зашиверскай букатыннаахтык эстибитэ. Соҕотох тагара дьинэтэ туран хаалбыта. Ол эрээри, бу тагара дьинэтигэр ким да тохтоон үлэһинир кыаҕа суоҕа. Кэриим аҕабыттара биһирдин ыаллары кэрийэ сылдьан үлэһиниртэн аккаастаммыттара. Ол иһин кини, Зашиверскай тагаратын дьинэтин атын сиргэ көһөрөн тутар, онно тагараҕа сулууспалааһын үлэтин ыгытар туһунан кэһестэ Верхоянскай уокуругар анаан, бара сылдыбыта дигэн кэһениллэр.

Элгэс улууһугар, оччолорго, улууһу баһылыыр бастаах-көстөөх киһи суох буолан, кыра да, улахан да наадаларга Верхоянскыйга баран быһаартараллара. Кыахтаахтар, көлөлөөх, күүстээх өттүлэрэ эмиэ онно баран, аҕабыыты кэнсэтэн кэлэн, оҕолорун сүрэхтэтэллэр эбит. Сүөһү нитинтинэн дьарыктанар оччотооҕу кыахтаах дьоннор «Титирик», «Суордаах», «Абый», «Арыылаах», «Арыы тумул», «Дьарҕаалаах» устун Намыы Күөлүгэр тарҕаһан олороллоро. Киһилэр икки ардылара олус ыраахтара. Ким бэйэтин эрэ иһинин көрүнэр кэмэ буолан, таңгара дьинэтин тутууга кытгыахтарын, үгүстэр, баҕарбаттара.

Таңгара дьинэтин курдук улахан тутууну ыытаары Верхоянскый уокуругунан эргитэн Дьокуускый көбүөрүнэтэ эрэ быһаарыахтааҕа. Ол эмиэ дэбигис быһаарыллара күчүмэҕэй этэ.

Егор Хабаров саҥа таңгара дьинэтин тутар буоллахха Индигир өрүс сүннүгэр эрэ туттар кыалларын, онно Зашиверскый куорат таңгаратын дьинэтин көһөрөр туһунан элбэхтик туруорсубута. Ол эрэри улуус сис дьонноро бэйэлэрэ олодор сирдэригэр: Намыы Күөлүгэр, Абыйга, Титириккэ, Хатын-Үрэххэ, Уолбут Солкоонугар уонна да атын сирдэргэ тутар туһунан этэллэрэ. Ити эмиэ таңгара дьинэтин тутар быһаарыыны харгыстыыра, уһатара-тардара. Элбэх туруорсуу, кэпсэтин кэнниттэн 1835 сыл ыам ыйын 31 күнүгэр Зашиверскый таңгаратын дьинэтин чөлүгэр түһэрингэ, биитэр ханна көһөрөн тутар табыгастааҕын, онно туох көмө наада буоларын туһунан Верхоянскый уокуругун исправнига Петр Атласов, киһи солбуйааччыта Матвей Бочеров уонна уокурук сис дьонноро сөбүлэһэн бараннар, Дьокуускый көбүөрүнээтэригэр сурук ыппыттара. Кэлин, саҥа таңгара дьинэтин тутар туһунан кэпсэтин, дьэ саҕаламмыта.

Бу туһунан Элгэс улууһун бастаахтарын сүбэ мунньахтарын быһаарыыта уокурук киһинигэр Верхоянскый куоратыгар, исправникка тиэрдиллибитэ. Ол эмиэ үс сыл устата туох да быһаарыыны ылбатаҕа. Арай, Егор Хабаров туруорсуутунан Майыар Кириэһигэр саҥа таңгара дьинэтэ тутуллара сөптөөбүн туһунан Верхоянскый уокуругун быһаарыыта 1848 сыл саңатыгар тахсыбыта. Манна Зашиверскый таңгаратын дьинэтин малын-

салын агаардыырга, бнир агаарын — Индигир үөһэ Хонууга, иккис а-аарын — Индигир аллараа Майыар Кириэһигэр биэрэр туһунан этиллибитэ.

Хонууга тутулар танара дыэттин салалтата — А. Бердяковка, Майыар Кириэһигэр тутулар тагара дыэттин салалтата — Егор Хабаровка сүктэриллибитэ.

1848 сылга Майыар Кириэһигэр тутулар танара дыэттин үлэтэ саҕаламмыга, ханнык да тастан көмө көрүллүбэтэҕэ.

Дьону тылга киллэрин, тагара туһугар эһиэхэ тагара уон оччону биэриэҕэ, танараҕа быһаччы көмөлөһүү. Үрдүк танара ыйааҕар төһө бэринилээххитин көрдөрүүххүт дин сорук туруоруллара.

Олохтоох дьонтон маһынан туттарга уһулуччу дьобурдаах дьоннор тагара дыэттин тутуугар көстүбүттэрэ. Кинилэр ортолоругар Зашиверкайга төрөөбүт, улаппыт Дьэлик Постников, Тарбах Слепцов уһулуччу дьоннор бааллара. Бу дьоннор оччотообу эрбэхтээх сүгэнэн иккилин бэрэбинэни түөрт кыры буруус ғына суоран баран, утарыта уурдахтарына, саха быһаҕын төбөтө кыайан кирибэтэ үһү.

Тагара дыэттин тутуугар бары салалта, тэрээһин, маастардааһын Егор Хабаров дыһалынан ыгтыллара. Мас тутуу араас онгоһуктарыгар нэһилиэнньэ бүтүүнэ кэриэтэ тардылыбыта. Тагара дыэттин тутар сиргэ чугас тутуу маһа суоҕа. Ол иһин маһы Индигир өрүһүнэн уһааран аҕалаллара, өрүс кытылыгар аҕалылыбыт маһы кыһыл илиилэринэн таһааран тагара дыэтэ тутулар сиригэр таһаллара. Онно уһулуччу кыахтааҕын Егор Хабаров уола Марк Хабаров көрдөрбүтэ. Кини уон аҕыс сааһын сана туолан сырыттар да, онно баар дьоннору барыларын баһыйара. Алта хаамы усталаах, чиэһинэр халыҥнаах тагара дыэттин кириэһин Марк Хабаров кыһыл саннынан сүгэн таһаарбытын туһунан киэҥник тэнийбит кэпсээн баара.

Тагара дыэттин тутуугар олохтоох нэһилиэнньэ кытгыта оччотообу тагара этинтин ытыктааһын, киниэхэ бас бэринни күүстээһин бэллэтэ этэ. Оччотообу туттар тэрил суобуна

анардас мындыр ой күүһүнэн, сүгэнэн суоран оноруу элбэх сы-
раны ылыбыта. Дьоннор сатабылларын харыстаабакка, араас кнэр-
гэн оноруктар кичэллээхтик оноруллубуттара. Тутууга үлэлиир
дьоннору сагаттан сага мындыр этнилэри, сүбэни-аманы кил-
лэр эдэригэр Егор Хабаров көбүлээбитэ. Ким тугу сатыырынан,
кыайарынан оноро-ыйа сатаабыта олоххо киирбитэ. Сыралаах,
эриирдээх-мускуурдаах үлэ түмүгэр Майыар Кириэнигэр 1853
сылга сага таңара дьыэтэ тутулан. Верхоянскай уокуругунан
тэриллибит аналлаах комиссияҕа үчүгэй сыанаҕа туттарыл-
лыбыта. Зашиверскай таңаратын дьыэтин бары мала, суругун-
бичигин кытта, Верхоянскай уокуругунан тэриллибит комис-
сия дьаһалынан үлэлһилибитэ. Мал-сал улахан анаара, улахан
ыйааһыннаах куолакаллар, таңаралар Майыар Кириэнигэр бэ-
риллибиттэрэ. Таңара дьыэтэ үөскүөбүттэн муньууллубут кини-
гэлэр, суруктар, араас докуменнар бүтүниүү Майыар Кириэнигэр
тиксенбиттэрэ. Ити курдук тэриллэн, Майыар Кириэнигэр 1853
сылга сага таңара дьыэтэ үлэҕэ киирбитэ. Кини Элгэс улууһугар
бастакы таңара дьыэтэ этэ. Сага ыал буолбуттары бэргэлэлиир,
төрөөбүт оҕону сүрэхтинир улууска ытыллар буолбута улахан
сонун этэ.

Егор Хабаров аҕатын кэриэнин толорбута, эһэтэ саҕалаабыт
үлэтин тирэҕэр тирдибитэ. Кырдык, санаан көрдөххө,
оччотообу кэмгэ суол-нис суоҕуна, үп-харчы суоҕуна маньык
улуу үйэлээх тутууну ытыгы, тутан үлэҕэ киллэрини, ким да
ойууттан сүтүөн сатамат, биньиги хотугу сирбит историятын ба-
стакы страницатыгар кириэн сон дин саныбын. Улуу нуучча
норуотун хорсун уолаттара хотугу омуктары кытта биригэ эйэ-
лээхтик олорууларын, бырааттыы кэргэн буолууларын бастакы
олуга мантан саҕаламмыта.

Егор Хабаров туттарбыт таңаратын дьыэтэ 1925 сылга дээрн
үлэлээбитэ. Манна аҕабыыттар, лөчүөктөр, дьааканнар, терепес-
никтар олохсуйан олорон үлэлээбиттэрэ. Кинилэр улууһу кэрийэ
сылдыаллара. Уонна Хонууга, Абийга баар таңара дьыэлэрин
эмэ үлэлэтэллэрэ.

Бу танара дьэтин ис-тас көстүүтэ киһи сөбүүн курдук тупсабай оноһуулааҕа. Сүгэнэн онгорбут дьэтэххэ олус киир-гэтиллибит ойуулардааҕа. Үрдүгэр, иккис мэндизэмэн курдук биир метрэ үрдүктээххэ, хос баара. Ол үрдүтүттэн кырыһата таһаарыллыбыт этэ. Иһигэр киирдэххинэ үс метрэ кэтиттээх, 0,5 метрэ үрдүктээх, алта метрэ усталаах муосталаах этэ. Ону аҕабыт ыллыыр, үлэһиэр сирэ дииллэрэ. Дьон мустар саалалааҕа, иһингэр тусна салҕааһыннааҕа. Алта метрэ усталаах, түөрт метрэ кэтиттээх этэ. Ону аалтаара дьэн ааттыыллара. Үрдүгэр, иккис мэндизэмэнгэ, куолакалы туруорар дьинэлээбэ, ол олус үчүгэй оноһуулааҕа.

1930 сыллаахха тагара дьэтэ букатыннаахтык эһиллибитэ. Мала-сала уоттаммыта. Кириэхэ кэрдиллэн түһэриллибитэ, иһигэр баар бары оноһуулар барыта суйдаммыта. Улахан мас тагаралар, кэлин, оскуола аһыллытыгар остуоллар буолбуттара. олус улахан куолакаллар бааллара, олортон саамай улаханнара уон алта бууттаах куолакал, кэлин, Дружина бөһүөлэгэр турбута. Аҕыс бууттаах куолакал, үлтүрүйэн баран, тобоҕо өрүскэ быраҕыллыбыта. Биир кыра куолакал чаһыы суоһуна, дьону муһнаахха ыгырыыга туһаныллан баран, ханна эрэ сылгы учааскатыгар эһэни, бөрөнү үргүтүүгэ туттулла сылдыбыта, онон сүһүтэ. Сорохторо ханна барбыттарын билбэтим.

Тагара араас суруга-бичигэ барыта уоттаммыта. Арай, тагара халыг киһигэлэрэ танара дьэтин үрдүгэр быраҕыллыбыт этилэр. Олор, кэлин, оскуолаҕа сурунар тэтэрээт буолбуттара. Устунан эмнэ сүһүттэрэ. Мин санаабар, Зашиверская 1700 сыллаахха Верхоянскайы, Халыманы бас билэр комиссарство буолбута. Оннооҕу элбэх суруктар-бичиктэр, киһигэлэр бааллара эбиттэрэ буолуо да, онтон кэлин туох да хаалбатах.

Кириэс Майыар тагаратын дьэтэ 1931-32 үөрэх сылыгар оскуола буолбута, биһиги онно бастакы үөрэнээччилэр этибит. Онтон, кэлин, тагара дьэтин уопсай оноһууга көтүрүллүбүтэ.

Нэһилиэк киһинэ 1954 сыллаахха Кэбэргэнэҕэ көһөрүллүбүтүн кэһиниттэн тагара дьэтин сүрүн тутуулар уокка оттуллубутта-

ра. Билигин кондой көхсө эрэ турар да, сотору уокка оттуллан бүт эрэ буолуо. Маны исторической памятник быһыытынан хаалдарыыга ким да өһө тинийбэт быһыылаах. Бу тутуу, кэлин, оскуола да, культура дыһэтэ да буолан үлэлээбитин энтэххэ, барыта сүүс икки сыл турбута норуокка туһалаабыта умнуллуо суохтаах.

Мин санаабар, бу Зашиверскай кэнниттэн, Элгэс улууһугар иккис исторической памятник Майыар Кириэһэ буолар. Маны кэһэски колүөнэ дьоннор билэллэрин туһугар сурукка-бичиккэ киллэртэн үйэтитэр буоллар, үчүгэй буолуох этэ. Билингэ, билигин баар кырдыабастар, үйэбитин моһоон, баранан эрэбит...

Егор Хабаров биһир эрэ уоллааба, кэргэнэ олбүтүн кэнниттэн соботоһун олоһубута. Биһир сайын, сагыы бултана сылдьан Мунурдаах диэн күөлгэ, сиргэ өлөн хаалбытын уола Марк Хабаров булан унуох туннута.

Марк Хабаров бастакы кэргэнэ олохтоох саха дьахтара этэ. Кини уһуннук олоһобото, биһир уол, биһир кыыс оһону төрөһүтэ. Уола - Николай Хабаров (Бочурууска), кыыһа Мария диэннэр этилэрэ.

Марк Хабаров иккиннн Зашиверскай куоракка төрөөбүт казак дьахтары кэргэн ылбыта. Бу кэргэннн кытта уһуннук олоһубута. Кинилэртэн Иван, Аркадий, Федор Хабаровтар төрөөбүттэрэ.

Иван Маркович Хабаров (Мөчөкө) Элгэс улууһугар бухатыыр кининнн биллэрэ, кини үрдүк аатыгар Дьяаныттан, Аллаһыахаттан. Орто Халыматтан, Үөлүэ Халыматтан, Муоматтан аатырбыт ооһос дьоннор кэлэн күөн көрсөр этилэр. Ол эрэн, бары хөггөрөн төһөдлөрө.

Орто уол Аркадий Хабаров, бастаан, Муомаба олохсуйбута, онтон кэргэннэммитэ, икки уол, икки кыыс оһону төрөһүтэ. Кинилэртэн Муома улууһугар ыччаттар тарҕаммыттара. Аркадий Хабаров, иккиннн, Кириэс Майыартан огдообо дьахтары кэргэн ылбыта, киниттэн Евдокня Хабарова-Винокурова төрөөбүтэ.

Аркадий Хабаров, үсүһүн, эмиз Кириэс Майыартан кэргэннэммитэ. Киниттэн Акулина Хабарова төрөөбүтэ. Үһүс уол Федор Хабаров (Казачек) этэ. Кининнн сахалар (Качыка) диэн аатылылара.

Федор Хабаров олохтоох саха кыыһын кэргэн ылан, кишигтэн икки кыыс, биэр уол оҕоломмота. Кишилэртэн биллгин Майыар нэһилиэгэр тарҕаммыт дьоннор буолаллар: Федор Хабаров улахан кыыһа - Анна Хабарова-Слепцова, Степанида Хабарова-Шкулева оҕолоро: уол а Афанасий — Үрүг Хайаҕа, Алексей — Муома оройуонугар олороллор.

Николай Хабаров (Коото) оҕолоро Маныар нэһилиэгин төрүт олохтоохторо. Кишилэр оҕолоро элбэхтэр, киэнник тарҕанан олороллор.

Анна Хабарова-Слепцова ыччаттара эмнэ Майыар нэһилиэгин олохтоохторо. Федор Хабаров иккис кэргэнэ, саха дьахтара Черемкинаттан биэр кыыс төрөөбүтэ. Мария Хабарова-Шкулева 13 оҕолоох Герой-ийэ.

Марк Хабаров бастакы кэргэнигтэн төрөөбүт Николай Маркович Хабаров (Бочурууска) улахан уола Василий Хабаров (Ботүөс) бастакы кэргэнигтэн биэр кыыс оҕо төрөөбүтэ, ол оҕото Хабаров Гаврил Константинович. Кэбэргэнэбэ олорор.

Иккис кэргэнигтэн оҕото суоҕа. Киши иккис уола Сэмэн соҕотоҕун сылдьан, кырдьан баран, өлбүтэ. Үһүс уола Николай Николаевич Хабаров Абый оройуонугар киэнник биллибитэ. Майыар нэһилиэгэр Советскай былааһы олохтоспут, онно үлэлээбит, табаарыстыбаны, колхозу тэрийсбит улахан үтүөлээх киши этэ. Киши бастакы кэргэнигтэн үс оҕо төрөөбүтэ. Кыыһа 14, уола 13 саастарыгар ыалдьан өлбүттэрэ.

Кыра уола Константин Хабаров үрдүк үөрэхтээбэ, оройуон Советын исполкомун председателинэн үлэлэн олорон, 1985 сыл, сэтимиһи ыйга, 51 сааһыгар ыалдьан өлбүтэ. Николай Николаевич Хабаров иккис кэргэнигтэн икки кыыс, үс уол төрөөбүттэрэ, биллгин оройуон кишингэр олороллор.

Мин Н.Н. Хабаровы кытта 1941-45 сылларга Аҕа дойду сэриитин кэмигэр нэһилиэк Советыгар үлэлээбитим. Киши председателинэн, мин секретарынан. Ол иһин киши олоҕун да, үлэтин да үчүгэйдик билэбин.

Марк Хабаров кыыһа Мария, Моисей Покатилов дин киһинэхэ кэргэн тахсан, биэр кыыс оҕоломмота. Онто 5 сааһыгар

ыалдыан өлбүтэ. Кыыһа Евдокия Покатилова кэргэн тахсыбакка, соботоѳун сылдыан, Дружина бөһүөлэгэр өлбүтэ.

Сибиир төрүт олохтооѳо казак Андрей Хабаров нэһилиэстибэтэ Майыар нэһилиэгин төрүт олохтоохторо буолбуттара итинник.

Мин Егор Хабаров туһунан 1934 сыллаахха Кириэс Майыарга 74 сааһыгар ыалдыан өлбүт тэрэпиэһинньик Иван Иванович Рязанскай кэпсээниттэн, тугу өйдөөн хаалбыппын, суруйдум.

1986 сыл, муус устар

Көстөкүүн Рязанскай

Иван Кузьмич Рязанскай Енисей ерускэ теребутэ, ому-га Енисей казаѳа диэн суруллубута. Кини эмиэ Сибиир олохтоохторо, Саха сиригэр кэлэллэрин курдук, сири-дойдуну көрө, төрүт улахан наадата суох, устуѳастаан кэлбитэ. Оччолорго эдрэ, күөгэйэр күнүгэр сылдыара. Кини кинин улуустарга тохтообокко, сана үөскээн эрэр Зашиверскай дэриэбинэтигэр кэлбитэ. Кэлбит сыла чуолкай биллибэт, ыччаттара сэрэйэн аѳалларынан 1740 сыл чугаһыгар буолуо дииллэр. Ол аата Зашиверскай куоракка күүстээх хара уоспа туруон 40 сыл иннигэр кэлбит буолуохтаах диэн, кини иккис көлүөнэтэ Рязанскай А.П. ааѳан таһаарда.

Иван Рязанскай Зашиверскай дэриэбинэтигэр кэлээт, оннооѳу Сибиир казактарын кытта олохсуйарга тэриммитэ. Уонна урут олохсуйбут казак кыыһын кэргэн ылбыта. Кэргэнэ Мария диэн ааттааѳа. Иван кэргэнин ылаат биир уол оѳону төрөппүтэ, уол саас төрөөбүтэ. Ол иһин Көстөкүүн диэн ааттаабыта. Онтон, биэс сыл буолан баран, биир кыыс оѳону төрөппүтэ. Ону эмиэ танараѳа чугаһыырын иһин Мотрена диэн ааты биэрбитэ. Ити кэнниттэн оѳоломмута биллибэт.

Иван Рязанскай уола Көстөкүүн Рязанскайы 18 сааһын туоларын кытта Зашиверскай дэриэбинэтигэр, онно төрөөн улааппыт сулууспалаах кыыһын кэргэннээбитэ, туспа ыал онорбута. Көстөкүүн Рязанскай олус үлэһит, хорсун сырыылаах-айаннаах

киһи этэ. Ол иһин киһини Зашиверскай дэриэбинэтигэр олохтоох атыһыттар, эргимсиктэр үлэниг огостоллоро. Көстөкүүн Рязанскай Зашиверскай дэриэбинэтигэр 1780 сылга дини олорбута. Оннобу олохтоох сахалары кытта ыкса сибээстэспитэ, саха тылын үөрэспитэ, наадатын холкудук кэпсэтэр буолбута.

Көстөкүүн Рязанскай ханна сылдыар сирин ахсын саха ыаллара сүөлү иттэн нус-хас олороллорун сөбүлүү көрөрө. Киһи эмиэ дыһэ-уокка тохтообокко, атах балай сылдыарын сөбүлээбэт буолан испитэ. Зашиверскайга тардыһара суох этэ. Ийэлээх аҕата олбүттэрэ, балта Дьяаны сиригэр кэргэн тахсан баран хаалбыта. Зашиверскай сиригэр уһундук олорбута уонна дьон-киһи махтаһын ылбыт улуу киһи Сааргыл Черемкин дини киһи баарын куруутун иһэрэ. Ол иһин, биирдэ, киһиэхэ анаан сылдьан ыйыталаһпыта, сүбэлэспитэ. Онно Сааргыл Черемкин биир сылы ааспакка күүстээх уоспа ыарыы кэлиһэ, билигин Сибиир бары сирдэрин хабан иһэр, онон сэрэниэххэ, буччум сирин булан олохсуйарын буоллар дини сүбэлээбитэ. Ити сүбэ Көстөкүүннэ бэрт өйдөбүллээхтик киһирбитэ. Биир тоҕоостоох аргыһы кытта Намыы Күөлүн сахалара олоорор сирдэрин көрө-билэ айаннаабыта.

Кэлин сахалар хайдах олороллорун, тугунан дьарыктаналларын сиһилин билсэн баран, манна көһөн кэлэр санааны ылыммыта.

Көстөкүүн кэргэнэ саха кыһа этэ. Киһи сахалыы олоорор туһунан кэргэнэ огостубут былаанын сөбүлүүрө. Оҕолорун сахалыы сангарар гына үөрэспитэ. Бу кэмгэ үс уол уонна биир кыыс оҕоломмуттара. Онон, дэбинис, онно-манна бараллара уустук этэ. Сэттэ киһини биирдэ олордон илдьэргэ ыарахана. Ол иһин Индигир эбэ хотун кыһыгы суорҕанын арынан, кыһын устата муспут мууһун Муустаах муораҕа уһаарарын, айылҕа чээл күөх сымэтин кэтэрин күүшпүтэ. Киһи анаан огостубут мас болуотугар түөрт оҕотун, кэргэнин уонна бэйэтэ олорон баран, өрүс хотун дохсон сүүрүгүн көлө огостон Зашиверскай сириттэн араһыбыттара.

Көстөкүүн үчүгэйдик айаннаан Намыы Күөлүгэр кэлэн, күөл собуруу өттүгэр улуу тумул тыа аһыгар олохсуйбута. Киһи

олобун буларыгар Намыы Күөлүн кинээһэ Ботгох Слепцов туох баарынан көмөлөспүтэ. Бастаан ыан иһэригэр торбостоох ынабын, көлө оносторугар мииниллэр аты биэрбитэ уонна саха дьоно туттар тэрээһиннэрин, ньымаларын көрдөрөн үөрэппитэ. Көстөкүүн ити курдук, саҥа сиргэ олобун саҕалаабыта. Кэлэн баран, биир сыл олорбутун кэнниттэн, аччыгый уола төрөөбүтэ. Онон түөрт уол, биир кыыс оҕоломмуттара. Улахан уолаттара үлэ-хамнас дьоно буолбуттара. Оччотооҕу саха ыалларын сүрүн дьарыктара үлэ-булт буолара, оонньуур-көрүлүүр бириэмэ бэрт дэнгэ көстөрө. Оннук күннэр улуу танараларга эрэ кэллэллэрэ. Ити кэмнэ киһи сүрэхтэммит аата сурукка-бичиккэ эрэ киирэрэ, дьон дэбигис өйдүүрүгэр таптал хос ааттара туттуллалара.

Көстөкүүн Рязанскай, Зашиверскай сиригэр олорор идэдиттэн, хараҕа киэнин, сытыытын иһин Куоска Рязанскай диэн аат инэриллибитэ. Уолаттара бары таптал хос ааттаахтара. Сэгэй Бүөтүр, Ибдьи Ньюкулай, Эппэ Көстөкүүн, Мычаа Мотрена уонна Аччыгый Уйбаанчык, кэлин таҥара үлэһитэ буолбутун кэнниттэн, Трапезник Уйбаанчык диэн ааттаммыта. Оҕолор Намыы Күөлүгэр улааппыттара, нуучча тылын умнан, сахалыы саналаах дьон буолтара уонна ыал буолан тус-туһунан сирдэргэ олохтоммуттара. Ол оҕолортон барыта 21 оҕо төрөөн хаалбыта. Онтон салҕанан, Рязанскайдар билигин да, Майыар нэһилиэгин төрүт олохтоохторо буолан олороллор.

Куоска Рязанскай Намыы Күөлүгэр олохсуйаат, саха ыалларыттан торбос хомуйан 10 сыл иһигэр сүүрбэччэ ынахтаммыта, биир кулунтан саҕалаан, 20 сыл буолан баран, 50-60 сылгы сүөһүлэммитэ.

Зашиверскайынан, Дьяангынан сылдьан күннээҕи иаадалаах аһылыгы, табаары хомуйан кыра эргин тэриммитэ. Намыы Күөл сис киһитинэн аатырбыта. Кини өтөбүн омоонун көрдөххө балаҕана, хотону киэннэрин билигин сөбүбүн. Дэлэҕэ да, Егор атыһыт уола Кырсаан Слепцов биллэр баай: «Сүөһү олус элбээтэ, чугастааҕы сирдэри барытын Куоска Рязанскай бас билэригэр тийдэ», — диэн, Намыы Күөлүттэн тахсан хоту туһаайыынан Силээннээх үрэҕи туораан, Буур Хаайбытынан,

Таала Күөлүнэн, Добдугурунан, Аргакынынан олоро-олоро дьиннээх олобуун булуммута.

Куоска Рязанскай Зашиверскайга олоруобугтан ыла, Намы Күөдүгэр кэлэн олохсуйбутун да кэнниттэн, нуучча омугунан суруллара. Онтон оҕолоро саха омугунан суруллубуттара. Ол өйдөөх киһи сир уһугар сахалары кытта бииргэ, биир олоххо олон оҕолорун нууччалыы суруттарарын олуона буолуохтаабын өйдөөбүтэ. Кинилэр Элгэс улууһугар өйдөөх үлэһит дьоннорунан биллэллэрэ. Олус байбакка, бэйэлэригэр сөп сүөһүлээх, туттар тэрээһиннээх, тус туһунан сирдэргэ олохтоммуттара.

Куоска Рязанскай курдук, киэн Сибиир араас сирдэриттэн, хоту сир уһугун булбуттар элбэхтэр. Кинилэр олохторун историята биллибэккэ, үгүстэр, симэлийэн хаалбыттар, сурахтыын суохтар.

Урукку Элгэс улууһун, билиннитэ Абый улууһун бастаан олохтообуттар элбэхтэр. Кинилэртэн бэрт аһыйахтара эрэ биллэллэр.

Устин Никүлин

Устин кыра сааһа Амма үрэбин биир кэрэ кытылыгар ааспыта. Кини улаатан 18 сааһын туолан баран, ийэлээх аҕатыттан, икки быраатыттан, биир эдьийиттэн арахсан, атыһыт киһиэххэ ат көрөөччүнэн кэпсэтэн ыраах Өймөкөөн сиригэр айаннаабыта.

Устин, устунан, Өймөкөөн сиригэр биир холкутук олорор ыалга сөрөнөн, сүөһү көрөн, булка сылдьан үс ыалга олорбута. Ол ыал кыһын кэргэн ылбыта уонна сурабын истэн, сана үөскээн эрэр Зашиверскай дэриэбинэтигэр кэлбитэ. Устин Зашиверскайга уонча сыл олорон уоллаах кыыс оҕону төрөппүтэ. Кэлин кини Намы Слепцов ыңгырытынан Иччилээх Күөлгэ көспүтэ уонна бу сиргэ үһүс саха ыала буолбута. Манна уонча сыл олорон, сана кэлэн үөскээбит сүөһүттэн ыан иһэр ынах, мииннэр ат сүөһүлэнэн Иччилээх Күөлтэн тэйиччи Алыы Кырыылаах Күөлү булан ту-

спа буруо таһааран ыал буолбута. Барыта түөрт оҕоломмота, ол иһигэр үс уол, биир кыыс оҕолорун манна олон улаатыннарбыта, ынахтыын-сылгылыын сүүрбэччэ сүөһүлэммитэ, бэйэтин кыанар ыал буолта. Сыралаах үлэнэн сүөһү аһыыр ходуһа сириносубута. Ол сири, онтон ыла, Устиннаах олохтоо сирдэринэн ааттаммыта. Билигин «Истиннээх» дээн аатынан турар. Устин улахан уола Бахсы Уйбаан бу сир төрүт олохтоо буолта, орто уол Курунньук Дьөгүөр Индигир өрүс илин өттүгэр кэргэннэнэн баран, Чаахча дээн сири булан олохсуйбута. Кыра уол Чаабый Ньюкулай Силээннээх үрэҕи арҕаа өттүгэр туораан, кыстыы тахсыбыт Титирик дээн ааттаабыт күөлүгэр олохтооммота. Онно бастагы ыал буолбута. Уолаттар үһүөн Иччилээх Күөлтэн кэргэннэммиттэрэ, бары да 5-6 оҕоломмоттара, бэйэлэригэр сөп буолар ынах, сылгы сүөһүнү ииттибиттэрэ. Элгэс улуунун бары сирдэригэр Никулиннар дээн аҕа уунун үөскэппиттэрэ.

Устин Никулин, кыра уола Чаабый Ньюкулайы кытта, Титирик Күөлүн булан олохтоон, уолун Чаабыйы олохтоон буллараан, бу сир төрүт ыала буолбутун кэнниттэн, сааһын монгоон, олох кырдыан баран өлбүтэ. Эмэхсинэ ханна, хаһан. төһө өр олон өлбүтэ биллибэт. Улахан уол Бахсы Уйбаан, бастаан олохсуйбут сиригэр аҕыйах да буоллар, ынахтанан, сылгыланан бэйэтин кыанар ыал буолан олохтоо. Кини өлбүтүн кэннэ улахан уола Бакыллан Өлөксөй бу сири баһылаан олохтоо, кини эмиэ бэйэтин эрэ хааччынар ынах, сылгы сүөһүлэнэн, Абый сириттэн кэргэннэнэн ыыннаах хаалбыта, биир уол, биир кыыс оҕолорун улаатыннарбыта.

Устин орто уола Курунньук Дьөгүөр Чаахча сири бастагы ыалынан олон, бэйэтин сөпкө эрэ хааччынар сүөһүлэммитэ. Биллэрэ, түөрт оҕоломмота. Улахан уола Кургунуот Сүөдэр бу сир төрүт олохтоо буолбута, кыра уола Солкоон Хабырылла Уолбут сиригэр олохсуйбута, ол иһин ити сир кини аатынан «Солкоон Күөлэ» дээн ааттаммыта. Кыргызтар ханна олохтооммоттара биллибэт, кыыс оҕо аата-суола хаһан да чуолкайдык биллээччитэ суох. Кини аата уларыан, олохтоон тэйэн хаалар. Кургунуот Сүөдэр оҕолоро төрөөбүт сирдэриттэн ханна да бар-

бакка биеэ уол, икки кыыс олохсуйбуттара. Кинилэр оҕолоро, ычаттара Майыар нэһилиэгин олохтоохторо.

Устин кыра уола Чаабый Ньюкулай аҕата олохтообут Титирик Күөлүгэр олохтоммута, ынах, сылгы сүөһүлэнэн бэйэтин холкудук көрүнэр ыал буолбута. Кини алта оҕолооҕо, онтон биеэ уол, биһирэ кыыс. Кинилэр Титирик Күөлүн тулатыгар сирдэри оностон, тарҕанаан олохтообуттара. Биһир уол Абый сириттэн кэргэннэн, онно барбыта. Кинилэр билигин Абый Мугурдааҕын торут олохтоохторо буолбуттара. Чаабый Ньюкулай биһир оҕотун кытта, биһир күөлү булан олорон, онно өлбүтэ. Ол күөл аатынан «Чаабый Күөл» дигэн ааттанан турар. Чаабый Ньюкулай Титирик сирин булан олохсуйан олордоҕуна, Кинилэр Намыы күөлүттэн аҕатын доҕоро Соловьев Сабаҕа оҕонньор икки уолун кытта көһөн кэлэн, Устин Никулин сүбэттинэн олохсуйбуттара. Титирик таһынааҕы күөлү көһөрөн, олохторун оностон баран Сабаҕа уһаабаҕа, үйэтин монгоон өлбүтэ. Кыра уол Муостуур Уйбаан Чаабый Ньюкулай соҕотох кыһын кэргэн ылан, Титирик Күөлүн арҕаа өттүгэр олохсуйбута. Кини уола кэргэннэнэн, ыал буолан баран, Титирик күөлүттэн тэйиччи турар Суордаах дигэн күөлү булан, ол күөл торут олохтооҕо буолан Абыйга Мунурдаах нэһилиэгин, кэлин, уларыттыгынан Соломовтары тарҕаһыта. Олор биһир аҕа ууһа буолбуттара.

Чаабый Ньюкулай уолаттара сагаттан-сага сирдэри булан, оностон, биһирдин ыалынан олохсуйан элбэх Никулиннары тарҕаһыттар. Кини улахан уола Титирик күөлүн торут олохтооҕо этэ. Эһэтэ Устин, аҕата Чаабый олохтообут сирдэринэн буолбута. Оччотооҕу тыа ыаллара ынах, сылгы сүөһүнү торут хаһаайыетыба оностон, онон иттиллэн олороллоро. Чаабый Ньюкулай улахан уола Иван Никулинтан торообут Филипп Никулин бу аҕа ууһуттан саамай баайдара, сатабыллаахтара этэ. Ынах, сылгы сүөһүнү балайда элбээн иһинтэ. Ону таһынан Мунурдаах нэһилиэгин сиринэр Салтаһа Ондорой Таастарын эбээннэринэр таба сүөһүнү олохсуйтута. Кини табатын корбүт-харайыт эбээн Михаил көпсиринэн 150-ча табаны сайытны хотонно тутан итэллэрин туһунан сэлэргинер буолара.

Никулиннар олохторугар элбэх үчүгэй да, молтох да түбэлтэлэр тахсыталаабытгара. Олортон биир дьон өйүгэр билигин да умнуллубакка сылдыар кэпсээн хаалбыта. Иван Никулин кыра уола Харатан Никулин үс саастааҕар Элгэс улууһун 1872 сыллаахха хара уоспа дьон түмсэр олорор сирдэринэн бүтүннүү сабан ааспыта. Ырааҕынан олорор биирдии ыалларга, сырыы суох буолан, дьоннор ордон хаалбытгара. Ити уоспаҕа Титирик Күөлүн ыаллара биес ыал бүтүннүү өлбүттэрэ. Соҕотох Харатан Никулин ордон хаалбыта. Бу оҕону 20 хонон баран, айаннаан иһэр дьоннор булбуттара. Бу оҕо, дьонно өлбүт балаҕаннарга, сытыйбыт ас тобохторо хаалбытын хомуйан аһыыр эбит. Уонна дьон таһа ирэн, чалбах уу тахсыбытын иһэн, тыыннаах хаалбыт. Манна өлбүт дьоннор, хараллар кыахтара суох буолан, балаҕаннарын уоттаан кэбиеспиттэрэ үһү.

Титирик Күөлүн олохтоохторугар тахсыбыт ити алдьархайы, билигин иннибитинэҕи дьон кэпсээн хаалларбыттары, миигин кытта саастыы дьон бары өйдүүлэрэ буолуоҕа

Мин бу Никулиннар төрүттэрин туһунан Никулин Николай Филиппович, Соломов Егор Константинович кэпсээннэриттэн 1960 сылга бэлиэтэммитим.

Иван Хабаров — Нуучча Мөчөкө

Индигир (Ылтаах) өрүһү бастаан арийбыттар 1636 сыл казак Иван Ребров, 1639 сыл нуучча Иван Постник этэрээттэрэ Илин Сибиир муоратын эргийэн, Индигир дохсун сүүрүгүн өкөһөн, Илин уонна Арҕаа Таастар чугас таһар сирдэригэр өрүс алын түһүүтүгэр дьэри чинчийбиттэрэ. Дьокуускайтан Дьааны өрүһүнэн суолу сибээһи олохтуурга табыгастаах буолуон сон дьэи, бастакы зимовиены туппуттара. Ону Зашиверскай дьэи ааттаабытгара. Улуу нуучча хорсун-хоодуот уолаҕара билигин Индигир өрүспүтүгэр сайдыы суолун арийыыларын хаһан да

умнуллоо, сүтэриллээ суоҕа, история аан тылыгар суруллуоҕа. Бары суруктарга чуолкайдык биллэринэн 1700 сыл тутуллан бүтэриллэн үлэбэ кирибит Зашиверскайга тангара дьинэтин маастардаан туттарбыт Андрей Хабаров аата биһиги сирбит историятыгар бигэтик кирибитэ, улуу киһинэн биллэр. Андрей Хабаров икки уол оҕолообун туһунан былыргы кэпсээнгэ этиллэр. Улахан уола кимэ биллибэт, кыра уола Ефим Хабаров Зашиверскайга төрөөбүтэ, улааппыта, онтон кэргэннэммитэ. Зашиверскай куората бөбөргүүрүгэр кылаатын киллэрбит киһи буолар.

Е. Хабаров биир уол, биир кыыс оҕолообун туһунан кэпсэнэр. Кини 1781 сыллабы хара уоспа кэмгэр Индигир өрүһү аллара түһэн, биир күөлгэ олоро сылдыбыта, уоспа ааспытын кэнниттэн төттөрү Зашиверскайга баран олорон онно өлбүтэ.

Ефим Хабаров соботох уола Егор Хабаров аҕата өлөрүгэр 22 саастааҕа, аҕата кэриэһин эпитин курдук, Индигир өрүһү таннары түһэн, билигин аатырар Кириэс Майыарга кэлэн олохсуйбута. Чугастаабы дьоннору кытта доҕордоспута, аҕа баһылык буолбута, оччотообу Кириэс Майыар тулатыгар олорор сахалар сүбэ-көмө көрдүүр киһилэрэ кини этэ.

Егор Хабаров сирин-дойдуну көрүөн-билиэн олус бағалааҕа, ол иһин Индигир өрүс төрдүгэр Русскай Устьеҕа диэри бара сылдыара. Ол сылдьан, оннообу олохтоох нууччалар кыыстарын кэргэн ылан кэлэр, Майыар Кириэһигэр, кини чугаһыгар олохсуйбута. Соботох уол оҕолообо, уола Марк Хабаров диэн этэ уонна оҕо тороөбөтөҕө.

Марк Хабаров бастакы кэргэнэ саха кыыһа этэ. Уһундук олорботоҕо, уоллаах кыыс оҕо төрөөбүтүн кэнниттэн эмискэ ыалдьан өлбүтэ.

Марк иккис кэргэнин эмнэ, аҕатын курдук, Индигир өрүс төрдүттэн Русскай Устьеҕа олохтоох Антонов диэн нуучча кыыһын кэргэн ылан, Кириэс Майыар чугаһыгар баар, Мундачийа диэн күөлгэ олохсуйбута. Киниттэн 3 уол оҕолор төрөөбүттэрэ: улахана — Иван, орто уол - Аркадий, кыра уол — Федор.

Улахан уол Иван Хабаров Абый улууһугар киэнник сурабырбыт бөбөс, бухатыр киһи этэ. Кини бары өттүнэн кыах-

таах буолан, бэйэтин кытта биир саастаах уолагтарыттан барыларыттан уһулуччу кэрэ корүҥнээбэ. Уон түөрт саастааһар биллибитэ: бэйэтин тэннээхтэрини, аҕа саастаахтары кытта тустан, сырсан, мас тардыһан кыайталыыра. Уон аҕыс сааһыгар бэйэтэ-бэйэтигэр сылдьан сүүрэн, ыстагалаан кордороро, ону корбут кырдыабаастар: «Бу уол кыахтаах киһи үөскээн эрэр» - диин билгэлиниллэрэ.

Мундачийа диин 8-9 километр туоралаах олорор күөлүн унуругар баар ыалларга кулун тутар, муус устар ыйдарга өлүк хаарынан сүүрэн туораан, эмнэ боруобаланара. Ыаллара: «Тоҕо өлүк хаарынан сүүрэдии?» - диин ыйыттахтарына, киһи сототун үчүгэйдик тутар хаар сүүрээргэ ордук үчүгэй, чараас хаарга киһи халтарыһа сылдьааччы, сүүрээргэ куһаҕан, - диирэ үһү. Ону, сорохтор, иһэ-иһэ итэбэйбэт этилэр, сорохтор, кыахтаах киһи буолсу диин сылыктыыллара.

Иван 18 сааһын туолбутун кэниэ, саас кулун тутар ыйга Тумус Хайа эбээнигэрэ Мундачийа күөлүгэр Атласовтарга ыаллыы кэлбиттэрэ. Үһүөн эдэр, күөгэйэр күннэригэр сылдьар эбээнигэр эбит. Күөл угуор олорор Иванны таба сыарҕатыгар ордон, түспүт ыалларыгар аҕалбыттара, араастаан дьээбэлээн, моһуоктаан көрбүттэрэ да, киһилэрэ кыһаллыбат этэ.

Дьыһэлээх киһи Иванны тылыгар киллэрэн хоннорубута.

Сарсыарда эбээнигэр өссө өрүүр буолбуттары эппиттэрэ. Аһылыктан табаларын үүрэн аҕалан, дьыһ таһыгар тохтотон баран, биир тэһии таба, чэнкээһи маһын ылан, босхо быатын со-сторон баран, ытан кэбиһпиттэрэ. Ол кэмгэ Иван дьыһэ оло-роро, ити албаһы билбэтэ.

Эбээнигэр дьыһэ киһирэн, аһаан-чэйдээн баран, биир тэһии таба чэнкээһи маһа түһэн хаалбыт. Иван комолөһүө дуо диил-лэр. Онуоха киһилэрэ оччо кыһаллыбакка, иһэн эрэ кэбиһэр. Дьыһэлээх киһи Иванна этэр: ити дьонно комолөһүөх, табаларын кыайан тунпатахтарына сарсын эмиэ өрүүргэ тинийэллэр диин ба-ран, тахсаары оностор.

Иван саната суох туран, эмнэ таннар. Иккиэн дьыһтэн тах-саллар, эбээнигэр сорох табаларын тутан баран, тэһии табаларын

экирэтэ сылдыаллара. Таба дынэҕэ кэлбэккэ, күөл днэки ыстаммыта. дынэлээх киһи, Иваны сонун сирэбитэн тардан, табаны хаайыс днэбитинэр, Иван бэрт бытааннык таба днэки хаамныта. Таба тэйдэр-тэйэн ыраатан испитэ. Онуоха Иван таба кэнниттэн сирэбитэ, онтон сыыйа эбэн, табаны күөл ортотун холобурдаах сиргэ тинийбитин кэинэ, снтэн, муоһуттан хабан ылар. Уонна сиртэн эбээннэргэ аҕалар. Эбээннэр улаханник дыннбэргээбиттэрэ, тугу да сагарбатахтара, хонон баран, дойдуларыгар барбыттара.

Ити саҕана кытыыга киһи аҕыйахтык сылдыар буолан, кэпсээн тутта тарҕаммат этэ. Ол да буоллар, Тумус Хайа эбээннэрингэр кинигник иһиллибитэ. Эминэ, оччолорго, Үөһээ Халыма эбээннэрэ Тумус Хайа эбээннэрин кытта ыаллаһа олороллоро. Ити кэпсээн киһилэргэ тинийбитэ. Абыйга үөскээбит нуучча тэһин табаны сырсан туннута олус сонун кэпсээн буолбута.

Кэпсээн Абыйга, ама, тарҕаммат буолуо дуо? Ол эрээри сордон миннин иһэн улааппыт киһи соччо туохтаах буолуой днэн, улууе бастаахтара сонургуу истибэтэхтэрэ.

Ити курдук Иван улаатан-төлөһүйэн, өссө модьурҕаан, тунсан испитэ. Киһи 21 сааһыгар сырыттаҕына Үөһээ Халыматтан икки юкагир Мундачийа күөлүгэр кулун тутар ыйга кэлбиттэрэ. Туох сорукка баччалаах ыраах сиртэн кэлбиттэрэ биллибэт этэ. Ол да буоллар, олохтоохтор атыгыраабакка, ыалдыттары үөрөкөгө көрсүбүттэрэ.

Юкагирдар биридэстэрэ толую көрүгүнээх, сытыы сирэйдээх-харахтаах киһи этэ. Дынэлээх киһи дыктиргээбитэ. Ыалдыттар хонордуу тэриммиттэрэ, ону-маны ыйыталлара. Бу күөлгэ хас ыал олорорун, тугунан дьарыктаналларын иһэн-тонгон сураснытара. Таһара днэтэ мантан төһө ырааҕын, ол сир аатын, төһө киһи олорорун билнэхтэрин баҕарар дьон буолбуттара.

Хонон туран баран, хаһаайынтан Иван днэн, атаҕынан кытыгырас киһи баар үһү днэн, ол киһини хайдах көрсөн билснһнэххэ собун ыйыталлар.

Дынэлээх киһи, дьэ, өйүгэр оҕустарар. Бу дьон Иван үрдүк аатыгар кэлбиттэр эбит, үчүгэйдик сүбэлээн, оонньо-

тон көрөргө дин саныыр. Уонна мин киһинэхэ бара сылдыам. эһиги манна өрүүр иһигит дин ыйытар. Онуоха ыалдыттар тохтуубут дииллэр.

Хаһаайын күнүс, атын көлүнэн, күөл угуоргу ыалларыгар барар. Сотору собуус ат сыарҕатыгар биир модьу көрүгнэх киһини олордон кэлбитэ. Кэлэн, дьыһэ киирэн, дьыһ эргинээҕи олобу кэпсэтэллэр. Ыалдыттар хантан кэлбиттэрин, туох соруктаахтары кэпсидиллэр.

Иван истэн олорон оччо-бачча сэгээрбит быһыыта биллибэт. «Мин киһини кытта оонньоон көрө иликпин, бу олорон сирбиттэн ыраата барбатах. дьону-киһини көрсөн кэпсэтэн, кимни-тугу билбэтэх киһибин. Онон эһигини көрө таарыйа, оонньоон да көрүүххэ», — диибитигэр ыалдыттар бэркэ сэгээрэллэр.

Саас күн уһун, онон бүгүн да оонньоон көрөргө дэһэллэр, ыалдыттар.

Дьыһэллэх киһи сүбэ-ама буолар. Бачча сиртэн мээнэбэ кэлбэтэххит чахчы, онон иккиэн сырсабыт дуу, биирдэскит дуу дин ыйыттаҕа. Ыалдыт кыра киһи, бу Куонаан оонньоуба, мин туга да суох киһибин, доҕордоһо эрэ сылдыабын, онон хайдах оонньоору сүбэлэһинэххэ диир.

Дьыһэллэх киһи этин киллэрэр: «Бу күөл угуоруттан, көлөнөн туораан бараһыт, иккиэн тэһигэ олук хаарынан бу дьыһ таһыгар туораууруллубут маһы ким урут үрдүнэн түспүт кыайыылаабынан аабыллар. Ол кэһинигтэн тугу оонньоуругутун тусна кэпсэтиэххит, - диир, — Кыайыы да, хотторуу да төлөбүрэ суох».

Оонньооччулар күөл угуор табанан туоруулар уонна тэһигэ түһэллэр, эмискэ бэрт кыратык көстөн баран, манна чугаһаан иһэллэрэ көһүннэ. Ким да куопшута биллибэккэ, тэһигэ түһэн иһэллэрэ. Онтон дьыһ таһыгар кэллинлэригэр Иван кыратык атан, сытар маһы урут ыстанар, биһир эрэ олук устатынан куотар. Юкагир Куонаан этэр: «Халыма сүһнүүгэр тэһигэһэр киһини булбатабым, манна кэлэн дьыһ минигин баһыйар киһини буламмын санаам астынна, аны манна биһигиттэн эһи үрдүк ааккар киһи кэллээ суоҕа», — диибит.

Кэлбит дьоннор төшүбүттэрин кэинэ Иван, доборугар эпинтэ үһү: «Күөл угуортан түһөхпүтүттэн, манна кэлиэхниигэр дьэри, кулгаахпыттан атаҕын тыаһа арахтата», — дьэи. Кыратык да бүдүрүйүү тахсыбыта буоллар, куотар эбит, атаҕын олус үһүө ылар, кутталдаах киһи эбит дьэи сэлэргээбитэ.

Иван юкагиры кытта сырсаан куоннута бэрт сотору иһилибитэ. Ол да буоллар, улуус сие баайдара, итэҕэйбэт этилэр. Ханык эрэ киһиргэс юкагир кэлэн нуучча Иваны кытта Мундачийаҕа сырсыбыттар үһү дьэи эрэ кэпсэтэллэрэ. Ханна да биллибэт тыа киһигэ оччо бэрт үһүө дииллэрэ.

Нуучча Иван биридэ Кириэс Майыарга кэлбитэ. Саас этэ. Ол кэмгэ улуус киһиттэн биир тойон, Дьяангыттан сылдыар киһини кытта, чугастааҕы дьоннору мунньан, муньах ылта олородлоро. Иван таңара дьэтигэр, муньаҕы итээри киһирэн, аан аттыгар турбута. Ол туран кордобүһүэ биир толору корүһүөх эдэр киһи, Иваны таба корон, одуулаан олорбута. Иккиэн харахтара тиксінэ түспүттэрэ, Иван бэркэ ымеһыра корбүтэ.

Сарсыһыгар олохтоох аҕабыыт Иваны таңара дьэтигэр ыһыргарбыта. Нуучча Иван бэркэ саараан, мунааран барап, барбыта. Киһирэри кытта, хас да эдэр уолаттар тохтотон, тула котон сылдыан, Иваны чинчийбиттэр, тардыалаан, анньылаан короллор. Киһибит модьурҕаабыт, кыанар буолбут дэспиттэр. Удуустан биир уол оҕото кэлэн олодор, эйинигин корсүөн баҕарар үһү дииллэр.

Иван тугу да быһаарбакка, мээгэннэн корон турдаҕына, хос иһиттэн тэрэниэһиньык тахсан кэлэн, хоско ыһыран киллэрэр. Иван киһирээт, бэҕэһээ корбүт киһитигэр хараҕа хатанар.

Улуус чаччыһытата Иванга илиигин биэрэн, дорооболоһор уонна доборун ыһыран ылан, Иван илиигин туттаран кэбиһэр. Дьяангы киһигэ илии тутуһан туран, бэркэ чинчилини корор уонна орто тарбаҕын уһулу тутан, Иван орто тарбаҕар хатыһа тутан, эрийэн, мускуйан корүтэлиир, ыһыктан кэбиһэр.

Иван соһуйан, мээинэнэн көрөн турбутун курдук, турар. Киһини холоон көрөр бастагы боруобалааһыны киһи олох билбэт этэ. Үөрүөн да, кыыһырыан да иһин, мас көнө сымнаҕас киһи буолан, кыһамматаҕа.

Дьяангы киһитэ, Бөбө Бүөтүр, турбахтыы түһэн баран, тыа быыһыгар сордон миннин иһэн үөскээбит оҕо кыахтаах эбиккини, мантан инники, онно-манна сылдыһыһыккын диэбитэ да, Ивантан хоруйу истибэтэҕэ.

Улуус чаччыыната Садовников, маннааҕы дьоннор кэпсээн-нэрин уонна улууска иһиллэр сурахтары чуолкайдаары, билээри, боруобалаппыта.

Бөбө Бүөтүр төрүт сиригэр куустээбинэн аатырбыт саха киһитэ. Атыыр сылгы мүһэтин илиитинэн тоһутар диэн кэпсиплэрэ.

Улуус чаччыыната Абый быраабатыгар тийэн, Кириэс Майыарга үөскээн олорор, сордон миннин иһэн улаанньыт уолу көрүстүм, бэрт «Мөчөкө» киһи эбит, охсор иһини, тэбэр атах оностуохха сөп диэн, улуус кулубатыгар кэпсиир.

Ити кэнииттэн, Нуучча Иван аата уларыян, «Нуучча Мөчөкө» диэн буолбута. Ити кэмтэн хотугу үс өрүскэ: Дьяангыга, Халымаҕа, Индигиргэ ким да бөбөс Иван диэн кэпсээбэттэр, наар «Нуучча Мөчөкө» аата, бу күнүгэр диэри, дьон өйүгэр сылдыар.

«Нуучча Мөчөкө» ситэн-тупсан сырыттаҕына, улуус кулубата Миитэрэй Дьяангы сиригэр эргизиннэ кэпсэтиигэ барар. Онно биир сис баай киһи Миитэрэйтэн ыйыппыта үһү: «Эн улуускар биир кыанар киһи баар үһү. Ол киһини Дьяангы сиригэр ыытан оонньоотор кыах баар дуо?» - диэн. Онуоха кулуба Миитэрэй: «Биир тыа быыһыгар сордон миннин иһэн үөскээбит киһи баар дииллэр, бэйэм көрө иликпин, сураһын эрэ истэбин, бэрт анала киһи дииллэр. Киһи атын улууска ыытар киһитэ буолбатах буолуо. Эһиги, аат-сурах ылыаххытын баҕарар буоллаххытына, Абыйга тийэ сылдыаххыт суоҕа дуо?» — диэбит.

Ити кэпсэтин курдук, Былаҕасыанайап тагара саҕана, Абыйга Дьяангы дьоно кэлэн оонньоох буолан, болдьоһоллор.

Кулуба Мингэрэй. дойдутугар кэлэн баран, икки орүс аагтаахтарын көрүһүннэрэн оонньогуох буолбутун дьонугар кэпсир. Ону улууе сие баайдара собүлээбэтхтэрэ, биһиги тыаҕа сордонг миһинэн улааппыт уолбутун киэи дойду боҕоһо киһи огостубата буолуо, таах саакка киһирэр дьон буоллахпыт буолуо дэспиттэрэ.

Кулуба Мингэрэй «Нуучча Мөчөкөҕо» кололоох, киһини илдьэ кэлэр киһини ыһпыта.

«Нуучча Мөчөкө» бэркэ ыараан, саараан баран, иһинилэ собүлэһэн, улууе киһингэр Абыйга кэлбитэ.

Дьааны баайа үлэхтээх күнүгэ боҕоһун Абыйга ажалбыта. Абый сие баайдара Дьааны боҕоһун коро түһээт астына-толло, куттана корбүттэрэ, быһаччы хотторбутунан ааһынан. санаалара түспүтэ.

Кулуба «Нуучча Мөчөкөнү» аан бастаан корор. Арбаҕас тагастаах, бэрт сыылба, сагата суох киһини корөн баран, хомойо санаабыта да, хайыаҕай? Атын киһи көстөр кыаҕа суоҕа, анал дьыһэ олохтууругар, аһатарыгар, таганын уларытарыгар тийидэ.

Кулуба «Нуучча Мөчөкөнү» кытта сииһини кэпсэппитэ, сүбэлээбитэ уонна туох баар улууе аатыгар оонньоурун сэрэппитэ. «Нуучча Мөчөкө» туту да хоруйдаабатаҕа, иегэн эрэ кэбиһпитэ. Манькыны-оннукупу диэбэтхэ, бэйэтэ да иһингэр куттанара. Хаһан да, боҕос аатыран, киһи да кытта оонньоон корбөтөх киһинэхэ атын улууе аатырбыт боҕоһунуун оонньоура дьулаана бэрдэ. Күрээн хаалыан санаталаан баран, кулуба ситэн туттаран дүүүлүгэ туруоруо диин, куттанан тохтообута.

Боҕөстөрү ол күн көрүһүннэрбэтхтэрэ, тус туһунан олохтообуттара. Дьааны боҕоһо дойдутугар элбэх оонньоуга сылдьан, анардасты аатырбыт, киһи астына корор, элбэх сангалаах, турбут-олорбут сытыы киһи этэ.

Икки баһылык сүбэлэспиттэрэ, оонньоур күнү, бириэмэни былааннаабытара. Кыайыы, кыайтарыы иһин төлөбүр чуолкайдаммыта, дьону-киһини тардан костүүлээхтик тэрийэргэ собүлэспиттэрэ.

Улуус сис баайдара бэйэлэрэ эмнэ тусна түмсэн сүбэлэспиттэрэ. Ооньюуну икки корүнгэ ытарга: тустуу, мас тардыта буоларыгар сүбэлэһэн, икки өттүттэн кэпсэтинни түмүктээн, сарсын ооньюу сажаланарын быһаарбыттара.

Улуус сис баайдарыгар, ол биир хонукка, араас куолааһыннар, кэпсэтинлэр элбээбиттэрэ. Үгүстэр «Нуучча Мөчөкө» кыайтарыаба, бөҕөс аатын ылбыт киһи сатабыла-албаһа элбэх буолуо, онно киһибит хантан тулуйуоҕай, улуус аатын түһэн биэрэрбит буолуо дин кэпсэтэллэр.

Сарсыарда эрдэттэн чугаһынан олохтоох дьоннор мустан испиттэрэ. Баай өтгүлэрэ - баайдарга, дьадагы өтгүлэр - дьадагыларга тохтоон, чэйдээн-аһаан баран, таһырдыа тахсыбыттара. «Нуучча Мөчөкө» урут ханнык да ооньюуга сылдыа илгэ, элбэх киһилээх сиргэ бу сага кэлбитэ, онон киэн дойду киһитигэр кыаттарыаба дин кэпсэтин эмнэ сажаламмыта. Сорохтор, киһи эриэнэ иһигэр буолар, баҕар, буорахтаах киһи биллибэккэ сылдыара буолуо дииллэрэ.

Болдьохтоох кэм кэлбитигэр тустуу барар сиригэр дьоннор муһунулар. Тустууга ананан кэлбит икки киһини, баһылыктара батыһыннаран ажалан, уон хамыы арыттаах ыраастаммыт сиргэ туруоран кэбистилэр.

Дьаагы бөҕөһө Байбал, Абый бөҕөһө Иван дин биллэрдилэр. «Чэ-чэ» — дин хамаанда бэриллэрин кытта, Дьаагы бөҕөһө сүүрэн кэлэн Мөчөкөнү ойбоһоско тэбэн, атаһа охсон кэбистэ. Мөчөкө соһуйбут курдук, кыратык иһнэс гынан баран, хас эрэ олугу иһирдэ киһирэн истэбинэ, Дьаагы бөҕөһө иккиһин сүүрэн кэлэн, кулгааһа охсон эрдэбинэ, Мөчөкө илнититтэн хабан ылан, тутуһан-тардыалаһан, атаһаһан киһирсэн барда.

Көрөн турааччылар Мөчөкө силиргэх киһи эбит, эриһэр эрэ, хайдах эрэ, дин эрдэхтэринэ Дьаагы бөҕөһө бастаан, сиргэ тайанан ылла, онтон утайбакка, арҕаһынан тиэрэ түстэ. Ыһы-хаһы эмискэ тоҕо барар. Кыайыы Абыйга дэһин буолар. Ол кэмнэ Мөчөкө, туох да буолбатаһын курдук, бэйэтин дьонун диэки хаама турар.

Дьоннор кэтгээн көрөллөр да, иккис ооньуу буолбата, кинээрэн барда. Дьон тарҕаһан хомунан эрдэхтэринэ, Дьяаны бөҕөһө иккис ооньууга сөбүлэспэтэх диэн буолла.

Ол курдук, Дьяаны дьоно хотторон, санаалара түһэн төһөллөр. Айаннаары туран, кулуба Минитэрэйгэ: «Бөҕөскүн «Нуучча» диэбитинг буоллар кэлиэ суох этибит», — диэтилэр.

Абий улууһун бастаахтара, толору үөрбүттэрэ. Мөчөкөнү сана көрбүт курдук чинчилээһин, тутан-хабан көрүү элбээтэ, тылыннан хайҕааһын, кулуба дыһэтигэр түүнгэ диэри олорон сэхэргэһин бөҕө буолла. Улууска биир биллэр киһи үөскээбит, охсор илин, тэбэр атах онгостуохпут диэн, үөрсүбүттэрэ.

Кулуба Минитэрэй бэйэм булбут киһим, бэйэм куйах-хаха онгостуом диэн, көгөнөр курдук буолбута, ону сорохтор сөбүлээбэтэхтэрэ.

Сотору «Нуучча Мөчөкө» бэйэтин сиригэр төһүнүбүтэ, киэн сиргэ тулуйбатаҕа. Бэйэтин буруолаах балаҕана ордук курдуга, ону таһынан онно-манна түбүгүрүөбүт сөбүлээбэт этэ. Кини күнгэ отгор маһа, аһыыр аһа баар буоллаҕына, кыһаллыбат идэлээҕэ.

Икки өрүс бөҕөстөрө оонньообуттара, тута, улууска бүтүннүүтүгэр иһиллибитэ, атын улуустарга Дьяаныга, Халымаҕа эмнэ тинийбитэ.

«Нуучча Мөчөкө» дойдутугар дыһэтигэр кэлэн баран сылдыар ыалларыгар Мундачийаҕа – Иваһна, Кулҕаһаахха — Яковка аһан кэлэн, иккилин-үстүү хоммута. Онно көтөҕүллэн олорон, хайдах оонньообутун сийлини кэпсээбитэ. «Дьяаны бөҕөһө бастаан кэлэн ойбоһоско тэһитигэр ойбоһоһум ыалдыбыта, доргуйбута. Сэрэммэтэһим, үрдүбэр түһэрэ буолуо диэн испэр кыһыра санаабытым, иккиһин кэлэн илинтэ күөрэйэн эрдэһинэ, хаһан ылан үлдү тутуһан барбытым. Сыһа туттарга буоллар, хотуо этэ, олуэ сымса киһи эбит», — диэн кэпсээбитэ.

«Нуучча Мөчөкө» ити кэһниттэн, ханна да биллибэккэ, бүгэн олоһбута. Ким да киһинэххэ наадыйбатаҕа. Айаһар бултаан аһан, оттунар маһын булуһнаһына, онон бүтэрэ. Хаһан эһит сылдыар ыалларыгар Мундачийаҕа сыл баһыгар-атаһар кэлэн, хоһон-

өрөөн, сэлэргэһэн барара. Ол курдук, биридэ, Мулдачийажа, үгэһинэн, ыаллыы кэлбитэ. Кэлэн хоно сыттағына, Үөһээ Халыма Нелемнэйигэр олохтоох Белаи Иван дигэн уола Яков Корякины көрсө кэлэн иһэн таарыйбыт. Уонна хонор буолбут. Бу киһи, эдэригэр Үөһээ Халыма сиригэр аңардастыы аатырбыт, киһи күүһүнэн баһыйбат киһигэ эбит.

Белаи Иван «Нуучча Мөчөкөбө» этэр: «Абый улууһугар кизгник биллибит, үтүө ыччат үөскээбит үһүгүн, онон эйиһин кыайар кыах суох киһитинэбин, кырыйдым, онуоха эбингин доруобуйам наһаа молтоото, ол да буоллар тардыһан көрүүх» — диэбит. Ону Мөчөкө собулэснитэ биллибэт, санарбат. Ол да буоллар, олохтоох дыһэлээх киһи тэбингэр мас, тардар мас бэлэмниир. Уонна кордоһор: «Оҕонньор, бу оҕону боруобалаан көр», — диэбитигэр, иккиэн муостажа кэлэн, тэбингэр мас икки өттүгэр олорунан кэбиһэллэр.

Дыһэлээх киһи анабыл өһөһуулаах маһы туттаран кэбиһэр уонна: «Түсүһүн», — диирин кытары, бөбөстөр тардыһан бараллар. Хас да төгүл төхтөрүйэн түһэллэр, кэлэн, «Нуучча Мөчөкө» сыһыа киһитин сылаган, тардан ылар.

Белаи Иван, туран баран этэр: «Эн оҕо саастааххын, мин 60 саастааххын. Холоон көрдөхүнэ, кыахтаах ыччат үөскээбиккин, улууһун аатын, чирин түһэн биэримэ, үчүгүйдик бэлэм сырыт, булуохтара», — диэбит.

Биридэ кулуба Мингэрэй Аллайыахха сиригэр эргинэ сылдьан, бэйэтин сиригэр аңардастыы аатырбыт, сүүрэр идэлээх киһи баарын истибит уонна ол киһини сирэй көрсөн кэпсэтээри, ыйдаран баран булбута. Ол киһи юкагир эбит. 26 саастаах, турбут-олорбут сытыы-хотуу киһини кытта кэпсэтэн билсигэр. Киһитэ сүүрэр идэтин кистээбэт, күрэхтэһэргэ хаһан баҕарар бэлэм олорор курдук туттар.

Мингэрэй бу киһиэххэ: «Абый улууһугар биһир сана сүүрэн эрэр киһи үөскээтэ, ол киһини баран боруобалаан көрөр кыахтааххын дуо?» — диэбит. Онуоха юкагир бүгүн да барыах курдук эппит, собулэснит.

Муус устар санатыгар көрсүһүөх буоллулар.

Миитэрэй дойдутугар кэлэн бэйэтин бастаахтарыгар кэлсээбитин сорохтор сөбүлүү истибэтилэр. Юкагирдар бэртэрэ хабды көтөрүгэр тэннэхэллэр үһү. Биһиги киһибит мөлтөх буолуоҕа, модьута, көтөрүгэ бэрт, хоттороро буолуо диэн, соччо сэнээрбэтилэр.

Миитэрэй «Нуучча Мөчөкөҕө» көлөлөөх киһини ыытар, киһитэ бэрт арыыйда ылынар. Урут сырсыбыт юкагира олус быһый киһи этэ, куота сыспыта диэн, бэркэ саараан баран, сөбүлэхэн Абыйга кэлбитэ. Ити саҕана Мөчөкө отут сааһын туолан ааспыта.

Кэпсэтин курдук, муус устар ый санатыгар Аллайыаха юкагирдара үс буолан кэлбиттэрэ. Сүүрэр киһилэрэ киһини астыннарар көрүнгээх киһи этэ.

«Нуучча Мөчөкө» Аллайыаха юкагира хаамарын-снимэрин ыраахтан көрбүтэ уонна бэркэ толло санаабыта, кини үрдүк аатыгар баччалаах сиртэн мээнэ киһи кэлиэн табыллыбат, бэйэтигэр толору эрэнэр буолан кэллэҕэ диэн саныыр.

Олохтоох кулуба кэлбит дьону көрсөн, ирэ-хоро кэпсэпитэ. Сүүрэр сирдэрэ Абый күөлүн устата биир көс сир. Мантан бэрт кыра буолан көстөр, «Хара мас» диэн ааттанар сиртэн өлүк хаарынан суола суох сиринэн сүүрэбит диэн, барыта урут оноһуллубут былааны кэпсээбитэ.

Күөл унуортан сүүрэн кэлэн, тардыллан турар быаны ким урут үрдүнэн түспүт, ол кыайыылаабынан аабыллар диэн, быһаарсаллар.

Сырсан күрэхтэһии буоларын чугастаабы дьоннорго барыларыгар биллэрэллэр. Оннооҕор, биир-икки көскө олохтоохтор кытта кэлэр буоллулар.

Болдьохтоох күн үнүүтүгэр, сарсыарда эрдэттэн, кэлиибарыы элбээтэ. Улуус сис баайдара 4 сыарҕалаах аттары бэлэмнээн биир көс сиргэ, атын суолунан сүүрэр дьоннору илдьэргэ бэлэмнииллэр. Ол курдук тэриллэн барбыттарын кэннэ, дьон күүтэн турдахтарына, икки хара көстөн кэлэр. Сотору үчүгэйдик көстөр буоллулар, онно дьоннорд көрдөхтөрүнэ, олох биир тэннэ

түһэн иһэллэрэ. Онтон Мөчөкө уһулу түһэн эрэрэ костүбүтэ эрээри, күөл кырыыта чугаһаан эрдэбинэ Мөчөкө эмискэ умса баран түстэ, ол кэмгэ юкагир уһулу ойдо. Мөчөкө эмискэ ойон туран, уһулу түһэн эрэр киһини ситэн ылан, кэлэн тардыллан ту-
рар быаны үрдүнэн урут ыстанна.

Мустан турар дьон хаһыы бөбөнү түһэрдилэр. «Нуучча Мөчөкөнү» эргийэн кэбистилэр. Кыайыы Абыйдарга буолбутун, бастаахтар туспа мустан дьүүллэстилэр.

Ити айдаан арыый тохтуурун кытта, «Нуучча Мөчөкө» туох-тан охтубутун быһаарсыы буолла. Баран көрбүттэрэ ыаллар иһэр мууһу алларан ылбыт омуһахтарыгар түһэн тахсыбыт.

Бу күрэхтэһини сураба улууска киэҥник тарбанар. Улуус сис дьоно эбии кыабыраллар, маны тэрийбит кулуба албан аата эмиэ тарбанар, атын улуустарга тийэр.

Улуус бастаахтара өссө сага бөбөһү буларга сөбүлэхэллэр, ханна бөбөс баара буолла диэн өрө чөрбөһөллөр, күрэхтэһини араас көрүнгүн тала сатыыллар.

«Нуучча Мөчөкө» кулубаттан көрдөһөн түргэнник дойдуту-гар тиэртэрэр.

Кинини өр кэмгэ ким да ыңырбатаба, сураспатаба. Арай, эмискэ, «Нуучча Мөчөкө» бэрт чуумпук олордобуна, улуустан киһи кэлбитэ. «Тойонун Миитэрэй ыңыртарар, дойду сириттэн биир киһи кэлбит, ол киһи бөбөс киһини кытта оонньоон бабарар үһү», — диэн кэлсинир.

Мөчөкө бэркэ ыарыыр, ол да буоллар улуус кулубата ыңыртарбытын кэннэ олоро сатаммат, барсарыгар эрэ тий-эр. Улуус киинигэр тийбитэ — дойду сириттэн үс киһилээх атыһыт Дьокуускайтан Дьяанынан, Абыйынан, Орто Халымаба баран иһэн кини суон сурабын истэн, күүтэн ололлор эбит.

Дойду сириттэн кэлбит атыһыт анал бөбөс киһилээх сыл-дьара. Ханна бөбөс киһини буллабына, ол киһи аатын-суолун ыларыгар, онон куоталаһан, үбүн-харчытын ханатар соруктаах этэ. Кини кэлээт, кулуба тойонго: «Эн биир кыахтаах киһилээх үһүгүн, ол иһин мин анаан, биир бэйэтин кыанар киһини ильдэ

сылдыабын. оонньотон көрөр иннибит, эн да, мин да, кыра үбү харыһыйбакка дьон көрүүтүн тэрийэн оонньотуохха», - диин этин киллэрбитэ.

Абый кулубата: «Мин киһим тыа быыһыгар бүгэн үөскээбит киһи, соччо туох кыахтаах буолуой, быстар дьадаҥы, кэгээн-куттас киһи, санааҕа ыгырарбар тинийэбин. Улахан төлөбүрү уурсубат иннибит», - диибит. Кэлбит атыһыт күлүгэр имнэнэн, үөрэ түһэр.

Ол курдук кэпсэтэһинэр Мөчөкөнү ытыртараллар, оонньуу усулуобуйатын быһарсаллар, тэрээһин сүпсүлгэнэ буолар.

Мөчөкөнү кулуба ытыһын үрдүгэр түһэрэр, үчүгэйдик аһатар, сүбэллир. Дойду бөбөһө элбэх албаһы туттуоҕа, онуоха сэрэх наада, үчүгэйдик толкуйдаан, бу оонньууга кыайыы табыстаһына, төлөбүрү үчүгэй буолуо диин, ымсыырда сатыы олордо.

Болдьоммут күн дьону мустулар, тустааччылар бэйэ-бэйэлэрин билсибэттэр, эмискэ түһүлгэҕэ киириэхтээхтэр.

Тустааччылары икки-ардылара уон хаамыылах сиргэ, икки аҥы туруораллар. Дойду бөбөһө Мөчөкөтөөһөр уһун, кэтит сарыһаах, мааны киһи. Оттон Мөчөкө суллаабыт мас курдук төгүрүк, кылгас моойдоох, уһун илиилээх, үрдүк арҕастаах, мара соҕус таҕастаах. Хайдах эрэ сэрэммит курдук туттар.

Тустааччылар икки өттүттэн хааман кэлэһинэр, бастаан илиилэриттэн тутуһан, устунан куустуһа түһэн, киирсибитинэн бараллар.

Дойду киһитэ араас албастарга киллэрэ сатаата да, Мөчөкө киирэн биэрбэтэ. Хайдах эрэ холкутук туттар. Киһи ыга кууһан ылар да, тустааччытын сиргэ ойоҕоһунан түһэрэр, устунан тигэрэ баттыыр. Кыайыы Абый улууһугар буолбутугар хаһыы, үөбүлэһин бөбө буола түһэр. Тустааччылар тураннар икки аны хаама тураллар. Дойду атыһыта кулубаҕа, утары хааман кэлэн, илиитин туттарар, үчүгэй киһилээх эбикини, өссө улахан көрсүһүүнү тэрийэргэр баҕарабын диир.

Ити курдук Нуучча Мөчөкө аата-сураҕа ыраатар буолбута. Хотугу үс өрүскэ тарҕаабыта, өссө дойду сиринэр тинийэр буолла диин, олохтоох баайдар кнэбирэ туттан кэпсэтэллэрэ.

Нуучча Мочоко, сааһыран истрэһин ахсын, дьонно соччо кестүбэт буолан иһинтэ. Куруутун сылдыар ыалларыгар эрэ хамтум сылдыан, сэлэргэлээрэ, хонон-ороон барара. Бэйэтин буор балаһаныгар бүтэн олорҕодуна, түөрт уон сааһын туолуутугар Абыйтан киһи кэлбит. Кэлбит киһи: «Дьэ, Иван, эйингин улууска ынырдылар. Аллаһыаха сириттэн биир киһи кэлэр буолбут, ол киһи эн үрдүк ааккар оонһууу кэлэр. Тойонун оностон кэллин диир», — диэбит.

Мочоко бэрт уһуннук саҥарбакка олордо, онтон үөһэ тыынан баран, этэр: «Саас ыраатта — ыараатым, ким баҕарар түһүэри көтөн барыаҕа, мин оннубар кими эмит булан көрүөхтэрин, баран да туһам аҕыйах буолуо», — диэбитигэр, кэлбит киһи, сорудаҕын толорор наадагтан, араастаан эргийэн-мускуйан, нэһиниэ тыдыгар киллэрэн, илдьэ барар.

Улуус киһинигэр тийээттэрин кытта, сис баайдар Мочокону ытыс үрдүгэр түһэрэллэр.

Мочоко тойонун кытта кэпсэтэрингэр: «Кырдьан эрэбин, мөлтөөтүм, ким барыга түһүэри көтүөҕү. Мин истрэбинэн Мунурдаахха биир бодонг киһи үөскээбит буолуохтаах, Махачики дии. Киһи билигин сииһигэ буолуо, ол киһини аҕаларгыт буоллар ордук буолуо этэ, мин көрөөччүгүн сылдыах эгим», — диэбитэ.

Кулуба истрэи олорон эһинтэ: «Эи биһиги улууспут аатын-суолун кизгэһиниг киһигин, оһон биир оонһууга хоттордоххуна да, биһиги эн урукку үтүөбүн умнуохпут суоҕа, туох баар кыаххын-сатабылгың харыстаама, дьоло билиэҕү, баҕар эн тускар дьол тосхойуо», — диэбитэ. Сарсыныгытыгар Аллаһыаха бөҕөһө кэлбит сураҕа иһиллибитэ. Кимин, ханыгың Мочоко билбэт, ким да манһык киһи кэллэ дии кэпсээбэттэр. Олохтоох кулуба Аллаһыаха бөҕөһүн кытта билсэбитэ, кэпсээһинтэ, 35 саастаах нуучча, сахалыы оччо-бачча билбэт, Индигир төрдүгүһүн нууччалардыы саҥарар, онно төрөөбүт-улааныт, күүстээх Антонов дии бөҕө киһи буоларын этэр.

Антоновкулубаттан күөн көрсүһүннэрэр киһитин ыйыталаһар. Онуоха кулуба этэр: «Тыаҕа үөскээбит, сордонг мининэн улаа-

тан, билигин кырдыан эрэр, 40-ча саастаах киһи. Урут эдэригэр хаста эрэ оонньуу сылдыбыта, улуустан ханна да барбатах киһи», - диэбитэ.

Оонньуу быраабылатын быһаарсыыга Антонов халбарытыһан, кура суох тустарга этии киллэрбитэ. Ол аата сааһырбыт киһи буоллабына, тирэбэ молтоон ээрэ буолуо диэн таайара. Халбырытан тустарга киһи туох баар дыбура барыта биллэр, курдаһан тустарга, киһи күүһэ, сүһүөбэр кыахтааба быһаарыллар.

Ол курдук быһаарсан, сарсын күн ортотун саана, оонньуу сажаланар буолбута.

Киһэ кулуба Мөчөкөнү ыныран ылан туох кэпсэтин буолбутун, сиһилии билиһиннэрэр, тирэххин-сэргэххин үчүгэйдик булуна. күөн корсөргө бэлэмнэн диэн сэрэтэр. Онно да Мөчөкө киһитэ кимин-ханныгын ыйыта барбатаба, үрдүттэн истэн эрэ кэбиспитэ, иһигэр бэркэ дыксиммитэ, эмиэ мааны Дьяангы киһитин курдук, тэбэн-охсон туоратыыһы диэн иһигэр санаабыта.

Сарсыарда туран, күн ортого буолуор диэри аһаан, оностон бэлэмнэни буолар. Эмиэ чугастаабы ыаллар бары дыэ таһыгар мустаннар. Араас кэпсэтин, ыаһаһаһы элбинир. Сорохтор, Мөчөкө сааһырда, кыаттарара буолуо дэллэр. Сорохтор Мөчөкө эриһэрини, киһи да кыыс оҕо төрөппүт оҕото буоллабына, эт-иннир тэнини дэлээччилэр эмиэ бааллар.

Болдьохтоох кэм кэлэр. Тустааччылар дыэттэн тахсан, ыраастаммыт гэлгэхэбэ иккиэн тэйиччи тураллар. Көрөөччүлэр чинчийбитинэн бараллар.

Иккиэн нууччалар эбит, көрүниэрэ да, бараа курдуктар. Аллайыаха бөҕөһө эдэрэ, сытыыта таһыттан көстөр. Мөчөкө кылгас моонньо өссө кылгаабыт курдук. Уонна, хайдах эрэ, уруккутунаабар сэрэхтээхтик туттарын дыоннор бэлиэтиниллэр.

«Чэ-чэ» диэн хаһы иһиллэрин кытта, утарыта хаамсан кэлэн иһэн, Аллайыаха бөҕөһө ыстанан, өттүк халбырыһан истэбинэ, Мөчөкө бэрт сымсатык аһаран биэрэр. Киһитэ иккиһин эргийэн, утары ыстанан истэбинэ, Мөчөкө илиитин тоһуйан, тутуһа түһэллэр да, кирибитинэн бараллар. Атабынан хатыйсы, илиинэн тардыалаһы, анныалаһы иһигэр, эмискэ, сыстыһа

түгээллэр да. Аллайыаха бөжөө аг буола түгэр. Мочоко кууһан ылан. тигэрэ бырабар.

Кыайы Абыйга дин хаһы-ыһы сатары түгэр. Мочоко ыһыктан кэбиситин, биридэрэ тутуспутунаан туран, анһыа-ласпытынан барбыттарын, хаһытаан-ыһытаан нэһиниэ тохто-толлор.

Дэ, араһсан, икки аһы бараллар. Улуус бастаахтара Мөчөкөнү төгүрүйэн кэбинээллэр, уруйдуулар-айхаллыылар.

Киһи аһылык иһингэр Аллайыаха бөжөө кулубаҕа кириэн кэлэр уонна кордоһор: «Сордон балык иһингэр толоруйбут киһигин көрүһүнэр, сирэй көрсөн кэпсэтиэх эгим». — диир. Онуоха Мөчөкөнү таһынаабы дьыттэн ыһыран киллэрэн, ыалдыт аттыгар олордон кэбинээллэр.

Бөжөстөр иккиэн олорон, төрүттэрин-уустарын, хантан хааннаахтарын толору билсээллэр.

Ыалдыт кулубаҕа утары хаама кэлэн эгэр: «Иһинги сыһа оонньообуппут, эһингин төрдүбүт биир, хаан уруулар эһиниг. Иккиэн төрдүбүт - Сибиир нууччалара. Мин аҕабын кытта бииргэ төрөөбүт дьахтар оҕото, убайым эбит, ол да иһин убай буолан, сааһа самнары багтаабыт. Убайым сааһырбыт, аһы ханык да оонньоуга сылдыһа суох», - диибит.

Ол да курдук Мочоко, онтон ыла биир да күрэхтэһингэ сылдыһабатаҕа. Сэттэ уон биир сааһыгар, соҕотоһун олорон өлбүтүн булан. Кириэс Майыарга 1934 сыллаахха компүттэрэ. Кини курдук киһи кэлин үөскээбэтэҕэ.

Кэбэрээнэ 1988 сыл, ахсынны

Ырыа эмиэ ыланара...

Индигир өрүһү аан бастаан булбут сахалар өр буолбакка, олохтоох эбээннэри кытта доҕордоһон барбыт-тара. Бэйэ-бэйэлэрин национальнай культураларыгар, үтүө үгэстэригэр үөрэтиситтэрэ. Бииргэ түмээр, бииргэ оонньоур-көрүлүүр буолбуттара. Сахалы, эбээнни ырыалары ыллыыл-

лара, үнжүүлүүлэрэ. Оччотооѳу сахалар, эмиэ эбээннэр курдук, ырыаны таптыыллара, дьарык онгостоллоро. Ити эрээри, кэли сахалар ырыаларын-тойуктарын матыыба эбээннин ырыа матыыбыгар маарыннаан барбыта.

Элгэс улууна үөскээн мунгутаан олоодоѳуна «Ырыа Туйааттыр», «Ырыа Чохоон», «Ырыа Түмэс» диэн аакка-суолга киирбит ырыаһыттар баалларын туһунан кэпсээн тарҕаммыт. Кинилэр ырыаларын от-мас барыта иһийэн иһиллиирэ үһү, кырыыс ырыатын ыллаахтарына күөх лабаалаах мас хагдарыйара, толору уулаах күөл уолан хаалара дииллэр. Итилэр, биллэн турар, тоһө да үһүйээн-кэпсээн омуна буолбутун иһин, ол ырыаһыттар чаччы кэрэ куоластаахтарын, алыптаах талааннаахтарын туоһулууллар.

Сэбиэскэй былаас сылларыгар биһиги улууспутугар Мария Никулина, Анна Слепцова, Иннокентий Никулин уонна эбээннэртэн Семен Лебедев, Николай Шадрин, Мария Лебедева ырыаҕа уһулуччу талааннаахтара биллэр этэ. Кинилэри дьон сэргэ таптаан-умсугуйан истэрэ. Биллиилээх ырыаһыттарбыт Прокопий Слепцов уонна Егор Слепцов-Холлой Дьөгүөр ыллаан хаалларбыт ырыаларын билигин да ыллыбыт. Оччолорго, сирин-дойдуну туойууну кытта сэргэ бэйэ-бэйэни хоһуйсуу-туойсуу сайдыбыта биллэр. Улуус киинэ Намыы Күөлүгэр эрдэбинэ, Өймөкөөнтөн, Дьокуускайтан, Дьяаныттан кыахтаах атыыһыттар, эргизмэниктэр быыстала суох кэлэллэрэ-бараллара. Ол кэмнэ Дьокуускайтан Халымаҕа аһан иһэр Устин диэн атыыһыт уол Намыы Күөлүн ыалларыгар өр тохтоон, хонон ааспыт. Хоммут ыала 20 саастаах кыыстаахтар эбит. Уол хараҕа киниэхэ хатаммыт уонна кэргэн ылыах буолбут, хоонньоостоѳо уонна салгыы айаннаабыт, эргиллиэх-кэлиэх буолбут да, биллибэтэх. Кыыс Ааныка олус хомойбут уонна «Хомолтобун туойабын» диэн ыллаабыт. Бу ырыатын отөрдөөбүгэ диэри Абый дьонно уостан түһэрбэккэ ыллыыр буолаллара. Мин ол ырыа текстин тоһө ойдүүрбүнэн суруйарга холонуум.

Кэскил төрдүн тэришии
Кэтэһишлээх буолааччы,
Кэлэр иши дии санаан
Килбигийэ кэтиибин.
Киэһэ хойут сытабын,
Кийинит буолбат оигоруу
Кэлбит эбит дии санаан
Кистээн ытаан ылабын.
Эдэр-чэгиэн саастарыг
Эрчимнэрэ бэрдэ дуу —
Эйэргээхтии олорон
Эрэниэрбит этиигин
Эргинитиг түргэнин!
Тантал диеһи умнаагыгын
Такылхайдыр майгыгыгын
Таттарбакка сылдыагыгын,
Таһы-быһа сүтэрдии
Таайыллыбат санаабын
Таайбатабым абатын!
Таскын-искин билбэжкэ
Тантаабытым сыһанатын
Тахсар күнүм аайытын
Тангараба үгүөбүм.
Таастарыгым сиригэр
Тантаан таалан үөскээбит
Чанчыгыттан быаланар,
Часкыырынан үүрүүлэр,
Талабынан салаалар,
Лабыктанан иитиллэр
Чалаан тыһы табабын
Тахсар айан суолунан
Таарыттакка аһардыг.
Кулан босхо сылдыагыгын
Куруубайдыр санаанан

Холуон ойүг кучуйан
Куотан хаалар эрээри
Кунтун-сүрбүн баттаангын:
«Хойут» дивбит эбиккин.
Хонон аастыт бэлиэбин
Кунтар холбоон хаалбатах
Хомолтобун этэбин.
Хоромойум тааһыгар
Кулан босхо үөскээбит,
Куоһаахтанар уойуулаах.
Хонхотуттан быаланар,
Хомурданга көлүллэр,
Хобо-чуораан баайылар,
Хомурахтаах хаардарбар
Холку-дьэллэм айаннаах
Холуон үөнэс табаҕын
Хонуктатан барбатын.
Уолан оҕо саастарыг
Уолбамтылыыр майгыгар
Уруурдаста быһыылаах —
Умнан хаалар эрээри
Уйулҕабын хамсааттыг.
Уруу-аймах тэнитэр
Огоруубут кыайбата.
Олох дьолун билбэтэх
Уодаһыннаах санаакам
Уолуктарбар оргуйан,
Уһун айаныг сүөлүгар
Осхордордоох айа буолан
Уурулаахтаан сытаммын
Ортолорун туһунан
Уолдьаһарга сананным.
Халыан эдэр саастарыг
Халбархайдыыр майгыгар

Хангыыласпыт быһыылаах.
Харагарбыт санаабын
Хайаан эптэт буолуомуй?
Хайдах гынар туһугар
Хабаранныыр санаакам
Хабарбабар анныалыыр —
Халыан айаныг суолугар
Хардаҕастаах айа буолан
Хатаммахтаан сытаммын
Хара быарыг тордүгэр
Хатанарга сананым,
Хаалбыт киһи хайыамый —
Харса суоҕум кииртэлиир!
Эдэр сааһым үгэнин
Эйиэхэбэ аныырга
Эрэммитим бэрдиттэн
Эрэйдэниэм буоллаҕа.
Эйиигиниир киһини
Эрэл доҕор буолуо диэн,
Элгэс сирин хаалларан
Эккирэтэр санаакам
Эрчимнээхтик киирбитэ.
Хоргунтутум бэрдиттэн,
Хомойбутум күүһүттэн
Холуон санаам кииртэлээн
Хоһоон тылын айабын.
Хонон ааһар хонoho
Хоһулаатын баҕардар,
Хоту сирим дьолноро
Хомуруйбат ишигит?
Ыра санаа баҕата,
Ыраас таптал иэйиитэ
Ылабаҕайдыыр сүрэхпин
Ыларытара бэрдиттэн

*Ырыа тылын арийан,
Ыраах-чугаис дьоннорбор
Ырыттара атаардым.
Манан бүттүм, быраһаай!
Барбыт суолгун маныыбын,
Батыһарым сатаммат,
Бараахтыырым кыаллыбат.
Баҕарбыккын ситиһээр,
Баҕа санааг туолуохтун !!!*

Түөлбэ тыллар: «Иирчэх» — сана үүнэн эрэр талах, «Хардаҕас» — мас айа, «Эгийэ» — кыра оро тахсыы, «Хордоҕос» — мастаах үрдүк сир.

1991 сыл, ахсынньы

Д.Г.Слепцов очеркаларын түһүөн

Мин Майыар нэһилиэгин олохтооҕо Дмитрий Гаврильевич Слепцовы сэттэ уонус сылларга Кэбэргэнэбэ корсүбүтүм. Олус сайаҕас уонна бэрт элбэҕи билэр, онтун эмиэ бэрт минньигэстик кэпсиир-ипсиир киһи бэйэтигэр эпсэри тардыбыта. Кини тыла-өһө оруннааҕа, олоххо буолбуту кэпсиирэ отө косторо, биллэрэ. Итиэннэ, ол сылларга: «Абыйым ыччата бэйэтин тордөн-ууһун биллин диэн муннанабын. Тыыннаахпар, тугу билэрбин, кинилэргэ кэпсээн хаалларар баҕалаахпын», — диэбитэ. Кипи ити тыллара өйбөр кытаанахтык хатаммыттар эбит. Ол иһин, комөлөс диэбитин, өр сылларга умнубакка сырыттым уонна, хас биирдин очерканы суруйан ыттаҕын аайы, олору түмэн, мунньан истим, ордук суругун бэлиэлэрин тоһо кыайарбынан көннөрө-көннөрө бэйэм машинкаҕа бэчээттээмин, дьонно да биэрэн, бэчээттэттим. Хас да очеркалары

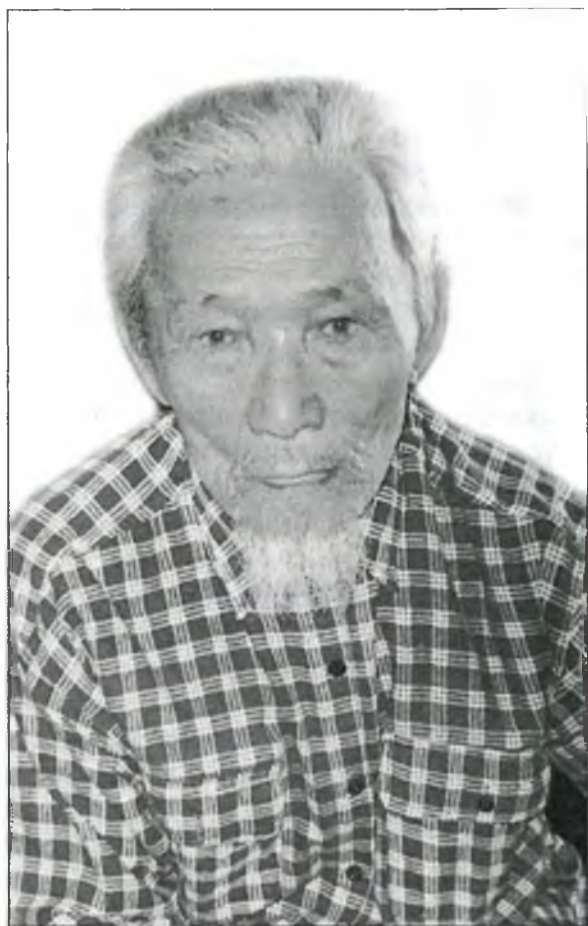
республикатаабы радионаан иһитиннэрдим уонна фонотекаҕа, ор сылларга уурдардым.

Кэбэргэнэҕэ иккис дуу, үһүс дуу тиниһинбэр киһим санаарҕаан олороро. «Суруйууларбын оройуонум киһинигэр киһигэ онгоруон таһаараргыт буолуо дуо диэн ыппытым-киһигэххэ эрэ биэрэн аахтарбыттар. Ол киһи сирэи кэбиспит, онон akkaаһы ылан оло-робун», — диэбитэ.

Кырдьык, итиннигэ. Мин, көмөлөһөргө тылбын биэрбит киһи, бу очеркалар суолталарын билэр да буоламмын, киһигэ тахсарын туруорса сатаабытым өр кэмнэ кыаллыбатаҕа. Үбэ көстүбэккэ ээйдээтэ диэх тустаахпын. Хата, субу кэлин, Абый үтүөкээн ыччата Будимир Дмитриевич Слепцов уонна Надежда Васильевна Атласова көмөлөһөннөр бу очеркалар күн сирин көрөр буоллулар. Ити иһин киһигэ автора Дмитрий Гаврильевич уонна мин, киһилэргэ махталбыт улахан. Үп-харчы кырыымчык буолан, үгүс очеркалар манна киһирбэттилэр.

Аны, бу киһигэ аатын туһунан. Сэрин бара турдаҕына, 1942 сылтан 1944 сылга диэри Дружинаҕа ыйга биирдэ, илиинэн суруллар сурунаал тахса сылдыбыт. «Индибир эйгэтигэр» диэн. Сурунаалы учууталлар Георгий Митрофанович Васильев, Яков Викторович Стручков уонна Гавриил Иванович Винокуров таһаарбыттар. Сурунаал сэрин хайдах барарын, онно — фроигга көмөнү уонна хоһооннору бэчээттиир эбит. Индигиргэ нууччалар кэлиэхтэрин иннинэ, өрүс сүннүгэр эбээннэр, юкагирдар олобруттарын туһунан суруйааччы Күн Дьирбинэ Майыар нэһилиэгин олохтообун кэпсээниттэн суруйбута бэчээттэммит. Сурунаал 1944 сыл тахсыбат буолбут. Г.М. Васильев, Г.И. Винокуров дойдуларыгар барбыттар, оттон Яков Стручков сымыйа бааһыга түбэһэн, хаайыллыбыт.. Дьэ, ити иһин киһилэри кэриэстээн, Д.Г. Слепцов бу киһигэтин «Индибир эйгэтигэр» диэн ааттаата.

*Степан Дадашкинов,
РФ уонна СР культуратын үтүөлээх үлэһитэ,
Абый улууһун Бочуоттаах граведанина*

« ...Аасыт үйэлэр туһунан номохтор, кэпсээниэр сүтүө суохтаахтар. Хаһан эмэ наада буолар күниэрэ кэлиэхтэрэ, суруллубут сотуллубат. Кумаабы тоһо да саһарбытын иһин, тыһыынчанан сылларга сүрүк сүүпэт».

*И.М.Романов,
исторической наука доктора, профессор.*

Иккис чааһа

ЭЛГЭС (АБЫЙ) ОЛОҕО УОННА ДЬОНО
(XVII – XX у.)

КИИРИИ ТЫЛ

Дмитрий Гаврильевич Слепцов 1922 сыллаахха Абый улууһугар төрөөбүтэ. Үйэлээх сааһын Абый улууһугар үлэлээн-хамнаан олорто. 1990 сылтан бочуоттаах сынньалаһыгар олоһор, улуус Бочуоттаах гражданина.

Кини оҕо эрдэбиттэн олохтоох кырдыбаһастар кэпсээннэрин сэнээрэн истэр эбит. Кэлин ааспыт олоһун туһунан сэһэннэри, кэпсээннэри хомуйан утумнаахтык сурукка киллэриинэн дьарыгырар. Кини барыта истибитин-билбитин суруйан, бэлиэтэнэн испэт. Истибиккин-билбиккин сурукка тиһии – олох сэдэх дьарык. Дмитрий Гаврильевич элбэх бэлиэтээһиннэрэ, суруктара очерк даһаны, докумуон даһаны курдуктар.

Ханнык баһарар саха киһитэ соторутаанна диэри аан маннай билсэригэр «Хантан хааннаах, кимтэн кииннээх киһи буолаһын?» - диэн ыйытыһыны туруоран алтыһыһы саһалыыр үгэстээх этэ. Бу биһиги өбүгэлэрбит үйэлэри курдаттаан кэлбит үгэстэрэ, киһи төрүччүтүн билэн, ол нөһүө саһа билсэр киһитин майгытын-сигилитин сылыктыыр идэтэ. Бу маннык сылыктаан көрүү нөһүө саһа билсэр дьонно алтыһы торума олохтонор.

Дмитрий Гаврильевич үгүс сылларга хомуйбут сэһэннэрин уратыта ханнык сиргэ – уокка, хантан хааннаах, кимтэн кииннээх дьон олоһон, тэнийэн үөскээбиттэрэ XVII – XX үйэлэри хаһан түмүллүбүт.

Билиһни кэмнэ төрүччүнү үөрэтии олох ирдэбилэ буолла. Ол биһиги олоһор кэммит ис тутула, тэтимэ уларыһыһыттан төрүөттэнэр. Ол курдук, аныгы киһи киһи эйгэнэн тэлэһийэн олоһор үлэлһир-хамныыр, онон ситимнээн үгүс дьону кытта алтыһар, онон бэйэ төрдүн-ууһун билии билиһни олох ирдэбилэ, «Ойуурдаах куобах охтубат, силистээх тиит синнибэт».

Тордун-ууһун билэр киһи бэйэтин өбүгэлэрин ааспыт олоһун ыттыктыыр, кинилэргэ өрүү махтанар. Өбүгэтин билбэт киһи истиһи устун, тэбиэн хатыыта от курдук, тыял үрэрин хоту сүүрэр олоһу олоһор.

Очеркаларга ааспыт үйэлэргэ норуokka биллибит ырыаһыттар сахалыы ааттарынан уонна кинилэр биллэр ырыалара ахтыл-даллар. Маны тэнэ Индигир энэр олоро сылдыбыт удьуор ойууттар, удаҕаттар тустарынан ахтыылар киирдилэр. Бу дьон олохторун кэпсээнин тэнэ кинилэр ойууннааһыннарын туһунан чаччылар эмиз бааллар. Ол курдук, Бүттээх Миитэрэй диэн ойуун корүүлэниитэ кыракый кэпсээн курдук киирбиттэр.

Үһэ этиллибиттэргэ даҕатан « Элгэс (Абый) олоһо уонна дьонно (XVII –XX у.)» диэн уопсай аатынан Дмитрий Гаврильевич Слепцов очеркаларын бэчээккэ таһааран, киэн эйгэбэ биллиһиннэрэри тоһоостоох диэн сыаналыбын. Ол курдук, очеркалар хомуурунньуктарыгар хайа үрэхтэринэн, ханнык аҕа уустара, бинс уустара, эбээн омуга тэнийэн олорбуттара чопчуланан киллэриллэр. Маны сэргэ Зашиверскай куорат маннай үөскээһинэ, киһи ити энэр сирдэр экономической уонна социальнай сайдыыларыгар оруола бэлиэтэнэр. Бири чопчу бэлиэтэн эттэххэ, Зашиверскай уонна Крест-Майыар дьылэрэ тутуллуутун кэмэ, танара дьэтин тутуутугар үлэлээбит дьон ааттара уонна бириэмэтэ чопчуланан бэлиэтэнэр. Манна бастакынан кэлбит сахалар ааттара, кинилэр Элгэс сиригэр сылгыны, онтон ыһах суоһуну инпиттэрэ чуолкайданар. Элбэх миэстэни суруйууларга Тумус Хайа эбээннэрин олохторо, коһуулэрэ ылар. Элгэс ууһун бу сирэ сурукка бука олох да ахтылла илигэ буолуо.

Кэпсээннэргэ элбэх сир аата ахтыллара, туохтан итинник ааттаммытара – туспа кэрэхсэбиллээх.

Бу киһигэ аабааччы киэҕ биһирэбилли ылыа уонна кыраайы, торүччүнү диринэтэн үөрэтээччилэргэ күүс-көмө, тирэх буоларыгар саарбаҕалаабаһын.

*Л.Д. Колодезникова, культурология кандидата,
М.К. Аммосов аатынан ХИФУ доцента,
Саха Республикатын үөрэҕириитин туйгуна.*

УЬУЛУЧЧУЛААХ КЫРААЙЫ ҮӨРЭТЭЭЧЧИ

Абый сирин үөрэппит дьоннор истэригэр мин Слепцов Дмитрий Гаврильевичи киллэриэм этэ. Кини учуонай буолбатар даҕаны, элбэх хомуйбут, муспут, суруйбут матырыяаллара научнай суолталаахтар дин саныыбын, тоҕо диэтэххэ, кини суруйарыгар дьиниэх кырдыгы туох да эбнитэ, үлүннэриитэ, тупсарыта суох суруйар. Ол иһин кини суруйуута научнай чаччы, туоһу быһыытынан тылыттан тылыгар туттулуон сөп.

Киниэхэ өссө киһи кэрэхсирэ баар: Дмитрий Гаврильевич суруйарыгар бу тиэмэни хаһыспыт научнай үлэһиттэр үлэлэрин булан ааҕан, туттан, испииһэктээн биэрэр. Кини ордук сиһилии үөскээбит, улааппыт сирин, Майыар нэһилиэгин историятын, дьонун-сэргэтин олоһун үөрэтэр.

2000 сыллаахха киниэхэ олоро сылдыбыт, саха бөдөн суруйааччыта, хотугу улуустары үчүгэйдик билэр, үөрэппит Семен Дадаскинов комотунэн «Индигир эйгэтигэр» диэн кинигэни таһаарбыта. Степан Дадаскинов, атын улуус киһитэ да буоллар, бу сэдэх уонна сыаналаах матырыяалы магнай сэнээрбит, бэчээккэ таһаартарбыт улахан өгөлөөх киһи. Мин Дмитрий Гаврильевич дьонун-сэргэтин, дойдутун туһунан суруйарын Семенова Александра Дмитриевнатан, өссө Үрүң Хайа оскуолатыгар үлэлиин сылдьан истибитим. Бу билигин, олох сана уларыһар кэмигэр киһи барыта суруйар буолан табыста. Слепцов Дмитрий Гаврильевич сиэнэ Атласов Гаврил Пантелеймонович гимназияҕа үлэлиин кэлбитигтэн ыла кыттыһан, көрөн-истэн, Дмитрий Гаврильевич урут суруйбутун барытын холбоон дьонуннаах соҕус кинигэ онорорго сананныбыт.

Мин дойдум уруккутун-хойкукутун оскуолаҕа үөрэнэр сылдарбыттан үөрэтэбин, кэрэхсэбин. Ол иһин элбэх научнай да, көннөрү да ыстатыйалары, кэпсээннэри аахпытым, үөрэппитим. Онно элбэхтэ Верхоянскэй, Халыма сирдэрин ахтыбыттарын, үөрэппиттэрин бэлиэтни көрөр, ымсыыра саныыр этим. Верхоянскэй туһунан сыылкаҕа олорбут дьонтон аңардас Худяков И.А. курдук бөдөн, уһулуччу өйдөөх, олох эдэр киһи «Очерки Верхоянского округа» хаалларбытын, В. Л. Серошевскэй Верхоянскэй, Халыманы үөрэппитин билигин учуонайдар тирэх онгостоллор, тэнниллэр, сыаналыыллар. Абый (Элгэс) сирэ, биһиги дойдубут, Верхоянскэй уонна Халыма икки ардыгар сытар. Ол да буоллар үгүс экспедициялар, учуонайдар, айанныыттар биһинэхэ уһаабакка, тохтообокко, үөрэппэккэ ааһан хаалыта-лаабытгара элбэх.

Дмитрий Гаврильевич Слепцов сааһын тухары ильдэ сылдыбыт иккис идэ курдук дьарыктаах эбит. Кини улааппыт, уһуннук олорбут, үлэлээбит Элгэс, кэлин Абый сирин историятын, дьонун-сэргэтин, киһи дьарыгын үөрэппит, элбэх кырдыбыт дьону кытта баалларына дуоһуйа кэпсэппит. Ол кэпсээннэри, үһүйээннэри сурукка киллэрэн төрөөбүт дойдубутун үөрэттигэ, ханнык туох дьон олорон ааспыттарын суруйан тугунан да кээмэйдэммэт үтүнү киллэрдэ. Ити дьон истэригэр көннөрү киһини ыраах баһыйар күүстээх (Мочоко, Бөтүөсэ, Дуудар уо.д.а), олох ыарахан охсууларыгар бэриммэт, хотторбот, хата олору кыайар күүстээх, модун санаалаах Ньагараанкы, Муоматтан Индигир өрүс устун тыыннан эрдинэн Крест-Майыарга кэлбит хорсун кыргыттар Ульяна уонна Марфа онтон да атын элбэх биир дойдулаахтарбыт, төрдүбүт туһунан умнуллубат, сүрэхтэн-өйтөн оспот кэпсээннэр бааллар.

Итини сэргэ киһигэ сыһыарыытыгар Никулиннар, Соломовтар, Хабаровтар, Слепцовтар, Боронтоок төрүччүлэрин, Дмитрий Гаврильевич матырыйаалларынан, снтэтэ да суох буоллар, киллэрдибит. Ким эмэ төрүччүтүн онгосторугар соробор кыра да сырдатыйы, биир эмэ киһи аата да туһалаах буолуон сөп.

А.Д. Слепцова, РФ үтүөлээх учуутала.

СЛЕПЦОВ ДМИТРИЙ ГАВРИЛЬЕВИЧ

ОЛОБУН СҮРҮН КЭРДИИСТЭРЭ

Мин эһэм Слепцов Дмитрий Гаврильевич сэтгинньи 8 күнүгэр 1922 сыллаахха Элгэс улууһун Орто Дойду нэһилиэгэр (билигин – Муома улууһа) төрөөбүтэ. Дьонноро эрдэ бу сиртэн суох буолан, Абый сиригэр, Майыарга кэлбит уонна ыалтан ыалга сылдьан итиллибит. Кини ол иппит дьоннорун барыларын итин, сылаас, махталлаах тылларынан ахтар. Ол курдук, улаатар, ону-маны өйдүүр сааһыгар Дмитрий Степановичка (Бүтгээххэ) олорбутун, итиллибитин туохтан да күндүтүк саныыр, сааһын тухары умнубатах. Бүтгээх кэпсээннэрин кинигэтигэр киллэрэн, бу улуу киһини үйэтитэн, нэһин төһөтүн эрэ, толордо.

1932 сыллаахха Майыар алын сүһүөхтээх оскуолатыгар киирбитэ, 1937 сылга оскуолатын бүтэрбитэ. Ол бириэмэлэргэ үөрэхтээх дьон суохтарын кэриэтэ этэ. Ол иһин, эһэм этэринэн, кинилэр сонно тутта, араас үлэни барытын толорон киирэн барбыттар. Кини 15 эрэ саастаах да буоллар, «Кыһамныылаах» дигэн Майыарга тэриллитит табаарыстыба биир туттаах үлэһитинэн-суоччутунан үлэлээн киирэн барбыт. Бу үлэтигэр туох да эрэйэ суох 3 сыл үлэлээбит, хата мэлдьи хайгыыллар эрэ эбит: көнөтүн, сүрэхтин, үлэтин кыайарын иһин.

1941-46 с. улуу сэрии сылларыгар чиэстээхтик Майыар Сэбиэтин сэжэрэтээринэн үлэлээбит. Тыылга үлэтэ 1948 сыллаахха «Килбээннээх үлэ иһин» мэтээлинэн бэлиэтэммитэ. 1946 сылтан бэтэринээр-биэссэр идэтигэр үөрэнэн баран, олох тохтообокко таба иитиитин салаатын босхоломмут биригэдьинринэн

1990) сылга диэри үлэлээбитэ. Онон мин эһэм, Абыйга таба инитин уһун кэмнэргэ салайсыбыт, сайыннарбыт тутаах дьонтон биирдэстэрэ буолар. Манна чуолкайдаан эттэххэ, кини үлэлиир кэмгэр таба инитигэ саамай үрдүк кэрдиискэ тахсыбыта. Таба уопсай ахсаана 1980-81 сылларга 7297 тобоҕо тинийбитэ.

Кинини кырдык дьонуннаах олохтоох, сэмэй, сүрдээх үлэһит, наар общество дьыалатын инники туһут, Сэбиэскэй былаас, партия биир саамай эрэллээх саллаата, ол кэмнэр саамай чулуу, бастыг, эдэр ыччакка холобур буолар киһилэрэ диэххэ сөп. Кини олоҕу диригиник анаарар. Бэрт былыргы кэмнэртэн ыла саҕалаан, өтөрдөөҕү соҕус олорон ааспыт дьоннор олохторун баарынан суруйар. Элбэх чаччыны, быһылааннары кини суруйууларыттан эрэ биһиги аныгы дьон билиэхпитин сөп. Угүс былыргы дьонтон элбэххэ үөрэниэххэ да сөп, холобур буолуохтарын да сөп. Мин эһэм Саха Сирин уһук хотугулуу-илин улуустарынан Дьаагынан, Халыманан, Индигиринэн таба – ат эрэ сылдыар кэмнэригэр кэрийбит киэн ыырдаах, хорсун, сатабыллаах, айан уустуктарын этинэн-хаанынан билбит айанныыт, үлэһит киһинэн биллэр этэ. Ол кини суруйууларыттан көстө сылдыар. Кини сыралаах үлэтэ үрдүк билиинини ылбыт. Кини – улус Бочуоттаах олохтооҕо (2007), ССРС тыатын хаһаайыстыбатын туйгуна (1952), «Килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээл (ВС СССР, 1972), үлэ уонна тыыл бэтэрээнэ (1982), уонна бааллар үбүлүөйдэр мэтээллэрэ.

*Г.П. Атласов,
гимназия учуутала, Слепцов Д.Г. сизинэ.*

ТАРҢАММАТАХ УДЬУОР (НЬАХАРААН)

Зашиверскай куорат 1639 сылга төрүттэммитэ историяба суруллар.

Бастакы зимовьены туппут киһи Постник Иванов аата үчүгэйдик биллэр.

Бу зимовьеттан саҕалаан дэриэбинэ үөскээбитэ, онтон салҕанан 1783 сылга Зашиверскай куорат статуһун ылбыта.

Зашиверскай куората үөскээбитэ иһиллэн, сана сиргэ олохсуйа, билэ-көрө кэлээччилэр, сыыйа эбиллэн испиттэрэ, олох истэригэр Саха сирин араас улуустарыттан сахалар кэлэн олохсуйбуттара.

Зашиверскай куоратыгар бастакынан кэлэн олохсуйбут дьоннорунан, Намыы уонна Сааргыл буолаллар, бу дьон 1700 сылга тутуллубут танара дьыэтигэр сүрэхтэнэн “Намыы” Слепцов Наум, “Сааргыл” Иван Черемкин диэн сурукка кирибиттэрэ, бу дьоннортон салҕанан Муома, Абый сиригэр сахалар тэнийбиттэрэ.

Мин 1930 сылтан 1935 сылга диэри үөрэҕим кэнниттэн сайын устата Черемкин Дмитрий Степановичка (Бүтүгээххэ) итиллибитим. Бүтүгээх кэпсээннэрэ барыта ойбөр баара буоллар романы суруйуохпун сөп этэ, ол мин өйбөр хаалбыта бэрт аҕыйах.

Зашиверскайга олохсуйбут Улуу киһи Сааргыл - И.В. Черемкин Саха сирин бүтүннүүү кэрийбит 1782 сыллааҕы хара оспа Зашиверскайга кэлэрин биир сыл иннинэ билэн, олохсуйбут сахаларга биллэрбитэ, ол иһин 17 саха Зашиверскайтан 3 көс сиргэ

Индигирка өрүскэ киирэн, Илин Таас биир кыра үрэбэр балабан дьэ туттан 6 ый хонугар саһан олорон бары тыыннаах хаалбытара. Ол күнтэн бу күнгэ диэри бу үрэх Балабаннаах диэн ааттанан турар.

Бу кэмгэ Зашиверскайга, Бөттөс диэн 6 кыра оҕолоох быстар дыадагы киһи баара. Бөттөс ханна да барар кыаҕа суоҕа. Ол иһин улахан уолун 14 саастаах оҕону “Ньахарааны” Сааргыл Черемкин ильдэ барарыгар көрдөһөн 17 киһи иһигэр биэрэн ыыппыта. Бөттөс ханна да барар кыаҕа суох 5 оҕотун, кэргэнин, бэйэтэ 7 киһи «Тагара илиитигэр хааллыбыт» диэн мунатыйбыта.

Сааргыл 6 ый хонугар саһан олорон баран, саас Дьүгүөрүйэн Тагара саҕана Зашиверскайга төннөн кэлбитэ, буруо тахсар мала хаалбатаһын көрбүтэ. Сааргыл курдук онно-манна саһан тыыннаах хаалбыт дьоннору хомуйан, уонна атын сиртэн кэлэр дьоннор түмэһинэр иккиһин куорат үөскээн киһи эмнэ элбээбитэ.

Намыы Слепцов, аһыйах саханы кытта, бэйэтэ булан олохсуйбут Иччилээх күөлүгэр олорбута. Ньахараан Иван (аҕабыкка сүрэхтэммит аата итинник этэ), 8 дьэ кэргэнтэн соботобун тыыннаах хаалан, ханна да барар, сыстан сылдьар кыаҕа суоҕуттан, Сааргыл бэйэтигэр сыһыаран улаатыннарбыта. Ньахараан Уйбаан 20 сааһын туолуор диэри сылдьан баран, биһр дыаданы ыал кыһын кэргэн ылан, Сааргылтан арабан тусна мал буолбута. Ньахараан куоракка олохсуйар санаата суоҕа, куораттан тахсан бүтэн олорор сирин талыммыта, баар оччотообу киһи Айылҕа көмөтүгэр эрэнэр сиригэр олохсуйара. Ньахараан биһргэ сылдьар доҕорун “Суор Бүөтүрү” кытта сүбэлэһэн, сайын Индигирка өрүс хаатыгар түспүтүн кэнниттэн, мас тыи оҕостон, кэргэһнэрин көһөрөн Эбэ хотун дохсун сүүрүгүн көлө оҕостон дьол көрдүү устубуттара. Зашиверскайтан 4 көс өрүс уга өттүгэр “Суор Бүөтүр” олохсуйар сиригэр тохтообута. Ньахараан 5 көс өрүс ханас өттүгэр, Үрдүк Сирэй Хайа алын өттүгэр тохтообута.

Эдэр ыаллар, балабан дьэ туттан олохторун тэриммиттэрэ. Бултаан аһыыр араас тэрээһини оҕостон, соччо кыһаллыбакка

айылжа тугу биэрэринэн аһаан-тагнан олорбуттара. Ньахараан олохсуйбут сиригэр олорон биир кыыс, икки уол оџону төрөппүтэ, кыыһа 2 саастааџар эмискэ ыалдыан өлбүтэ. Уолаттар этэнигэ улаатан туһа дьоно буолбуттара. Оччотооџу саха дьоно ийэ аџа биэрбит сахалыы аатынан, дьон-киһи билиинтигэр тиэрдиллэрэ. Улахан уол Топоор Уйбаан, кыра уол Бэчиэкээн Митэрэй диэн ааттаахтара. Ньахараан улахан уола Топоор Уйбаан 20 сааһын туоларыгар сахалар түмсэн олохсуйбут сирдэригэр. Киһилэ Намыы күөлүгэр олохтоох Сабачча Байбал соџотох кыыһын, Кыыс Маарыйаны кэргэн кэпсэтэ сылдыбыта. Сабачча Байбал, «сүөлүтэ-аһа суох, кыыл курдук олохтоох киһиэхэ соџотох кыыспын биэрбэппин» диэн akkaастаан төннөрбүтэ.

Кыыс Маарыйа Индигир өрүс сүннүгэр төрөөбөтөх кырасыабай кыыс аатынан олороро, бу иннинэ икки сиртэн кэлэн ыйытан akkaас ылбыттара иһиллэр, оччолорго кыыс оџо төһө да таптыы көрбүтүн иһин, ийэ аџа сөбүлээбэт буоллахтарына, кэргэн буолар дьолго кыыс тиксибэтэ.

Ньахараан бу кэнииттэн оџотун ханна да илдэ сылдыбатыаџа. Топоор булка дьоџурдаах буолан аџа ийэ күннэрэ киһиттэн тахсара, бэйэтэ сытыары сымнаџас киһи буола улааппыта. Ол курдук Топоор эмискэ «иһигэр абааһы киһирэн» икки хонукка ыалдыан, отут сааһыгар өлбүтэ. Оччолорго, киһи куруутун сылдыбат сиригэр, ким хайдах ыалдыан өлөрө биллибэккэ, наар абааһыга түһэрэллэрэ. Бу кэнииттэн 3 сыл буолан баран, Ньахараан кэргэнэ эмнэ эмискэ иһинэн ыалдыан өлбүтэ, абааһыга түһэриллэр.

Ньахараан кыра уола Бэчиэкээн Митэрэй, 20 сааһын туолуутугар, бэйэтин курдук дьадангы ыал кыыһын кэргэн ылан, Айылжа тугу биэрэринэн утары аһаан-тагнан кыһаллыбакка олорбуттара. Аџалара Ньахараан оџотугар олорон олоџо түмүктэммитэ. Бэчиэкээн Митэрэй ыал буолан олорбутун устатыгар соџотох кыыс оџо төрөөбүтэ уонна оџо төрөөбөтөџо. Кыыстарын Бэчиэкээн мааматын аатынан Прасковья диэн ааттаабыттара. Таптал сахалыы аата “Кыыстаайы” диэн буолбута.

Кыыстаайы 16 саастааҕар сэниэ ыал уолугар Рязанскай Ньюкууска кэргэн тахсыбыта. Бу Зашиверскай куоракка төрөөбүт, сахатыйбыт нуучча, Көстөкүүн Рязанскай сиэнэ этэ. Бэчиэ-кээн Минитэрэй кэргэнни кытта соччо кырдыбакка олорон, олорбут сирдэриттэн ханна да хамнаабакка олорон, олохторо түмүктэммитэ.

Ньюкулай Рязанскай, кэргэнни кытта олорон 10 ахсаан иһинэн ынахтаах, сылгылаах сэниэ ыал аатыран олорбута. Бу ыаллар оҕолонор саастарыгар оҕо төрөөбөтөҕө. Ол иһин хантан эмит оҕо булунаан иитэр санаа ааспат арахнат ыарыы буолбута. Төрүт кыра оҕону булунаан иитэри кэргэнэ Кыыстаайы сөбүлэспэт этэ, сааһырбыт киһи кыра оҕо бодууһун кыайар кыах суоҕун, ол кэриэтин бэйэтин көрүнэр буолбут туохха эмит көмөлөһөр оҕону булунар ордук буолуо диин кэргэнни санаатын ылыммат этэ. Рязанскайдар ол курдук сүбэлэһэн, олорор сирдэриттэн 5 көскө олохтоох биир дьаданы ыалтан 6 саастаах уол оҕону иитэ ылбыттар. Оҕо тантал аата Уоллаайы диин, оҕо биир сылга олорбута, онтон тулуйбат буолан испитэ, 7 сааһын туолуутугар төрөппүттэригэр киһи сырыттар эрэ илдьит ытар буолбута, «кэлэн ыллынар» диин, оҕо 9 сааһын туолуутугар дьоно кэлэн ылбыттар.

Иккиһин биир дьаданы ыалтан 7 саастаах уол оҕону көрдөһөн ылбыттара, оҕо биир сыл олорбута, иккис сылыгар оҕо тулуйбатаҕа, 9 сааһыгар убайа кэлбитигэр күүһүнэн көтөл akka тахсан олорон баран түспэтэҕэ. Бу оҕону кытта улаатан, үлэһит буолбутун кэниэ, биир күөлгэ олорбуһут. Сыгыары сымнаҕас киһи этэ, онно мин ыйытар этим Ньюкуусалаахха хайаан оҕо буолбатаҕын. Онно кини кэпсиир этэ, «Кыыстаайы дьиккэй дьахтар этэ, икки сыл устата икки харахпын тэспэтэҕэ, унуохпун алдыаппатаҕа, олорбутум 2 сылыгар күүспүнэн арахпытым. Амтаһнаах аһы аһаабатаҕым, сытыган сордоң, күстэх, дьон аһаан барбыт унуохтарың кирэрим, төһө да дьаданы буолларбын, дьоммор олорон туох көстөрүнэн бииргэ аһыырым. Икки атахтаах тулуйан олорбот хотуна этэ» - диирэ. Кэлин улаатан, көлөнөн сылдыар буолан баран, дьэтигэр кирибэтэх.

Үсүһүн 3 саастаах уол оҕо, Муома сириттэн тулаайах буолан, биир киһи эбэтиттэн көрдөһөн, нитэн улаатыннарарыам диэн Мунгурдаах нэһилиэгэр, Титирик күөлүгэр, аҕалан 6 сааһыгар диэри олордон улаатыннарбыта, оҕо доруобайи этэ ыалдьыбакка улаатан испитэ. Уол оҕо 6 саастааҕар Ньюкууса Рязанскай, анаан кэлэн көрдөһөн ылан, диэтигэр тиэрдибитэ. Оҕо бу ыалга кэлэрин кытта, дьиэлээх хотун уонча ынахтаах этэ, хотон үлэһитэ буолбута. Оҕо сарсыарда утуйан туруоҕуттан, киэһэ утуйуоҕар диэри хотон иһиттэн тахсыбат буолара, хотон үлэтин араас эриирэ бүппэт этэ. Тото аһыыр суоҕа, ыраас таңас хантан кэлиэбэй, эргэ таба тириитэ таңас хотон киригэр киртийнитэ, онно быт үөскээһинэ, ол кэмгэ аахсыллар кыаҕа суоҕа, эмнэ урут олорбут оҕолор курдук сытыган сордон, араас кыра балыктар сытыйбытара сүрүн аһылык буолара, ол үрдүнэн кырбаныы, үөһүллүү, оҕо анала буолара, хотун оҕонньоруун кытта этистэбинэ, тулаайах оҕоттон ирдэнэрэ.

Бу ыалларга Бурунаас тааһын эбээннэрэ сылдьан хонон-өрөөн бараллара, эбээннэр таба-кыыл этин, иһит уйарынан буһаран ордорор тобохторо оҕо күндү аһылык буолара. Эбээн оҕолоро, буспут эти тута сылдьан сиэтэхтэринэ, оҕо ымсыыран айаҕын уута сүүрэрин, кэлин үлэһит буолан баран кэпсиир буолара. Оҕо 9 сааһыгар 1931сыллаахха бастакы арыллыбыт оскуолаҕа, күһүн бастакы сыарҕа туруута Крест Майыартан, совет чилиэнэ кэлэн, бу уолу оскуолаҕа илдьэ кэлиим диэбитигэр дьиэлээх хотун – акаары оҕо, убаҕаһын, хойуутун таңаһыгар түһэрэр, мин киһини таһыннаран ытар кыаҕым суох, Муомаҕа ыалга хамначчыт буола сылдьар ийэлээх үһү, онно илдьит ытыахпыт, оҕотун ылар гына, мин билигин киһи кирип-хоҕун ыраастаан ытар кыаҕым суох диэн биэрбэтэх. Ол сайыныгар Ньюкуусалаах сайылыыр сирдэригэр көспүттэрэ, от ыйыгар оҕо ынахтары хомуйа сылдьан, түөртүүр ыамга ынахтар хойутаан кэлэннэр хотун оҕону маһынан кырбаабыт, оҕо нэһилэ ойуурга куоппунт, онно аччык 2 хонукка сытан баран Ньюкууса, быраата Уолдун Рязанскайдаахха куоппунт. Бу ыаллар оҕону

үчүгэйдик көрсүбүттэр, бир ыйга саамай үчүгэй олоххо олоорбут, от үлэтигэр көмөлөспүт.

Бу кэмгэ Ньюкууса оҕону ылаары кэлбитигэр быраата Уолдун оҕону биэрбэтэх, биһигини мэйһэйдээбэт, биһинэхэ олордун, биһиги оҕобутугар доҕор буолуо, оҕо ырбыт, манна олорон аһаан сэннэлэнини диэбит. Балаҕан ыйын сагатыгар Муома сириттэн, балыксыттары кытта олорсон оҕо маамата кэлэн, ханна эмит үчүгэй ыалы буллахына, оҕобун олордуюм дин оҕотун илдэ барбыт. 4 кос сиргэ түүннээх күн айаһаан, киһилээх сир булбуттар. Дьинэ уот тэриммэтэх соҕотоҕун сылдьан кырдыбыт Черемкин Дмитрий Степановичка (Бүттээххэ) оҕотун биэрбит, оҕонньор үөрүүнэн ылбыт, доҕор киһи кырдыар сааспар наада буолла диэбит. Оҕо ийэтэ ыалы кэрийэ барбыт. 1932 сыл ээтинньи ыйга оҕону 10 сааһыгар совет чилиэнэ кэлэн оскуолаҕа илдэ барбыт. Ол курдук оҕо кыһын оскуолаҕа үөрэммит, сайыныгар дьээдьэтигэр Бүттээх Минтэрэйгэ 4 кылааһы бүтэриэри дылы оҕо буолбут. Оҕо Бүттээх Минтэрэйгэ сылдьыбыт сылларын олус үчүгэйдик саныыр олоҕум бүтүөр диири умнуом суоҕа диир эбит. Муома сириттэн 3 оҕолоох дьаданы ыал, сайын бир мас тыыга, кэргэни оҕолорун олордон, дьол көрдүү Крест Майыарга кэлбит.

Маны истэн Ньюкууса, оҕо көрдөһө Крест Майыарга кэлэн ыал улахан оҕотун, уол оҕону оҕо оностуом дин (15 саастаах) бэйэтин олоҕор аҕалан үлэниг оностубут.

Уол улаатан баран хотон үлэтигтэн аккаастаммыт, ырас салгына сылдьан, тас үлэ арааһын барытын толорор эбит. Сүрэхтээх сытыы оҕонон аатыран сылдьыбыт эрэри, дьинэлээх хотун сыһыанын сөбүлээбэтэх, урут олоорбут оҕолор курдук атаҕастааһыны сорох өтүүн барытын билбит. Улахан буолан кырбамматах, тыл арааһын барытын истибит. Уол 17 сааһыгар, муус устар ыйга, Ньюкуусаҕа эппит: «Мин улааттым, бэйэм үлэлээн аһыарга толкуйданым, ыалга күннээҕи айаҕым иһин үлэлиртэн тохтоон, дьол көрдүү бардым, эйнэхэ хом санаам суох», - диэбит. Бир сарсыарда эрдэ туран сатыы бара турбут уонна иккиһин эргийбэтэх.

Уол Крест Майыарга дьонугар тинийэн, сайын буолуута аргыс дьону кытта түбэснэн, Дружинаҕа тинийбит. Устунан тохтообокко, Ураһалаах нэһилиэгин булан, кэргэн тэринэн, оҕолонон, эдэр сааһыгар ыал буолан олоҕубута. Ньукууса Рязанскай бу уол барыабыттан кырдыбыта, киһи булунан унуоҕун көтөхтөрөр кыаҕа суох буолбута. Эмээхсинэ манныкка тиэрдибитин оҕонньор үчүгэйдик өйдүүрэ, ону айылҕа оноһуута диһэр. Ньукууса 80 сааһын ылан баран, эмээхсинэ Кыыстаайы 75 сааһыгар ыалтан ыалга бырабылла сылдьан, сылаас мунугу булбакка барбыттара.

Остуоруйаттан биллэринэн уонна уһуннук олоҕорбут дьон биллэринэн, Айылҕа айыытынан оҕоломмот дьон баар буолаллар, маннык дьон кыра оҕону итэн Ийэ-аҕа дэтэн, киһи оностоллоро, олохторун бүтэһингэр ааттарын ааттатан, унуохтарын көтөхтөрөр үтүө үгэстэрэ баар буоларын, ким барыта билэр, ол оҕону хайдах итэн киһи онорортон быһаччы тутулуктаах буоларын киһи барыта билэрэ буолуоҕа.

Ньукуусалаах Кыыстаайы оҕону иттии ньыматын билбэт-тэриттэн онтон буолуон эмнэ сөп. Оҕону куттаан, атаҕастаан, маанылаан, бүөбөйдээн, өйдөтөн итэрин – итээччи сатабыла, характера быһаарара буолуо.

Ньыхараан Уйбаан, Үтүө киһи Сааргыл Уйбаан көмөтүнэн 8 киһилээх дьон кэргэнтэн соҕотоҕун хаалан, олох тэринэн, аатын ааттатар оҕолордоох, олохсуйан олоҕорбут Сирэй Хайата, кини аатынан (Ньыхараан) хайата дьон аатынан, киһи баарын тухары ааттана туруоҕа.

Кини кыра уола, Бэчиэкээн Миитэрэй, «аҕатын курдук хорсун, сыралаах айаннаах үлэһит, булчут киһи этэ» дьон былыргы кырдыаҕастар кэнсиир буолаллара.

Кини кыһа Кыыстаайы дьон киһи биһирэбилин ылан олоҕун түмүктээбитэ дьон кэпсэммэт, кини Айылҕаттан бэриллибит быһыыта-майгыта, олоҕун суола суох хаалларбыта эрэ кэпсэнэр.

Д. Слепцов 2004 сыл, Майыар нэһилиэгэ.

ПАКАТИЛО

Зашиверскай сирэ төрүттэнэн эрэр кэмигэр, Енисей өрүс Олохтоохторо, Зашиверскай сиригэр кэлитэлээбиттэрэ, онно историяҕа кэпсэнэринэн, кэлээччилэри Енисей өрүс казактара диэн кэпсииллэр эбит. Олор истэригэр Рамма Пакатило диэн сапа кэргэннэммит, оҕото суох ыал киһи кэлбит. Зашиверскай сиригэр кэлэн олохсуйан баран, биир уол оҕону төрөппүт, уолун Бөгүрүөп Тангара саҕана төрөөбүтүн иһин буолуо, Петр диэн аатынан сүрэхтэппит. Уол улаатан, сааһын ситэн, 1782 сыллааҕы хара оспаҕа ыалдьан баран тиллэн, Зашиверскай куораттан тахсан, онно-манна тарҕаспыт дьоннору кытта, Индигир өрүһү тагнары устан Майыар Кириэһигэр кэлбит. Кини эрэ буолуо дуо, хас да ыал манна тохтоон, күөл сирдэринэн олохсуйан, биирдин ыалынан тарҕаспыттар. Петр биир ыалга сыстан, Индигир илин өттүгэр олохсуйбут. Бу ыаллар кыыстарын кэргэн ылан, өссө илин сыбарыйан биир күөлү булан, балаҕан дьизэ туттан олохсуйбуттар, ол күөлү Үрүмэччи Таалалааҕа диэн аат биэрбиттэрэ бу күнүгэр диэри, ол аатынан турар.

Бу күөл тоҕо Үрүмэччи Таалалааҕа диэн ааттаммытын, Майыар нэһилиэгэр уһуннук олорбут Егор Слепцов оҕонньор кэпсииринэн, Петр Пакатило кэргэнэ Үрүмэччи Даарыа диэн ааттааҕа үһү. Ол аатынан, олорбут күөллэрин ааттаабыттар үһү диэн буолар.

Петр Пакатило, бу сиргэ олорон, 2 уол 1 кыыс оҕону төрөппүтэ. Оҕолорун улаатыннарбыта, кыыһа ким диэн ааттааҕа, ханна барбыта олохсуйбута кэпсээннэ суох. Улахан уола Майисий Пакатило, аччыгый уола Дмитрий, сахалыы аата Тоосо диэн этэ.

Кыра уол туһунан билиһиннэрдэххэ, Пакатило Дмитрий Петрович - Тоосо бэйэтин арыыйда көрүнэн олорбут ыал, соботох ынахтаах, уонча сылгылаах, 1 уол, 2 кыыс оҕолооҕо, уоллаах кыыһа дьизэ уот тэриммэккэ усха сылдьан олохторун түмүктээбиттэрэ. Улахан кыыһа, кэргэн тахсан оҕолонон ыччаттанан баран олобун түмүктээбитэ.

Тоосо дьадагы ыал кыыһын кытта холбоһон ыал буолбуттара. Тоосо уонча сылгылаах эрээри, сааһыгар биир сылгыны идэһэ онгостон туһамматах киһи этэ. Киһинэхэ биэрэн туһаммыта эмиэ биллибэт. 1940 сыллаахха, сылгы сүөһү холкуоска холбонуутугар уола хаһаайыстыба баһылыга буолан, сылгыта барыта холбоммута. Тоосо бэйэтэ табаарыстыбаҕа холкуоска киирбэтэбэ.

Петр Пакатило улахан уола Майнсей Пакатило, Марк Хабаров соботох кыыһын, Маарыйа Хабарованы кэргэн ылан, аҕата олорбут сиригэр олохсуйбута. Олорбутун устатыгар соботох кыыс оҕо төрөөбүтэ.

Кыыһын Евдокия диэн аатын тас өттүнэн сахалыы таптал аата Чонгоохоон диэн ааттаммыта. Чонгоохоон, сурукка киирбит аата Пакатилова Евдокия Майесеевна кыыһынан олорон кырдыбыта. Аҕалаах ийинэтэ өлбүттэрин кэнниттэн Майыар Кириэһиттэн I көстөөх дьон олохсуйан олорор күөлүгэр, сатыы сүгэлэринэн кэлэн биир саха ыалыгар, сыстан баран, биир тыһы торбоһу ылан, туспа балаҕан дьиэ туттан соботох ыал буолбута. Манна олорорун устатыгар ыан иһэригэр ынахтанан, отун оттонон, маһын мастаан, айылҕа тугу биэрэринэн аһаан хоргуйбакка олорбута.

Оччотооһу кырдыаҕастар кэпсииллэринэн, үлэһит хорсун күүстээх этэ диэн кэпсииллэрэ, оччолорго киһи күүһүн мээрэйдээн көрүү суоҕа, киһини күүһүн сүгэн көтөҕөн кэлэринэн быһаараллара. Оччолорго Индигир өрүскэ күһүн бултанар уомул балыгы, 70 уомулу үрүт үрдүгэр ууран тонороллоро, ону кэлимсэ диэн ааттыыллара, оннук кэлимсэ балык ыйааһына 60-70 киһилэ буолара, оннук кэлимсэ балыгы, ынабын үүтүн мунһан тонгорон, дьонно биэрэн, биир кэлимсэ балыгы ылан, олорор сиригэр биир көс сиргэ сүгэн барбыта кэпсэнэрэ. Чонгоохоон тас көстүүтэ орто унуохтаах толору эттээх дьахтар этэ.

Кимиэхэ барытыгар өйүгэр хатаммыт, ыар 1941-1945 сылларга, буолбут Аҕа дойду иккис сэриитэ ааннаабыт кэмигэр Чонгоохоон олоҕор ыардык сабыдыаллаабыта, оччотооһу ыарахан байыаннай нолуокка, торбостоох ынабын туура тутан ыл-

бытгара, ити 1942 сѳл этэ. Ити сѳл сайыныгар Чоноохоон дьон-тон кѳрдѳхѳн, аахан илэр катерга олорсон, Дружина бѳхѳлѳгин булбута. Бѳхѳлѳккэ оччолорго тѳрилтѳлѳргэ даѳаны ханнык да техника кѳрѳнгэ суѳа. Өрүстѳн ууну баһыы, биедѳрѳнѳн илии күүһүнѳн таһыллара.

“Чоноохоон” орто оскуола интернатыгар уу баһааччынан үлѳбѳ киирбитѳ. Сарсыарда хараанаттан, киѳнѳ харана буолу-ор диери тохтообокко сыыры дабайан биедѳрѳнѳн ууну таһан тѳрилтѳни хааччыыы, бу кыахтан, күүстѳн тахсар үлѳ буола-ра ѳйдѳнѳр. Бу үлѳтигѳр уонча сѳл тохтоло суох үлѳлѳэн, “Таскай Дуня” диен аатынан олоѳун түмүктѳѳбитѳ, маннык хор-сун дьахтар сир үрдүттѳн букатын сүппүтѳ, ким да кини аатын үйѳтиппѳтѳбѳ.

БӨТҮӨСЭ

Сибиир уонна Саха Сирин историятыгар элбѳхтик сурул-лубут буолан, ким барыта билѳрин иһин, дѳнгнѳ тѳрѳѳн тѳннѳр дьоннор ханна да биллибѳккэ иһиллибѳккѳсурахтыын сүппүттѳрѳ ханна баѳарар баар буолар, ол кинилѳр удьуордара киѳнник тарѳамматах буоллаѳына, олорбут олох биллибѳккэ хаа-лара үгүс буолар.

Зашиверскинай танаратын дьѳѳтѳн 1700 сѳлга маастардаан туттарбыт Андрей Хабаров сураѳа, удьуора киѳнник билли-бит улуу киһи буолара биллѳн турар. Андрей Хабаров ѳѳото, Еѳим Хабаров сизѳнѳ Марк Хабаров, бастакы саха кѳргѳнигтѳн тѳрѳѳбүт Василий Хабаров (Бѳтүѳсѳ) ханна да күүнѳ кыаѳа бил-либѳтѳх киһи туһунан суруйабыт. Урукку үйѳбѳ тѳрѳѳбүт, олорон ааспыт дьоннору, оччолорго кѳрбүттѳр, бииргѳ сѳлдьыбыттар саха киһитин, ийѳ - аѳа кыра эрдѳбинѳ биѳрбит сахалыы аатынан, ааттаан кѳпсѳэн хааллараллар, ѳгтѳн аѳабыт сүрѳхтѳэн, сурукка киллѳрбит аата, кини киһи быһыытынан бары докумуоннарыгар гар киирѳн, удьуоругар хааларыгар сүппѳт бѳлиѳтѳ буолар.

Мин 1910 сыллаахха буолбуту суруйабын. Маны Егор Слепцовтан олох кырдыан, ханна да сылдыбат буолбут кэмигэр көрсөн, кэпсэтэн истибиппин эдэрдьоннорбаҕаринтэриэһиргээн, оҕолоругар, ыччаттарыгар кэпсээн хаалларалларыгар анаан суруйабын.

Суруйар дьобурум суох киһи, айылба араас көстүүтүн өйбүттэн онорон тупсаран, суруйар кыаҕа суох, чахчы буолбуту эт кулгааҕынан истибиппин, уу харахпынан көрбүппүн, уонна урут олорон ааспыт кырдыаҕастар хаһан ханна туох буолбутун кэпсээн хаалларбыттарын суруйабын. Бөтүөсэ Баһылай бэйэтэ олорон ааспыт эдэр сааһыгар, кыайарын-хоторун туһунан кэпсээн тарҕамматах, сытыары сымнаҕас, бытаан киһинэн кэпсээнгэ биллэрэ.

Бу 1910 сыллаахха буолбут биир түбэлтэ, Бөтүөсэ бииргэ сылдыбыт дьонугар көрдөрбүтэ кэпсэнэр. Оччолорго Илин Таас эбээннэрэ Охонооһой кинээс саҕаттан, сайын табаларын холбоон, 5-6 ыал биир сайылыкка түмээн сайылыыр буолаллара, эбээннэр бастаан сайылыкка киририлэрэ бэс ыйын 25 күнүттэн от ыйын 1 күнүгэр диэри буолара, ол сыл хайдах кэлэриттэн, күөх үүнээйи хайдах тахсарыттан тутулуктаах. Аҕа кырдыаҕастар быһааралларынан, сайылыкка көһүү саҕаланарыгар (ол сылга биирдэ кэлэр) эбээннэр түмэҥҥэ. Онно чугастаабы эбээннэр кэлэн холбоһон, бырааһынньык тэрийэн, 2-3 күнгэ оонньоон үчүгэйдик тагнан, аһаан, эдэрдэр түүннэри үнкүүлээн, ыллаан – туойан, көрүлүүр кэрэ бырааһынньыктара буолан аһара. Бу бырааһынньык эбээннэр хоту сири булан олохсуйуохтарыттан саҕаламмыта.

Бастаан Тумус Хайа эбээннэрэ саҕалаабыттара, онтон салҕанан эбээннэр түмээн сайылыкка бастаан киририллэригэр куруук буолара. Ол сылга биирдэ буоларынан күүтүүлээх кэрэ бырааһынньык буолара. Бу бырааһынньыкка баай дьаданы диэн араарбакка, ол сайылыкка көһөн кирибит эбээн барыта бырааһынньыктыра, ким туох үчүгэй астааҕа аһанара, үчүгэй таҕастааҕа танныллара. Манна үчүгэй уучах табалар эрдэттэн бэлэмнэнэн ким баҕалаах күрэхтэһингэ кыттара. Ол үөрүүлээх

барыһынныгы баһылаан тэрийбит хаһаайын, онно бастаабыт-тарга уучах таба бэлэхтиирэ.

Маннык эбээннэр түмсэн барыһынныктыыр сирдэринэн, Индигирка өрүс салаата, Эһэлээх диэн Хайа үрэҕин баһыгар, Чолой диэн Үрэх чыыстайа хас сыл ахсын буолара. Ол иһин, Муома, Абый сирин эдэр чэгиэн, сырыыны айаны кыайар дьонно-ро, ырааҕын кэрэйбэккэ ат көлө бэрдинэн айаннаан тийэиннэр, бырааһынныкка кыттан, оонньоон -корүлээн билсирэн кэлэллэрэ үгэскэ кубулуйара.

Чолой эбээннэрин бырааһынныгар хас сыл ахсын сыл-дьан, оннооҕу эбээннэри кытта ньымааттаһар, билсэр Майыар нэһилиэгин торүт олохтоохторо Василий Хабаров (Бөтүөсэ), Иван Атласов (Хаһык) буолаллара. Кинилэр көбүлээһиннэринэн 1910 сыллаахха буолбут Чолой бырааһынныгар биес киһи айаннаабыттара.

Онно уруккуттан сылдьар дьону таһынан Александр Рязанская (Коочо), Роман Постников (Арамааскы) уонна оччолорго саамай эдэрдэрэ - Егор Слепцов (Дыбыгыһа) 5 киһи 7 атынан оччолорго кыахтаах өттүлэрэ Бөтүөсэ – Хаһык – Коочо буоланнар, чэй, табах, сүөгэй, хаппыт балык кэһилэнэн, оччолорго Хаһык Уйбаан олорор сириттэн айаннаабыттар. Оччотооҕу аттар бэттэринэн, түмсэн барбыт сирдэриттэн 2 күн айаннаан, Чолой Чыыстайыгар тийбиттэр. Муома сириттэн кэлээччи сахалар биир хонук иһингэр кэлэн күүтэн олороллорэбит. Икки өттүттэн кэлбит ыалдьыттар хонон турбуттары кэнниттэн, бырааһыннык саҕаламмыт, ас арааһа тардыллыбыт, оонньоу оройуттан тутулан 3 хонук устата бырааһыннык буолбут. Сэ-эдьэ үгкүү сэллээбэтэх, атаһа иһин онньоута хатыһылаахтык барбыт, уучах таба күрэхтэһиитэ, икки дойду сахаларын аттара күрэхтэһэн көрдөрбүттэр. Эбээнни, сахалыы ырыалар тохтообокко дьинэрэйн, ол дойду кэрэ айылҕатын үөрэ-көтө алҕаабыттар, туойбуттар.

Чолой бырааһынныга бүтэн, кэлбит ыалдьыттар өрөөн сыһыаммыттар, кэлэр сайыннааҕы бырааһынныгы торумнаан болдоспуттар. Бу бырааһыннык Егор Слепцов ааҕан

таһаарыытынан 1910 сыллаахха буолбутунан аабыллар. Абый сиртгэн тийбит ыалдыттар дойдуларыгар айаннаан иһэн, дьон хонуктаан сынньанан ааһар сирдэригэр Үнкүр Үрэбин баһыгар хоно сыттахарына, Бөтүөсэ Баһылай, үрүйэттэн биир ынах ханнын саҕа тааһы көтөбөн таһааран отуу таһыгар уурбут. Бу тааһы үс эдэр айанныыт көтөбөн көрбүттэр да, сиртэн араарбатахтар.

Бөтүөсэ Баһылай, аргыс доҕотторугар : «Сааһырдым, аны бу диэки сылдыарым аҕыйыыра буолуо, ол иһин эһигини сырыттахарына көрө сылдыахтара диэн, кэриэспин хааллардым, ону мингин көтөбөн таһаарбыта диэн кимиэхэ да кэпсээн оностумаарын. Эдэр киһи инникилээх буолар, ол иһин доҕорум Арамааскы, Үрүйэттэн көтөбөн таһаарбыта диэн кэпсээрин, ыйыттахарына», - диэн эппитэ үһү.

Бу сир дьон хонон, эбиэттээн ааһар аналлаах миэстэтэ буолбута, онтон кэлин Арамаан тааһа диэн аатынан күн бүгүнүгэр диэри ааттанан турар. Кэлин да бу аата хаһан да киһи сылдыарын тухары сүтүө суоҕа, өйдөөх улуу дьон аата үйэ саас тухары сир бэлиэтэ буолан турдаҕа, өссө да туруоҕа. Арамаан Постников тугу да кыайбат холус киһи этэ. Кураанах тылынан кыайбатаҕа хоппотоҕо суох дэбдэм киһи этэ, ол иһин Бөтүөсэ бу көтөбөн аҕалбыт тааһын Арамаанна анаабыта диэн онно сылдыыспыт Егор Слепцов кэпсээбитэ. Бөтүөсэ онтон кэлин, кэргэнэ өлөн, олоҕор уступан табыллыбакка, бу суолунан сылдыыбатаҕа. Бөтүөсэ бастакы кэргэнин кытта олорон соҕотох кыыс оҕону төрөтөн улаатыннарар, биир дьадаҕы ыал уолугар холбоон, ыал онорбута. Ол быстар дьадаҕы, Күөл Дьүгүөр диэн сахалыы аатынан биллэр киһи аччыгый уолугар Күүлээкээн Көстөкүүн диэн киһини кытта холбоһон олорон, 2 сыл буолан баран, биир уол оҕоломмуттара. Күүлээкээн дьоло кыайбакка, уол оҕо 1 саастааҕар ийэтэ, ыалдыан оҕотуттан араарыллан олорон өлбүтэ. Бөтүөсэ кэргэнэ өлбүтүн кэнниттэн, дьадаҕы ыал соҕотох кыыһа Чорбой Прасковьяны кэргэн ылан 1 саастаах оҕолорун оҕолотон улаатыннарбыттара.

Бөтүөсэ бу кэргэниттэн оҕо төрөөбөтөҕө, Чорбой Прасковья үлэһит, бэйэтин толору кыанар хорсун дьахтар буолан, оҕо ту-

даахайхсыйбакка, үтүө киһи буола улаатан, иппит ийэтин сүүс сааһыттан тахсыар диэри көрөн –харайан, бүтэһик суолугар атаарбыта. Бөтүөсэ Баһылай Марк Хабаров бастакы кэргэниттэн 2 уол 1 кыыс буолан төрөөбүттэрэ, ийэлэрэ Үөһээ Халымаҕа төрөөбүт саха дьахтара этэ, олорбуттарың устатыгар, олохторугар холкутук олорбут ыаллар этэ, кэргэнэ суоҕу да баар гынар дьаһаллаах хорсун дьахтар этэ. Бөтүөсэ сытар ынаҕы туруорбат сымнаҕас сэмэй киһи этэ, кини иппит ата, табата нэһилиэккэ үчүгэйдэринэн аатыраллара. Бөтүөсэ Баһылайы мин оҕо эрдэхпиннэ хаста да көрбүтүм, онно көрдөхпүнэ үрдүк унуохтаах толугу көрүңнээх аҕыйах саналаах киһи этэ. Күлэн көңһүөрэн эрэрин көрбөт этим, оннук сэмэй киһи этэ.

Оччолорго кини эдэр кэмигэр олорон ааспыт дьоннор кэпсиплэринэн күүһүн кыаҕын, билиннэрбэт киһи диилэрэ этэ. Атаҕынан ордук кыанарын кэпсиир буолаллара, ханнык да тэһии таба киниттэн куоппута, хаңыл дохсун сылгы, кыаттарбатаҕа иһиллибэт буолара, ону киһи көрбөтүгэр, ким да билбэтинэн оңороро дииллэрэ. Инники суруйбутум курдук, Бөтүөсэ Баһылай Илин Таас эбээннэрэ Чолой Чыыстайыгар түмсэн бырааһынныктыылларыгар соботоҕун 5 төгүл Хаһык Уйбааны кытта биридэ уонна кэлин 5 буолан сылдыбыттарыныын 7 төгүл сылдыбыт, онтон кэлин сылдыбатах, ол иһин кэриэһин хаалларбыт.

1948 сыл үөрэхпин бүтэрэн кэлбитим кэнниттэн, Тааска үлэһини тахсыбытым. Оччолорго, саас бэс ыйыгар ыстаадаларга тийээн баран, күһүн балаҕан ыйыгар дьиэбитигэр кэлэрбит. Бастакы айаммар бэйэбинниин 4 киһи буолан айаннаан, аатырар Арамаан тааһыгар тийээн хоммуһут. Хоно сытан, Бөтүөсэ көтөҕөн таһааран отууга уурбут тааһын бары көтөҕөн көрбүппүт да, ким да сытар сириттэн хамнаппатаҕа.

Күһүн балаҕан ыйыгар Саха Сиригэр кэлибитигэр, эмнэ бу миэстэҕэ хоно сытан, оскуола оҕолоруттан ураты 3 улахан эр киһи хара тааһы көтөҕөргө холоһон көрбүппүт да, сытар сириттэн хамнаппатахпыт. Манна минигиттэн, ураты аргыстарым, оччолорго кыанабыт дэнэр икки аргыстарым, көтөҕөргө сорунан

баран дьулайбыттара, онтон кэлин сылдьар айанныыттар эмиэ боруобалыыр эбиттэр.

1980 сыллаахха, Илин Таастан букатын уурайан кэлэрбэр, ол Арамаан тааһын төгүрүччү тааһынан үнтүрүтэн кыччашпыт этилэр да, мин курдук кыра кыахтаах киһи көтөбөр тааһа буолбатах этэ.

Дьэ, ити курдук сэмэй дьоннор ханна баҕарар баар буолаллара, хойутун да баар буолуохтара. Бөтүөсэ Баһылай соботох ыччата Хабаров Гаврил Константинович (Кабытта) улахан үлэни сырыыны кыайар буолуоһуттан, бастаан табаарыстыбаҕа, онтон холкуоска, кэлин совхозка тахсыылаахтык үлэлээбит хорсун киһи этэ, таба нитинигэр 20-чэ сыл тохтоло суох үлэлээн, Үлэ Албан Аата уордьаны, хас да мэтээли ылбыта.

Ким барыта билэрин курдук, илинитигэр кыахтаах киһи этэ, кини үйэтигэр үөскээбит ат бэртэрин былаан миинэргэ үөрэтэринэн, нэһилиэккэ тэннээбэ суоҕа. Дохсун аты кордөбүнэ миэхэ диирэ.

Кабытта Хабааран кэргэнинээн ыал буолан, үйэ анарыгар арыый тинийбэт сылга олорон, кэргэнин олоҕо түмүктэммитэ. Кабытта ыал буолан олобутун устатыгар, соботох уол оҕо төрөөн улаатан бастыҥ табаһыт, булчут аатын ылбыт Хабаров Гаврил Гавриловичы 46 сааһыгар киһи өлөрбүтэ, кэргэн тэриммэтэбэ. Кабытта Хабаров 80 сааһыгар 2000 сыллаахха өлбүтэ. Бөтүөсэ Баһылай олоҕо бүтэһиктээхтик түмүктэммитэ, кэлин ааттатар удьуора суох букатыннаахтык сир үрдүттэн сүппүтэ.

1700 сыллаахха Зашиверскай танаратын дьиэтин туттаран үлэбэ киллэрбит Енисей өрүс казага Хабаров Андрейтан саҕалаан Майыар нэһилиэгэр Хабаровтар тарҕаабыттара, түмсэн олохсуйбуттара, оҕолоро ыччаттара тэнийбиттэрэ. Олор иэтэригэр биллиилээх дьоннор үөскээн сылдьыбыттара.

Абый улууһугар, 19-с үйэ бүтэһигэр 20-с үйэ саҕалананытыгар, Хабаров Иван Маркович (Мөчөкө) диэн хоту 3 улууска сурабырбыт, бөҕөс киһи үөскээн олобута. Бу киһи сааһын түмүктүөр диэри кэргэн олох тэриммэтэх, усха сылдьан олобун

түмүктээбитэ. Мөчөкө туһунан кини кэмнigэр үөскээбит дьоннон көрөн, кэпсээн хаалларбыттара элбэх, ол кини толору кыахтаабын чопчу билэн, кэлинни көлүөнэ дьон өйүгэр хааларын туһугар кэпсээн хаалларбыттар.

Мөчөкө, барыллаан аабынан, 1856 сылга торообүт 1934 сылга өлбүт. Ону мин биир сыл иннигэр көрбүппүнэн уонна сиргэ олорон өлбүтүн, Крест Майыарга ажалан көммүттэрин көрбүт буолан, өлбүт сылын чуолкайдык билэбин. Онно 78 сааһыгар өллө дигэн дьон кэпсэтэллэрин истэр этим. Мөчөкө 25-30 сааһыгар сылдыар кэмнigэр, Тумус Хайа эбээннэрэ кини үрдүк аатыгар, ооньоон көрөргө сорунан кэлэн баран, дьулайан, оонньообокко барбыттара кэпсээнэр. Устунан Тумус Хайа эбээннэрэ Үөһээ Халыма юкагирдарыгар тиэрдинлэринэн, биир Үөһээ Халымаҕа тэҥнээбин булбатах юкагир бэрдэ, икки доҕор киһилээх, Мундааччыа дигэн күөлгэ олохтоох, Хаһык Уйбаанна кэлэн хонон-өрөөн сытан, Мөчөкөнү ыңыртаран ажалан, ооньуурга тыл көтөҕөн суола суох өлүк хаарга сырсарга этин киллэрбит. Ону бэркэ ыараан баран сөбүлэспит. Оччолорго холоммутунан, 8 бизрэстэ усталаах күөлгэ, угуоргутуттан сырсан дыһэҕэ кэлбиттэр онно Мөчөкө маамык устатынан куотан кэлбит, ону кэлин үөлээннээхтэрэ ыйыттаختарына, этэрэ үһү «күөл үс гыммыт иккитин ааһахтарыгар дигэри этэрбэнин суотка уллунаҕа кулгаабыгар охсуллара» диирэ үһү, оччолорго, хаар орто киһи тобугар чугаһыра үһү. Мөчөкө бу бастакы күрэхтэһингэ оонньообуна этэ.

Мантан саҕаламмыта, Мөчөкө тыа быһыгар соҕотобуи бүгэн үөскээбит киһи, улуустарга биллэн сурабыран барыыта. Мантан улуус кулубата Слепцов Дмитрий Крисанович (Хара Минтэрэй) тэбэр атаҕа, охсор илиитэ буолбута.

Кулуба тэрийинтинэн, Дьяангы. Халыма улуустарын, уонна Якутскай биир улуунун ааттааҕа кэлэн, күрэхтэһэн хотторон барбыттара, кэлин 50 саастааҕар Аллайыаха сиригэр анардастыы аатырбыт, күүстэх Антонов анаан сурабын сууллараары, аатын ылаары оностон кэлэн, хотторон, хантан хааннаабын, ый-

ытан билбитэ, Мөчөкө ийэтэ, Күүстээх Антонов аҕатын кытта төрөөбүт дьахтар буолара биллибитэ. Күүстээх Антонов кулуба Хара Минтэрэйгэ хом санаатын эппитэ: «Биир хаан аймахпын кытта күрэхтэһиннэрэн аапшы алдыаттын, аны убайым Мөчөкө Уйбаан ханнык да күрэхтэһингэ оонньууга сылдыа суоҕа», - диэбитэ үһү. Кырдык, кэлин Мөчөкө ханнык да оонньууга, күрэхтэһингэ кыттыбатаҕа.

Мөчөкө Уйбаан Бөтүөсэ бииргэ төрөөбүт быраата буолара. Андрей Хабаровтан тарҕаабыт билигин көлүөнэ удьуордар, өбүгэлэрин олохторун сорох өттүлэрин биллиинэр дин бу бэлиэтээһини өндүрдүм.

*2001 сыл күлүн туһар,
Кэбэргэнэ боһуолээ, Абый улууһа.*

ДЬОРТОС КЫРА КЫЫНА *Садовникова Агафья Прокопьевна “Афый”*

Бу дьахтар кыайарын - хоторун туһунан кэпсээн суох. Афый төрүттээх уустаах Гаврил Ильяховка кэргэн тахсан ыал буолбута. Бу киһини олохтоохтор, Хатыннаах Хабырыллата дин ааттыыллара. Бэйэтин кэмигэр бэрт булчут, үлэһит, хорсун киһинэн аатырара. Афый Гаврил Ильяховы кытта үһүннүк олохтохтара. Олохтохторун устата соҕотох уол оҕо төрөөбүтэ уонна оҕо төрөөбөтөҕө. Уоллара Ильяхов Василий Гаврильевич дин ааттаммыта. Бу киһиттэн 6 оҕо төрөөн удьуор тарҕаабыт киһитэ.

Былыргы сэһэннэ этиллэр буолара «өтөх төнүргэстээх, сурт чэрчилээх» дин. Киһи кэниигэр хаалар ыччаттаах буоллаҕына, Айылҕа Эбэ Хотун үөрэр, астынар, кэниигэр хаалар ыччата, удьуора суох киһиттэн Айылҕа хомойор диир буолаллара. Дьортос 5

оёону төрөппүтүттэн соботох кыра кыыһа Афый кэннингэр хаал-
быт ыччаттардаах буолан, аата үйэлэртэн үйэбэ сүтүө суоҕа.

Былыргы саха дьоно оҕо үөскүүрүгэр, ханнык да мэхэйн
туора быһыынан онгорботторо, киһи айылҕаттан анаммытынан
оҕолоох, удьуордаах буоларын ким барыта билэр. Дьортос 4 ула-
хан оҕотуттан биир да оҕо төрөөн ыччат удьуор хаалларбатаҕа
хомолтолоох. Билигин көлүөнэ дьон мань сөпкө өйдүөхтэрэ,
олохторугар туһаныахтара диэн саныыбын.

ХАЧЫМААС УОЛАТТАРА

Элгэс улууһа үөскээн, саха дьоно мустаннар, ынах, сылгы
сүөһүнү булан үөскэтэн, санаттан сана сирдэри буланнар
тарҕанан олохторуттара.

Биир ыал олохсуйбут сирэ, салгыы кини оҕолорунан, уон-
на атын сирдэртэн кэлитэлниир дьоннорунан эбиллэн, сайдан,
кэнгээн, атынтан атын сана сирдэри булан, олохсуйан Мунгурдаах
нэһилиэгин үөскэппиттэрэ. Ол оччолорго олохтоох эбээннэри-
нэн сибээстэнэн, Дьяангы өрүс олохтоохторугар иһиллибитэ.
Мунгурдаах сирэ Дьяангы сирин кытта чугастыы буолан, таба
көлөлөөх эбээннэр көмөлөрүнэн, сылдыһыны үөскээбитэ, сибээс
кэнгээн ылсыы-бэрсин үөскээбитэ, онон сибээстэнэн уруурҕаһы,
уол, кыыс холбоһон ыал буолуута үөскээбитэ.

Ханна баҕарар буоларын курдук, олохтоох сирдэригэр та-
быллыбатах ускул-тэскил сылдыааччылар уонна сана сирин
көрүөхтэрин баҕалаахтар, атынтан атын сирдэргэ бэйэлэрин
баҕаларынан сылдыаллара үгүс буолара, онно биллэн турар, сы-
рыны кыайар эдэр дьоннор дьорҕоот буолаллар.

Дьяангы сириттэн Элгэс улууһугар кэлээччилэр Дьяангы эбэ-
эннэрин көмөлөрүнэн, кинилэр суолларынан сирдыт онгостон
кэлэллэрэ, ол иһигэр сатыы сүгэхэринэн кэлээччилэр эмиз ба-
аллара.

Манньк усха кэлэр дьоннор сахалыы ийэ-аҕа биэрбит биир ааттаах буолаллара. Оннук дьон ханна эмт, кэринм аҕабыытыгар түбэстэхтэринэ, сүрэхтэнэн, суруллар аат ылаллара, онно аҕабыыт ханнык суруллар ааты биэрэрэ көнгүлэ буолара. Ол иһин Хоту Дьаангы, Индигирка, Халыма өрүскэ олороччулар нуучча аатынан сүрэхтэнэр буолан, сахалар, эбээннэр бары нууччалыы суруллар ааты ылаллара.

Бахсы Мунгурдаах сириин булан оҕолорун барыларын ыал онортоон тус туһунан олохтоон баран, бэйэтин сааһын монтоон, эмээхсинин кытта сылынан быысаһан олохторун түмүктээбиттэрэ.

Ол кэмгэ Дьаангы өрүһү кытта Элгэс улууһа сибээһэ кэгээбитэ, кэлиин-барыы элбэх этэ. Сырыылара ат, таба көлөнөн буолара, ол иһин суол устатыгар айанныыр киһи тохтоон, хонон аһар зимовьелара баар буолбуттара. Онон сатыы дьоннор эмиэ кэлитэллэр буолбуттара. Оччолорго ол интэриэһинэйэ суох, ыарахан айан этэ, онон сырыыны, айаны кыайар, күннээх саастарыгар сылдыар дьон кэлэллэрэ.

Дьаангы өрүс ууга салаата Адыаччы үрэххэ киирэр Туостаах диэн кыра үрэххэ кэргэниилэр, эр киһи Танха, кэргэнэ Туорай диэн сахалыы аатынан биллэр сахалар, Мунгурдаах сиригэр баар, Дружина диэн үрэх хайа солоон киирэр күөлүгэр, олох тэринэн бултаан, аһаан олорбуттара. Ол иһин бу күөл “Танхалаах” диэн ааттамытынан, айан суолугар бу күгнэ диэри турар.

Бу дьоннор кэлиин, кэринм аҕабыытыгар түбэһэн, Стручковтар диэн суруллар ааты ылбыттар, Мунгурдаах нэһилиэгин төрүт олохтоохторо буолбуттара, 2 уол оҕону төрөтөн улаатыннарбыттар, улахан уол Хороһ, кыра уол Ньунут диэн ааттамыттар. Хороһ баппат уоруйах буолан, ыраах хаайыыга баран сүппүтэ. Кыра уол Ньунут кэргэниэнэн, Мунгурдаах сириин төрүт олохтооҕо буолбута. Тэя ыалын быһыытынан утары Айылҕа тугу биэрэринэн аһаан итиллэн олорбуттара, уоллаах кыыс оҕоломмуттара, улахан уол Хомурдуос Иван, кыыһа Хачымаас Ааныка диэн этилэр.

Туорай хорсун сытыы дьахтар этэ, наадыйдабына, кыыл таба, тайах киниттэн куоппата үһү. Ханнык бабарар сиппит сылгы бэрдин атабынан ситэн, былаан эбэтэр арааран ажалан идэһэ онгосторо үһү. Оччотообу сылгылаах ыаллар сылгыларга сүттэбинэ, киинэхэ түһэрэллэр, суолун киниттэн булаллара үһү.

Бу ыаллар уоллаах кыыстара ситэн, үлэни, сырыыны кыайар буола улааппыттар. Ол кэмгэ 19 үйэ саҕана, Дьяангы өрүс унга салаата Адыаччы үрэхтэн, күөгэйэр күнүгэр сылдьар эр бэрдэ Данил Горохов диэн улан киһи сатыы сүгэхэринэн кэлбитэ. Ханнык дьылбалаах, хайдах сылдьар киһи кэлбитэ биллибэт этэ. Киһи Хомурдуос Иванна сыстыбыта, устунан Хомурдуос Иван балтын Хачымаас Ааныканы кытта холбоһон ыал буолан, Бастыҥа диэн күөлгэ олохсуйбута.

Бу Данил атабынан быһый, илиитигэр күүстээх, туохтан да куттаммат дьорбоот киһи буолан, Дьорбоот Данил диэн аатынан биллибитэ.

Бу ыалтан 3 уол төрөөбүтэ: улахан уол Михаил Горохов (Дуудар), орто уол Николай Горохов (Халбан), кыра уол Николай Горохов (Ньаҕараанкы) диэн ааттаахтара. Уолаттар кыра саастарыттан доруобай буола улааппыттара.

Ажалара Дьорбоот - Данил Горохов оҕолоро кыраларыгар өлбүтэ. Ийэлэрэ аатын курдук этэ: хаана суох, кыра унуохтаах, Хачымаас диэн аатыгар толору сөн түбэхэр дьахтар этэ. 3 оҕотун кытта огдообо хаалбыта эрэри, сытыы-хотуу, үлэһит, нистээх -тутуулаах саха хорсун дьахтара оҕолорун үлэлээн, бултаан ниттэн улаатыннарбыта. Кыра уол аҕата өлөрүгэр 3 саастааҕа. Хачымаас Ааныка, ажалара өлбүтүн кэнниттэн сир уларытан, Эбэ диэн күөлгэ көһөн, балабан туттан олохсуйбута, ол балабаныгар олоҕо түмүктэммитэ.

Уолаттара толору доруобай, толуу дьон буола улааппыттара, оччотообу олохтоохтор, Хачымаас Ааныка уолаттара диэн ааттыыллара, ким да Гороховтар диэбэт этилэр, сурукка эрэ Гороховтарынан суруллар этилэр. Гороховтар ийэлэрэ өлбүтүн кэнниттэн

олохторутган ханна да уларыйбакка, олүөхтэригэр диэри итиннэ олорбуттара.

Улахан уол (Дуудар) үрдүк унгуохтаах, толору күүстээх чинчилээх эрэри, ханна да күүһэ маннык эбит диэн ким да билбэтэбэ. Сиппит тайабы быһабаастаан баран, сыарбаба ууран абалан, ону көтөбөн ылан хоспобор киллэрэрин көрөллөрө үһү. Дуудар олус уус, имииһит дыахтар улэтин, барыны бары онгорор дьобурдааба. 3 эр киһи таннар тананын ханнык бабарар көрүгүн тигэн, танналара үһү. Кини тикпит танана ордук тупсабай, үчүгэй быһыылаах буолара үһү.

Дуудар Мэхээлэ 1961 сылга ыарахан сүгэхэрдээх мас тыыны күөлтэн күөлгэ тардан бултана сырыттабына, оччолорго эдэр киһи В. Полушкин көрсөн дьулайан ыйыппытыгар, «бу курдук бэйэбин модьунан сылдыарбын олус сөбүлүүбүн, мантын киһини бөбөргөтөр. Билигин 84 сааспар сылдыабын, ама билигин кырдыан, олорон хааларым сатамат, булуун, үлэбин -сырыыбын тохоторум сатамат» диэбит. Ол кэмгэ В. Полушкин, «баттаба, бытыга санардыы кыырыктыһан эрэрин көрбүтүм» диэбиттээх.

Сүһүбүн үрдүгэр сылдыан, өлөр ыарыытыгар ыалдыбытын билиммитэ, ол кэмгэ тобус уон саанын аасытын туһунан кэпсирэ, «сөботобун олорон өлөрүм сатамат» диэн нэһилиэк киһинигэр Сыаганнаахха билсэр дьонугар сытан өлбүтэ, ити 1971 сыл этэ.

Дуудар Михайлы мин 1960 сыллаахха, кини олорор нэһилиэгэр үлэли сылдыан, көрсөн кэпсэтэр буоларым. Сүрдээх үчүгэй майгылаах, кэпсээннээх кырдыабас этэ. Хайдах үөскээбитин, абата, ийэтэ ханнык дьоннорун, хайдах сүөһү ниттибэккэ анардас айылба тугу биэрэринэн олохторугар кыһалбата суох олорбуттары, сиһили кэпсирэ. Булт сырыытын оҕо сааныттан үөрэтэн, бултаан нитиллэр суолу тутуспутун кэпсирэ.

Олобун туһунан ыйыттаахха, «бэйэбин кыанар, танаспын сатаан онгостор, дьибин-уоппун көрүнэр буолан, эдэр сааспар олох тэринэр туһунан толкуйдаабат этим. Сааным ортотун аһан баран, икки бырааттарым ыарыһахтарын, олох тэринэр кыахтара

суобун өйдөөн, санаан ааһарым эрээри, сааһырдым, төһө-хачча олоробун, ойуулаах от-мас хайдах айбыта биллибэт, кэргэни-обону тулаайах хаалларарбын санаатахына, хайдах да олох тэринэр табыллыбат эбит диэн толкуйдуурум» диирэ.

Иккис уол Ньюкулай (Халбан) убайа Дуудары кытта сылдьан, сааһын ортотугар харабынан көрбөт буолан хаалбыта. Олобун бүтэнигэр диэри харабынан эрэйдэммитэ, нэһиилэ хаамар суолун көрөрө, онон убайын көрүүтүгэр-харайытыгар олорбута. Халбан эдэригэр орто үрдүнэн унуохтаах, толору эттээх доруобай киһи этэ, үөрэбэ суоҕа эрээри, биирдэ истибитин умнубат, өйдөөх, сайаҕас киһинэн аабыллара. Абый оройуонугар Советскай былаас үөскүүрүгэр бэйэтин нэһилиэгэр дьон ойун-санаатын түмэргэ актив быһыытынан биллэр киһи этэ. Оччотооҕу унньуктаах уһун муньахтарга биир да муньабы көтүппэккэ сылдьан, тыл этэр, советский былаас кыра хара норуокка көңүлү, сырдыгы аҕалбытын, дьоллоох олох эргийбитин, киһи барыта үөрэхтэнэрин сиһилии ырытара. Кини 70 сааһыгар ыалдьан өлбүтэ.

Үһүс уол Ньюкулай (Ньабараанкы) кыратыгар Ньюкулааскы диэн ааттыыллара. Бу киһи 13 сааһыттан икки атаҕа тобугунан босхо эргийэн хаалбыта, хаһан олоҕо бүтүөбүр диэри тобугунан уонна икки илиитинэн 4 атах буолан сылдыбыта, ол иһин Ньабараанкы диэн ааты биэрбиттэр. Турар үрдүгэ 1 метр 90 сантиметр холобурдаах, иһин сула кэтит көбүстээх, кэтит ытыстаах, илиилэрин быччыһнара, сиһин этэ туспа сылдьар курдуктара. Ол да буоллар 4 атах буола сылдьан, сайын тыҕа олорон илиминир, кыһын дьыэтин таһыгар кырынааска чаркаан иитэн, хабдыга туһах иитэн дьарыктаммыта. Ол курдук айылҕаҕа сылдьан, бэйэтин үөрэтэн, 18 сааһыттан, таба колонон сылдьан араас булду барытын бултуур улуу булчут буолбута. Бултуур идэтинэн бэйэтин нэһилиэгэр “стаханов” буолбута. Кыыл табаны, тайаҕы мас айанан бултуура, саһылы, кырсаһы капкаанынан, тиинги саанан ытан бултуура. Кыһын балаҕаныттан тэлэһийэн, табаланан палатканан сылдьан бул-

туура. Палаткатын 4 атах буола сылдьан туруоран, 4 табалаах буоллабына 2 табатын уһун быанан ортоон баран, 2 табатын чэнкээйи маһы баайан, уһун быаны состорон ыытара, табаны күһүн тутан баран, саас таба хомуллуор диэри илиниттэн ара-арбакка сылдьан, иччиттэн, сымнатан бэйэтигэр утары кэлэр гына үөрэтэрэ.

Палаткатын туруоран, уотугар отгунар маһын, олорон эрэн кэрдэн, мутугун ыраастаан, олорон эрэн бырабааттаан палаткатын таһыгар аҕалынара, палаткатын сыл ахсын атынтан атын сиргэ туруорара, ол табаларын аһатарыгар, уотун маһын ыларыгар уопсай сирин талан олохсуйара.

Мин бу нэһилиэккэ 1960 сылга үлэбэ ананан, үлэлии сылдьан ыраах учаастакка зоотехник идэлээх үтүө киһини Прокопий Малышевы кытта суолтан көстөр палаткатыгар туораан, хайдах тэринэн сылдьарын сиһилии көрбүппүт. Бэйэтэ суох этэ, палаткатын таһыгар сааскы хаары 4атах буолан сылдьан солоон, оттунар маһын, иһэр уутун сиһилии булунарын көрбүппүт.

Уотун маһын кэрдиммит суолун батыһан көрдөхпүтүнэ, суон курун хаппыт маһы 3-4 миэтирдээх гына быһан баран, мастанар сиригэр диэри бырабааттаан аҕаларын көрбүппүт. Биир чуурка маһы көтөбөн көрөн баран дьулайбытым, атабынан үктэнэн сылдьарыгар улахан күүстээх киһи эбитин быһаарбыппыт, палаткатын, табаларын өртөөбүт сирин көрдөххө 4 атах буолан сылдьарын көрбүппүт. Ньюкулааскыны кытта кэпсэтингэ, оҕо сылдьан таба ыһаабын кытта сырса оонньоурун, онно куоттарбатын кэпсиэрэ.

Ньюкулааскы 13 саастааҕар ийэтин, убайдарын кытта олордобуна, Ураһалаах нэһилиэгийн киһитэ Гаврил Садовников (Каадьяака) диэн улуу аптаах ойуун киһи олоро сылдыбыта. Бу киһи Гороховтарга аһаан иһэн хоммут. Сарсыарда туран чэйдээн аһаан баран табаларын тыаттан киллэрэн тутан баран, барар аһылыгын аһыы олордобуна, Ньюкулааскы оҕо бэйэтин үөрэбинэн хоноһо ыһаах табатын кытта сырса оонньообут. Ону Каадьяака көрөн кыыһырбыт, «ыһаахтын сылаппыккын, ай-

анныырыгар илистиини, маннык буоллаххына, батан сылдьар кыабын суох эбит» диэбит уонна баран хаалбыт.

Нэһилиэккэ олохтоох кырдыаҕастар сааскы хаарга айаннан бултаабыт атыыр кыыл табаны, бүтүннүүтүн көтөбөн ылан сыарҕа уурарын дьулайан кэпсир буолаллара. Бүтүннүү сылдьар кыыл таба 200 киилэбэ чугаһыыр буолуо дириллэрэ. Тайабы айанан бултаатабына, ортотунан быһан баран, сыарҕа ууран кэлэрин кэпсир буолаллара.

Мунурдаах нэһилиэгин биир кырдыаҕаһа кэпсээбиттээх: икки эдэр уолан дьоннор, Ньюкулааскы саха дьэтин оронугар олордобуна, уҥа илиитигэр быаны туттаран баран, боруобалаары тардан көрбүттэр, онно Ньюкулааскы олоҕо хамнаабатах. Кинини кытта бииргэ сылдыбыт, кыайарын, көтөбөрүн көрбүт кырдыаҕастар сахалыы былыргы холоонунунан, чинэпэр эбэтэр 25 бууту кыайарын кэпсирлэрэ. Каадьяака ойуун барбытын кэнииттэн Ньюкулааскы атахтара ыалдыбыт, биир нэдиэлэ хонугар оронтон турбакка сыппыт, ыарыыта мүлүрүйбүтүн кэниэ туруоран көрбүттэр, икки атаҕа тобугунан босхо буолан хаалбыт. Оччолорго тыа сиригэр олорор дьоннорго көмүскэнэргэ эм суоҕа. Биир эмит ойуун баара буолуо эрэри, улахан ойуун онгорбутун төлөрүтэр кыахтаах ойуун бука суоҕа буолуо, ытаа да ыллаа, биир оҕо үйэтин сааһын тухары калекка буолара, оннук куһаҕан санаалаах ойууттар дэннэ баар буолаллара.

Хачымаас Ааныка курутууйан олорон кэпсирин истибиттэр кэлэйэн кэпсирлэрэ, оннук дьоннор сир үрдүгэр олорон онгорбут айыыларын нэстэбиллээх буолар дириллэрэ.

Ньюкулааскы саастыылааҕа Г.Полушкин оҕонньор 82 сааһыгар олорон Ньюкулааскы оҕоттон эрэ уһулуччу кыахтаах этэ дэн кэпсирэ. Ньюкулааскы Горохов 76 сааһыгар сылдьан олоҕо ыарыытыгар ыалдьан баран нэһилиэк кинигэр киирэн олорон өлбүтэ.

3 бырааттыы Гороховтар төрүттэрин, аҕалара Дьорҕоот Данил хантан хааннаабын бииргэ төрөөбүттэрин, оччотооҕу олорон ааспыт кырдыаҕастар кэпсээн хаалларбытгара буоллар ор-

дук кэрэхсэниэ этэ. Ажалара Данил Горохов, нийэлэрэ Ааныка Стручкова ыал буолан олорбут дьоллоро 3 уол төрөппүттэрин уонна бэйэлэрин ааттарын сир үрдүгэр хаалларбакка сурахтыын сүппүттэрэ хомолтолоох.

*Д.М. Слепцов 2001 сыл олунньу ый
Майыар нэһилиэгэ Кэбэрэниэ с.*

УЛУУ ЫРЫАҤЫТТАР

Хоту Индигир өрүһү бастакы дьоннор булууларыгар, аҕабыыкка сүрэхтэнэн гражданский итэҕэли ылбатах, аҕа нийэ биэрбит ааттарынан, ааттанан, үөскээбит, саха эбээн норуоттарыттан булкуллан үөскээбит, Айылҕа тугу биэрэринэн аһаан тагнан, бастайааннай олоҕо суох устугас дьон, ханна сөбүлүүр сирдэрин талан, сүөһү ниттибэккэ утары туох булт көстөрүнэн, аһаан тагнан сылдыар, сөбүлээбит сирдэригэр ким ураһа, ким балаҕан туттан олорорго аналлаах, биирдинлээн ыаллар Индигир, Сэлээннээх үрэхтэринэн, олохсуйаллара. Ол дьоннор истэригэр, улуу ойууннар, удаҕаттар, түүллээхтэр, бүттээхтэр, улуу ырыаһыттар кэлэн тарҕаһан, онно-манна олорбуттара. Олор истэригэр Ырыа Туйааттыыр, Ырыа Түмээс, Ырыа Чоохон дин дьон болҕомтотун тардар ырыаһыттар бааллара биллэллэрэ.

Ырыа Туйааттыыр Индигир өрүс хаҥас биэрэгэр, бултаан аһырга табыгастаах өрүс тоҕойугар балаҕан дьизэ туттан олорбута. Бу ыал оҕо төрөппөтөхтөрө, ол курдук олохторо түмүктэммитэ. Бу киһини, ол кэмгэ олорон ааспыт кырдыаҕастар «дьолун быһа ыллыырыттан оҕо торооботоҕо» диир буолаллара.

Ырыа Түмээс Силээннээх үрэби сир дойду онгостон, Мунурдаах сирин хабан Усуйаанаба диэри сылдьар киэҥ ыырдаах киһи этэ. Бу киһи ыал буолан олорон 3 оҕону төрөтөн, улаатыннарар атахтарыгар туруоран, Мунурдаах нэһилиэгин сиригэр олохторун булларбыта. Бу удьуор аҕабыкка сүрэхтэнэн Никулин диэн араспаанньаны ылбыттара, ол иһин кини оҕолоро Никулиннар диэн Мунурдаах нэһилиэгэр тарҕаабыттара.

Ырыа Түмээс икки көлүөнэ ыччата Мария Никулина, Какчаан диэн улуу удабан, түгүр тагас тэриммит, Мунурдаах нэһилиэгэр аар-саарга аатырбыт дьахтар, Титирик күөлүгэр олорбута. Оччолорго үөскээбит улуу ойууннар эдьинийбит диэн ааттыылларынан, кырдык да оччотооҕу ойууттартан үрдүкү кэрдинскэ турара буолуоҕа.

Какчаан удабан ким кэргэннээҕэ биллибэт эрэри, биһир уол оҕолооҕо биллэр. Оҕото Прокопий Никулин диэн биллэр, сахалыы аата Сээнки. Прокопий Никулин - Сээнки кэргэннэнэн, ыал буолан, 4 кыыс оҕону төрөтөн улаатыннарбыта. Кыргызтарыйттан улаханнара Никулина Анна Прокопьевна сахалыы аата Молдой диэн этэ. Молдой Анна кэргэн тэриммэтэх, усха сылдьан кырдыбыта. Холкуос кэмигэр өр кэмгэ сылгыһыт этэ. Молдой Мунурдаах нэһилиэгэр үөскээбит ырыаһыттартан уһулуччу ырыаһытынан биллэрэ. Кини ырыаларын нэһилиэккэ урут маассабайдык үтүктээччилэр элбэхтэр этэ, билигин да баалара буолуо.

Какчаан удабаны Мунурдаах нэһилиэгин урукку кырдыаҕастара олус ытыктыыллара, мээнэ аатын ааттаппат буолаллара. Какчаан удабан ыччаттарыттан билигин аҕыйах да буоллар бааллар эрэри, ырыанан дьарыктанар киһи баара биллибэт эрэри, хаһан эмит, былыргы сылык быһыытынан, удьуордаан ырыаһыт баар буолуоҕа диэн күүтүөххэ сон этэ. Какчаан удабан туһунан Мунурдаах нэһилиэгэр үлэлин сылдьан кырдыаҕастартан истэр буоларым. Какчаан удабан биһиргэ төрөөбүт балта Анна Никулина (Симээт) Слепцов Егор (Чыычаах) диэн киһиэхэ кэргэн тахсан, биһир уол, биһир кыыс

оџоломмута биллэр. Уола Пантелеймон Слепцов (Тоһуу) улаатан, дьинэ уот тэринэн оморбутун устатыгар 3 оџо төрөөбүтүттэн улахан уола кыра сааһыгар ыалдьан өлбүтэ биллэр, кыһа улаатан, кэргэн тахсан ханна олохтоммута биллибэт. Кыра уола Егор Слепцов (Холлой) улаатан дьинэ кэргэн тэринэн оморбута, кини оморбут сирин Аргакы күөлэ дииллэр. Холлой хас да оџону төрөппүтүн чуолкай билбэппин, Абый нэһилиэгэр киэнник биллибит ырыаһыт этэ. Кини ырыаларын үтүктээччилэр элбэх буолаллара.

Ырыа Түмээс, оморбутун устатыгар Абый, Дьааны улуустарга тэнийбит ырыаһытынан биллэрэ.

Ханнык баџарар идэлээх киһи айылџаттан бэриллибит талаанын төрөтөр оџолорун, ыччаттара бары удьуордуур буолбатахтар. Айылџа бэйэтэ талан, этин хаанын сайдытынан анаан үөскэтэр дин кырдыаџастар кэпсииллэрэ.

Егор Пантелеймонович Слепцову (Холлойу) мин үчүгэйдик билэбин, кини кэпсиир буолара, «аџам, нийэм ырыаһыттарын билбэппин, мин кыра эрдэхпиттэн ыллыыр этим, дьону үтүктэн ыллыырга үөрэммитим, ону сайыннаран, бэйэм тылы булан, дьүөрэлээн ыллыы үөрэммитим» диирэ.

Ырыа Чоохон

Бу киһи улуу ырыаһыт аатын ылбыта, кини Индигир - Халыма улуустарыгар аакка-суолга киирбит ырыаһыт быһыытынан биллэр.

Ханнык баџарар кэпсээн үлүскэннээх, тупсарыылаах, эбиилээх, көбүрэттиилээх буоларын, суругу ааџар дьон бары билэбит.

Ырыа Чоохон «куруиг маһы өрө көрөн сытан ыллаатаџына, күөх киистэ тахсара, үөл тиит маһы өтө көрө сытан ыллаатаџына, хаџдарыйан барара» дин кини улуу ырыаһытын үлүһүтэн кэпсииллэрэ. Манньык кэпсээннэр Элгэс улууһугар киэнник тарџаммыттара кэпсэнэр. Ырыа Чоохон Индигир орус

күөллэринэн утары бултаан аһаан олорбута диэн кэпсээнэр. Кини ордообүтэ олорбут киһи буолан, кэргэнинэн олох олорбутун устатыгар хас оҕоломмота биллибэт, кини удьуордара кимнээхтэрэ эрэ биллэр. Кини ыччаттара кимнээх буолаллара иһиллэр.

Биллэринэн кини ыччаттара икки уол, биир кыыс баара биллэр. Бу дьоннор аҕабыкка сүрэхтэнэн Никулиниар диэн араспаанньааннан биллэллэр.

Ырыа Чоохон хас удьуора чуолкай биллибэт, кини ыччаттара эрэ маһнык дьоннор диэн кэпсээнгэ биллэр. Хаһыс удьуора чуолкай биллибэт Бадьахый Уйбаан, Өспөх Бүөтүр диэн уолаттар, Маарыйа Чомөр диэн үс бииргэ төрөөбүттэр олорон ааспыттара биллэр.

Бадьахый Уйбаан олох дьадагы, бэйэтин нэһинилэ көрүнэн айылба тугу биэрэринэн нитиллэн олорбута, кэргэнэ эмнэ дьадагы ыал кыыһа этэ. Бадьаахый Уйбаан туох да идэтэ суоҕа. былыргылыы эттэххэ мас көнө, үтүө майгылаах киһинэн биллэрэ, араспаанньата Никулин диэн этэ. Бадьахый Уйбаан дьэ кэргэн тэринэн олорбутун устатыгар, тыыннаах хаалбыта 3 оҕолооҕо, 2 кыыс, биир уол, уола кырата этэ, кини Иннокентий Никулин диэн этэ. Улахан кыыһа Балбаара олохтоох уолга Слепцов Афанасий Петровичка кэргэн тахсан, бэргэхэлэнэн Слепцова диэн араспаанньа ылбыта. Варвара 3 оҕолооҕо, кырдьан олохтон барбыттара, ыччаттара Абый улуухугар бааллар.

Иккис кыыс Кыыстайы, Уолбут сиригэр кэргэн тахсан олорбута, 3 оҕолооҕо - 1 кыыс, 2 уол (бу туһунан кэлин суруйуохпут).

Лэкиэнтэй Никулин, бэйэтин кыанар буолуобуттан ырыа дьарыгар ылларбыта, ыаллары кэрийэ сылдьан наар ыллаан сорохтору интириэһиргэтэрэ. Сорох ыаллар сөбүлээбэт этилэр. Лэкиэнтэй сааһын ситэн баран, биир дьадагы ыал кыыһын кэргэн ылбыта, кыыс аҕата Тыйбырыкы Уйбаан олох дьадагы ыал этэ, айылба тугу биэрэринэн аһаан олороро.

Улахан кыыһа Өлөөнө Лэкиэнтэй Никулинна кэргэн тахсарыгар сана улааппыт кыыс этэ. Лэкиэнтэй аҕата Бадьаахый уо-

лун Кумах Күөл диэн күөлгэ хас да ыал олорор сиригэр балаҕан дьизэ тутан олохтообута эрэри, Лэкиэнтэй сүөһү ииттэр санаата суоҕа. Булду экирэтэр санаата суоҕа, эрэнэрэ ырыата этэ.

Лэкиэнтэйи сорох кырдыбаастар «ырыанан үлүһүйүмэ, олус ырыа дьарык сэттээх айыылаах буолар, уһун үйэбэр төрөтөр оҕолоргор айыыны оностоҕун» дииллэрин ылыммат этэ. Төрдүм ырыа Чоохон Үөһээ айыылартан айыллан төрөөбүт улуу киһи диирэ үһү.

Лэкиэнтэй бэйэтигэр бултанар, тугу эмит онгостор санаата суоҕа. Ыалы кэрийэ сылдьан ыллырын, онно дьон тугу эмит биэрэригэр эрэнэрэ. Сорох кэнэн дьонно куттанан, кыраан ыллыаҕа диэн баардарын харыһыйбакка биэрэллэрэ.

Кэргэнин аҕата Тыйбырыкы Уйбаан Индигиркэ өрүс сүннүттэн арахпатах өрүс тугу биэрэринэн олорбут ыал этэ. Илин Таас эбээннэрин кытта ыкса сибээстээх буолан, уон иһигэр табалаах буолара, ол табаларыттан 2 табаны күтүөтүгэр уларсара, ол табаларынан Лэкиэнтэй нэһилиэги кэрийэ сылдьан, ырыанан дьарыктанара, сорох хонор ыаллара сөбүлээбэттэрин, аахсыбакка, ырыа эрэ дьарыктаах буолара.

Мин 6-7 саастаахпар, бинр сүөһү ииттэн онон олорор ыалларга иитиэх оҕо быһыытынан олорор кэммэр, Лэкиэнтэй кэлэр буолара. Кэлэн дьинэбэ киирбэккэ, таһынан табаларын аһылыкка ыталаан баран, дьинэбэ киирэн тас тананын устаат, уот иннигэр талах олох маска олороот, ыллаабытынан барара, ону ыаллар тохтотон чэй иһэрдэллэрэ. Ол курдук ыал кизһээнни аһылыктарын аһаан баран, утуйалларын саҕана ыллыы хаалара, мин утуйан хааларым, сарсыарда уһугуннахпына, ыллыы олорор буолара. Ону сорох ыаллар сөбүлээбэккэ, тохтотон сүбэлиллэрин, сэмэлиллэрин сөбүлээбэт диилэрэ.

Лэкиэнтэй кэргэнинээн олорбутун устатыгар Зуол оҕону төрөппүтэ эрэри, 2 уол оҕолоро, бинр саастарын туолбакка өлбүттэрэ, кыра уола ордон улааппыта.

Лэкиэнтэй ырыатын истибит кырдыбаастар, кэпсиир буолаллара, «айылҕаны, Аан Дойдуну алҕаан, көрдөһөн ыллаа-

бат этэ, сири -дойдуну ханнык дьүһүннээҕин, онно ханнык дьоннор олоро сылдыбыттарын, тугунаан аһаан, олорон туох моһуокка түбэспиттэрин, онно ханнык дьүһүннээхтэрин, унгуохтаахтарын-быһыылаахтарын сиилээн- хоһулаан ыллыырын дьон сөбүлээбэт этилэр, киһи куһаҕан быһыылааҕын-майгылааҕын хоһуйара» дииллэрэ.

Биһиги кыра эрдэспитинэ, кырдыаҕастар, «ырыанан дьарыктанар киһи дьолун быһа ылланан үчүгэйдик уһуннук олорбот, хаһан да дьоло суох буолар»дииллэрин үгүстүк истэрбит.

Лэкиэнтэй Никулин нэһилиэгин иһигэр сылдыбатыах сирэ суоҕа буолуо, онно кини ырыаларын биһириир, хайгыыр киһи баарын истибэт этибит, атын ырыаһыттар курдук дьон үтүктэллэрин истибэт буоларбыт.

Ханнык сыла чуолкай биллибэт, саас кулун тутар ыйга, кэргэнин аҕатыттан, Лэкиэнтэй 4 табаны уларсан ылбыта, ол табаларынан кэргэннээх оҕолорун тизээн оччотооҕу баар суолунан Дьааны сиригэр айаннаабыта, ол айанын Дьааны өрүс салаата Адыачча үрэххэ холбоһор Табалаах диэн үрэххэ олохтоох ыалларга тийбитэ.

Лэкиэнтэй сана сиргэ тийэн, дьон көмөтүнэн балаҕан туттан, олобун салбаабыта, эмиэ бэйэтин сириин курдук, ыалы кэрийэ сылдьан ырыанан дьарыктаммыта, олохтоохтор сөбүлээбэт этилэр. Лэкиэнтэй бу сиргэ 3 сыл олорон баран, маннай уола өлбүтэ, онтон ол сыл бэйэтэ өлбүтэ. Кэргэнэ огдообо хаалан баран, биир сыл буолан баран, олохтоох киһиэхэ Арийаан Слепцовка кэргэн тахсыбыта.

Өлөөнө иккис кэргэнин кытта 10 сыл олорбутун кэннитэн, кэргэнэ өлбүтэ, ити Аҕа дойду иккис сэриитин кэмэ этэ, онно да кыһалҕа ханна барыаҕай, ол иһин, Өлөөнө төрөөбүт дойдутугар кэлэргэ былааннанан айанна туруммута, ити 1947 сыл этэ, Өлөөнө, дьон көмөтүнэн, үчүгэйдик айаннаан кэлбитэ уонна 10-ча сыл олорон баран, ыалдьан өлбүтэ. Бу ыал олорбут сирдэригэр, олорбут чэрчилэрэ, оҕо-уруу хаалбакка сурахтыын сүппүттэрэ.

Бадьяахый Уйбаан кыра кыһа Кыыстайы, Уолбут нэһилиэгин киһитигэр Корякин Семен диэн киһиэхэ кэргэн тахсан, төрөөбүт сириттэн арахсан барбыта. Онно олорон ыллаабыт ырыаларын оччотооһу, Уолбут сиригэр олорбут кырдыаҕастар үтүктэллэрин истэрбит.

Кыыстайы төрөөбүт сиригэр олорон, дьон болҕомтотун тардар ырыалары ыллаабытын оччотооһу олорбуттар үтүктэллэрин эмиэ элбэҥи истэрбит.

Кыыстайы, быраата Лэкиэнтэй курдук сирин-дойдуну, дьону сиилээн хоһулаан ыллаабыта иһиллибэт этэ. Киһи ырыалара үчүгэй ис хоһоонноохторо. Киһи иһиттэр истиэх курдук буолара диэн ол кэмгэ олорбуттар кэпсэниллэрэ. Кыыстайы Уолбут сиригэр олорон 3 оҕону төрөтөн хаалларбыта - бири кыыс, икки уол. Бу оҕолор дьон киһи биһиринир үтүө дьонноро буола улааппыттара.

Кыыстайы кыһа Варвара Корякина кэргэн тахсан, олорбутун устатыгар 3 оҕону төрөтөн улаатыннарбыта, ол иһигэр биллилээх киһи Корякин Владимир Петрович мелодист, ырыаһыт, республикаҕа киэнник биллэр үтүө киһи үөскээн олорор. Мантаан сылыктаатахха, ханнык эрэ удьуорунан талааннаах дьонтон, ол идэҕэ анаммыт дьон төрүүлэрин туһунан, бэрт былыргыттан тарҕаммыт кэпсээннэр бааллара.

Бадьяахый Уйбааны кытта биригэ төрөөбүт Никулина Мария Чөмөөр диэн олорбута, киһи, Индигирка өрүс иһин өттүгэр олохтоох Никулин Федор (Кургунов) диэн уолга кэргэн тахсан олорбута, олорбутун устатыгар сүөһү ас тэриммэккэ, айылҕа тугу биэрэринэн аһаан-таннан олорбут дьадаҥы ыаллар этилэр. Бу ыаллар олорбуттарын устатыгар 5 уолу, 2 кыыс оҕолору төрөтөн улаатыннарбыттара.

Бу оҕолор барыллара ырыа дьарыгар ылларбыт дьоннор этилэр, ордук олорор сирдэрингэр ырыаларынан дьонго биллибит Василий Никулин (Баһылыйкаан) саамай кыралара Марыя Никулина биллибит этилэр.

(Өспөх) Бүөтүр Никулин өрдөөбү киһи буолан, киһи олоһун, дьарыгын туһунан, киэнник биллибит кэпсээннэр суохтар.

Оснох хаһыс эрэ удьуор сиэнэ, мааматынан суруллубут, Слепцов Митропан (Остуйус) олон ааспыта кэпсэнэр.

Остуйус Митропан өрдөөбү киһи буолбатах, ол иһин киһи олоҕо дьарыга, урут олон ааспыт дьоннорго балайда бһллэр киһи.

Бу киһи ырыа дьарыктаабын иһин, оччотооһу олон ааспыт дьонно. Остуйус диэн хос ааты биэрбиттэрэ, олобутун устатыгар, арахсыбат аат буолбута (иирэр агардаах киһи диэн өйдөбүллээх).

Остуйус Митропан, сааһын ситэн баран, Халыма сиригэр Сиэн күөлэ диэн сиргэ кэргэннээх олобута. Киһи ыал буолан олобутун устатыгар 1 уол 2 кыыс оҕолору төрөтөн улаатыннарбыта, улахан уол аата Аполлон диэн этэ. Улахан кыыһа Мотрона Сиэн күөлүгэр төрөөбүтэ, улааппыта. Мин кинини 1946-1947 сылларга Орто Халыма куоратыгар көрөр этим. Куорат кулуубугар киһи кыттыбыт концерта, дьон болҕомтотун тардарын биһирииллэрин көрөр этим.

Кыра кыыһа Ульяна Митропановна 1950 сыллаахха Абый оройуонугар медицинскэй училищени бүтэрэн үлэли кэлбитэ. Кыһыл чуумга фельдшеринэн ананан үлэтин саҕалаабыта. Ульяна оройуон киһингэр уонна тыа нэһиликтэригэр, художественнай самодеятельность активной кыттыылааҕа этэ, бастын ырыаһыт, активной общественник этэ. Ульяна Абый сиригэр кэргэн тахсан Аллараа Халымаҕа ананан үлэли барбыта, онно олон пенсияҕа тахсыбыта, 3 оҕону төрөтөн атахтарыгар туруорбута.

Ырыа Чохоон удьуордарын туһунан тугу истибиппин кыластык суруйдум.

Д. Слепцов 2004 сыл муус устар ый.

СААРГЫЛ ОЙУУН УДЬУОРДАРА

Сааргыл

Индигир өрүс орто тардыытыгар сана үөскээбит Зашиверскай сиригэр 1639 сылга, бастакы зимовье тутуллубутун кэнниттэн, сыыйа дэриэбинэ үөскээн, Сибиир араас куораттарыттан, дэриэбинэлэриттэн дьон сыыйа кэлэн киһи эбиллэн испитэ.

Зашиверскайтан бастаан Дьяаны сирин кытта сибээстэхэр суол, устунан Саха сирин, Якутскай куораты кытта сибээстэхэр суол олохтоммута. Зашиверскай сиригэр Саха сирин сорох улуустарыттан, сана үөскээбит сиргэ олохсуйа, эдэр күннээх саастарыгар сылдьар сахалар биирдиилээн уонна ыалынан кэлиилэрэ сабаламмыта, манна кыахтаах сахалар кэллэрэ.

Зашиверскайга кэлэр сахалар танара дьэтигэр сылдыбакка, аҕабыкка сүрэхтэммэккэ, ийэ - аҕа биэрбит сахалыы ааттарынан кэллэрэ. Оччолорго Саха сирин улуустарыгар танара дьэтигэрэ тутулла илик, аҕабыыттар үөскүү илик кэмнэрэ этэ.

Байаантай сириттэн сана кэргэннэммит, уонна сана ойуун буолан эрэр саха Сааргыл Дьяаны өрүс уна салаата Адыаччы үрэххэ, оччолорго ааттанарынан Чуофур диэн сиргэ кэлэн олохсуйбута. Кини маннык ыраах күчүмэҕэй суоллаах сиргэ, олохтоох кырдыаҕас ойууннартан үтүрүттэрэн, ыраах сиргэ сир уларыбыта. Бэйэтин удьуора Хоро аҕатын уһуттан төрүттээҕэ кимнээҕи кытта төрөөбүтэ биллибэт. Сааргыл Дьяаны сиригэр кэлээт, биир уол оҕону төрөппүтэ, уолун сана кэлбит сирин аатынан Чуофур уол диэн ааттаабыта. Оҕото биэс сааһыгар мааматын иистэнэ олорор кыптыыйыгар, быттыгынан дьөлө түһэн өлбүтэ. Сааргыл оҕотун онно көмөн баран, сир уларыян, Зашиверскай дэриэбинэтигэр көһөн кэлбитэ.

Чуофур олохтоохторо улуу ойуун оҕото өлбүтүттэн олорор сирин аатын уларытан, Сайылык диэн ааты биэрбиттэрэ, ол сир бу күнүгэр диэри ааттанан турар.

Сааргыл Зашиверскайга уһуннук олохтообута. Зашиверскай олохтоохторо олус ытыктыыр киһилэрэ этэ. Олорор сирдэрин,

инники дьылжаларын киинттэн истэ-билэ олороллоро. Сааргыл Зашиверскайга кэлэн олохсуйан баран, икки уол оҕону төрөһүтэ, улахана Киининчэ, ачыгыһа Чэчэгэй дигэн ааттаммыттара. Сааргыл Зашиверскайга Танара дьыгэ тутуулан, аҕабыгыт олохтоммутун кэиниттэн аҕабыкка сүрэхтэнэн Иван Черемкин дигэн ааты ылбыта, мантан кэлин киин оҕолоро, удыурдара бары бу күнүгэр дигэн Черемкиннарынан биллэллэр. Сааргыл Зашиверскай остуоруйатыгар Сааргыл ойуун аатынан киирэр.

Сааргыл уола Киининчэ сахалыы сүөһү ниттэн, кэргэннэнэн, оҕолонон күөл сирдэринэн олохсуйбута, улуу ойуун аатын ылбыта.

Чэчэгэй төрөөбүт Индигир өрүһүн сүнньүттэн араһнакка, кэргэннэнэн, оҕолонон утары бултаан аһаан олохсуйбута, эмнэ улуу ойуун аатын ылан олорбута.

Чэчэгэй ойуун икки уоллааҕа икки кыыстааҕа хаһан баҕарар кыыс оҕо улаатан кэргэн тахсан уларыһан аата сүтэн хаалар, олус биллиилээх эрэ дьахталлар ааттара суоллара сурактара сүппэттэр, ол курдук улуу ойуун Чэчэгэй кыргытгара ханна барбыттара кэпсээнигэ суохтар.

Чэчэгэй ойуун улахан уола Туртангыыр Уйбаан, Муома сириттэн кэргэннэнэн, Муома сиригэр олохсуйбута. Оччолорго аар-саарга аатырбыт улуу ойуун аатын ылан, дьон киһи өйүттэн сүппэт кэпсээнигэ сылдьара.

Кыра уол Быгыһа ойуун Индигир өрүс сүнньүттэн араһнакка, дьыгэ уот тэринэн, кэргэннэнэн, оҕолонон айылҕа тугу биэрэринэн нигиллэн олорбута.

Улахан уола Сииничээн Ыстапаан, кыра уола Тиигэн Уйбаан дигэн ааттаахтара, соҕотох кыһа Чэкэлиир Прасковья дигэн этилэр. Чэкэлиир удаһан, Индигир өрүс илин өттүгэр олохтоох Өспөх Бүөтүргэ кэргэн тахсан Слепцова Прасковья ааттанан, улуу удаһан аатын ылан олорбута. Кииниттэн улуу ойуун Софрон Слепцов аар-саарга аатырбыт улуу ойуун тороон олорбута. Киин оҕолоро, сиэниэрэ Майыар нэһилиэгэр тарҕанан олорбуттара.

Уолаттарган, улахана Силипчээн - Степан Черемкин кэргэниэх, эмнэ Индигир өрүс сүннүгэр олорбута, киини 2 уол, 1 кыыс оҕоломмота. Кыра уол Тиигэн Иван Черемкин, эмнэ Индигир өрүс сүннүгэр олорбута, кэргэннэммитэ 2 уол, 1 кыыс оҕолонон ыччаттары тарҕаппыта эрээри, киини удьурдарыттан ыччат, оҕо хаалан тарҕамматаҕа, киини аатын ааттатар киһи билгин суох.

Мин Силипчээн Ыстапаан туһунан суруйуохтаахпын. Силипчээн Ыстапаан 2 уоллаабыттан улахана Бүттээх - Черемкин Дмитрий Степанович 1867 сыллаахха төрөөбүтэ - 1941 сыллаахха өлбүтэ. Киини кэргэнэ, оҕото суоҕа, улуу ойуун аатыран Майыар нэһилиэгин олохтоохторуттан сүппэт.

Кыра уол Буукаан - Черемкин Николай Степанович диэн этэ, кэргэн тэриммэтэх, 1870 сылга төрөөбүтэ - 1941 сылга өлбүтэ. Майыар нэһилиэгэр сиэмэх абааһы ойууна ааты ылан, сир үрдүттэн сүппүтэ.

Мин бу икки улуу дьоннору үчүгэйдик билэбин, киинлэр саастарын төрөөбүттэрин өлбүттэрин 1940 сылга Майыар нэһилиэгэр Совекка секретарынан үлэли сылдьан билбитим.

Мин Бүттээх Миитэрэй туһунан тугу билэрбинэн сиһилии дьон биллэтигэр тиэрдэ сатыыр санаалаахпын. Киини дьон киһи биһирэбилин ытыктабылын киэнник ылбыт Айыы ойууна буоларынан, Майыар нэһилиэгин олохтоохторугар үйэ саас тухары умнуллубакка сылдыаҕа.

Мин Муома сирингэр төрөөбүтүм. Биир саастаахпар аҕам өлөн, тулаайах хаалбытым, маамам нитэр кыаҕа суох буолан, эбэбэр ниттэрэ биэрбитэ. Эбэм кырдыан, миигин нитэр кыаҕа суох буолан, Абый сириттэн устугас сылдьар, кэргэнэ суох киһинэхэ 3 саастаахпар ниттэн оҕо онгоһун диэн биэрбит. Бу Слепцов Егор Константинович ийэтингэр 6 сааспар диэри интиллэн олордохпуна, биир оҕото суох Рязанский Николай Петрович диэн ыалларга 10 сааспар диэри интиллэн баран, атаһынан куоппутум. Онтон кэргэнэ суох сылдьан кырдыбыт улуу ойууһуга Черемкин Дмитрий Степановичка (Бүттээххэ) ниттэх оҕо буолбутум. Кыһын оскуолаҕа үөрэнэrim, оскуола

кэннитгэн Бүтгээх Минтэрэйгэ кэлэрим. Ол курдук 15 сааснар диири сылдыбытым, онтон боростуой табаарыстыбажа киирэн кинитгэн арахнытым.

Мин Бүтгээх Минтэрэйн кытта сылдыбыт кэмнэрбин хаһан да умнубаппын, ол курдук дууһабар дииринник ингэн хаалбытын бэйэм бэркиһинбин.

Бүтгээх Минтэрэйн кытта сылдьан элбэх кэпсээннэри, дьон урукку үгэстэрин элбэҥи иетэрим. Ону барытын билигин, суруйан таһаарарым буоллар улахан роман буолуо этэ, ол мин төбөбөр ингэн хаалбатах, бу кырдыан дыңа бөҕө буолан сыган, эмискэ төбөбөр киирбит аҕыйах кэпсээннэри бу киһи дьон өйүттэн сүппэттигэр суруйабын. Миниги кытта саастыы, аҕа да саастаахтар, Бүтгээх Минтэрэй ол курдук эппит, арааһы билгэлээбит дииллэрин бэйэм истибэтэх буоламмын, бу суруйа олоор сурукпар холбообоппун, бэйэм эт кулгаахпынан истибинпин, төһөнү өйдөөбүппүн суруйабын.

1932 сыллаахха, Бүтгээх Минтэрэй биир оҕдообо эмээхсингэ сыстан сылдыара, ол сайын бэс ыйыгар ол эмээхсин этингинэн, олоор сирбит аттыгар турар күөл сиэнин канавалаан диин ыһпыттара, онно тинийэн отуу оҕостон хонордуу тэримминит. Туттар сэппит- биир тимир саастык уонна мас күрдьэхтээхпит уонна атын туттар тэрээһини суоҕа, биһиги сыалбыт-канава оҕордорбут диин этэ.

Утуйан турдубут. Сарыарда чэйбитин иһэ олодохпунуна, Бүтгээх кэпсээтэ: биһиги бу күөлү таарыйарбыт саһаммат эбит диин төһөөтүм. Дьоло суох сир буолсу дииллэр, кэлин элбэх киһи үлэлээн уутун көбүрэттихтэрэ, онно көрдөхпүнэ уута көбөрөн, сир тахсыбыт, үрэх диики өртүгэр 3 буруо тахсан иһэн сүтэн хаалла, дьон табыллан олооруохтара суоҕа диибитэ. Биһиги бу күөлү таарыйбакка төһөн эмээхсингэ тинийэн эппининиттигэр эмээхсин кыһырыда, сүрбэлдьеэн төһөннөххит, итинник чычаас сир уута хайаан көбүрээбэт буолуой диин сэмэлэнибит.

Оччолорго биһиги буруйданныбыт эрээрн, Бүтгээх миниги эттэ: «Эн көрөөр, хайдах буоларын», - диибитэ. Бу күөлү икки холкуос холбоһон күөс түмүллэн, хорууга биригээдэ тэриллэн,

онно эбин оройуонтан дьону наймылаһан, 1955 сыллаахха хо-
роон уутун түһэрэн сир тахсыбытын кэнниттэн күөл өрүс диэки
өттүгэр биир ыал балаҕан дьыэ туттан, биир сыл олорон баран,
аҕалара өлөн, ыал көһөн хаалбыта.

Иккиннин эмиэ ол чугаһыгар биир ыал балаҕан дьыэ туттан
олорон баран, аҕалара өлөн ыһыллыбыттара. Бу дьыбэ үһүс
ыал көһөн олорон, 5 оҕолорун уокка былдьатан, көһөн хаалта-
ра. Мантан кэлин холкуос кииниттэн чугаһынан, ынах сүөһү
ферматын олохтообуттара эрэри, эмиэ сүөһү олус өлөрүттэн,
үүт кыайан ыаммат буолан, көһөрүллэн, атын сиргэ ферма
үөскээбитэ. Кэлин бу күөл олоҕор от огтоммот, сүөһү турбат
буолан, хаалан турарын көрөн хомойобут.

Бүттээх 25 сыл инниттэн өтөрү көрбүтэ киһини сөхтөрөр. Бу
кини эппитэ мин хараҕым ортотунан ааспыта.

1933 сыллаахха, балаҕан ыйыгар биир күөлгэ бултана
олорбуһпунт. Биир сарсыарда чэйдин олодохпунтана, бөлүүн
төһөөтүм динэн кэпсээтэ:

«Өрүс төрдүгэр улахан уу хаата кэлэн өрүс сүннүүн көрөллөр,
ол уу хаатын бүтүннүү үрүг таҕастаах толлуу көрүнгүөх нуучча
киһитэ дьаһайар, өрүс сүннүүн булан, биһиги өрүспүтүн өрө,
аны 3 сылынан тахсыахтара дииллэр ону көрөр инибит» динэн
кэпсээнин бүтэрбитэ.

1936 сыл балаҕан ыйыгар “Шмидт” пароход Индигир өрүс
сүннүүн булан, Дружина динэн кыра үрэх төрдүгэр кэлэн за-
тон онорон кыстаабыта. Кини дьаһалынан, бүтүннүү үрүг
таҕастаах, морской формалаах Николай Николаевич Францевич
кэлбитэ. Кини Хотугу Муора суолун управлениетын дьаһалынан
Индигирдээҕи оһуобай экспедиция начальнига этэ.

Бу 3 сыллааҕы улуу киһи Бүттээх хайдах көрбүтүн оччолор-
го баар кырдыаҕастар бары биллэлэрэ, интириэһиргиниллэрэ,
мин билигин бу кырдыан олорон өйбүттэн ааспат.

1935 сыл сайыныгар арахсыспакка сылдьан бултанарбыт, ол
кэмгэ дядя элбэҕи кэпсирэ эрэри, мин өйбөр тутан хаалбы-
тым суоһун кэриэтэ. Балаҕан ыйыгар, билигин Кэбэргэнэ үрэх

төрдүгэр, манна биир ыял олоро сылдыбыг эргэ балаҕана баара. Бу балаҕанга уһуннук олорубуппут. Мин балаҕан таһыттан 5 хаамы барбат этим, бүтүһүнү түг ойуур, уу, бадараан буолара, отоннуу да барбат буоларым, оннук харана ойуур этэ.

Манна олорон күһүңгү балыкка Кэбэргэнэ үрэхин баһыттан бултанан кыстыкка уурунарбыт. Ол олорубуппут устатыгар дядям элбэҕи кэпсирэ, киһи хаһан баҕарар, үйэлээх кэпсээнин сарсыарда чэйдии олорон кэпсирэ. «Билигин эн куттанан балаҕан таһыттан ханна да барбаккын, манна элбэх дыно тутуллан дыон мустуоҕа, кэлин-барыы үкөсүөҕэ, айан суола арыллыаҕа, манна 90-ча дыно тутуллубутун көрөбүн, сорохторуттан буруо тахсыбат, дыо дынбэ, мань эн көрүөҥ. Дынолэр тастарыгар ат, оҕус баара көстүбэт, оройдорунан ойоҕосторунан буруолуур дыаһык курдук хаамар колөлөр көстөллөр.

Сорох дынолэр тастарыгар, кэбиниллээх өгтөр, көстүөл-лэммит мастар бааллар. Дынолэр тастарыгар киһи хаамара элбэх, оҕолор ооньбуулара көстөр, дынолэр тастарыгар араас ойуулаах таҕастар ыйанан тураллара көстөр. Орүс эбэни өнгөйөн көрдөхпүнэ тыылааҕар улахан, хаарбаска маарынныыр маһыыр уу хаалара, көтөн эрэр курдук сүүрэллэр, олорго дыоннор олорут буолаллар. Эбэм аллараа көрдөхпүнэ эмнэ аҕыйах -тутуулар. Көрдөхпүнэ урут баарын курдук, олохтоох эмээхин баара көстөр. Аан ийэ дойдубуттан барбытым үйэ аҕаара буолбут эбит, ол иһигэр элбэх уларыыы тахсыбыт эбит, ону көрөн иһтириһиргинибин.Билигин бу быһан олорор үрэхпитин тимиринэн муосталаабыттара көстөр. Бу үрэх икки өттүнэн, тыа ойуур ордубакка суол буолбут, тугу көрдүүлэрэ буолла, сирин кырын, киһи отун-маһын алдыатары айыы диир буолаллара. Мантан тус соҕоруу сырдык уот толону көстөр, ыраах буолан соччо чуолкайдык көстүбэт.

Орто дойдуга улахан уот умайара көстөр. Ол дыон олобуу аймыаҕа, олүү-сүтүү элбиэҕэ дини кэпсэтэллэр. Ол таарыйбатах сирэ суох буолуоҕа динилэр ойуун аймаҕа киһи. Аһара онордулар көлүнэр колөнү, таһнар таһаһа суох онордулар, үйэ

ангаарын кэннитгэн, ойуун аймах туһунан кэпсэтин баар буолуо дин саныбын, туһаныы көрдөһүү баар буолара буолуо”.

Бүттээх Минтэрэйи кытта 4 сайын кини көрүүтүгэр сылдыбытым эрэри, кини кэпсээнин сурукка тihэн ылбытым буоллар, улахан романы суруйуом этэ, оччолорго миэхэ ол кыаллыбат кэмэ этэ, бу кырдыан олорон төбөбү туох кирибитин суруйабын.

Бүттээх Минтэрэйи, биригэ төрөөбүт-балтын туһунан кэпсир буолара. Быраата Буукаан Ньюкулай удьуор ойуун – сизэмэ абааһы эбитэ үһү. «Мингиттэн үс кэрдине намыһах буолан, мин күүрүөм иһигэр хааттаран куһаҕаны аҕыйахта онгороро, дэн мин билбэппинэн туһанан, куһаҕаны онгортоон кэбиһэрин кэлин билэрим, ону төннөрөр кыах суоҕа. Балтым Суунар Прасковья эмнэ төрүт мээһэ киһи буолбатах этэ. Түһүүр, бүттэнэр идэлээбэ, куһаҕаны онгорорун билбэт этим, ол эрэри мингиттэн толлор сэрэнэр этэ»,- дин кэпсирэ.

1941 сыл кулун тутар бири күнүгэр олорор балаҕаныттан 3 көстөөх сиртэн хайыһарынан утуйар таҕаһын сүгэн, Сяганна-ахха мин ийэм олорор сиригэр кэлбит, ол дьинэ олорор дьука-ахтар бары үөрэ көрсүбүттэр.

Киһэ аһаан баран балаҕан иһинээҕи дьоннор, олорон кэпсэппиттэр, ыйыппыттар, туох да ураты баарын Бүттээх олорор сиригэр-буоругар таба көрбөтөхтөр, барыта уруккутун курдук,уларыйыы баарын билбэтэхтэр.

Бүттээх сүгэн кэлбит утуйартаҕаһын таһырдыаттан киллэрэн, кураанах турар оронго утуйардыы онгостон баран эппит: «Мин бу түүн өлөбүн, унуохпун хараттара кэллим, өллөхпүнэ таннар танаспын таһырдыа уурдум, бу түүн быраатым Буукаан,балтым Суунар эмнэ өлүөхтэрэ, мин кэннибэр хаалаллара сатаммат, сэрэхтээх буолун», - динэбитин ким да итэбэйбэтэх. Сарсыарда ийэм эрдэ туран, уотун оттон баран көрдөбүнэ дядя киһэ хайдах сыһытын курдук сытар эбит. Сарсыарда чэйдээри көрбүттэрэ, дядя өлбүтүн билбиттэр, ол түүн быраата, балта эмнэ өлбүттэрэ биллибит.

Олохтоохтор мустан унуоѳун тушуттар совекка биллэрбэтэхтэр.

Айылѳа Эбэ Хотун анаан төрөшүт улуу киһитэ, Черемкин Дмитрий Степанович (Бүттээх) орто дойдуга олорон олорбут үтүөтэ, киһини билэр кырдыаѳастар баалларын тохору умнуулуо суоѳа. эдэр да көлүөнэлэргэ үһүйээн курдук өйдөбүлгэ сылдыаѳа.

Д. Слепцов 2003 кулун тутар ый.

ХОРСУН КЫРГЫТТАР

Оччолорго Муома сирэ, Элгэс улууһугар нэһилиэк быһыытынан киһирээ, нэһилиэк киһининэн Хонуу аатырара. Индигир өрүс сүннүүнэн, устунан дьон олохсуйан олорор сирдэрэ элбэх этэ, олорго сүөһү ниттэн, түөлбэлээн олорор сирдэр эмиэ бааллара. Ону таһынан, өрүс сүннүгэр булду батыһан олорор ыаллар элбэх этилэр. Ыаллар кыһын балаѳан дьинэлээхтэрэ, сайын көшпөх-хатырык ураһаларга олорор буолаллара. Оннук ыаллар сайынгы көлөлөрө мас тыы буолара, кыһын сорох арыыйда кыанар ыалларга 10 иһинэн таба көлөлөөх буолаллара. Кыаммат ыаллар, ханха сүгэхэр, мас салааска көлөлөөх буолаллара.

Индигир өрүс сүннүгэр олорооччулар икки ардылара биридди күнүк сиринэн эбэтэр 4-5 кос сиринэн аабыллара. Оннук ыалларга, кэлэр-барар дьоннору хонуктатар, туох баарынан аһатан ытар үтүө үгэс баара. Ол суолга көлөнөн да, сатыы сылдыар да дьоннор айаннарыгар оннук ааттаах ыалларга хонуктаан, сынньанан ааһабыт дьин биһэ эрэллээх буолаллара.

Былыргы биридинлээн олорор ыаллар хонһоо кэллэбинэ үөрэ-кото көрсөллөрө, туох баарынан аһатан хоннороллоро. Туга да суох ыаллар да ыалдыт кэллэр эрэ кураанах да бу-

оллар чаанньыктарын оргутунан, астаах ыаллар күөстэрин буһарбытынан көрсөр үтөө үгэс баара.

Элгэс улууһугар 1853 сылга, Майыар Кириэһигэр тутулан үлэҕэ киирбит таңара дыэтэ улууска киэнник биллэрэ. Саҥа таңара дыэттигэр төрөөбүт оҕону сүрэхтинир, саҥа ыал буолбуттары бэргэхэллэр кининин таңара дыэтэ буолара. Ыраахтан-чугастан кэлэр ыалдыттар, бастаан таңара дыэтин көрөллөрө, сураһаллара.

Муома сиригэр, Соболоох дин сиргэ Хонууттан оччолорго 7 көстөөх сиргэ, түөлбэлээн, ынах сүөһүнү интэн, онов интиллэн олорор сахалар бааллара. Соболоох сирин кытта, Абый сирин уолаттара, кыргыттара, кэргэннин буолуулары элбээбит кэмигэр, кыһын атынан, табанан, сайын Индигир оруһунан мастынан сылдыһар буолаллара.

Урут олоҕо кырдыаҕастар ааҕан таһаарыларынан 1880 сылларга, оччотооҕу олоҕо дьонно оҕолоруттан ыччаттарыттан истибиһин, биллгин көлүөнэ дьонно биллэлэригэр тиэрдээри суруйабын.

Муома Соболооҕор ол саҕана Егор Слепцов (Буччум) дин киһи олоҕо. Бу дьадаҥы ыаллар этилэр, ыан иһэллэригэр ынахтаах, миннэр аттаах, бэйэлэрин иһинилэ көрүнэн олоҕо ыаллар этилэр. Бу ыал биһир уол, икки кыыс оҕолоохторо - улаханнара уол, Семен Слепцов, кыргыттаран улахана Ульяна Слепцова, кыралара Марфа Слепцова этилэр. Буччум Егор кэргэнэ эмискэ ыалдыан күн сириттэн барбыта. Егор Слепцов тылынан икки кыһын кытта олоҕо хаалбыта. Буччум Егор кэргэнэ өлбүтүн кэнниттэн, сыл курдук олоҕо баран, эмнэ ыалдыан күн сириттэн барбыта. Уола Сэмэн Слепцов кэргэнинэн биһир оҕолонон туспа ыал буолан олоҕо.

Икки кыыс ийэлээх аҕаларын сүтэрэн баран, тулаайах хаалбыттара, убайдара көрүөхтээгин курдук сананаллара. Бу кэмгэ Ульяна 20, Марфа 17 саастаахтара. Сэмэн кэргэнэ Өкүлүүнэ бэт күтүр тыллаах дьахтар, тулаайах кыргыттары сөбүлээбэтэ. Арааһы була сатаан мөбүтэллэрэ, буруйдуура, торбостоох

ынахтарын эмиз батарбата «Ынахтаах торбоскутун кытта кир барын, туспа олорунг, бинигини мэхэйдээмэнг» - дини хаста да үүрэ сылдыбыта. Кыргызтар туспа тэринин олорор кыахтара суожа, убайдарыгар этэн көрдөхтөрүнэ, кыһаллыбат, этэн эрэ кэбинэрэ.

Кыргызтар сатаан олорор кыахтара суоюн ойдүүлэрэ, ол инни арааны толкуйдуу сатыыллара, бинир сүбэни булбуттара: мантан барарга дини.

Сайын бэс ыйа этэ. Ол инни ажаларын мас тыытын бэрийбиттэрэ, төһө сатыылларынан эрэмнэннээбиттэрэ. Кинилэр санаалара, Индигир эбэ дохсун сүүрүгүн көлө онгостон дьол кордүү барыахха, устунан ыал баар дииллэр, ким эмит көмөлөһөр киһи кестөрүгэр бигэ эрэллээхтэрэ. Торбостоох ынахтарын, 4 сылгыларын убайдара ыларачуолкай, уонна атын туохтара баар буолуоҕай, араас кыра малларын төрөһүттөрүн балаҕаннарыгар ууруохтара, бэйэлэрин таннар тагастарын ылаахтара, онон кинилэр эрээттэрэ бүтүөҕэ.

Кыргызтар дьонтон куруутун истэллэрэ, Индигир өрүс биэрэгэр Майыар Кириэһигэр тагара дыэтэ тутуллап дьон түөлбэлээн олороллорун, онно олорооччулар аһылыктарыгар балык арааһа дэлэин, саха дьоно ынах, сылгы сүөһүнү нитэллэрин. Илин Таас эбээннэрэ таба сүөһүлээхтэрин, бинир улуус дьоно буолалларынан, дьон туора көрбөттөрүгэр эрэнэллэрэ, онон дьол көрдүү барар санаа бигэтик кирибитэ.

Кыргызтар бу кэмгэ Ульяна 21 саастааҕа, Марфа 18 саастааҕа, бэйэлэрин толору доруобайдарынан аабыналлара, айаннаахтарына, суолга дьону көрүстэхтэринэ, сүбэни көмөнү ылалларыгар эрэллээхтэрэ.

Бэс ыйын бинир ыраас күнүгэр сарсыарда малларын тыыларыгар уруунан, убайдаах сагастарыгар эппэксэ, Муома үрээтин устун устан, Индигир эбэлэригэр кириэһинэр, тыала суох ыраас күнүгэ дьол көрдүү уста турбуттара.

Маннайгы күннэригэр ыраах туора тумуһах ыалларыгар кэлэн хонуктаан сынньаммыттара. Ылаллар ыйыһыттарыгар

Абий сиригэр баран иһэллэрин эппиттэрэ. Иккис күннэригэр, Төгүрүөн ыалларыгар хонон сынньанан, суолга туттарга аһылык ылбыттара. Ол кэмигэ, Төгүрүөн Сэмэньэҕэ диэн кыахтаахтык олорор ыал аҕа баһылыктара ыйыталаһан, ханна туохха баран иһэллэрин сиһилин ыйытан, аҕа курдук сүбэлээбитэ: эһиги төрөөбүт Соболооххутуттан Абыйга баран олохсуйбут дьоннор бааллар, биирдии ааттатаһан, киһилэри булалларыгар сүбэлээбитэ. «Мантан аллараа Индигир эбэҕит сүнньэ кэҥиэҕэ, тыал түстэҕинэ сэрэнээрин, ыаллары буллаххытына хонно-өрөөн, сынньана-сынньана айааннаарын. Билбэт сиргитигэр дьон арааһы ыйыттаһарына сэрэнэн кэспиннр буолун. Зашиверскайтан атын олорооччулар үгүстэрэ өрүс балыгынан аһаан олоролоро буолуо, балыкка үөрэҕэ суох буолуоххут, бастаан сэрэнэн аһаарын, үчүгэйдик айааннаан, дьолгутун булаарын. Хорсуу кыргыттар эбиккит, өйдөөхтүк толкуйдаахтык айааннаан. Майыар Кириэһигэр дьон түөлбэлээн олороллор онно тийдэргит, дьон киһи көмөтүнэн олоххутун булуо этигит. Кыһын биһиги Майыар Кириэһигэр тийэ сылдьар сирбит, онно ыйыталаһан, ханна бааргытын билиэхпит, көрсүөхпүт, убайгытыгар хайдах сылдьаргытын биллэриэхпит, үчүгэй суолу баҕарабын. Индигир сүнньүгэр биирдинлээн олорор ыаллар элбэхтэр, ологго холкутук өрөөн сынньанан айааннаан» - диэн сүбэлиин хаалбыта.

Кыргыттар Төгүрүөн ыаллара бары үчүгэйдик көрсүбүттэрин, аламаҕайдарын, күндүлээбиттэрин иһин 3 хонукка сынньанан дьон хайдах олороллорун сиһилин билсибиттэрэ, ыаллар бары үтүө сүбэлэри, баҕа санааларын этэллэрэ, ол ордук кыргыттар санааларын көтөхпүтэ, өйдөрүгэр эбин өйдөбүлү киллэрбитэ.

Кыргыттар айааннарын салғаабыттара. Индигир уута улахан буолан, өрүс сүнньэ манан буолуо диэн сэрэининэн, өрүс ортотун тутан иһэллэрэ, туох да кутталлаах харамайдар көрсүбэтэхтэрэ, барыта этэҥнэ этэ.

Эстибит куорат олоҕор биир соҕотох ыал Хонойо Минтэрэй олороро. Манна кыргыттар 3 хоммуттара, самыыр, тыал мэхэйдээбитэ.

Кыргызтар дойдуларыгтан Соболоохтон айаннаан баран 14 хонукка суолга хонон-ороон, Майыар Кириэнигэр этэнигэ кэл-биттэрэ.

Майыар Кириэнигэр кэлэн кимн да билбэт кыргызтары, от-чут уола Баһыкааннаахха киһирэн, биһир хоммуттары кэнигтэн, Майыар Кириэнигэр биһир сис уола Рязанскай Константин Константинович сахалыы аата (Эппэ Көстөкүүн) кыргызтары дьэ үлэнигэ онгостоору ыгыртаан ылан, бэйэтигэр олордубута. Бу ыаллар оҕоломмотох ыаллар этэ, ол иһин дьэ үлэнигэ наада этэ. Оччолорго Майыар тагаратын дьэтигэр аҕабытынан ну-учча киһигэ Семен Попов, лөчүөгүнэн Якутскай Мэигэ Хагалас киһигэ Павел Баншев, тагара дьэтин араас хаһаайыстыбаннай үлэтин Эппэ Көстөкүүн дьаһайара.

Кыргызтары Эппэ Көстөкүүннээх сөбүлээбиттэрэ, «кыраас тутуулаах үлэнигэ, коно суобастаах сымнаҕас кыргызтар» дьэ Эппэ хайгыыра.

Атын сиртэн кэлбит сонун кыргызтары көрүү-истин, сураһы ол кэмнээҕи дьарык этэ. онголоох кыахтаах уолаттар ыйытталла-ра буоллар, сөбүлэнигэ эбитэ буолуохтара, оччотооҕу олох со-куона оннук этэ. Эппэ Көстөкүүн 3 ыйга Марфаны олордон ба-ран, аҕабыт Семен Поповка дьэ үлэнигэнигэр биэрбитэ, Семен Попов үөрүүнү кытта үлэҕэ ылбыта. Семен Марфаны сэмэс ойох онгостубута, сирингэр дойдутугар ойохтоох, оҕолоох дьэ кэпсииллэрэ, ханна олохтооҕун ким да билбэтэ. Якутскай ана-раа өттүгэр олодор үһү дьэ кэпсииллэрэ, төрдүн-ууһун билбит суоҕа.

Марфа, С. Поповка биһир сыл олорон баран биһир уол оҕону төрөппүтэ уолун аҕатын аатынан, Егор дьэ ааттаабыта, хос аата Дьыбыгыя Егорса.

Марфа 3 сыл буолан баран иккис уолун төрөппүтэ, уолун Хабырылла дьэ ааттаабыта. хос аата Кабыка дьэ буолбута. С. Попов кыра уола биһир саастааҕар, үлэнигэр болдьоҕо бүтэн, лөчүөгэ П. Баншевтыын, Майыартан барбыттарга, ханна бар-быттары ким биллэй. Тагара дьэтин Эппэ Көстөкүүн тутан

хаалбыта, хаһан эмит кэриим аҕабыттар кэлэн, үлэлээн бараллара диэн кэпсээн баара.

С. Попов барарыгар 4 саастаах Дыбыгыһа Егорсаны илдэ баарары гыммытын Марфа биэрбэтэх. Марфа биир сыл бэйэтинэн олон баран, олохтоох киһиэхэ Алексей Слепцов (Билиэс) уолга кэргэн тахсыбыта. Марфа уолаттарын иккиһин сүрэхтэтэн, сана кэргэнни аатынан ааттаппыта, бэйэтэ Билиэс Өлөксөөнү кытта бэргэһэлэммитэ. Оҕолоро - улахан уола Слепцов Егор Алексеевич, кыра уола Слепцов Гаврил Алексеевич диэн дьиннээх ааттарын ылан олохторун түмүктээбиттэрэ.

Слепцов Егор Алексеевич (Дыбыгыһа) кэргэннэнэн, 3 оҕону төрөтөн үчүгэйдик олохтоо ыал этэ. Кэргэнэ Настаа уонна бэйэтэ уһундук олон олохторун түмүктээбиттэрэ. Дыбыгыһа Егортан билигин 11 сиэн баар.

Дыбыгыһа улахан уола Абый оройуонугар киэнник биллибит Слепцов Прокопий Егорович этэ. Кыра уол Слепцов Гаврил Алексеевич (Кабыка) икки кэргэннэ олон, 5 кыыс оҕолоро төрөтөн хаалларбыта. Билигин Кабыкаттан 12 сиэннэр бааллар, бары Үрүн Хайаҕа олохтоолор.

Марфа Слепцова (Билиэс) Алексейтан биир кыыс оҕону төрөппүтэ уонна оҕоломмотоҕо, кыыһа Слепцова-Шкулева Евдокия Алексеевна уһундук олохтоо, оҕолоро, ыччаттара билигин Үрүн Хайаҕа Кэбэргэнэбэ олохтоолор.

Марфа Слепцова олохтоо кыыһыгар олон, Крест Майыарга түмүктээбитэ. Олохтоо устатыгар дьоллоохтук, үтүө майгылаах үлэһит дьахтар аатын ылбыта, оҕолоро, билигин баар сиэннэрэ, хос сиэннэрэ бары үчүгэй суобастаах үлэһит дьоннорунан биллэрлэр.

Ульяна Егоровна Слепцова Эппэ Көстөкүүннэ биир сыл олохтоотун кэнниттэн Эппэ кэпсэтиитинэн Марк Хабаров улахан уолугар Хабаров Николай Марковичка оҕдообо саастаах киһиэхэ кэргэн тахсыбыта, хос аата Бочурууска диэн этэ.

Ульяна бу киһиэхэ үчүгэйдик олохтоо. Бочурууска ынах, сылгы, таба сүөһүлээх, бэйэтигэр холкутук олохтоо ыал этэ, ба-

стаан кэргэнигтэн, уоллаах кыыстаах этэ, улаанпыт туспа олох-суйбут дьоннор этилэр.

Ульяна Бочурууска Ньюкулайы кытта сый курдук олорон баран биир уол оҕону төрөппүтэ, уолун убайын аатынан Сэмэн диин ааты биэрэн сүрэхтэппитэ. Ульяна иккис уолун 3 сый буолан баран төрөппүтэ, уолун Ньюкулай диин аатынан сүрэхтэппитэ.

Бочурууска кыра уола төрүүрүн саҕана кырдыбыта, алта уона буолбута, ол да буоллар, доруобай бэйэтин кыанар киһи буолан мөлтөөбөтө.

Ульяна салгыы оҕоломмотоҕо, кэргэнэ кырдыбыта. Кыыс оҕо баҕара да кыаллыбатаҕа.

Ульяна улахан уола Семен Хабаров дьиэ-уот тэриммэккэ кырдыбыта. Кырдьан баран төбөтүнэн ыалдьар буолбута, ол ыарыытынан сүтэн хаалбыта, ханна, туохха түбэһэн өлбүтэ чуолкайдамматаҕа. Индигир эбэтигэр ууга түһэн өлбүтэ буолуо диин сабаҕалааһын баара да, ханна да өлбүтэ быһаарыллыбатаҕа.

Ульяна кыра уола Хабаров Николай Николаевич Майыар нэһилиэгин аатырдыбыт, Советский былааһы олохтоспут, табаарыстыбаны колхоһу тэрийсибит, салайбыт аҕа баһылык этэ.

Н.Н. Хабаров бастакы кэргэнэ Мотрена Слепцова этэ, кинилэр 25 сый олорбуттара 3 оҕону төрөппүттэрэ, кыыстара 14 сааһыгар, улахан уола 9 саастааҕар ыалдьан өлбүттэрэ, кыра уоллара соботох ордубута. Кыра эрдэҕиттэн көссүө сэмэй оҕо этэ, кэлин учууталтан саҕалаан оройуон советын Исполкомун председателинэн үлэли сылдьан эдэр сааһыгар 1985 сыйга ыалдьан күн сириттэн барбыта, кэргэнэ, 2 кыһа кини аатын ааттаталлар. Константин Николаевич Хабаров туһунан аналлаах кинигэ суруллан, дьонун –сэргэтин, аймахтарын биллэнигэр тиэрдилинбитэ.

Н.Н. Хабаров иккис кэргэнэ Анна Атласованы кытта эмиэ үйэ чииппэрэ олорбуттара, 2 кыһы, 3 уолу төрөтөн, улаатыннарар, үлэнигэр дьон оҕорбуттара. Олортон биллэрин 3 оҕолоро доруобайдар, үлэ үгэнигэр сыйдыаллар.

Ульяна уонна Марфа төрөөбүт сирдэригэр сылдыбатыхтара, оччолорго суругунан сибээстэһини суоҕа, Муома сириттэн кыһын сайын, сылдыар дьоннорунан биссиһэ олороллоро. Мин Майыар начаалынай оскуолатыгар үөрэнэ сылдьан, Ульянаны, Марфаны көрөр-билэр этим, киһилэр итин чэйдэрин испитим.

Ульяна үрдүк унгохтаах, эдэригэр ыраас хааннаах дьахтар эбитэ буолуо, Марфа орто унгохтаах эдэригэр эмнэ сэмэй ыраас хааннаах дьахтар эбитэ буолуо.

Н.Н. Хабаровы кытта, мин 1940-1945 сылга диэри кини председателинэн, мин секретарынан үлэлээбиппит. Ол иһин киһилэр төрүттэрин, аймахтарын, олохторун билэрбинэн, олохторун билэбин, киһилэр төрүттэрин туһунан суруйан турабын.

*Дмитрий Слепцов.
Майыар нэһилиэгэ 2003 сыл балаҕан ыйа.*

ОМУКААН

Остуоруйаҕа биллэринэн, 1873 сылга саха сирин бүтүннүү кэрийбит, дьон олобун айгыраппыт, элбэх өлүүнү-алдьархайы таһаарбыт хара оспаны, билигин баар дьоннор үһүээнинэн истэллэр. Ордук алдьархайы таһаарбыт, ханнык баҕарар ыар түбэлтэ киһиттэн киһинэхэ бэриллэн үйэттэн үйэбэ салҕанан бүппэккэ остуоруйа, кэпсээн буоларынан, киһи болҕомтотун сүгэрбэккэ тардарынан ордук күүстээх.

1872 сыллааҕы хара оспа, Элгэс улуухугар, дьон түмсэн олорор сирдэрин ордорбокко кэрийбитэ, хаина киһи сылдыбат суола суох сирдэри тумнубута, оннук сирдэрэ аҕыйах этилэр. Илин Тааска олохтоох эбээннэри, Майыар нэһилиэгин сорох сирдэригэр, ол кэмгэ сырыы суох буолан, оспа сылдыбатах сирдэрэ ордон хаалбыта.

Хара оспа Зашиверскай сиритгэн саџалаан, Намыы күөлгэ, Титириккэ, Устурууканка, Солкоонго олорор дьону бүтүннүү саньыта. Арай Солкоонго олорор 3 саастах Анна Слепцованы, Титириккэ 3 саастаах Харатаан Никулины, Зашиверскнайга 3 саастаах Анна Тарабукинаны хааллартаабыта. Бу оџолору оспа ааспытын кэннитгэн дьоннор буланнар, киһилээх сирин булларбыттара, ону да уоттаах муох үрдүнэн хаамтаран дьыџэ киллэрбиттэрэ. Оччолорго Муома сиригэр хара оспа сылдыабатаџа, онно олохтоох дьон оспа ааспытын кэннитгэн Элгэс сиригэр, дьону кытта көрсүһээри 2 киһи ат колонон айаннаан кэлэинэр, Зашиверскай куоракка тохтооннор, дьыэлэртэн биир да буруо тахсыбатын дьыибэргээн, тохтоон, дьыэлэри кэрийбиттэрэ. Онно өрүс үрдүгэр турар биир кыра балаџан дьыџэ кирибиттэрэ орон ахсын, өлбүт дьоннор тоно сыталларын булбуттара. Балаџан ханас өттүнээџи оронно биир хаар манган баттахтаах эмээхсин утарытыгар, суорџан хамнаабытын арыйан көрбүттэрэ, биир кыыс оџо сытарын өрө тардан ылбыттара, унуохтаах тирни хаалбыт ырыган кыыс оџо буолбут. Оџо кыайан ытаабат буолбут, нуукай буолбут. Оџону буланнар, көмүлүк оһоџу оттоннор, сылааһы таһааран, сылаас ууну иһэрдэинэр(үүтү ириэрэн иһэрдибиттэр), таһаһын ыраастаан, итин таһаска суулаан хонукка утуйбакка оџолооннор, арыый сэргэхситэн, айанныыттар төннүбүттэрэ. Туох буолбутун түмээн олорор сирдэригэр тиэрдибиттэр, онтон устунан биллэрсини буолан, өлбүт дьону харайыыга түмсүү түбүк буолбута. Элгэс сиригэр оччолорго дьон түмээн олорор сиригэр Абый Арыылааџар 2 сыарџа табалаах киһини ыһпыттара, ол дьоннор, дьон киһи биллитигэр тиэрдэинэр, аттаах, табалаах дьоннору хомуйан, Зашиверскайга аџалбыттара.

Абый – Муома сиритгэн кэлбит дьоннор түмээн, өлбүт дьоннору харайыы түбүгэр түспүттэрэ, буору хаһан көмүү кыаллыбат этэ, ол иһин өлбүт дьоннору дьыэлэрин иһигэр уоттаабыттара, тыыннаах хаалбыт кыыс балаџаныгар өлбүт 5 киһини атын дьыэлэргэ көһөрөн уоттаабыттара, оччотооџу итэџэл этэринэн, тыыннаах хаалбыт киһи дьыэтэ уоттаһыа суохтаах эбит.

Зашиверскай олохтоохторун олорбут дьизлэригэр уоттаан, дэриэбинэни иччитэхтээн, соботох тагара куолакалын дьэтин уонна булбут оҕолорун эрэ дьэтин хаалларбыттара.

Зашиверскай мунгутаан куорат аатын олорор кэмигэр дьон олорор дьизлэрэ 80-ча дьэн суруллара, ону таһынан манхаһыттар, ампаардар бааллара дьэн суруллара. Ол курдук бүтэрэн-оһорон баран, кэлбит дьоннор тарҕаспыттара. 5 саа-стаах оҕону Муома сирингэр илдьэн, тастыг аймаҕар ииттэрэ биэрбиттэрэ.

1939 сылга булчут буола сылдьан, күһүн алтынны ыйга айаннаан иһэн, тохтоон, дэриэбинэ оннун анаан кэрийэн көрбүтүм: онно биллиилээх дьоннор унуохтары уот сиэбэккэ, бүтүн тураллара. Оннук 5 киһи көмүллүбүт, онно маһынан күрүү оҕоһуллубута бүтүн тураллара, уонна соботох оҕо хаалбыт балаҕан дьизэтэ бүтүн сууллубакка турара, онно дьон олоро сылдыбыттара көстөр этэ.

АннаТарабукина, төһө да ийэтэ, аҕата суох нитилиһинэр, оҕо сааһа үчүгэйдик ааспыта, доруобай 20 сааһыгар тийбитэ, кыыс уолаттар харахтарын далыгар кирибитэ.

20 сааһын туолуутугар, хас да уол ыкса чугаһаан ыйытан, akkaаһы ылбыттара. Ол оспа ордорбут оҕото толору дьоллоох буолар дьэн сылыктааһын баара, ону итэбэйээччилэр, кэргэн кэпсэтэ сатыыллара.

Анна Тарабукина 20 сааһын туолуутугар оччолорго ааттана-рынан, Кыһыл Балыктаахтан сылдьар эбээн уолугар Слепцов Федорга кэргэн тахсыбыта. (Кыһыл Балыктаах, билигин аата Улахан Чыыстай). Анна Тарабукина сана ыал буолаат, төрөөбүт сирингэр, Зашиверскайга көһөн кэлбиттэрэ. Балаҕан дьизэ туттан, сахалы утары айылҕа тугу биэрэринэн нитиллэн олорбуттара. Зашиверскай ыаллара олохсуйбуттара биир сыл буолан, биир кыыс оҕо төрөөбүтэ. Оҕону таптаан Омукаан дьэн ааттаабыт-тара, аҕабыкка сүрэхтэммит аата Слепцова Евдокия Федоровна дьэн ааттамыта.

Зашиверскай ыаллара барыта 4 оҕоломмутара, онтон 2 оҕолоро кыра эрдэхтэринэ олохтон барбыттара, илиилэригэр ту-

тан улаатыннарбыт 2 оҕолоруттан саамай кыралара - уол, саха-
лыы аата Хонойо, аҕабыыкка сүрэхтэммит аата Слепцов Дмитрий
Федорович дигэн буолбута. Бу киһи улаатан, дыно уот тэринэн 5
оҕону торотон, кырдыан олоҕун түмүктээбитэ. Омукаан доруо-
байдык улаанньыта. 18 сааһын туолуутугар ангардастыы аатырар
сөбүтөҕүн сураҕырар кыыс буолан, уолаттар болҕомтолорун тар-
дыбыта, чугастааҕы уолаттар, элбэхтик сылдыбыттара да, кыыс
кэргэн буоларга санаата өбүллүбэтэҕэ. Оймөкөөн сиригтэн,
биир уол кэлэн кэргэн буоларга кэпсэтэн, akkaаһы ылан хомойон
төннүбүтэ, онно уһун ырыаны ыллаабыта дигэн кэпсээн баара,
онтон мин төбөбөр хаалбыт маннык:

*Омукааныыыр Дьэбдиэйэ
Олохнутун холбооммут
Олох оьолун буларбыт
Огоруубут кыайбата
Сааскы кыыл тыһын
Кэтирэччи тиирбит күрөүк
Тэилдэбийэ олордо
Түбэлдэбийэ олордо -*

дигэн ыллаан төннүбүтүн туһунан кырдыабаастар кэпсэниллэрэ.
Омукаан аҕалаах нийтэ олуохтэригэр дигэри, дойдутугар олор-
бута,, быраата Хонойо 50 сааһыгар дигэри олорбута.

Омукаан 50 сааһын аасытын кэнниттэн, Абый улууһун ба-
айа Слепцов Иннокентий Дмитриевич, Муома дигэки эргинэ сыл-
дыан, таба көрөн хамначчыт буоларга кэпсэтэн, Абый сиригэр
илдэ кэлэн, Тигирик дигэн Мунурдаах сиригэр олордон, хотон
үлэһитэ оностубута. Омукаан хотон үлэһитэ буолан үлэһин сыл-
дыан ангар хараҕынан ыалдыан, олоҕун түмүктүүр дигэри анаар
хараҕынан сылдыбыта.

Бу баай ыаллар аҕалара Иннокентий Слепцов (Бадымар) 1930
сылга Абыйга Советский былаас олохтонуутугар, аан бастаан
«кулаак» аатын ылбыта, ол ааты сөбүлээбинэ бэйэтигэр тийи-
нэн, ыттан олбүтэ.

Бадымаар кэргэнэ Слепцова Анна Алексеевна, Үөһээ Халыма кыһа, сыаналаах малын, сүөһүтүн барытын тутан ылбыттары кэнниттэн, 5 оҕону кытта тулаайах хаалбыта, ол да буоллар, Омукааны бэйэтиттэн араарбатаҕа.

Анна Алексеевна үтүө санаалаах, өйдөөх дьахтар буолан, тулаайахтары аһынар, туох кыалларынан көмөлөһөр үтүө үгэстээҕэ олоҕор көмөлөөх этэ. Тулаайах хаалан баран, малын сүөһүтүн хомуйбуттаран кэнниттэн, дьон көмөтүнэн, олоҕун айгыраппакка олорон, Майыар нэһилиэгэр оҕолорун кытта көһөн кэлэн олохсуйбута.

Ыл ийэтэ Ааныка Омукааны бэйэтиттэн араарбакка олордон олоҕун түмүктээбитэ.

Омукаан 1934 сылтан Майыар нэһилиэгин олохтооҕо буолбута, киһи быһыытынан, майгытынан үтүө дууһалаах кырдыаҕас этэ, соло буллахпына ону маны былыргыны ыйыталаһан истэр буоларым. Онно кэпсиэрэ.

Муома сирэ маннай олохсуйарын саҕана, баһылык киһинэн, Уһун Турантай диэн киһи олорбут. Бу киһини ханнык да ат уйбата үһү, арай биир кэтэм биэ сылгы уйара үһү, бу да биэ күнү толору кыайбата үһү.

Муома бастаан үөскүүрүн саҕана Эбир Хонуу диэн ааттанара үһү. Кэлин Эбир аатын ууратан, Хонуу диэн ааттаммытынан турар. Өрөк Чөрөк, сорохтор кэпсииллэринэн, Өрө Чөрөгөр диэн, оттон Зашиверскай туһунан кинигэҕэ суруллубутунан, Өрөк Чөрөк диэнинэн биллэр, убайа -Таас Ытыс. Бу дьон аҕабыкка сүрэхтэммэтэх торут былыргы дьоннор эбит диэн кэпсэнэр.

Индигир өрүскэ, олохтоох эбээннэр, юкагирдар, олорор кэмнэригэр кинилэр хантан да кэлбиттэрэ биллибэт диэн кэпсэнэр. Омукаан кырдыаҕас кэпсииринэн сахалар эбиттэр, Хоро аҕатын уһуттан төрүттээх, боотур дьоннор диэн быһаарыллар. Индигир өрүс аллараа тардытыгар сылдьан сири дойдуну үөрэппиттэр. Кэбэргэнэ үрэҕин төрдүгэр олохтоох эбээннэри кытта билсикэн ускул тэскил сылдьаннар, Зашиверскай сири бастаан булан олохтообут кэли Сибиир казактарыгар холбоһон, Зашиверскай сири төрүттэспит дьоннор буолаллара кэпсэнэр.

Зашиверскай олохтоохторугар олохтоох эбээннэр, саба түһэн бастаанья онгорбуттара, 1666 сылтан сажаланан 2 сыл устатыгар барбыта. Бу кэмгэ Өрөк Чөрөк убайа Таас Ытыны кытта Зашиверскайга бааллара остуоруйаҕа суруллар.

1667 сылга Зашиверскай олохтоохторо Дьяаны сирингэр киһини ытан салгыы Якутскайга биллэрэргэ собулэспиттэр. Манньык ыарахан сырыыга, мээһэ киһи барбата биллэр этэ, ол иһин Өрөк Чөрөк убайын кытта бараллара быһаарыллыбыта.

1667 сылга саас Индигир мууһа устубутун кэһинэ, убайдыы бырааттыылар, ханҕа сүгэхэрдэрин, ох сааларын ылан, Индигир өрүһүн туораан. Кириэстээх Хайатын туруору сирэйин ортотунан тахсаннар, түүн айаннаабыттара. Маны эбээннэр билбиттэрэ уонна тэринэн батыспыттара. Нонҕо күнүн сарсыардатыгар, Силээннээх үрэххэ кэлэн утуйа сыттаҕарына ситэн, урукку абыычайынан уһугуннаран баран өлөрүөхпүт диин, суон тииттэр мутуктарыгар тахсан олорон кэбэли сагаран уһугуннарбыттар. Өрөк Чөрөк бастаан уһуктан, убайын уһугуннараат. Силээннээх үрэх ырбыылаан турдаҕына, икки ырбыыны ыстанан тахсан, кэһини эргиллэн корбутэ, киһитэ кыайан ыстаммакка, ырбыыга биллэбэ түспүтүн турар бокуой биэрбэҕкэ, көхсүгэр 10-ча ох хатанан түһэр, онтон туруорбаҕахтар. Өрөк Чөрөк өрүс уңуор туран үөгүлээбит: «Аны 3 сылынан уол оҕолоргут оноҕоһунан оонньуурун саҕана, кыыс оҕоһут кыптыыйынан оонньуурун саҕана. Индигир эбэ биэрэгэр көрсүһүөхпүт», - диин баран сүүрэ турбут.

Эбээннэр «кыайдыбыт, убайын хааллардыбыт, туга да суох турар бэйэтинэн барбыт киһи өлүбүэ, кыайыы бинниги илинбитигэр буолла, нус -хас олоруохпут, кэлбит дьону үүрүөхпүт, сирбитин бэйэбит бас биллэхпүт» диин быһаарыммыттара икки сыл буолан баран, эбээннэр бастааньялара уурайан, Силээннээх үрэххэ көспүттэрэ.

1670 сыл сайыныгар Өрөк Чөрөк этэрээт хомунан, Илин Сибинир муоратын, маһынан онгоһуллубут уу хаатынан өрүһү өксөйөн, оччолорго ааттыылларынан “Тэргэн” диин эстэр орудениы онгостон өрүс сүһүнүгэр олорор эбээннэри үүрэн, Кэбэргэнэ төрдүгэр турар Улуу Булгунньахха эбээннэр түөлбэлээх сирдэ-

рингэр кэлэн тохтообута. Эбээннэри көрсөн, өрүс кытыытыгар, обуруо арааһын тэнитэн, эбээннэри мунһан баран Тэргэн дини сэбинэн ытыалаан, өрүс кытыытыгар түөлбэлээн олорор эбээннэри кыргыбыта. Тааска олорор эбээннэр, Илин Тааска куопшуттара дини кэпсэнэр, Орөк Чөрөк өрүһү орө айаннаан Зашиверскайга тнийбитэ дини кэпсэнэр.

Бу кэмтэн Зашиверскай чугаһыгар Кэлээдин урэгэр түөлбэлээн олорбут эбээннэр көһөннөр, Силээннээх үрэҥи туораан Дьяаны таастарынан тарҕанан олорбуттара. Зашиверскайтан Дьяаны өрүскэ айанныыр суол маяктара буолан олохсуйбуттара.

Илин Таас эбээннэрэ хам-түм Зашиверскайга сылдыаллара эрээри, ханнык да моһуоктаһы тахсыбакка эйэлээхтик кэпсэтэллэрэ.

Омукаан кырдыаҕас кэпсиринэн, сахалар Индигир өрүс баһынан уонна Дьяаны өрүс сүһүгэр олохтоох дьонунан эргийэн кэлэллэрэ дини кэпсэнэр.

Зашиверскай олобуттан былыргы ат, таба сылдыар суолунан 8 көс динллэрэ. Онно ортотугар Суокур дини сиргэ биир ыал олорбута ол кэмгэ. Омукаан кыыс оҕо эрдэбинэ 10-ча ыал түмсэн олорбут Төгүрүөн дини сиргэ сатыы сылдыан чэй, табах булунарын кэпсирэ.

Төгүрүөнгэ оччолорго, 2 баай ыаллар бэйэлэрин сөпкө көрүнэр, ыһах, сылгы, таба сүһүнү интэн олорбуттара. Төгүрүөнгэ Советскай былаас бастакы үөскээһинигэр Дьяаны сирин кытта сибээстээх Дальгосторг дини үөскүү сылдыбыта. бу тэрилтэ Абый Муома сирдэрин олохтоохторун, аан бастаан советскай эргизинэн хааччыйбыта.

Муома сирэ үөскүүрүн кытта оччотооһу олохтоохтор хас 4 көһүнэн ааҕа кыһыннары-сайыннары олорор ыаллары олохтообуттара. Ол оччотооһу сырыыга-айаҥга олус туһалааҕа.

Элгэс улууһа Намыы күөлүгэр олохтонуоһуттан Муома сирэ, Элгэс улууһугар нэһилиэк буоларынан, кыһын сырыы элбэх буолара, онно биирдии күһүнүк сир ахсын куруутун олорор ыал баар буолуута олус туһалаах этэ. «Зашиверскай ыаллара хоһоһото

суох хоммог этибит»,- диги Омукаан кырдыаҕас кэпсирэ. Омукаан кырдыаҕас кэпсэни эбэх буолара, ону барытын тобоҕо илдьэ сылдьылыбат.

1944 сыл сайын суруйааччы Георгий Митрофанович Васильев, Крест Майыарга кэлэ сылдьан, Омукаан кырдыаҕаһы кытта, анаан кэпсэтэн суруйбута ханна эрэ баара буолуо. Уһундук олорбут ытык кырдыаҕастар олорбуттарын устатыгар корбүт, иштибит, билбит түбэлтэлэрин киһи ойүгэр түһэр гына кэпсидлэрэ бэйэтэ дыһиһээх остуоруйа буоллаҕа. Оннук кырдыаҕастар Омукаан олорбут кэмнэригэр эбэх этилэр. Олору барытын түмэн үөрэтэн, суруйар эбитэ буоллар. Элгэс улууһун остуоруйага, сыаналаах докумуон буолуо этэ. Слепцова Евдокия Федоровна, Омукаан кырдыаҕас 1946 сылга 70 сааһыгар Крест Майыарга олоҕо бүһүтэ, унуоҕа оһно ууруллубута, кэнигэр хаалбыта суох.

2003 сыл.

ДЬОЛЛОММОТОХ ЫАЛЛАР

Охолоһой уонна Олооно олохторо

19 үйэҕэ Муома сирэ Элгэс улууһун нэһилиэгэ буолан, сырыы айан сыл ханык баҕарар кэнигэр, кыһын ат, таба көлөннөн, сайын орүһүнэн – мас тыы, болуот сырыыны толороро. Оччолорго, Муома Соболюор бэйэтин толору кыанар, ынах сылгы сүөһүнэн итиллэн олорбут Уваровскай Семен, сахалыы аата Сээмит олорбута. Киһи 3 кыыс, 2 уол оҕолооҕо.

Муома атын сиригэр Тойон Уйалаахха, бэйэтин толору кыанар ынах, сылгы сүөһүлэринэн итиллэн олорбут. Слепцов Иван (Байды) олорбута, киһи 2 уол, 3 кыыс оҕолордооҕо, оччотооҕу тыа сиригэр олорор ыаллар сүрүн күүстэрэ оҕолоро буолара.

Семен Уваровскай 5 оҕотуттан улахана Олооно дигэн кыһа этэ. Олооно 10 сааһын тулуутугар Муома сиригэр баар таңара дьыэтин аҕабыыта Порфирий Коновалов таңара дьыэтинэр

үлэнт оносторго көрдөһөн ылан, 18 сааһын туолуор днэри илдэ сылдыбыта, салгыы үлэнт онгосторго төрөппүттэриттэн көрдөөбүтүн, Өлөөнө akkaстанан арахпыта. Оччолорго Муома сиригэр, ангардастыы аатырар кыыс буола улаатан тахсыбыта.

Сээмит оҕолоро бары да сыһа улаатан испиттэрэ, уолаттар булка сылдьан эбини күүс буолбуттара, кыргыттар ынах- сүөһү үлэнттэрэ буолан, маамаларын солбуйбуттара. Оччолорго Тойон Уйалаахха олорор Иван Слепцов Байды оҕолоро бары туһа дьоно буолан испиттэрэ. Оҕолортон улахана, Охонооһуй-Дьайҕа этэ, уол хорсун сырыылаах, айаннаах, сорсуннаах булчут буола улаанпыта.

Охонооһуй Муоманан, Соболообунан сылдьан, Өлөөнө кыһы таба көрбүтэ, көрсөн тыл бырахсан кэпсэппиттэрэ. Кыыс ийэлээх аҕата Байды Иваны кытта, сүбэлэһэн, кыыстаах уолу холбоон, дьинэ кэргэн онгорорго быһаарсыбыттара. Икки өттүттэн, кыыс-уол тэрээһинин быһаарсан, уол төрөөбүт сиригэр Тойон Уйалаахха олохсуйалларын тэрийбиттэрэ, ол Айылҕа сокуонун быһыытынан уол олорор сирэ буолбута.

Охонооһуй, Өлөөнө олохсуйбут сирдэригэр сүөһү иитэн, Охонооһуй бултаан, холкутук олорбут ыаллар этэ, иккиэн дьон киһи биһэрибилин ылбыт үтүө майгылаах сэмэй дьон ааттарын ылан, хоноһо хонор, ыалдыт сылдьар ыаллара этилэр.

Холбоһон ыал аатын ылан 25 сыл олорон 9 оҕону төрөппүттэрэ, биһир кыыс, 8 уол оҕолор этилэр, бу оҕолортон 6 уол оҕолоро хаамар, буола – буолаллар эмискэ өлөн испиттэрэ. Хайдах ололорун оччолорго, ким биллэбэй, ойууттар удааттар абааһыга түһэрэллэрэ. Оччотообу кырдыаҕастар, тыллаах эһинтэ буолуо дин таайаллара. Бу кэргэнниилэр киһини кытта этиһэн, мэккиһэн өстөспүттэрэ суоҕа. Бу ыаллар 6 оҕону көмөн бараннар, салгыы олорор эрэллэрэ сүппүтэ, хаалбыт үс оҕолорун кытта сир уларыһан абааһы айаҕыттан тэскилиир сүбэни булунан, дьинэлэрин, сүөһүлэрин, биһиргэ төрөөбүттэригэр үллэрэн хаалларан бараннар, 1939 сылга хаалбыт 3 оҕолорун кытта, Абый сиригэр, Майыар нэһилиэгэр,

көһөн кэлбиттэрэ. Кэлээт да Охонооһуй хөлкүөскэ киһирэн төһүү үлэһит буолбута. Олоһо оскуолаҕа дың хомуйан, оскуола интернатыгар үлэлээн, үлэ үөһүгэр түспүттэрэ. Манна кэллэхтэринэ, кыыстара 20 саастааҕа, биһир уол 8 саастааҕа, кыра уоллара 5 саастааҕа. Кыыстара Маарыйа, уоллара Хабырылла, кыра уоллара Байбал дигэн ааттаахтара. Майыарга да кэлэн олорон, Охонооһуйдаах үтүө ыал үлэһиттэр ааттарын ылан, дьон ытыктабылын ылан олоһбуттара.

1942 сылга кыра уоллара Байбал доруобай оонньуу-корүлүү сылдьан киһиэ, тобон ыарыйда дигэн сытан баран түүнүн олон хаалбыта. 1945 сыл, кыыстара Маарыйа огдообо киһиэхэ кэргэн тахсыбыта.

Бу биһирэмэҕэ Охонооһуйдаах сир уларыһан, оройуон киһинигэр Дружина бөһүөлэгэр көһөн киһирэн олохсуйбуттара. Балаҕан дың туттан, быр-бааччы олоһбуттара. Эмиэ дьон сылдьар, ытыктанар ыаллара буолбуттара.

1946 сылга Маарыйа Дружинаҕа аҕалаах ийэтинигэр тийээн уол оҕону төрөгөн дың иһинээҕи дьон «күһүнүн» таһаарбыта. Оҕо бастаан төрөөтүһүнэ бэрт доруобай оҕо буоларын, эмчиттэр быһаарбыттара, ол эһэлээх эбэтин эбни ордук үөрдүбүтэ.

Оҕо 3 ыйын туолуор дигэри бэрт доруобайдык улаатан испитэ, онтон эмиэ биһир түүн, ыалдыбыта биллибэккэ сытан, олон хаалбыта, эдэр ийэҕэ оспот сүрэх бааһын хаалларбыта. Маарыйа салгыы аҕалаах ийэтинигэр олоһбута. Кэргэнэ, ыраах булка сылдьар буолан, булт сороҕа бүтүһүнэ кэлиэхтээҕэ биллэрэ. Ол курдук хонуктар аһан испиттэрэ. Маарыйа оҕото өлбүтүн кэһинэ 3 ый буолан баран, киһиэ доруобай утуйбут дьахтар, сарыарда олон хаалбыта көстөн, ийэлээх аҕа уйууһатын хамнаһыта, урукку аһы-аба хат киһирэн сордообута. Ыраах булка сылдьар кэргэнин оччотооҕу сиринэн сылдьан, суолунан ситтэрэн, аҕалаах ийэтин аттыгар сытара сонтоох дигэн Дружина бөһүөлэгэр компүттэрэ. Охонооһуйдаах Олоһо 9 оҕоттон иһилэринигэр тутан хаалбыт Ганялара эрэ буолбута. Ийэлээх аҕа соҕотох оҕолорун «танара анаан эрээттээн хаалларбыта буолуо

унуохлутун, кини көмүөбү» дииллэрин истэrim. Ганя Слепцов Дружина орто оскуолатыгар үерэммитэ, үчүгэй бэрээдэктээх туйгун үөрэнээччи этэ, ордук математика үөрэбүр тэннээбин булбат оҕо буолан, оскуолаба примернай үөрэнээччи этэ, ол аҕалаах ийэ сөнгөн сылдыбыт ыар аһыыларын мүлүрүтэрэ.

Ганя орто оскуоланы, үчүгөйдик үөрэнэн бүтэрбитэ, оскуола примергэ туттар үөрэнээччитин, үөрүүнэн атаарбыта. Ганя оскуолатын бүтэрээт тута эргизэн оройуоннаабы конторатыгар бухгалтерскай үлэбү киирбитэ, бу үлэтигэр үчүгэй бэрээдэктээх үлэнир быһыытынан бэйэтин көрдөрбүтэ, оччолорго табабы тардыбат, арыгы испэт үтүө ыччатынан биллэрэ. Ганя 3 сылга эргизэн хоптуоратыгар энкилэ суох үлэлээн хайбала кытта Якутскайга, педагогический интситукка туттарсан үөрэнэ киирбитэ, маннайгы иккис сылларыгар, бастын үөрэнээччи быһыытынан, бастын студент, активист буолан, интситукка примернэй студент аатын ылбыта. 3 курска үөрэнэ сылдьан, биир кыыстыын билсибитэ, ол кыһынаан арыгылыыр, күүлэйдиир буолбута, устунан күн ахсын арыгылыыр, сорох күннэргэ, үөрэммит буолбута интситукка биллибитэ. Ыныран кэпсэтэр, сүбэлиир буолбуттара да. туһаны аҕалбатаба, интситут уопсайыгар хоммот буолбута. Билсибит кыһа, арыгылыырын сөбүлээбэккэ көссүбэт, сүгүн кэпсэппэт буолан тэйбитэ.

Ганя күн ахсын арыгылыыр, автобуһунан күн ахсын күүлэйдиир буолбута. Ол курдук биир күн автобус остановакатыгар кыыс киирэн кэлбит. «Дорообо, привет» эппэккэ тимирдээх илиитинэн төбөбө сырбатан кыһы автобус иһигэр охторон түһэрбитин, тута, скорайы ыныран, балыһаба атаарбыттара. Ганя тута милициялар илиилэригэр түбэспитэ. Ганя ыарахан буруйдаах аатыран, үөрэбиттэн уһуллубута, кыыс туруга мөлтөбүн иһин хаайы киһитэ буолбута. Кыыс 6 ыйга, балыһаба сытан анар харабын сүтэрэн I группалаах инбэлиит буолан балыһаттан тахсыбыта.

Ганя дыалатыгар силиэстийэ баран, 8 сылга күлүүс хаайытыгар уураахтанан, республика таһыгар таһаарыллыбыта. Ганя

дьялзата ажалаах ийэ кулгаафар иһиллибитэ, ол төрөппүттэргэ ыар сурах этэ. Сордонуу, муннаныы ыарахан сүгэхэр буолан, тагнары баттаабыта.

Охонооһуйга, Өлөөнөҕө сылдьан кэпсэттэххэ, «сордоммут ыалларбыт, ханнык өлүүгэ өлөрбүт биллибэт, тагара морууга суох түргэнник харайара буоллар, оҕобут тыыннаах эргийэн кэлэрэ биллибэт» дииллэрэ. Охонооһуй, оҕото хаайыыга түбэспитин биир сыла туолуутугар, Дружинка үрэххэ, кыра бадыкка илимнэнэ сылдьан, илимин көрөн дьэтигэр кэлэн, биэрэккэ тыытын тиксэрэн баран, тыытыттан туран, биэрэккэ тахсан охтон баран турбакка сытан өлбүтүн булбуттара. Бу сабана Охонооһуй 81 сааһа этэ, кыһалжаттан тыыланар этэ.

Өлөөнө оҕонньоро өлбүтүн кэннэ 5 сылга, олорбута. «Дьон көмөтүнэн олоробун» диэхтиирэ, оттор маһын эргин контората хааччыйара. Өлөөнө тыаттан көһөн киирэн баран, 10 сылга эргин конторатын ыскылаатыгар харабылынан үлэлээн хайбал, махтал ортотугар сылдыбыта, ол көмөлөспүтэ. Өлөөнө эдэригэр 1 м. 80 сантиметр үрдүктээх доруобай дьахтар этэ. Үлэһит, өйдөөх хорсун дьахтарынан биллэрэ, кини эргин конторатын ыскылаатыгар 10 сылга харабыллыырын устатыгар ханнык да туора быһыы тахсыбатаҕа, кинини ханныктаах да итириктэр утары көрбөттөрө. Өлөөнө, Муома аҕабыыта Порфирий Коноваловка олорон, нууччалыы наадатын кэпсэтэр буола үөрэммитэ, ол кини олоҕор туһалаах этэ. Майыарга олорор кэмгэр хантан эмит сахалыы билбэт нууччалар кэллэхтэринэ, оччотооҕу Совет үлэһиттэрэ, Өлөөнөнү ыгыран переводтатан кэпсэтэллэрэ. Өлөөнө 85 сааһыгар олохтон барбыта.

Ганя Слепцов маамата өлбүтэ 2 сыла туолбутун кэннэ, дойдутун булбута. Кэлээт да балаҕанын булбута. «Эн тоҕо кэллин?» диэбиттии самнаары нэгэйэн турара. Балаҕан иһигэр хаһан эрэ кини олоро сылдыбыт бэлиэтэ суоҕа, саатар эргэ иһит хаалбатах, таара дьааһык маһынан оҕоһуллубут иһит ыскааба муостаҕа сытара, балаҕаны төгүрүччү оҕоһуллубут мас ороннор, күөрэ лагкы алдынан ыһылла сыталлара, ол барыта «эн маһна тохтуурун сатаммат» диэн этэр курдуктара.

Ганя Слепцов, мань көрөн туран мунчаарбыта, тоџо манна кэлбиппиний, аан дойду аһаџас, сир ийэ изнэ киэн, биир сымыыт батар сирэ ханна баџар баар ини диэн мунатыйбыта. Ганя Слепцов, балаџаныттан тахсан, оччотооџу оройуон киинигэр уулусса устун мээнэ хаама сылдыбыта. Урукку бииргэ үлэлээбит доџотторун булан көрсүбэтэџэ. Билэр дьонноро уулуссаџа элбэхтэр этэ да, ким да киниэхэ чугаһаан, илии тутан дорооболоспотоџо, кэпсэппэтэџэ, бары билбэт курдук тутталлара «эн тоџо манна кэллин» диэх курдук көрөн ааһаллара.

Балаџаныгар киирэн, буруо таһааран олоруон санаата буолбатаџа, киһи киирэн хонор усулуобуйата суоџа. Ийэтин сылаас мичээрин, иһигэр онорон саныыра да, хантан ким кинини, мичээрдии көрсүөџэй, хата дьэтин иһэ кинини атынырыы көрөрө «мантан таџыс» дииргэ дылыта.

Гаврил Слепцов, барар сирэ баџана үүтэ, кэлэр сирэ кэлии үүтэ буолан балаџан иһиттэн тахсан, уулусса устун хааман иһэн продукта маџаһыныгар киирэн, I бытыылка водканы ылбыта, уруккуттан билэр киһитигэр тийэн, дьэтин тонсуйбута, «киир» диэн көңүлү ылан, дьэџэ киирбитэ, 5-6 киһи аһы олооро. Дьону кэриччи көрбүтэ - үгүстэрин билэр дьонноро буолбута, «оо, доџоор, кэлбиккинэн, биһигини кытта олорон кэбис, туох баарынан аһаа» диэн үөрүү-көтүү ортотугар түбэхэн, улахан муора долгунугар киирбит курдук санаммыта.

Остуолга олорунан кэбиспитэ, үөрүү-көтүү ортотугар киирэн сиэтиллэн барбыта. Гаврил Слепцов маннык көрсүһүлэргэ элбэхтик түбэспитэ, ол барыта кини олоџун суолун уларытан, ханас хайыһыннаран, сиэтэн киллэрэн испитэ, сөптөөх үлэ көстүбэтэџэ, олорор дьэ эмиэ көстүбэтэџэ, онно бэйэтэ киирэн биэрэрэ, ол барыта араас дьоннор сабыдыаллара, араастаан булкуйара.

Гаврил Слепцов урут үлэлээбит тэрилтэтин салайааччылара билэ-билэ билбэтэџэ буолан тумна хаамаллара, ийэтин, аџатын билэр дьоннор көмөлөһүөхтэрин баџардаллар да, кыахтара тийбэтэ, сорохтор «комо да онорон киһи өрүһүйбэт киһитэ буол-

бут, майгы сигили алдыаммыт, өй-санаа кыараабыт» диең түмүк өңгөрүлүрө.

Хара үлэ ханна баңарар баара эрээри, биир сиргэ тохтоон үлэлиир бары өттүнэн кыаллыбата, ол барыта куһаңан доботтор сабдыаллара мэхэйдирэ, онно барыта арыгы ас, өйү-төйү булунар кыах биэрбэтэ, оннук олоххо сиэтиллэн киирэн иһэрэ Гаврил Слепцов. Дружина бөһүөлэгин тэрилтэлэрин бырытын көрһийэн, үлэ араас салааларыгар үлэлээн көрбүтэ да, уһуннук сыстан үлэлиир кыах үөскээбэтэбэ.

Биир кэмнэ сайын Майыар нэһилиэгэр Кэбэргэнэ селотыгар кэлэн үлэни көрдөһөн көрбүтэ эрээри, оччолорго баар нэһилиэк салаайааччыллара, ыгыран ылан кэпсэтэн сүбэлээн көрбөтөхтөрө, онтон Дружинаҕа төннүбүтэ. Гаврил Слепцов балтараа сыл устата ылбат биэрбэт икки ардынан сылдьан, сөптөөх сынһанар сири булбатаҕа, киниэхэ биир сылаас муннук көстүбэтэбэ, үлэлиир кыах бэриллибэтэбэ.

Уруккута эргизэн хонтуоратыгар араас үлэбэ үлэлээбит, сааһырбыт, кыһалҕалаахтык олорор Соморсев Егор уола Пантелеймон Элгестировка, кини кыра балаҕаныгар кыбыллан олорбута, бу эмнэ арыгы ас аһылыгын уйата этэ. Манна да Гаврил Слепцов түптээх олоҕу олорботоҕо, биир эмит сиргэ быстахтык үлэлээн булбут үбэ бу балаҕан иһигэр сүтэн, симэлийэн испитэ, солкуобай ордубат этэ. Гаврил Слепцов бу балаҕанга күнүстэри-түүннэри арыгылаан баран оронугар сыттабына, эмискэ милициялар кэлэннэр, туруору тардыбыттарыгар өйдөөн көрбүтэ доҕоро Эльгестиров муостаҕа хаан-сиин буолан оло сытарын көрбүтэ.

Милициялар тута ыйытан киирэн барбыттара. Гаврил Слепцов «тугу да билбэппин» диең этэн көрбүтүн санардар бокуой биэрбэккэ «эи өлөрбүккүн, төбөҕө охсубут маһың бу сытар, төбөтүн халты охсубуккун, хаана атаһар биһилибит, эйиңиттэн урагы атын киһи суох» диең хааннаах маһы кини сытар оронун аныттан ылан көрдөрбүттэрэ. Ыган түүрэн, илинтин кэдэргин баайан, милицияҕа илдьибиттэр. Биир ый хонугар ха-

айыы кыараҕас хоһугар олорон, араас санаалары сыымайдаан көрдөбүнэ Элгестировы кини өлөрүүн хайдах да сатамматын, өйдөөх-төйдөөх кэмигэр, наһаа аһынара, соботох тулаайах буолан эрэйдээхтик олорорун билэр буолан, үлэлээн булбут харчытын барытын ууран биэрэрэ, бэйэтигэр солкуобайы да хаалларбата.

Эльгестиров балаһанын, барара-кэлэрэ суох дьон барыта булара, хаһан да тохтообот арыгылааһын буолара, ол барыта Гаврил Слепцову тумна хаампата, ардыгар иһин кэмигэр сага-нигэ табыстаһына, Гаврил бэрээдэктиири, доҕорун Элгестировы көмүскүүр буолара.

Гаврил Слепцов дьыалатыгар ханнык да сырдыыр түбэлтэ көстүбэтэҕэ, өлөрүөхсүт кини буолара. Өлөрүү тахсар түүнүгэр 6 киһи буолан, арыгылаабыттар, барыта сахалар, биссэр доҕотторо, куруук сылдыар арыгылыыр дьон этилэр. Онно биридэ эмит этиһини мөккүөр тахсыбытын билбэттэрэ. Доппуроска сирэй көрсүһүннэрини буоллаһына, барылар, биир көрдөрүүнү биэрэллэрэ, «биһини тахсарбытыгар иккиэн олорон хаалбыккыт, улахан итирик этигит» диин бири этэллэрэ, ол барыта тыыннаах хаалбыт Гаврилга «эн өлөрбүккүн» диин мүччүрүйбэт биир быһаарыыны биэрэрэ, атын ханнык да халбаг этин суоҕа. Гаврил Слепцов дьыалата бүтэн, суут көрүүтүгэр кириэн аһаҕас суут Дружина бөһүөлэгэр буолбута. Суут Гаврил Слепцову толору буруйдааҕа дакаастанан, 15 сыл күлүүс хаайыытыгар уураахтаабыта.

Гаврил Слепцов 15 сыллаах хаайы болдьоһун бүтэрэн, Абый улуунун сага бөһүөлэгэр Үрүг Хайаҕа кэлэн, ГСМ - га харабыллаабыта, устунан доруобуйата мөлтөөн, үлэттэн көңүл өттүнэн уурайан, кырдыаҕастар интернат дьиэлэригэр олорон, уһундук ыалдыбакка олохтон барбыта. Охоноһуй Уйбаанабыс Слепцов, Өлөөнө Семеновна Слепцова олорон ааспыт олохторо суола суох сүппүтэ.

Мин бу сурукпун, бу дьону кытта сирэй көрсөн билэрбинэн, кинилэр олохторун сиһилии билэр буолан, эбинтэ көбүрэтинтэ

суох туох баарынан суруйдум. Гаврил Охонноһуйабыс Слепцов эрэйдээх олобун, сырыыларын бэйэтин кытта кэпсэтэн билбиппинэн суруйдум.

Д. Слепцов, Кэбэрээнэ сэл.

МООЙТООН УОЛА БАҢЫЛАЙ

Моойтоон

Үөһээ Халыма сиригэр 16 үйэттэн юкагир диэн омуктар бааллара биллибитэ Кирилэр 16 үйэбэ кэлэн олохсуйбут эбээннэри кытта Тумус Хайа сиригэр көрсүһэннэр, ыаллыы оморбуттара. Кирилэр таба сүөһүнү бэйэлэрин кытта илдьэ кэлэннэр көлө, аһылык, таннар тагас онгостоннор итиллэн оморбуттара.

Тумус Хайа эбээннэрэ 16 үйэбэ Охотскай муораттан таба көлөлөрүн үүрбүтүнэн, икки омук - эбээннэр, эбэнкилэр Амурскай уобалаһынан эргийэн, Алдан өрүскэ кирилэллэр. Эбэнкилэр олохсуйбуттара, эбээннэр сыһыа айаннаан, Индигир өрүс баһын буланнар тарбаһан, олохсуйарга тэриммиттэрэ, сорох дыһэ кэргэттэр Дьааны өрүс сүннүгэр кирилэн олохсуйбуттара.

Эбээннэр сыһыа айаннаан тарбаһан, сүрүн ыаллар Тумус Хайаба тинийэн олохсуйбуттара. Эбээннин “Ногдан” диэн ааттанара.

Бу икки хоту кэлэн олохсуйбут кыра омуктар, бэйэ бэйэлэрин кытта ыкса сибээстээх оморбуттара. Тумус Хайаттан сабаланаар кыра үрэхтэр, сорохторо Халыма, сорохторо Индигир өрүстэргэ холбоһоллоро.

Бу кыра омуктар Тумус Хайаттан тарбаһанар кыра үрэхтэринэн, таба сүөһүнү иттэн, Айылба тугу биэрэринэн аһаан-таһан үөскээбиттэрэ, тарбаһамытара.

Үөһээ Халыма олохтоохторуттан эдэр, күөгэйэр күнүгэр сылдыар эдэр уолан киһи, Тумус Хайаба кэлэн, эбээн кыыһын кэргэн ылан, дьиэ-уот тэриммитэ.

17 үйэттэн саҥалаан Индигир, Халыма өрүстэри чинчийи, үөрэтти саҥаламмыта.

Мантан салҥанан бу өрүстэргэ Сибир нууччалара, казактара олохсуйан, тэнийэн испиттэрэ. Ол истэригэр аҕабыыттар, дьяконтар баар буолбуттара. Кинилэр бу өрүстэргэ олохтоох кыра норуоттарга нуучча итэбэлин киллэриини саҥалаабыттара, оччолорго бу үлэ бэрт эрэйдээхтик саҥаламмыта.

Тумус Хайа олохтоохторуттан бастакынан Үөһээ Халыматтан кэлбит юкагир, оччотообу аата биллибэт киһи, аҕабыыкка кэргэнин кытта сүрэхтэнэн эр киһи - Данил Жирков, дьахтара-Екатерина Жиркова диэн ааттары ыланнар, Жирковтар диэн аҕа ууһа үөскээн тарҕаммыта.

Оччолорго тыа булда ханна баҕарар баар буолан, ким ханна баҕарбыт сөбүлүүр сиригэр олохсуйара.

Тумус Хайа алын намталыгар үөскээбит элбэх күөлэттэр бааллара. Бу күөлэттэргэ, Айылҕа улуу харамайдара тайах, кыыл таба дэлэйдик олохсуйара уонна күөл сиргэ үөскүүр араас балыктар дэлэйдик үөскүүллэрэ. Ол ким да сылдыбат, бултаспат буолан көгүл үөскээн тураллара. Манник сирдэр дьону тардар этилэр.

Тумус Хайаттан соччо ырааба суох күөлгэ “Хоха” диэн ааты биэрэн Данил Жирков бастаан ураһанан, онтон салҕаан балаҕан дьиэ туттан, бастакы ыалынан буолбута. Бу күөл урут хантан ааттаах буолуой, Данил Жирков, сөбүлүү көрөн, аат биэрэн олохсуйбута. Тумус Хайа эбээннэрин кытта ыкса сибээһи тутан олоҕор холкутук олоҕобута. Данил күүһүн оччолорго ким мээрэйдээн көрбүтэ баар буолуой, ыччаттар кэпси-иллэринэн, ханнык баҕарар тайаҕы ортотунан быһан баран, иккитэ аҕалара үһү.

Данил манна олорон, биһир уолу, биһир кыыһы төрөтөн, ахаттарыгар туруорбута. Уолун Моойтоон, кыыһын Эйэничээн

дизн ааттаабыта. Данил уола торүүн хонук иининэ манган мо-
ойтуруктаах эһэни бултаабыт, ол иһин уолун Моойтоон дизн
ааты биэрбит.

Оҕолорун уол уон, кыыс 7 саастааҕар кэрним аҕабыытыгар
түбэһиннэрэн сүрэхтээн, уолугар Прокопий, кыыһыгар Мария
дизн ааттары биэрбиттэр.

Моойтоон Прокопий 15 сааһыттан аҕатын кытта бул-
ка сылдыһар буолан, булт мындыр идэтигэр үөрэнэр. 18
сааһыттан бэйэтэ тусна сылдьан ох саанан, мас айаннан кыыл
табаны, тайағы, эһэни бултуур буола идэтиибит.

Моойтоон күүһүн мээрэйдээбит суоҕа, аҕатын курдук
тайағы ортотунан быһаҕастаан баран, иккитэ аҕалара үһү дизн
ыччат кэпсирэ.

Моойтоон 18 сааһын туолан баран, саас муус устар ыйга,
туут хайыһарынан булка барбыт, бэйэтин санаатыгар балайда
барбытын кэннэ биир тайах, бөлүүн барбыт суолун булбут да,
батыспытынан баран истэҕинэ эмискэ, биир туу хайыһардаах
киһи, тайах суолугар түбэспит уонна батыһан барбыт.

Моойтоон бу туут хайыһардаах киһи суолун тохтоон чин-
чийэн көрбүтэ олус сытыы ыраах быраҕыылаах киһи эбит.
Моойтоон саарагнаан тохтообут: «бу киһи маннык буоллаҕына
уһаппакка ситиэҕэ, батыһарга дуу, тохтуурга дуу дизн саа-
раан баран, кэлин билиэххэ, булчут булчүтү көрсөрө эмнэ
интэриэһинэй, кэпсэтэн биссэр эмнэ наада» дизн батыспыты-
нан барбыт да, соччо уһаабакка буруону көрбүт, салгыы бар-
быт, уһаабакка тайах охто сытарын, биир киһи сүлэ сылдыһарын
көрбүт да, чугаһаан кэлбитигэр, тайағы сүлэ турар киһи эргийэ
түспүт, онно көрдөҕүнэ үчүгэйкээн бэйэлээх кыыс буолбут.
Дорооболоһон, отуу аттыгар олорон кэпсэспиттэр, хантан сыл-
дыалларын билсипиттэрэ, кыыс аҕата саха киһи, эбээн кэргэн-
нээх 4 оҕолоох Дайдылаах дизн күөлгэ олохтоох, булдунан ни-
тиллэн олорор Корякин Семен дизн киһи улахан кыыһа Настаа
Корякина дизн эбит.

Күн киэһэрдэ дизн тайахтарын иккиэн сүлэн, астаан
бүтэрэллэрин саҕана халлаан харангарбыт. Сүбэлэһэн хонорго

дизн буолбут. Иккинэн да отууга, оморбутунан хоно үөрэхтээхтэр эбит. Бу хонукка, холбоһон ыал буолан оморорго тылларын бэрсинһэллэр. Сарсыарда халлаан сырдыыта тайахтарын этин агаардаһаллар, тириитин агаардаан баран, эти тириин үрдүгэр ууран баран, халыг хаарынан тардан, икки аны дыһэлэрин диэки бара турбуттар. Биир нэдиэлэ курдугунан, Моойтоон эбэ-эниэртэн таба уларсан аҕатын Данилы кытта Дайдылаах олохтоохторугар тиниһэннэр уруу-аймах буолар дыһыбаны түстүүр кэпэстии ытыллан, кыыстаах уолу холбоон, Моойтоон оморор күөлүгэр Хохаҕа сүгүннэрэн аҕалаллар. Моойтоон, төрөөбүт Хоха күөлүгэр аҕа баһылык буолбута, аҕалаах ийэтэ саастарын моһоон олохторо түмүктэммиттэрэ.

Моойтоон манна үчүгэйдик оморбута, I уол, I кыыс оҕолору төрөтөн улаатыннарбыта, кэриин аҕабыытыгар түбэһэн оҕолорун сүрэхтэтэн уола Василий, кыыһа Маланья диэн ааттаммыттара. Уол улахана этэ, кыыстан 5 сыл убай этэ. Маланья 18 сааһын туолан Үөһээ Халыма сиригэр кэргэн тахсан барбыта, саха кэргэннээх 5 оҕолоох мааны ыал ийэтэ буолбута. Оҕолоро бары улаатаннар, атахтарыгар туран, үлэһит хорсун дыһон буолбуттара, олохторун булунап, оҕо-сиэн элбэбэ инһиллэр.

Моойтоон уола Василий 15 сааһын туолуутугар, улахан унуохтаах төрөл оҕо буолбута. Аҕатын кытта булт бары көрүнгэр бииргэ сылдьан бултаһар, булт мындыр идэтигэр үөрэммитэ. 18 сааһын туолан баран, булка соботоһун сылдьар буолбута, булт араас көрүнгэр барытыгар дыһурдаах талааннаах буолбута. Василий 20 сааһын туолан баран, Тумус Хайа төрүт олохтооҕо баай Сэмэн Жирков (Торахаан) аччыгый кыыһын Матронаны кэргэн ылбыта, уонна ийэлээх аҕатын кытта Хоха күөлгэ олохсуйбута.

Баһылай улаатан ситинтигэр бары өттүнэн киһи астына көрөр үчүгэй көрүнгээх киһи этэ, ол иннин, бииргэ үөскээбит үөлээннээхтэрэ “Моойтоон уола” диэн ааты биэрбиттэрэ. Ол аат олоҕо түмүктэниэр диэри, арахсыбат аата буолбута.

Баһылай эдэр, күннээх сааһыгар Абыйга Крест Майыарга элбэхтик сылдьан, мас тардыһыытыгар, курдаһан тустууга

тэйгнээбин булбатажа. Үөһээ, Орто Халымаларга сылдьан оонньообута элбэх. Үөһээ Халымажа юкагир Иван Корякин Белаи кытта, кырдыбыт диэн оонньооботожо. Белаи офонньор, эйингин төрдүгүнэн, көстөр быһыыгынан, толору истэбин, эйингин кытта тэйгнэхэн оонньоур киһи суох диэн сүбэлээбитэ. Эдэригэр Белаи Иван Үөһээ Халыма сиригэр агардастыы аатырбыт бөҕөс, сүүрүк киһинэн аатырара, ол иһин Баһылай тыыппатажа. Баһылай Орто Халыма куоратыгар агардастыы аатырбыт, аатынан да биллэринэн Улахан Ньюкааска тийэн, бастаан мас тардыһытыгар мастара тостон, иккиһин анаабыт мас тардыһар хатыны булан тардыһа олодохторуна тэбинэр мастара тостон тохтоон хаалбытара. Салгыы атах корүнгүн оонньоурга, олохтоохтор этэн көрбүттэригэр Күүстээх Ньюкаас сөбүлэспэтэбэ диэн 1946 сылга Орто Халыма куоратыгар сылдьан биһир олохтоох Олесов Гаврил офонньор кэпсээбитин истибитим. Тожо сөбүлэспэтэбэ буолуой диэн ыйытыгыга, Күүстээх Ньюкаас сэрэммитэ буолуо, аатын суолун түһэринэн баҕарбатажа буолуо диэбитэ. Моойтоон уола Баһылай Майыар нэһилиэгэр олохтоох бөҕөс киһи нуучча Мөчөкөбө иккитэ кэлэ сылдьан, оонньоурга тыл көтөхпөтөх. Нуучча Мөчөкө сөбүлэспэтин олохтоохтор эппит буолуохтаахтар. Баһылай оччолорго баар эдэр дьоннору кытта оонньоон көрбүтэ иһилибэт, дьон дьулайаллар дириллэрэ.

Оччолорго баар дьоннор кэпсипиллэринэн, эһэтэ Данил, аҕата Моойтоон курдук ханнык баҕарар тайаҕы ортотунан быһан баран, сүгэн кэлэрин кэпсипиллэрэ.

Эһэбэ сааламат этэ дириллэрэ. Ол иһин эһэ анаан батыһа сылдьан моһуоктуурун туһунан киэигиник тарҕаммыт кэпсээннэр бааллара. Моойтоон уола Баһылай, олорбутун устатыгар 1 кыыс, 2 уол офону төрөтөн улаатыннарбыта, кыһа улахан этэ. Малания, саха киһитигэр кэргэн тахсан 5 оҕоломмота, Улахан Чыыстайга олохтоммота. Кыра уола Егорка кэргэннэнэн 3 уол офону төрөтөн улаатыннарбыта, эмнэ Улахан Чыыстайга олохсуйан олобун түмүктээбитэ.

Улахан уола Иван Жирков Абый оройуонун төрүт олохтооҕо этэ. Бастакы кэргэнигэр 1 кыыс оҕолооҕо Улахан Чыыстайга олохсуйбута. Иккис кэргэнэ сааһырбыт эбэнки этэ, оҕолоро суоҕа. Иван Васильевич Жирков, кыра сааһыттан, 70 сааһыгар пенсияҕа барыар дигэри табаҕа үлэлээбитэ. Оччолорго Муома оройуонун Эһэлээх нэһилиэгин киинигэр Хабдылаахха 1950 сылга командировкаланан сылдьан, Жирков Василий Проконьевич 80 сааһын ылан олордоруна киинэхэ тохтоон 7 хоммутум. Василий оҕонньор сэбэрэтин улаханник сүтэрэ илик үтүө майгылаах, кэпсээннээх ытык кырдыаҕаһы кытта кэпсэтэн билсибитим. Баһылай үрдүгэ 1 м. 80 см. толору эттээх, кылгас моойдооҕо, улахан кэтит ытыстааҕа, харыта суон этэ. Оччолорго өһө илик уогтаах харахтааҕа, бэйэтигэр холоотоххо кулгаахтара кыра этилэр. Бултуур идэтин, үчүгэйдик кэпсээбэт этэ, ыйыттааха аҕыйах тылынан быһаарара. Сааһыгар хас тайаҕы, эһэни бултаабытын ахсаанын эппэт этэ, үрдүттэн «кыһалҕата суох бултаан аһыыр этим» диирэ. Булка колөнөн сылдьарын сөбүлээбэтэ үһү, «булду батыһан баран хонон да хаалыахха сөбө, оччоҕо көлө баайыллыбытынан хаалара сатамат, хаар чарааһыгар сир тосхолунан быһааран, ханан баҕарар быһа түһүөххэ сөп, оттон көлөлөөх буоллаххына, көлөбөр төнүннэххинэ эрэ сатанар, оччоҕо күнүн алдьанар, ситэри сылдыбаккын» диирэ. Саас кулун тутар, муус устар ыйдарга көмнөх түстэбинэ хаар үрдэ кытаатар, оччоҕо туут үчүгэйдик халыйар буоллаҕына санаан ордук көтөбүллэр, күүс эбиллэр курдук буолар, оччоҕо көлөҕө наадыбаккын, булкуп астаан баран, булдун тириитигэр ууран баран тардаҕын, туут хайыһар кэниин диэки барбат, онон эрэйэ суох булкуп дьиэбэр тиэрдэбин. Онно сүрээҕэлдьинир, сылааргыыр сатамат, мань илдьиэхтээхпин дигэн быһаарынаҕын, ол эйнэхэ күүскүн эбэр дигэн кэпсирэ.

«Булду киһи бэрдинэн бултаабат, сатаан толкуйдуохха, былаанныахха, сир тосхолун үчүгэйдик билиэххэ наада. Булду бастаан туруордахха ханнык булдун суолуттан көрөн баһаараҕын, ордук эдэр тыһы булт ордук сыгыы буолар», - диэбитэ.

Василий саамай эдэр күннээх сааһыгар, биир тайаҕы, суолун үчүгэйдик быһаарбакка, үргэн барбыт суолун булаат батыспыт. Тайах хараҕар көстүбэккэ биир сууккаҕа тохтообокко барбытын батыһан, Үөһээ Халыма сиригэр тиэрдэн, соҕотоҕун олорор дыһиттэн чугас сиргэ ситэн бултаабыт. Бу 3 саастаах тыһы тайах бэрдэ түбэхэн эрэйдээбит. Ыал чугас баарын, ыт санатынан истэн, булдун астаан баран, ыалга кирибит. Ыал 3 оҕолоох эдэр ыаллар эбит. Сүөһүтэ суох утары туох булт көстөрүнэн аһаан олорор дыдаҕы ыал эбит, Василий бу ыалга хонно сынньаммыт, булдун этин бүтүннүү биэрбит. Үчүгэйдик сынньанан баран диэтигэр төннүбүт, муус устар ый ортого буолан халлаан хараҕарбат кэмэ буолан, балтараа суукка хааман дыһитигэр кэлбит. Дьонно куттаныы бөҕөтүн куттанан олордокторуна кэлбит, ордук аҕата ыксаабыт. Баһылай, «сааспар оннук сытыы булка түбэспэтэбим» диэн кэпсээбитэ.

Эһэ киһини араастаан моһуоктуур, онно бэйэҥ билбэккиттэн кириэн биэрэбин. Эдэр сааспар эһэ, Айылҕаттан аналлаах туспа сокуоннаах буоларын быһаарбакка, эһэ бэлиэтээбит маһын билбэт буолан, үрдүнэн бэлиэ охсубутум, ол улахан алҕас буоларын аҕам истэн баран, эрдэ сэрэппэтэбин кэмсинэн кэпсээбитэ.

«Эһэ сайын кутталлаах буолар, онно аҕам, сүбэллир этэ, түүн сиргэ хонноххуна, чэй буһарынар оллоон маһың 2 арсыын усталаах суон, инчэбэй мас буолуохтаах, ону таһынан, биир оннук маһы ойбоҕоскор уурунан, утуйаҕын, кыыңгар укта сылдыар быһаҕын биир мөссүөктэн уһун буолуо суохтаах, туттарга уһун быһах мэхэйдээх буолар» диэн сүбэллирэ.

Эһэ моһуогар хаста да түбэспиттэн икки эрэ моһуогу кэпсээбит: күһүн бастакы хаар түспүтүн кэспиттэн биир тайаҕы бултаан баран, хараҕардан үрэх кырыытыгар дыаар анныгар утуйа сыттаҕына эһэ кэлэн часкыйан уһугуннарбыт. Хаантан часкыйарын тутта билэн, быһаҕын илиитигэр тутан олорон, сапта сыппыт сарыы сонун маска илэн баран, үөһээ аспытыгар эһэ сонно ыстанан истэбинэ, быһаҕын тоһуйан биэрбитигэр, иһигэр түбэхэн, үрэххэ түспүт, устунан өлбүт.

Иккиһин, күөлгэ илим көрүнэ сыттабына ууга хаайбыт, бэт уһуннук эрэйдэнэн баран, кытыыга ыстаммытыгар эһэ оро хончойон баран, үрдүгэр түһэн истэбинэ оллоон маһын ылан төбөҕө саайбытыгар саба түһэн истэбинэ, иккистээн охсон өлөрбүт, ону быһаарар, өйбүн сүтэрбэтэх буолан быыһаммытым диирэ.

Баһылай олорбутун устатыгар Айылба тугу биэрэринэн тайабынан, кыыл табанан, сайын күөлэттэргэ балыктаан аһаан интиллибитин, сылгы, ынах сүөһүнү ниппэтэбин кэпсиирэ, уолаттара улаатан баран, таба сүөһүнү нитэн көлө огостубуттарын кэпсиирэ. Баһылай кырдыаҕас туһунан элбэх кэпсээннэр бааллара, мин бэйэм эрэ истибинни суруйдум. Халыма, Индигир өрүстэргэ дэннэ төрөөн үөскээбит киһи, кини кыаҕа, өйө- санаата, бэйэтэ сэмэйэ бэрдиттэн, дыһыһаахтык арыллыбакка хаалбыта хомолтолоох.

*Д. Слепцов, 2004 сыл,
кулун тутар ый.*

БААЙ УОННА ХАМНАЧЧЫТТАР

Биейэ Спиридон

Бу XIX үйэ бүтэһингэр этэ. Ол сағана баай уонна дьадагы араастаһыылара мунутаабыт кэмгэр, Муома сирингэр Соболюоххо Спиридон Корякин сахалыы аата “Биейэ Спиридонунан” киһигник биллибит баай олорбута.

Бу баай улахан кыһын, Маарыйаны, Оймөкөөн улууһун атыһытын уола Иван Винокуров 14 саастаах оҕону кэлэн ыйытан, кэргэн кэпсэтэргэ сөбүлэһэн барбыта.

Бу атыһыт уола Иван биир сыл буолан баран кэлиэх буолбут болдьоһун аасыта. Оччолорго атын улууска сылдыһыны уустуга, киһи бэйэтинэн эрэ кэллэбинэ хайдах, туох буолбута

биллэрэ. Сурук - бичик үөскүү илик буолан, сирэй көрүстэххинэ эрэ наадабын быһаарсарын.

Ол кэмнэ Абый улууһун, Эрэхтэнэ олохтооҕо Бүөтүр Жирков, “Бүөчүкэ” баай уола Христофор Жирков, “Алгый”, Соболооххо тийбитэ. Христофор Соболооххо Бийэ Спиридонга тийбитэ, сурабынан истэн Бийэ Спиридон улуу баай буоларын билэрэ. Кини улаатан ээр кыыстаабын эмиз истэрэ.

Оччолорго баайдар суорумнью киһилээх буолаллара. Ол киһи туох сыаллаах-соруктаах сылдыарын дьылээх тойонго тиэрдэрэ, баай уола туох баар ис олоҕо, бэйэтин быһыыта-майгыта барыта кэпсэнэрэ. Хамначчыт дьахталлар, Абый сириттэн кэлбит киһи туохха кэлбитин, дьүһүнүн-бодотун, таһа маанытын Маарыйа кыыска сиһилин кэпсээбиттэрэ. Маарыйа 15 сааһын туолбута. Аҕалаах ийэтэ киниттэн ыйыппакка кими сөбүлүүллэр да күүстэринэн кэргэн биэрэллэрин билэрэ. Биир сыллаабыта кэлэн барбыт, Өймөкөөн атыһытын уолун сөбүлүү көрбүтүн иһигэр араастаан оноро толкуйдуу сатаабыта да туох кэлиэй, сатамат буолбута биллэннэҕэ. Бу кэлбит киһини үчүгэйдик сиһийэн көрүөм диэн, сөбүлээбэтэбинэ хайдах буолуохтаабын иһигэр араастаан оноро сатаабыта. Хайа да өттүнэн сатамат буолан испитэ, дьахталлар кэпсииллэринэн сөбө суох киһи кэлбит. Киһээ аһылык буолбутугар кыһы ыгыран остуолга олордубуттар, баай ыал иһитэ барыта кыһыл көмүс сотуулаах ложка, биилкэ буолара биллэр, аһы олорон кыыс кини үрдүк аатыгар кэлбит киһи дьүһүнүн үчүгэйдик көрбүт: “хараҕа Соболоох күөлэттэригэр үөскүүр баҕа харабын курдук, аһырыгар, биилкэ баарын үрдүнэн илиитинэн туттан, инсэлээхтик хадьырыһан аһыр, быһахтаммат киһи эбит”. Кыыс, биир сыллаабыта кэлэн барбыт атыһыт уолугар бары өттүнэн тэнэ суох киһи эбит диэн хомойо көрөн, остуолугар ситэри аһаабакка туран хаппахчытыгар киирэн сытынан кэбиһит уонна бу киһэ тахсыбатах. Иккис киһэтигэр, киһээнни аһылык буолбутугар кыһы ыгыран, ааттаан аһылыкка таһаара сатаабыттар, кыыстара сытан баран турбатах. Бу киһээнни

аһылык арыгылаах буолбут, ол аһылык моргуорун кыыс иэтэ сыһыт. Аҕата Бизэй Спиридон күтүөт буолар киһитин төрдүн-ууһун иэтэн баран, үчүгэй төрүттээх-уустаах киһи эбикини, ийэтэ туох диирин билбэһини, уруу аймах буоларга сөбүлэхэбин диир сагатын иэтэн баран, кыыс ытаан барбыт. Ийэтэ иэтэн хапнахчыга киирэн, кыыһын ааттаан көрбүт да, кыыс иэтэр бэйэлээх буолбатах.

Эмээхсин кэргэнигэр тахсан эһитин, эр киһи киһи көнүлэ буолбатах диин ордоотообут. Абый баайын уола Христофор, Бизэй Спиридонга 3 хоммут, туох наада буоларын барытын сүбэлэхэн илии тутуспуттар. Бу тухары кыыс кэргэн буолар киһитин харабар көстүбэтэх, маамата хаста да киирэн кыыһын ааттаан көрбүт да иннин ылбатах, аҕата киирэн күргүйдээн көрбүт да кыыс ээһин эһэтэх. Ол курдук ийэ аҕа быһаарбыта бүтэһиктээх буолан, сөбүлэхини оҕоһулан, күтүөт буолар Христофор биэр сыл буолан баран 16 сааһын туоллаҕына, кэлэн сүгүннэрэн барарга быһаарсан дойдутугар төннүбүт. Кыыс, Маарыйа, эргийэн кэлбэтэ буоллар дин саныы хаалбыт.

Маарыйа бу кэнниггэн элбэһи санаабыт, араас санаалар илим хотоһоһун курдук киирэн испиттэр да, аҕалаах ийэ санаатын уларытар ханнык да төрүөт көстүбэтэҕэ, урут кэлэн кэпсэтэн барбыт уола арай кэллин, оччоҕо үөрүүнэн сөбүлэхэн сүктэн барыам этэ диин санаатын бөбөргөтөрө.

Маарыйа ол сааһыгар мааматын биригэ төрөөбүттэрэ Төбүлэх диин ыраах сиргэ олороллорун иэтэрэ. Сыарҕа суола быстыан иннинэ Төбүлэххэ барарга мааматыгар эһитин аҕаҕ ытыа суоҕа диин тохтоһута. Бара сатаан быраатын кытта тыаҕа булка баран мунан хааларга сүбэлэнэ сылдыбыта эмиэ сатамматаҕа. Маарыйа сайын от үлэтигэр хамначчыт дыахталларын кытта сылдьан араас сүбэни сыымайдыылара да, биридэрэ да сатамматаҕа.

Күһүн, кыстык хаар түспүтүн кэниэ, аҕалаах ийэтэ сөбүлээбэттэрин үрдүнэн хамначчыттары кытта хотонго сылдьан ынаҕы ыырга, хотону хомуйарга үөрэммитэ. Хамначчыт-

тар олорор дьизэлэригэр күнү баратар буолбута, маамата киирэн ыгыран таһаарар буолбута. Быраата Баркыламыайы кытта куобах туһабын кэрийингэ сылдыһара.

Маарыйа мааматыттан тугу эмит ыйыттабына, аҕан билэр кини сөбүлэһиэ суоҕа диирэ. Мингин эмиз күүстэринэн биэрбиттэрэ диирэ.

Бизэйэ Спиридон сыарҕа суола турдабына, элбэх таба көлөлөөх хамначчыт киһилээх атынан баран хаалара, ол тухары Оймокоон атыһытын уолун туһунан тугу да кэпсээбэт этэ. Оймокоонго сырыттым диирин истэр этилэр.

Кыһынны кылгас күннэр бүтэһүнэр күн уһаан барбыта Маарыйаны ордук иэдэһитэ.

Хамначчыт дьахталлар, Абый киһитэ кулун тутар ый бүтүүтүгэр кэлиэх буолбутун билэллэрэ, оҕобутун доҕорбутун күүстэринэн илдьэ барыахтара диэн курутуйаллара, биһигиттэн биэр хамначчыт барара буолуо диэн кэпсэтэллэрэ, онно икки тулаайах кыргыттартан кими талаллара биллибэтэ.

Сааскы уһун күннэр ыган кэлэн Маарыйа уйатыгар ууну киллэрбиттэрэ, хамначчыт дьахталлары кытта бииргэ үлэлэхэрэ, уһун киһэлэри хамначчыттар дьизэлэригэр олорон аһара, маамата, хамначчыттары кытта сылдыарын үлэлиирин тохтоторго этэрин ылыммат этэ.

Кулун тутар ый бүтэрэ тирээн кэлбитэ, Маарыйа барар сирэ манана үүтэ, кэлэр сирэ кэлиһи үүтэ буолан санаа бөҕөтүгэр түспүтэ. Биэр күн соҕотоҕун быраатын куобабын туһахтарын кэрийэ барбыта.

Туһахтан икки куобабы ылбыта, олорун сүгэн баран, дьэтигэр кэлэн истэбинэ, элбэх сыарҕалаах табалар кэлэн тураллара улаханлык соһуппута.

Маарыйа ханна да барар сирэ суох, дьэтигэр киирэригэр эрэ тийбитэ. Дьизэ киирбитэ: үс киһи олороллор. Биэрэ киниэхэ анаабыт киһилэрэ буоларын билбитэ, 2 киһи билбэт дьонноро этэ, бары мааны таҕастаах эдэр дьоннор этилэр.

Маарыйа оһох кэнинэн ааһан тас таҕаһын устан хаппахчытыгар киирэн сытынан кэбиспитэ. Сытан эрэ иһиттэбинэ,

үксүгэр аҕатын сангата иһиллэрэ. Кэлбит күтүө буолар киһини болдьохтоох кэмгэр кэллинг, биһиэхэ ханнык да уларыыйы суох, бэлэм олоробут диирин истэрэ, кэлбит дьоннор сангалара иһилибэт этэ, наҕылыччы олорон кэпсэтэллэр быһыылааҕа.

Киһээ аһылыкка Маарыйаны маамата киирэн хостон ситэн тахсан остуолга бэйэтин аттыгар олорто. Ас эгэлгэтэ толору бэлэмнэммит: абыйдар аҕалбыт астарга буолуо, тончыыр кыһыллыбыт, хатыыс дэнэр дыкти кыһыл эттээх балык кыһыллыбыта эмнэ баар, эт аһылык, үрүг ас.

Остуол арыгыта толору баар буолбут. Аһааһын саҕаланар да, Маарыйа туһунан кэпсэтин саҕаламат. Кэпсэтин наар уруулаһыы - аймахтаһыы туһунан буолла, арыгыны иһни баһайда барда эрээри, улаханник итирин буолбата, холуоччуйуу ханна барыай. Кэпсэтинин үксүн олохтоох баай Бизийэ Спиридон баһылыр киһи эрэ дьинэ иһигэр баар курдук.

Аһаан бүтүүгэ аны 3 хонон баран Хонуу тагаратын дьинэтигэр баран бэргэхэлэни туһунан кэпсэтин буолла. Хонуу мантан 7 кос, онно күнүнэн тийэн кэлэр үчүгэй табаны бэлэмниир туһунан, хонон баран кэлэн сиэри-туому толору тэрийнэхпит дьинэ кэпсэтин буолла. Ол тухары Маарыйаҕа биһир да тыл этиллибэтэ, истэ сатаан баран туран хаппахчытыгар киирэн сытынан кэбистэ. Маарыйа сытан нухарыйан истэҕинэ, хаппахчыга аҕата киирэн кэллэ уонна: “ Ороһгор оһор, - дьинэ күүскэ саһарда. Эһи киһи буоларгар кэпсэтин буола турар, онон ол - бу буолан мускуллубакка ыал буоларга бигэ санааҕа киирэҕин, эһи сөбүлүүрүг сөбүлээбэтиг аахсыллыбат. Аҕа буоларбынан, мии эһиниги бас билэбин. 16 сааскар дьинэ иитэн улаатыннардым, иһэ буолар сааһын буолла, эһиэхэ ханнык да утары этэр быраабыг суох, бу киһээнигиттэн кэлбит киһи кэргэнэ буолаһын, аны 3 хонон баран бэргэхэлэнэҕин. Онтон ыал буолар сиэри - туому тэрийнэхпит уонна атаарыахпыт”, - дьинэ баран тахсан барда, биһир да тылы саһардыбата. Маарыйа аҕатын уруккуттан киһини утары саһардыбат тыйыс характердааһын билэр буолан биһир да тылы эппэккэ ытыы сытта.

3 хонон баран 10 табанан сарсыарда эрдэ, айагна турдулар. Дбийтан кэлбит 3 киһи уонна Бийэ Спиридон, 2 кулут дьонноох, эмээхсинэ, кыыһа, эбии хамначчыт дьахтары ильдэ бардылар. Маарыйа Хонуу сирин, Танара дьинэтин сага көрдө, кини Собоолооҕор холооно суох киэнг элбэх ыаллаах сир буолан биэрдэ.

Хонууга ыал ахсын тарҕаһан хонук сирдэрин буллулар. Манна 2 хонор буоллулар. Танара бэрээдэгин быһыытынан күн ортотун саҕана аҕабыыт бэргэһелинр эбит, таарыччы Тагара аһыгар тиксэр күн буолбутунан, өрөөн Тагара аһыгар тигистилэр, иккис күнүгэр сарсыарда эрдэ айаннаатылар. Собоолооххо киэнэ кэллилэр, үргүлдүү киэнээниги аһылык тардылыһна, дьинэни көрөр хамначчыттар ас арааһын тардыбыттар, баай ыаллар арыгылара дэлэй буолар. Маарыйа остуолга бэргэһэлэммит киһитин кытта олорон бэрт кыратык аһаата.

Киэнээниги кэпсэтии сарсынгы сыбаайба туһунан буолла, хантан кимнээх кэлэллэрэ эрдэ биллэриллибит эбит, сорох ыраах сиртэн Төбүлэхтэн 5 киһи кэлэн ыалларынан тарҕаһан хоммуттары кэпсэттилэр. Оччолорго кыһынгы сырыы таба көлөннөн буолара, табалар олохтоох кулут уолаттарга туттарыллыбыттар.

Маарыйа аһылык моргуорун иэтэ сатаан баран, хаппахчытыгар киирэн огостон утуяан хаалла. Түүн төһө буолбутун ким биллэ баарай, түлүк уутугар утуяа сыттабына, хамначчыта киһи киирэн Маарыйа ойоһонугар сытынан кэбистэ. Маарыйа улаҕа диэки хайыспытынан эргиллибэккэ сарсыарда биирдэ турда.

Сарсыардааны чэйи иһин кэнниттэн сыбаайба түбүгэ буолла. Төбүлэхтэн Маарыйа 2 балта, биир кинилэр кыыстара, 2 күтүөт кэлбиттэр. Бүгүн күн ортотугар диэри дөссө 5 киһи, Маарыйа мааматын аймахтара кэлиэхтээхтэр. Бийэ Спиридон төрүт Собоолоох олохтооҕо буолан бииргэ төрөөбүттэрэ аймахтара элбэхтэр.

Сарсыардаттан Төбүлэхтэн кэлбит 2 дьахталлар Маарыйа хаппахчытыгар киирэн арааһы кэпсэттилэр, сүбэлээтилэр,

кыыс аналлаабын ийэ аҕа быһаарар, ол сотуллубат сокуон. Эн сөбүлүүрүн сөбүлээбэтинг аахсыллыбат, хоонньоһон таптаһааххар диэри эн санаан араастык эргийиэҕэ, ол туһата суох. Бэргэхэлэнэн мэнньиэс кэттинг, ол мүччүрүйбэт аналыг. Кини тас костүүтэ тугу да быһаарбат, дууһата ыраас, үчүгэйдик таптыыр буоллабына, ол эн уһун үйэлээх олобун анала буолуохтаах, эн санаабынан быһаарыллыбат, кыыс оҕо аҕа- ийэ мала буолар, ону кимизэхэ баҕарар биеэрэрэ, атыылыыра Таһара сокуона диэтилэр.

Маарыйаны түөрт өттүн хаайан хам эттилэр, бэргэхэлэммит эргин бас баһылык онгостон олоруохтааххын, оҕо төрөөтөбүңэ майгыгыт уларыайаҕа- кини туох баар дууһата оҕотугар буолуохтаах, ол энниг дьолгут буолуоҕа диэн эбэн эттилэр.

Сыбаайбаҕа хайдах таһнарын сыымайдаан бэлэмнээтилэр, олох олоҕбут эдьнийдэрин сүбэлэрэ Маарыйаны, сорох хос санааларын уларытарыгар тириэртилэр . Сүрүн моһуоҕа сөбүлээбэт киһитин хайдах таптыабын кини ис дууһата олох ылыммат. Күүстэринэн тэрийэн ыыттаһтарына барарыгар тиийэр, тинийэхтээх сирэ хайдабын, туох дьоннообун сиһилин көрөн баран быһаарынар санааланна. Сыбаайба икки күн баран бүһүтэ. Сыбаайбаҕа аҕ - ийэ биһиргэ төрөөбүттэрэ, аймахтара, барыта 30 ча кини сылдыбыта.

Сыбаайба кэнниттэн Маарыйаны атаарыы тэрээһинэ, түбүгэ буолбута.

6 саастааҕар тулаайах хаалбыт, бу күһнүргэ 17 сааһын туолбут Сатара кутуругу, сүрэхтэммит аатынан Евдокия Слепцованы, эннэ кулут диэн Маарыйаҕа сөбүлээбэтин үрдүнэн аҕата анаабыта. Маарыйаҕа сүөһү ханнык да анамматаҕа, күтүөт сиригэр сүөһү элбэх диэн сөбүлэспиттэрэ.

Кэлэр сайын атырдыах ыйыгар 5 биэни, 1 атыыры, 5 аты Биэйэ Спиридон хамначчыт дьоно тиэрдэллэригэр, ынах сүөһү кыайан барбат, Соболоохтон Эрэхтэнэҕэ диэри сайынны суолунан 50-ча көс диэн кэпэспиттэрэ.

Сыбаайба кэнниттэн 3 хонон баран муус устар ый оротугар 10 сыарҕа табаннан. Маарыйаны Абый сиригэр атаарбыт-

тара, оччолорго, Индигир өрүс сүннүүнэн айанныыллара. Хас 4 көс сир ахсын, олорор ыаллар баар буоланнар, хонорго туох да мэхэй суоҕа. Маарыйа уһун айанын устата санаарҕаан сороҕор ытаан, аһын аһаабакка, утуйбакка айаннаабыта. Соболоохтон айаннаан баран 7 хонуктарыгар, ханна да өрөөбөккө айаннаан Христофор Жирков олоҕор тийбиттэрэ.

Кийиит Маарыйаны олохтоохтор үөрэ-көтө, сиэри-туому толору тутуһан көрсүбүттэрэ. Христофор Жирков аҕата ийэтэ бааллара, Эрэхтэнэ сис баайдара диэн ааттыыллара эрээри, Маарыйа сөбүлээбэт тулуйбат этэ, кэргэнэ Христофору хас күн ахсын туспа олорорго көрдөөһөрө ааттаһара.

Христофор да туспа ыал буолан олорорго сөбүлэхэр этэ эрээри, сайын кэрийэн көрөн баран, ханна олохсуйарын быһаарыныах буолара. Аҕатын маамата оччолорго Крест Майыар Эрэхтэнэтиттэн 9 көстөөх сиргэ олороро. Онно кыһын табанан, сайын атынан сылдыһар суол баара эрээри элбэх үрэхтэри сиэннэри туораан айанныыллара.

Христофор сайын уу тардыбытын кэннэ атынан мас тыытын тиэнэн Крест Майыарга айаннаабыта.

Оччолорго суолга “Солконго Чаахчаҕа” төрүт олохтоох бириднии ыаллар бааллара. Бу ыаллар, айанныыттар хонон ааһалларыгар табыгастаах сирдэргэ олороллоро.

Христофор бу айаныгар Чаахча сирингэр “Хагалас” диэн сирин сөбүлээн олохсуйарга талбыта, кырдык бары өттүнэн саха киһитигэр табыгастаах сир этэ: бултаах, сүөһү нитэргэ үчүгэй хонуулаах, ходуһалаах. Киһи сөбүлүү көрөр сирэ этэ.

Христофор Майыарга диэри кэлэн дойдуну үөрэтэн төннөн дыонугар тийэр, олохсуйарга сөптөөх сирин көрүннүм, кэлэр сылтан бэлэмнэнэбин диэбитин истэн, Маарыйа туспа олорор, бэйэм бэйэбин дыһанарым ордук диэн бэйэтин иһигэр саныыра быһаарыллар күнэ кэлбитигэр олус үөрбүтэ.

Маарыйа сөбүлээбэт төрүтэ диэн, Христофор аҕалаах ийэтэ кинини кытта иһэн тоһон кэпсэппэттэрэ, көһүүннүк сыһаннаһаллара, кини бас билэрэ дьэ иһигэр туох да суоҕа.

Ордук Маарыйа бэргэһэлэммит кэргэнин Христофору бу аатынан хаһан да ааттаабаттарын, ийэтэ абата, биһиргэ төрөөбүттэрэ, аймахтара хос аатынан Алгый дин аатынан ыгыралларын сөбүлээбэт этэ. Алгый Христофор сылдыбыт сайына бүтэн, кыһын кыһалбата аһан, күн уһаабытын кэннэ, корүммүт сиригэр “Хагаласка” бэйэтэ уонна икки хамначчыт киһилэнэн, дынэ тэриниэргэ бэлэмнээһини үлэтин саҕалаан, балаһан дынэтин, хотонун, күрүөтүн туппуттара, дынэтэ, хотону сайын сыбаныахтаахтара эрэ хаалбыта.

Христофор (Алгый) Эрэхтэнэбэ оттоон баран, атырдыах ыйыгар Христофор бэйэтэ 2 эр, 2 дыахтар хамначчыттаах Хагаласка кэлэн бастаан оттообуттара, балаһан ыйыгар балаһаны, хотону сыбаан, кыстыкка бэлэмнэммиттэрэ.

Христофор сирин-уотун сиһилини үөрэппитэ, олохсуйарга сөптөөбүн быһаарбыта. Эрэхтэнэбэ балаһан ыйын бүтэһигэр, дыоннорун кытта тинийбиттэрэ, онно да хамначчыттары күүтэн турар үлэлэр бааллара. Маарыйа санаата көнөн, үөрэн олонорон Христофортан сыарба суола турдабына сааскыны күүһүккэ сыыйа көһөн олобу булан, олохсуйуохха дин күн ахсын көрдөһөрө тутта быһаарыллыбат этэ, сүбэлээһини элбэх быһыылааба.

Христофор дыоннорун Маарыйа уонна ильдэ кэлбит хамначчыта Сатара кутурук сөбүлээбэттэр этэ, онно Маарыйа тулуйбат тэһийбэт буолуулара элбээн испитэ. Сыарба суола турдар эрэ сага сиргэ көһөргө дин Маарыйа кэргэнигэр көрдөһүүтэ элбээбитэ, ол кэриэтин ынахтамакка динрэ. Сыарба суола туруута Христофор 2 хамначчыты (кэргэнини дыону) ылан сага олохсуйар сиригэр бары малын тиэрдэ айаннаабыта.

Христофор сана олохсуйар сиригэр кэлэн кыстык бэлэмни тэрийбитэ - дынэни итинин, хотону хос сыбааһын, оттук маһы бэлэмнээһини, күрүөбэ оту тизийи, барыта түбүктээх үлэ кэнниттэн, Эрэхтэнэбэ төһүүбүттэрэ.

Балаһаны күн ахсын отторго онно олохтоох, соҕотох аһардас дыахтарга этэн хаалларбыттара, бу төрүт олохтоох Никулина Матрона (Киччээ) дин ааттааба.

Христофор, сыһыа тэрһинэн алтынньы ый бүтүүтэ, сага сиргэ көһөр буолбуттара, ол Маарыйа кулгааһар олус үөрүүнүн иһиллибитэ.

Этиллибитин курдук алтынньы ый бүтүүтэ 10 сыарҕа табанан, 5 атынан, 2 хамначчыт дыахталлары, 1 тирдигэр эркинини, 5 торбостоох ынаһы, 1 атыыр оҕуһу ылан айаннаабыттар. Ортотугар хонон, сага сиргэ кэлбиттэрэ. Сага сирин, дыһини, хотону Маарыйа иһэтэ сүбэлэбитин курдук аҕаабыттара, арчылаабыттара, бу сир Маарыйа сирэ - дойдута буолбутунан үөрүү доһордоох олохторун булбуттара. Маарыйа дыһалыгар икки хамначчыт тулаайах кыргыттар хаалбыттара, биһрэ бэйэтэ аҕалбыт кыһа (Сатара кутурук) этэ, биһрэ Бүөчүкэ Жирков хамначчыта этэ. Христофор дыһы бүгэн олорбот киэн сырыылаах киһи этэ, сага олохсуйбут сирдэригэр кыһыны үчүгэйдик бүтэрэн, саас үчүгэйэ кэлбитигэр Христофор 10 биһини, 1 атыры аҕалбыта, ону таһынан 20-чэ табаны аҕалбыта. Оччолорго таба сүөһү сайын Илин Тааска олохтоох эбээниргэ сайылыыра, кыһын буолуута, Саха сиригэр олоһор ыаллар табаларын бэйэлэрэ кыстаталлара.

Христофор аҕата Бүөчүкэ ол сыл олбүтэ. Кини оннугар баайы, туох баар тэрээһини Бүөчүкэ улахан уола Порфирий туһунта, кини биһргэ торообүттэригэр, чугас аймахтарыгар аҕа баһылык буолбута, кини сүбэтинэн Эрэхтэнэ олохтоохторо сылдыбаллара.

Христофор тусна олохсуйбут буолан бэйэтин бэйэтэ дыһанара. Маарыйа сага сиргэ олохсуйан, санаата көһөн, сылдыар ыалдыт, хонор хоһоһо ытыктыыр ыала буолан бу сирин баһылаан олорбута.

Маарыйа олоһуттан 5 биэрэстэ сиргэ, тусна күөлгэ, Кургунов Сүөдэр оҕолоро: 5 уол, 2 кыыс биһргэ олоһоллоро. Бу ыал Айылҕа тугу биэрэринэн аһаан таһнан олоһор дыдаһы ыал этэ.

Кургунов оҕолоро Никулиһнар Маарыйа дыһалыгар киирбиттэрэ. Бу уолаттарга мас тимир уустара, булчуттар бааллара Маарыйаҕа улахан туһалааһа. Маарыйа биһр сыл буолан баран 1 торбостоох ынаһы, 1 торүүр биһини, аты биэрбитэ, онтон салҕанан ыан иһэр ынаһы быһпатахтара, 3 минниһилэр агтаммыттара.

Маарыйа олохсуйбутун кэнниттэн биир сыл буолан баран, икки ыал көһөн кэлэн дьизэ, хотон-хаһаа онгостон олохсуйбуттара. Баһылай Никулин (Баһылайкаан), иккис ыал Александр Рязанская - Коочо бэйэлэрин кыанар, аҕыйах да буоллар ынах-сылгы сүөһүлээх, сырыыны кыайар дьон этилэр. Маарыйаттан көрдөөспөт, улахан сибээһи туппат, бэйэлэрин холкутук дьаһанан олорор ыаллар этилэр.

Маарыйа дьаһалынан сайылыктарын бүтэйдээбиттэрэ, оттуур ходуһаларын бэлиэтээбиттэрэ, сылгыларын кыстыгын тус туспа күөллэринэн анаммыттара.

Мааны ыал хотуна өйдөөх дьахтар буолан олорор сиригэр баһылык буолбута, ол иһин олохтоохтор Маарыйа Жиркова диэн ытыктабыллаах аатынан ыгыраллара.

Маарыйа Жиркова олохсуйбут сиригэр 20 сыл бэйэтин бэйэтэ дьаһанан ынабын сылгытын элбэтэн баай ыал диэн ааттаммыта.

Кэргэнэ Христофор хонор хоноһо, сылдыар ыалдьыт курдук киэн сырыылаах, хаһан да дьизитигэр уһуннук тохтоон олохсуйбут киһи этэ, ханна сылдыарын тугу гынарын Маарыйа ыйыппат этэ, кэргэнэ бэйэтэ да кэпсээбэт буолара. Маарыйа Жиркова ынахтарыгар 2 хамначчыт кыргыттар толору үлэлээн олохсуйбуттара.

Сылгытыгар, Кургунов уолаттара “Сайба”, Иван Никулин, “Бүөтүрчээн”, Петр Никулин көрөр сылдыар этилэр. Советская былаас үөскүүр аймалҕаныгар Иван уонна Петр Никулиннары бандьыттар күүс өттүнэн ыланнар, Абый быраабатыгар саллааттар буолбуттара.

Абыйга 1930 сыллаахха Советская былаас олохтоммутугар бандьыттарга сулууспалабыт, көмөлөспүт, буруйдара дакаастаммыт дьону былаас представителлэрэ тутан Орто Калымаҕа атаарбыттара. Олор истэригэр Жирков Христофор, Иван Никулин тутуллубуттара. Петр Никулин сэриигэ сылдыбыбатах, казарма эрэ харабыла буолбутунан, босхолонон дойдутугар төннүбүтэ.

1930 сыл Майыар нэһилиэгэр Совет үөскээһинигэр Маарыйа Жиркова Совет чилиэнинэн быыбардаммыта. Кини кэргэнэ Христофор Жирков Советская былаас олохтонуутугар утары үлэни

ыппытыгар, буруйданытыгар ханнык да сыһыана суох, дьону түмэргэ дириг ойдөөх, чинэһинэй дьахтар диэн олохтоохтор этин киллэриилэринэн Совет чилиэнэ буолбута.

1931 сыл Маарыйа Жиркова баай, хамначчыт туппут диэн кулаах онгорбуттара, Совет чилиэнэ диэн үрдүк солото сотуллубута, ол кэмгэ 4 оҕолообунан, агардас дьахтар диэн 1 ыанар ынаҕы. 1 мнинэр аты, 5 табаны бэйэтин бас билиитигэр хаалларбытара, онтон ордор сүөһүтүн барытын “Бөлөх Ыллык” табаарыстыбаҕа туттарбыттара, хамначчыттарын босхолообуттара.

Маарыйа Жиркова Мома сириттэн Соболоохтон, аҕалбыт хамначчытын Евдокия Слепцова (Сатара кутуругу) дойдутугар анаабыта уонна атаарбыта, Эрэхтэнэттэн аҕалбыт хамначчытын дьонугар илдьибитэ, ити күһүн балаҕан ыйыгар этэ, төһөнөн иһэн 9 сууткатыгар мунан, сиргэ өлө сыспытын, ата кырдыаҕас өйдөөх ат буолан, дьнэлэригэр ыран, быстан нэһинилэ кэлбиттэрин Маарыйа кэпсиирэ.

Маарыйа Жиркова олобуттан хамнаабакка олорон икки улаатан эрэр уолаттарын кытары оттонон ынаҕын аҕыйах сылынан икки онгорбута, табата уончаҕа тийибитэ, биир ата кырдыан олүөр диэри сылдыбыта. 1939 сыллаахха Маарыйа Жирковаттан кулаах дьаралыга сотулан көнүлүн ылбыта. Бу сыл 1939 сыллаахха “Болох Ыллык” табаарыстыба холкуоска кубулуйбутугар холкуоска кирибитэ, бэйэтэ олорор сиригэр сүөһү нитэр учаастага үөскээн онно салайааччы буолбута, оттон улахан уола Николай Жирков холкуос төһүү үлэһитэ буолбута.

Ханалас күөлүгэр үөскээбит сүөһү аһылыгын олохтоохтор бэлэмнииллэрэ. Ханалас күөлүгэр холкуос чилиэнэ буолбут ыаллар эбиллэн испиттэрэ. Маарыйа Жиркова кулак дьаралыгын кэтэн аата суола төһө да намтаабытын иһин, олоҕор кыһаллыбатаҕа: сайын, кыһын, чугастааҕы баар күөлэттэригэр илимнэнэн, айаҕын иитиммитэ. Улахан уола Николай тыа булдугар идэтиибит булчут этэ, кини кэргэнэ Уолбукка төрөөбүт дьахтар этэ, кыыстаах уол оҕону төрөтөн үчүгэйдик олорон иһэн Николай булка сылдьан палаткаҕа өлө сытарын булбуттара. Маарыйа Жирко-

ва иккис уола Гаврил Жирков Майыар начаальной оскуолатын бүтэрэн баран, Абый толорута суох орто оскуолатыгар үөрэнэ киирэн баран, мааматыгар эргийбэтэҕэ. Үөрэх кэннигтэн сайын, Индигир өрүскэ, уу суолугар пароходка үлэлиннэ, үөрэх арыллыытыгар Абыйга үөрэҕин салгыыра, ол курдук 7 кылааһы бүтэрэн баран, үөрэҕин тохтотон уу суолун үлэһитэ буолбута, салгыы уу суолун оччотооҕу салалтата Халыма өрүс управлениетыгар ыыппыта. Халыма уутун суолугар үс сыл энкилэ суох араас идэлэргэ үчүгэй үлэһитинэн аатыран үлэһини сылдьан сэллик ыарыыга ыллалан, Халыма куоратыгар балыыһаҕа сытан 1944 сылга олбүтэ иһиллибитэ.

Мин 1946 сыллаахха Халыма куоратыгар холкуоснай оскуолаҕа үөрэнэ сылдьан, Маарыйа көрдөһүүтүнэн, уңуоҕа ханна тутуллубутун Халыма куоратын могилатыгар көрдөөн көрбүтүм да булбатаҕым, суругунан эрэ булуохпун сөп этэ да, киһи аата суруллубут кириэһэ суоҕа.

1948 сыл эргийэн кэлбиппэр Маарыйа Жиркова тута ыйыппыта. Маарыйа Жиркова кэргэнэ Христофор. Орто Халыма куоратыгар олоһуллубүт буолуохтааҕа да, оннук суруктаах кириэһи булбатаҕым.

Маарыйа Жиркова Мома сириттэн улахан Соболоохтон кэргэн тахсан кэлэн олоһун олоһун остуоруйата, бастакы анаара бэйэтин кэпсээнинэн сурулунна. Маарыйа Жиркова улахан кыыһа үлэһит үтүөтэ, кырдыан баран Үрүн Хайаҕа олоҕо түмүктэммитэ. Кыра кыыһа билигин 75 сааһыгар олорор 7 оҕолоох ийэ, Якутскай куоракка олорор, 13 сиэн ытыктабыллаах эбэтэ.

Соболоох баайа, Бэйэ Спиридон, 3 оҕолообуттан Маарыйа эрэ дьон-киһи ытыктабылын ылан, өйдөөх, үчүгэй дууһалаах дьахтарынан биллэр.

Д. Слепцов, 2004 сыл, кулун тутар ый

Маарыйа Жиркова 80-90 сааһын икки ардыгар кырдыан олорон, Намыы күөл Билиитигэр олоҕо түмүктэммитэ.

ЭЛГЭС УЛУУҢУГАР
СОЛОМОВТАР ТАРҢАНЫЫЛАРА
Соломовтар тарҗаныыллара

Элгэс улууһа, былыр олорон ааспыттар кэпсипиллэринэн уонна Зашиверскай туһунан суруллар остуоруйаҕа кэпсэринэн, 1760 сылга Намыы күөлүгэр үөскээбитэ чуолкайданар. Онтон салгыы Зашиверскай куораттан, Дьаагыттан, Моматтан, Тумус Хайаттан дьон сыыйа кэлэн мустубуттара. Намыы күөлэ мустубут сүөһүнү хааччыйар кыаҕа суох буолан, олохсуйбут дьон чугаһынан - ырааһынан тарҕаспыттара. Бастаан Силээниэх үрэҥи туораан Титирик диэн сирин булбуттара, онтон салҕанан Силээниэх үрэх унуоргутугар баар сирдэри сыыйа буланнар биридин күөллэринэн олоро-олоро салгыы хоту туһаайыһынан тарҕаһан. Абый Арыылааҕар диэри тийбиттэрэ. Титирик сирин булбуттар хоту туһаайыһынан Усть Яна диэки күөл сирдэри буланнар, биридин иккилин ыалларынан олохсуйан, Элгэс улууһун сирин кэҥэппиттэрэ. Мома сирин тоҕойдоро барылара холбоһон, Элгэс улууһугар бас бэринэр нэһилиэк буолбута.

Мантан салҕанан Элгэс сиригэр сыыйа нэһиликтэр үөскээбиттэрэ. Абый, Мунурдаах, Уолбут, Майыар, Ураһалаах нэһиликтэрэ үөскээбиттэрэ, хоту үс өрүстэртэн дьоннор кэлэннэр эбиллибиттэрэ, уруу аймах буолуу сыыйа эбиллэн испитэ.

Майыар нэһилиэгэ 1853 сылга тутулан, үлэҕэ киирбит тагара дьинин тула дьон олохсуйан, нэһилиэк үөскээбитэ. Манна Зашиверскай сириттэн, Моматтан, Тумус Хайаттан дьон түмсөн уруу - аймах буолан нэһилиэги үөскэппиттэрэ.

Майыар нэһилиэгэ бэрт былыргыттан Мома сирин кытта ыкса сибээстээҕэ. Нэһилиэк төрүт былыргы олохтоохторо Мома сиригэр төрөөбүт- үөскээбит дьон буолаллара кэпсэнэрэ. 1873 сыллааһы хара оспа Намыы күөлү, кини тулатынааһы сиргэ олохсуйбут дьоннору эспитин кэппиттэн, ордубуттар Майыар нэһилиэгэр холбоспуттара.

Майыар нэһилиэгин бастагы үөскээһинигэр сахалартан Слепцовтар, Соломовтар, Никулиннар, эбээннэртэн Корякиннар, Лебедевтар, Шкулевтар, Жирковтар, Шадриннар, Зашиверскай олохтоохторуттан Хабаровтар, Постниковтар, Покатиловтар түмээн нэһилиэги үөскэппиттэрэ.

Мома сирэ Майыар нэһилиэгэр сүрүн аймах этилэр, онно Черемкиннар көһөн кэлэн олохсуйбуттара. Ону кытта Рязанскайдар биһр дьэ кэргэн Зашиверскайтан көһөн кэлэн Намыы күөлүгэр олорбуттара. Майыар нэһилиэгин олохтоохторо Тумус Хайа эбээннэрин кытта хаан аймахтыы этилэр - саха уолаттара эбээн кыргыттары кэргэн ылыылара элбэх этэ.

Майыар нэһилиэгэ Индигир өрүс илин уонна арбаа өттүн түмэн олорор, улууска улахан нэһилиэгинэн биллэрэ.

Өрүс арбаа өттүгэр Слепцовтар, Соломовтар түөлбэлээн олорбуттара. Кинилэр сүрүн сирдэрэ Үрүнгэй күөлэ, ол чугаһыгар баар күөллэргэ биһрднн ыалынан сүөһү ниттэн, бултаан аһаан, балайда элбээбиттэрэ.

Соломовтар төрүттэрэ, Зашиверскайтан Намыы күөлүгэр кэлэн, бастагы саха Намыы Слепову кытта олохсуйан дьону түмүттэрэ.

Соломовтар төрүттэрэ Таатта сиригэр төрөөбүт Соловьев Павел, сахалыы аата Сабачча диэн этэ, өлбүтүн кэнниттэн икки уола, Муруку Баһылай, Муостуур Уйбаан ыал буолан аҕабыыкка бэргэхэлэнэн Соломов диэн суруллубуттарынан кинилэр оҕолоро ыччаттара бары Соломовынан суруллубуттар.

Муруку Баһылай Соломов Үрүнгэй күөлүн сир дойду онгостон Майыар нэһилиэгин Соломовтарын төрүттэрэ буолбута.

Кыра уол, Муостуур Иван Соломов Мунгурдаах сиригэр Титириккэ олохсуйан Мунгурдаах нэһилиэгин Соломовтарын төрүттэрэ буолбута. Муруку Баһылай Соломов кэргэннэнэн ыал буолан, биһр уол. биһр кыыс оҕоломмота, кыыһа Мария улаатан ханна олохсуйбута кэпсээнгэ суох.

Уола (Курдуу) Яков Соломов, Үрүнгэй күөлүн дойду онгостон кэргэннэнэн оҕолонон олохсуйбута.

Курдуу Яков 4 уол, 3 кыыс оҕоломмота, кыргытара ханна олохсуйбуттара кэпсээнгэ суох, кэргэн тахсан сымэлийбитгэрэ.

Курдуу Яков улахан уола “Мачаагын” Бүөтүр, иккис уола “Бууча” Иван, үһүс уола Танта Прокопий, кыра уола Баттах Хабырылла.

Баттах Хабырылла, убайдарыттан ураты өйдөөх санаалаах, киэнг сиринэн сылдыар ыырдаах киһи этэ. Дьонго сыһыана убайдарыттан ураты киһи буолбута, киһи Элгэс улууһун устатынан, туоратынан сылдыбытын таһынан Мома сирин барытын кэрийбитэ, саамай ыраах Кыһыл Балыктаахха диэри сылдьан дьону киһини кытта киэнник билсбитэ.

Оччолорго Кыһыл Балыктаахха, билинни аата Улахан Чыыстай, сахалар олохсуйбут сирдэрэ этэ. Бу сир Элгэс сириттэн 80 көс диэн аабыллара, оччолорго таба көлө бэрдинэн, онно-манна олорор ыалларынан, сирдыттанэн сылдыаллара, оччолорго, палатка тимир оһох суоҕа, соробор отууларга хонон айанныыллара.

Кыһыл Балыктаах төрүт олохтоохторо эбээннэр этилэр, киһилэр Тумус Хайаба олорбут үөскээбит эбээннэр тарбаһаннар булбут сирдэрэ этэ. Бу Мома үрэҕин баһа таба сүөлүнү иитэргэ Айылба анаан үөскэппит дойдута буолбута.

Кыһыл Балыктаахха оччолорго, бэйэтин толору кыанан олорор саха Слепцов Илья Степанович, 5 оҕолоох ыал баара. 3 кыыс, 2 уол оҕолордооҕо, бу ыал кыра кыыстара Өрүүнэ, 16 саастааҕар Баттах Хабырыллаба кэргэн тахсан Элгэс сиригэр дьонуттан араҕан сүктэн кэлбитэ, сүктэн кэлэригэр 10 - ча табалааҕа уонна туга да суоҕа.

Баттах Хабырылла кэргэнин дойдутугар аҕалан биһир сылга олорон баран, Үрүңгэй күөлүттэн 6 көстөөх сирин талан сүөлү иитэргэ табыгастаах сирин Сис Күөлүн булан олохсуйбута.

Бу сиргэ бастакы олохсуйарыгар ынах, сылгы, таба сүөлүнү иитэргэ табыгастаах сир диэн талбыта, ону таһынан Айылба баайа дэлэй этэ. Кэргэнэ, Слепцова Өрүүнэ Ильинична, кэр-

гэнийн кытта бэргэхэлэнэн Соломова Өрүүнэ Ильинична буол-
бута. Кэргэн быһыытынан бэйэтигэр анаммыт үлэтин толору
баһылыырын таһынан, үчүгэйдик иистэнэргэ дьобурдааба,
дьон- киһи биһирнир үтүө майгылаах, хоммут хоноһо биһирнир.
ытыктыыр дьахтара этэ. Баттах Хабырылла, кэргэнийн арааран
ажалбыт сыла 1900 сыл этэ. Сис күөлүгэр 17 саастаах дьахтар
кэлбитэ, тыа сиригэр олорор ыалга үлэ, түбүк элбэх буолара.
Өрүүнэ онно дьулайар, толлор санаата суоҕа, ынах сүөһүнү ин-
тэр тэрээһини үксүн бэйэтэ толороро. 2 ынах аһыыр отун, ис
- тас үлэтин эр киһиэхэ найыылаабат дьахтар этэ.

Баттах Хабырылла Сис күөлүгэр олохсуйаат, киһи олохсуй-
бут сириттэн 10 -ча көс сиргэ олохтоох Андрей Никулин эбээни
булбута. Андрейы кытта бэйэтин кэргэттэрин таһынан, киһи
көмөтүнэн сылдьар 2 эбээн ыаллара бааллара. Кинилэри таба
сүөһүлээх, утары Айылҕа тугу биэрэринэн ититиллэн олорор,
бэйэлэрин толору иттэн олорор, баай буолбатах эбээниэри,
Баттах бэйэтигэр чугас тардан доҕордуу буоларга, бастакыт-
тан сөбүлэспиттэрэ, икки өттүттэн ким туох кыһалҕалаахтарын
толорсор доҕордуу буолбуттара, оччолорго кыыл таба киһилэр
чугастарыгар кыстыыр буолан хардарыта бэрсинэллэрэ.

Баттах Хабырылла сага сирин булан олохсуйбутун кэнниттэн,
биир сыл буолан баран, Мартиҕи уола Роман Черов, дьаданы 2
оҕолоох ыал, Мунурдаах сириттэн көһөн кэлэн биир көс сир-
гэ дьинэ туттан олохсуйбута. Бу ыал туга да суох сүгөһэр, тыы
көлөлөөх буолан Баттах Хабырылла көмөтүнэн олорор ыал
этэ. Баттах Хабырылла 3 сылга олорон олоһун толору булбута,
5 ынах, 20-чэ сылгы, 50-чэ таба сүөһүлэммитэ, бэйэтин толо-
ру кыанар ыал буолбута. Баттах Хабырылла хаһаайыстыбата
кэнгээн ыраабынан сылдьар сырыытын мэхэйдээн, чугаһыгар
олорор ыала Роман Черов кыһыын, 8 саастаах Кычаа Кэтирин-
нэни ылан, дьинэ үлэһитэ онгостон улуус иһигэр, Мома сиригэр
сылдьар сырыыта кэнгээбитэ. Баттах Хабырылла сага сиргэ 4
сыл олорбутун кэнниттэн, бастакы оҕото уол, Лукаа төрөөбүтэ,
ити 1905 сыл этэ. Уол оҕо төрөөн, ыал үөрүүтэ улааппыта, оҕо

доруобай буолан ийэ аҕа кутун туһута. 1910 сылга иккис уол төрөөбүтэ, аата Степан диэн буолбута, 1915 сылга үһүс уол төрөөбүтэ, аата Ньюкулай буолбута.

Баттах Хабырылла олохсуйбут сирэ үтүө төлкөлөөх, дьолдоох сир буолбута, ыал олоһор ханнык да мэхэйи суох буолан, үөрүү доһордоох олоһорбуттара, сүөһүлэрэ да үчүгэйдик турара. Баттах олоһор сирингэр бас баһылык быһыытынан биллэн, улуус иһинээҕи кыаммат. кыһалҕалаах дьон күүс көмө ылар аҕа баһылыктара буолбута. Баттах 1920 сылга диэри, бэйэтин олоһор, сүөһүтүгэр, сылдыар сырыытыгар, талбыт курдук барыта үчүгэй уонна тахсыылаах буолбута.

Бу сыл кулун тутар ыйга биир булчут эбээн уонна саха кыһа буолан, Салтаһа тааһыгар 10 сыарҕа табанан, кыыл табаны бултаһа барарга тэриммиттэригэр, Баттах улахан уола Лука Соломов кытта барсарга көрдөспүтүгэр аҕалаах ийэтин сөбүлэниҥ ылан илдьэ барбыттара. 15саастаах оҕо үөрүүнү кытта барсыбыта. Сыарҕаларыгар толору бултанан муус устар ыйга төһүбүттэрэ, төһөнөн иһэн, Силээннээх үрэххэ биир киһи тохтоон ааһар миэстэтигэр, кыыл таба бултааһыныгар сылдыар 3 киһини көрсүбүттэрэ. Ол дьонго Егор Рязанскай, Чыгылык уола баара. Бу киһи Тэрэх диэн сиргэ барарбар ньугулуур табата суохпун, биир ньугулуур табата уларыс эбэтэр атастаһыах диэн көрдөөбүтүн эбээн биэрбэтэх, ол курдук икки аҕыы арахсыбыттар.

Айанныыттар дьонноругар тинийэллэрэ биир күннүк сир хаалбытын кэниэ, күнүс айаннырга олус итиититтэн табаларын аһылыкка таһааран сыарҕаларыгар утуһан хаалбыттар. Чыгылык уола Егор Рязанскай багыһан иһэрин билбэтэхтэр.

Түлүк ууларыгар утуһа сыттаһтарына, батыһан иһэр киһилэрэ сатыы үөмөн кэлэн, эбээн саатын сыарҕаҕа ууруллан турарын ылан, эбээн өлөр гына биирдэ ытан кэбиспит, ол тыаска саха кыһа уһуктан саалаах киһи үрдүгэр туһэн сааны былдыаспыт, балайда былдыһа сылдыбыттар, онтон өлөрүөхсүт атаһынан искэ тэбэн сааны былдыһан ылан кыһы биирдэ

ытан кэбиһэр, ол кэмнэ 15 саастаах Лука Соломов турар ма-старга сөрөнөн сылдьан көрдөспүтүн үстэ ытан өлөрбүт. Үс киһини өлөрөн баран, 2 саамай үчүгэй табаларын талан ылан Мунурдаах нэһилиэгэр дойдутугар күрээбит.

Бу быһылааны билбэккэ Сис күөлүн ыаллара 5 хонукка кэтэ-эн баран Баттах Хабырылла биир эдэр уолу добор ылан утары көрдүү барбыттар.

Биир күннүк сири өр гыныахтара дуо? Тинийэн көрбүттэрэ маннык быһылаан буолбута көстө сыттаҕа. Бу быһылааны тута Абый управатыгар киһини ытан биллэрэн баран чугастааҕы дьону хомуйан дьон өлүктэрин хомуйбуттар, табалары хомуйан аҕалбыттар.

Бу быһылааны Мунгурдаах Сяганнааҕар олорор Чирков Константин Иванович, идэтинэн “билэн,” өлөрүөхсүтү, Муо-ра Күөлэ диэн сиргэ көрсөн тутан, саатын ылан, бэйэтин Абый управатыгар атаарбыттар. Абыйга тинийэн Егор Рязанскай доп-пуроска кэпсээбитэ тута улууһу биир гына сүүрэн кэпсээн буолар.

Баттах Хабырылла 1920 сыл күһүн сэттинньи ыйга, эмискэ ыалдьан олохтон барбыта, оччолорго ким ханнык ыарыыга ыалдьан олобун бүтэрэрин ким билиэбэй, абааһыга балыйалла-ра. Өрүүнэ Соломова икки оҕотун кытта тулаайах хаалар, биир дыдангы ыалтан 15 саастаах уол оҕону нитиэх ылан, олорбут сиригэр олорбутунан хаалар.

Чугастарыгар олорор ыаллара уонна Баттах аймахтара күүс көмө буолан олороллоро. 1921 сыллаахха, Уолбут сириттэн урут кэргэн тэриммэтэх усха, кырдьан эрэр Иван Жирков, Майыар нэһилиэгин барытын кэрийэн, сирин дойдутун үөрэтэн, көрөн, көлөтө суох сатыы сылдьар киһи, эмискэ Сис күөлүн ыалыгар кэлбитэ.

Бу киһи агардаһынан олорор Өрүүнэ Соломованы сөбүлүү көрөн, холбоһорго тыл көтөбөн, устунан холбоһон олохто-рун салҕаабыттара. Иван Жирков, баай киһи оҕото. Төрөөбүт - үөскээбит Эрэхтэнэ күөлүгэр, киһи эрээтигэр тиксэр мала,

танаһа, сүөһүтэ турдаҕа. Онтон эрээтин малын, танаһын, аҕыйах таба сүөһүтүн көһөрүүнэн кэлэн, 2 оҕолоох ангардас халбыт Өрүүнэбэ аҕа баһылыга буолбута.

Сис Күөлүн сана баһылыга Иван Жирков, сахалыы аата “Молдьон” Иванаһын биллэрэ. Молдьон тулаайах хаалбыт 2 уолга аҕа быһыытынан үчүгэйдик сыһыаннаһара, Өрүүнэ нитэ ылбыт уолун “Мучумааны” эмиэ туораппатаҕа, 3 оҕо аҕаларынан буолбута. Чугастарыгар олохтоох Роман Черовы, кини оҕолорун эмиэ бэйэтигэр чугас тардыбыта. “Андрей тааһыгар” блохтоох эбээннэри кытта эмиэ доҕор-атас буолбута.

Өрүүнэ Соломоваҕа баар сүөһү энчирээбэтэҕэ, ынахтара 10-ча, сылгылара 20-чэ, табалара 50-чэ буолбута, олоргон 20-чэ көлө буурдарын Сис Күөлүгэр дьэтин таһыгар табаҕа аналлаах хотону туттаран сайылатар буолбута. Бу табаларынан, күһүн бастакы хаар түһэн сыарҕа суола турдар эрэ, улуус нигэр, Индигир өрүскэ, олохтоохторго сылдьан бары наадаларын булунара. Молдьой Өрүүнэни кытта холбоспут сыллара бүтүүтүгэр биир кыыс оҕо төрөөн, урут оҕону төрөппөтөх аҕа Молдьой күнэ киниттэн тахсар буолбута, оҕо үкчү аҕатын курдук буолан ордук таптанара, оҕолорун кэрним аҕабыыты буланнар сүрэхтэтэн Евдокия Жиркова диэн ааты биэрбиттэрэ, бу Өрүүнэ Соломова мааматын аата этэ.

Бу ыаллар үчүгэй олохтоох, дьон-киһи биһириир ыаллара этэ. 1926 сыллаахха Өрүүнэ Соломова бииргэ төрөөбүт убайа, Слепцов Иван Васильевич, иппит уолун 16 саастаах Слепцов Егор Васильевичи уонна Кыһыл Балыктаахха олорор, табыллыбатах, кэргэнэ өлбүт, 3 кыыс оҕолоох, кыайан иитиллэр кыаҕа суох Тарабукин Игнатий Петровичи аҕалбыта. Бу кэлбит дьон бэйэлэрэ бас билэр аттара, табалара суоҕа. Төрүт сирдэриттэн 40 көс сиргэ Хонууга диэри аймахтара тиэрдибиттэрэ. Хонууттан, Сис Күөлүгэр диэри, эмиэ 40 көс сиргэ, дьонтон көрдөһөн элбэхтик эрэйдэнэн барыта 2 ый, кулун тутар, муус устар ыйдары быһа айаннаан, үгүс сыраннан кэлбиттэрэ. Бу дьонно

сири-дойдуну көрөөрү көлчүйэн кэлбит дьон буолбатахтара, кыһалҕаттан Өрүүнэ Соломова үчүгэйдик олорорун истэннэр кэлбит этилэр.

Слепцов Иван Васильевич, 50 саастаах аҥаар атаҕа суох, дьадаҥы киһи этэ. Сахалыы аата (Атахый Уйбаан). Иппит уола киинттэн хаалар кыаҕа суоҕуттан илдьэ кэлбитэ. Тарабукин Игнатий Петрович дьадаҥы олохтоох, бэйэтин уонна оҕолорун итэр кыаҕа суоҕуттан, аймахтара таҥаһынан көмөлөһөн, тэрийэн ыппыттара.

Игнатий кыргыттарын биирдин ыалынан тарҕаппытара. Улэ-лээн аһыыр наадата оннукка күһэйбитэ, мань Молдьой Иван тэрийбитэ. Атахый Уйбаан Тоҕой иһинээҕи ыаллары кэрийэ сылдьан олонхолоон, ыллаан, дьон таба көрөллөрүнэн биир сылы үчүгэйдик аһарбыта. Иппит уола Егор Слепцов, Өрүүнэ хаһаайыстыбатыгар үлэһит буолбута.

Атахый Уйбаан биир сыл сылдьан баран, Черемкина Анна Ивановнаны биир уол оҕолоох, огдообо дьахтардыын холбоһон ыал буолбуттара. Атахый Уйбаан бу кэргэнин кытта 5 сылга олорон кыыстаах уол оҕону төрөтөн, 3 оҕолонон баран, син бэйэтин холкутук көрүнэ сылдьан, ыалдьан олохтон барбыта. Кини аатын сүтэрбэт наадатыгар, бултаан аһыыр күөлэ кини аатынан ааттанар.

Атахый Уйбаан кэргэнэ, Анна Черемкина, 3 оҕотун кытта иккиһин огдообо хаалан, итиллэр кыаҕа суох буолан, улахан уолун аймахтарыгар биэрбитэ, кыыһын биир кыанар ыалга биэрбитэ, бэйэтэ кыра оҕотун кытта аҥардас хаалан ыал устун сылдыбыта.

Оҕото икки сааһыгар тийэн баран оччотооҕу кыһалҕаҕа хоргуйан өлбүтэ. Ааныка оҕотун кэнниттэн биир сыл буолан баран, эмиэ хоргуйан өлбүтэ.

Атахый Уйбаан иппит уола, Слепцов Егор Васильевич, 1939 сылга улахан дьону үөрэтэр ликбезка үөрэнэн, ааҕар, суруйар буолан, 1933 сылга үөскээбит “Кыһамньылаах” боростуой табаарыстыбаҕа председателинэн быыбарданан үлэтин

сажалаабыга, устунан, бэйэтин кыһамньытынан үөрэнэн, 1939 сыллаахха табаарыстыба холкуоска кубулуйуутугар председателинэн быыбарданан, барыта 15 сылга председателинан үлэлээбитэ. Бу кэмгэ биир бастын үлэлээх салайааччы быһыытынан оройуонга биллэрэ.

Егор Васильевич, кэргэниттэн араһыт 2 оҕолоох сааһырбыт дьахтары кэргэн ылан, 10-ча сылга олорон, 2 кыыс оҕону төрөтөн, оҕолоро оскуолаҕа киирбиттэрин кэппэ, кэргэнэ ыалдыан олохтон барбыта. Егор Васильевич кэргэнин кэппигэр хаалай, 5 сылга олорон баран олохтон ыалдыан барбыта. Оҕолоро, аҕалара өлөрүгэр, оскуолаҕа үөрэнэ сылдьар этилэр, чугас аймахтарынан көмөтүнэн атахтарыгар туран үлэни буолбуттара.

Өрүүнэ орто уола Степан Соломов (Тоботой) Абыйга саҥа үскээбит 1930 сыллааҕы Советскай былааһы олохтоспота. Дьону бүттүүнүн үөрэхтээһин политиката олоххо кииринтигэр, улахан дьону ааҕарга, суруйарга үөрэтин кэппигэр, биир ыйга үөрэнэн холкутук ааҕар, суруйар буолбута, онтон салгыы тус бэйэтин дьобуруунан үөрэнэн нэһилиэккэ биллэр киһи буолан 1931 сыл Майыар нэһиллэгэр Совет председателэ буолбута.

Бу үлэтигэр 2 сыл үлэлээбитин кэппиттэн, оччотооҕу оройуон салалтата үлэтиттэн босхолоон, Якутскайга батараактар оскуолаларыгар үөрэххэ ыппыта.

Степан Соломов 1935 сылга үөрэҕин туйгун сыананан бүтэрэн кэлбитин оччотооҕу партия райкома бэйэтин аппараатыгар ылан, райком пропагандиһа онорон, ол үлэтигэр 10-ча сылга үчүгэйдик үлэлээбитэ, ол үлэлиир сылларыгар кэрэ аҕаарын булунан мааны ыал буолбута. Икки уол оҕолору төрөтөн күндү аҕа буолбута. Пропагандиһынан 10-ча сыл эҥкилэ суох үлэлээбитин кэппиттэн партия райкома, оччотооҕу политиканан төрөөбүт сиригэр кыһалҕалаах холкуоска председателинан ыппыта. Бу үлэҕэ 10-ча сыл үрдүк таһаарыылаахтык үлэли олорон, ыалдыан олохтон барбыта.

Кэргэнэ Анна Ивановна Соломова икки оҕотун кытта хаалан, оҕолоро улааталларыгар сыралаахтык үлэлээн улаатын-

нарбыта. Уолатгара атахтарыгар тураннар орто оскуоланы ситинилээхтик үөрэнэн бүтэрбиттэрэ.

Улахан уола, Соломов Степан Степанович, төрөөбүт нэһилиэгэр Совет председателинэн үлэлиин олортобуна, Үрүң Хайа саҥа поселога үөскээһинигэр, поселок советын председателинэн ананан дойдутуттан көһөрбүттэрэ, ол үлэтигэр үлэлиин олорон ыалдыан олохтон барбыта. Кэргэнэ Евдокия Соломова түөрт оҕону кытта оҕдообо хаалан, араас тэрилтэлэр техническэй үлэлэригэр сыралаахтык үлэлээн, оҕолорун атахтарыгар туруоран, үөрэттэрэн, үлэһит дьон онортообута. Сорохтор ийэ-аҕа буолан үлэ үөһүгэр сылдыаллар, кыра уола Соломов Владимир Степанович орто оскуоланы бүтэрэн оройуоннааҕы эргин хонтуоратын араас салаа үлэлэригэр үлэлээн, кэлиин оройуоннааҕы эргин хонтуоратын директорынан таһаарылаахтык үлэлиин олорон ыалдыан олохтон барбыта.

Кэргэнэ Вера Соломова, эргин үөрэхтээх, бухгалтер идэлээх, биһир оҕотун кытта оҕдообо хаалан күндү ийэ, эбээ буолан олорор. Степан Соломов бэйэтин дирин өйүнэн, билиитинэн, төрөөбүт оройуонун сайдыытыгар тыа үөрэжэ суох дьонун түмэн олох киэн аартыгар киллэрэн барбыта билигин да дьон ойүгэр сылдыар.

Өрүүнэ Соломова кыра уола Соломов Николай Гаврильевич (Аччыкаан) оҕо эдэр сааһыттан үөрэммэккэ тыа булдуһан дьарыктанан, сорсуннаах булчут буолбута, булдуһан нэһилиэгэр, колхозугар бастын булчуттар ахсааннарыгар сылдыбыта. 20 сааһыгар Евдокия Атласовалыын холбоһон ыал буолбута, кэргэнэ Евдокия Мома сириттэн кэлбитэ. Бэйэтин туһугар хаһаайыстыбатын үчүгэйдик көрүнэр хаһаайка этэ.

Николай Соломов оҕордук холкутук олорбута. 3 кыыс оҕону төрөппүтүттэн, үһүс кыыһа икки сааһыгар ыалдыан олохтон барбыта. Улахан кыыһа доруобай улаатан, үөрэнэн, учуутал идэтин ылан, Усть-Алдан киһитигэр кэргэн тахсан, кэргэнин дойдутугар баран олохсуйбута, 3 оҕолооҕо иһиллэр. Иккис кыыс Александра үөрэбин эрдэ хаалларан, ханнык да идэ-

ни ылбатажа, колхоуугар сүөһү нитиитигэр таһаарыылаахтык үлэлиин сылдьан, бэйэтин дойдутун уолугар кэргэн тахсан, оччотооһу оройуон киинигэр олохсуйан, араас техникескэй үлэлэргэ үлэлээбитэ, олобун устатыгар 4 уол, 2 кыыс оҕолору төрөтөн, улаатыннараран атахтарыгар туруорбута, күндү ийэ, эбээ буолан оройуон киинигэр олорор. Кэргэнэ эдэр сааһыгар ыалдьан олохтон барбыта, оҕолоро ийэлэрингэр нитиллэн улаанньытара.

Өрүүнэ Соломова, иккис кэргэнни Молдой Иванны кытта 11 сылга олорон бүтэник оҕотун Евдокия Жиркованы балайда улаатыннараран баран, 1931 сылга кэргэнэ ыалдьан олохтон барбыта. Баар сүөһүтүн тулпутунан оҕотун кытта олохторуттан хамнаабакка олорон хаалбыттара, сүрүн киһитэ аччыгый уола, Николай Соломов (Аччыкаан) буолбута.

1935 сыллаахха Мама сириттэн, Кыһыл Балыктаахтан, кэргэннээх, биир уол оҕолоох, эдьинийин уонна балтын илдьэ көһөн, Сис Күөлүгэр Өрүүнэ Соломоважа, Атласов Семен Гаврильевич (Ньоон) көһөн кэлбитэ.

Олохтоох ыал, Өрүүнэ эмиэ киһинэн дэлэйэ түспүтэ, буюдунор эмиэ кыһалҕаттан кэлбиттэрэ. Семен Атласов күөгэйэр күнүгэр сылдьан хорсун үлэһит, булчут киһи буолан, Өрүүнэ санаатын табан, бииргэ олорбуттара.

Өрүүнэ Соломова 1941 сыллаахха, Абый оройуонун бүтүннүү хаппыт күүстээх гриппка ылларан, олохтон барбыта. Кыһа, убайа Николай Соломов корүүтүгэр хаалбыта. Оччотооһу Элгэс улууһугар, Абый оройуонугар Соломовтар тарҕанан бэйэлэрин үтүө нэһилиэстибэлэрин хаалларан ааттара ааттана туруо, сурахтара сүтүө суоҕа.

2004 сыл, Майыар нэһилиэгэ.

«АБААНЫ» ОҢОЛОР

Элгэс улууһугар, нэһиликтэргэ барыларыгар, биирди оҕолор төрүүлэрин туһунан, дьон өйүттэн сүһпэт кэпсээннэр тарҕаммытара элбэхтэр. Бу мин санаабар ситэ сайдыбатах, олох ыараханыттан ийэ иһигэр сылдьан араас оһоллортон үөскээһиннэр, араас куһаҕан, киһи доруобуйатыгар сөн түбэһэт, көгүллэммэт, отравленнелаах аһылыктартан оҕо сайдытыгар мэхэйи буолаллара буолуо дигэн сабаҕалыыбын.

Бэт былыргыттан үһүйээннэргэ, дьон өйүттэн сүһпэккэ сылдьар кэпсээннэртэн иһиттэххэ баай, орто ыаллартан, абааны оҕолор төрөөбүттэрэ кэпсээнгэ суохтар. Хаһан эбит дэһигэ төрөөбүт абааны (чиччик) оҕолор дьадагы, бэйэтин кыайан көрүммэт, туох түбэхэринэн аһаан үөскээбит дьонтон төрүүрүн туһунан кизигник тарҕаммыт кэпсээннэр элбэхтэр. Киһи доруобуйатыгар, оҕо ийэ иһигэр сылдьан үөскээн сайдарыгар аһылык улаханы быһаарара буолуо дии саныыбын. Киһи олоҕо, оҕо төрөөһүнэ Айылҕаттан быһаччы тутулуктааҕа буолуо дигэн мин өйдүүбүн. Айылҕа үөскүүр харамайдар, үүнээйилэр Айылҕа араас уларыһыларыгар үөскүүр кэмнэригэр айылҕа уларыһыта улахан сабыдыаллааҕа буолуо дии саныыбын. Онно Тангара да, абааны да сабыдыала суох.

Боро Бүөтүр

Зашиверскай куоракка тулаайах саха кыһа, оччотооҕу сис баайдарга хамначчыт быһыытынан ыалтан ыалга быраҕыллан сылдьар кыыс, эмискэ хат буолан хаалбыт, ким киниэхэ сыстыбыта биллибэт этэ. Зашиверскай олохтоохторо нууччаларга түһэрэллэрэ үһү. Кыыс хат буолтун билэн баран, сис баайдар чугаһаннахтар. Кыыс эрэйдээх ыалтан ыалга быраҕылла сылдьан, биһр дьадагы, бэйэтин нэһилэ көрүнэн олорор ыал балаҕаныгар төрөөн кэбиһитэ. Бу ыаллар соҕотох уол оҕолоохторо, кыыс уол оҕону төрөһүтэ, хайыыр да кыах суоҕа, иһтэллэрингэр эрэ тнийбиттэрэ.

Уол уһун муруннаах, бөрө курдук дьүһүннээх буолан Боро Уол диэн сахалыы ааты биэрбиттэрэ. Оҕо аҕабыыкка сүрэхтэнэр буолбутугар ким оҕото буолара, ханнык кэмнэ төрөөбүтэ барыта ыйытыллыбыта.

Аҕабыыт, хайа Танара чугаһынан сөп түбэһиннэрэн, Бөтүрүөп Танара сугаһыан сөп эбит диэн маамата суруллара Уваровскайа, аҕатын аата Арамаан буоларынан, оҕо Уваровскай Петр Романович диэн миэтирикэҕэ киирбитэ. Уол маамата, ийэлээх аҕатыттан 10 саастааҕар тулаайах хаалбыта, ол иһин сылдьар ыаллара бука бары “Тулаайах” диэн ыгыраллар эбит, кини аҕабыыкка сүрэхтэммит аата Балбаара диэн эбит. Уол аата аны Бөрө Бүөтүр диэн буолбута. Бөрө Бүөтүр интиллэн олорор ыалын аҕалара ханнык сурукка киирбит толору аата диэн биллибэт, сахалыы “Техан” аатынан кэпсэнэрэ, кини соҕотох оҕолоох буолан, Бөрө Бүөтүрү туораппат этэ.

Бөрө Бүөтүр 10 саастааҕар, улуу Сааргыл ойуун Зашиверскайга “оспа” кэлэрин биир сыл инниттэн билэн, куоракка олохтоох сахаларга биллэрбитэ. Ол дьулаан сурах сахалар уйулҕаларын хамнаппыта, ким ханна барарын, саһарын туһунан сүбэлэһии буолбута. “Техан” Мома сиригэр, Орто дойдуга, аймахтарыгар барар сүбэни булунап, көһөр былааны оностубута. Тулаайах Балбаараны бэйэтиттэн хаалларар санаата суоҕа.

Ити ынырык сурах тарҕаммыта биир сыла туолуутугар сайын, мас тыы оностон, бастаан бэйэтин, кэргэннээх оҕотун, Орто дойдуга тиэрдибитэ. Онтон төннөн кэлэн, Тулаайах Балбаараны оҕотун кытта Орто дойдуга тиэрдибитэ. Бөрө Бүөтүр Орто дойдуга олорон улааппыта 20 сааһыгар, бэйэтин курдук дьадаҥы ыал кыһын кэргэн ылбыта уонна Зашиверскай куоракка оспа ааспыта өр буолбутун кэнниттэн көһөн кэлбитэ. Куоракка кыһын кыстаан баран, сайыныгар биир саха ыала, Ньахараан Уйбаан, Зашиверскайтан көһөрүн билэн, көрдөһөн, элбэх кэпсэтииннэн нэһиилэ тылын ылыннаран, куораттан 6 көстөөх сиргэ, Индигир өрүс сүһүбүнэн, Ньахараан Уйбаан ыйан биэрбит сиригэр олохсуйбута. Маамата Орто дойдуга олорон олохтон барбыта.

Бөрө Бүөтүр, сана олохсуйбут сиригэр утары бултаан аһыырыттан ураты туох да дьарыга суоҕа, бэйэтэ туохха да дьоҕура суох тийинммэт курдук киһи этэ, олороругар көппөх ураһанан олорбута, кыһын тонгон өлөр кутталлааҕын көрөн, көһөрөн ажалбыт Ньахараан Уйбаан, кыра туруору балаҕаны тутан биэрбитэ. Ол бу ыал тыыннарын туппута, эрэйэ суох кыстыгы туораабыттара, 20 сыл олорбуттара. Бөрө Бүөтүр Ньахараанна махтанара.

Бөрө Бүөтүр сана сиргэ олохсуйан утары бултаан аһаан улаханник аччыктаабакка олорон кэргэнэ хат буолбута. Бөрө Бүөтүр оттук маһын уонна утары бултаан аһыырын таһынан, оҕо күүтэр буолбута.

Бөрө Бүөтүр кэргэнэ оҕолонор кэмэ кэлбитигэр, биир көс сиргэ олорор көмөлөһүммэрэр, сүбэлэтэр киһитигэр, Ньахараан Уйбаанга баран иккитэ оҕоломмут Ньахараан кэргэнэ Наастаны көрдөһөн ажалбыта, кэллэхтэринэ кэргэнэ бастакы талыыта киирэн кэтэһэ олорор эбит. Бөрө кэргэнэ оҕолоноро чугаһаан бары тэрээһинин бэлэмнэппитэ, оччотооҕу дьаданы ыал туох талбыт бэлэмэ кэлиэй, дьахтары торотөргө хагдан от тэллэх буолара.

Дьахтар оҕолоноро тийиэн кэлэн оҕо төбөтө быгарын кытта, көтөҕөр дьахтар хаһыыра түһэр: “Атыныкай киһи иһэр!”, - диэн. Оҕо төбөтө тахсыбыта моонһугар диэри түүлээх, сирэйэ бүтүннүү түү, бөрө курдук муруннаах, кулгаахтаах, тиистээх оҕо окко түспүтэ. Моонһутуттан атын өттө киһи курдук илиилээх, атахтаах уол оҕо төрөөбүтэ, оҕо курдук ытаабат, көхсүн иһигэр ыйылыыр, тыынар курдук сангарара.

Оҕону куобах тириитигэр суулаан оҕо курдук сыгыарбыттара.

Оҕо туһунан кэпсэтии буолбута: хайдах гынабыт, тыыннаахтыы буорга көмөбүт дуу, иитэн, кэтэнэн көрөбүт дуу, манник оҕо төрөөбүтэ ханна да иһиллибэт этэ, абаһы оҕо манник буоллаҕа диэн санаа моруута буолбуттара. Оҕо маамата отугар сытан иитэн көрөргө көрдөспүтэ.

Ожо бир сааһын туолуутугар бөрө курдук дьүһүннэммитэ, киһи быһыта ханан да суоҕа, ожо 3 сааһыгар диэри туран хаампатаҕа, аһы биэрдэхтэринэ ыстаабакка ыйыстан кэбиһэрэ, бэйэтин хойуутун тута ыйыстан иһэрэ. Аҕабыыкка сүрэхтэппэтэхтэрэ, ийэлээх аҕата “Бөрөкөөн” диэн ааттыыллара, аҕата ордук ыар санааҕа ылларан бу кэриэтин ожо төрөөбөтөҕө буоллар диирэ.

Ожо мааматын эмэр буолан маамата баҕар киһи буолаарай диэн сыралаһан испитэ. Ожо ыалдьара биллибэккэ улаатан испит, моонһуттан алын өттө киһи курдук буолан, инктиирэ саахтыыра оҕоттон уратыта суоҕа.

“Бөрөкөөн” 3 сааһыгар диэри ожо курдук хаамар санаата суоҕа түөрт атах буолан сыыллара. 3 сааһыгар иккн атаҕар туран хаамар буолбута, киһилии сана суоҕа, көхсүн иһигэр ыллыыр дуу, ытыыр дуу курдук санарара. Киһи сагатыгар ханан да маарыннаабат буолара. Бөрө Бүөтүргэ абааһы оҕото төрөөбүтэ улууһу тилэри иһиллэрэ.

Бөрөкөөн төрөөбүтэ үс сыл буолуутугар, эмнэ бастакы ожо курдук бөрө дьүһүннээх уол ожо төрөөн хомоппута.

Аҕалара, Боро Бүөтүр хомойуу бөҕөнү хомойбута, хайыыр да кыаҕа суоҕа, тыыннаахтыы буорга көмүөххэ диирин маамата сөбүлэспэт этэ, иитэн көрүөххэ, баҕар киһи буолуохтара диирэ, бу оҕону эмнэ аҕабыыкка сүрэхтэппэтэхтэрэ, кыра Бөрөкөөн диэн ааттыыллара. Бу ыалларга киһи сылдыбыат буолбута, Момаҕа барар айан суолун уларытан өрүс илин өттүнэн онгорбуттара. Түүллээх, бүттээх барыта төһүүр, бүттэнэр буолбута, ырааһынан озорор ыаллар ол оҕолор тустарынан харанаҕа кэпсэппэт буолун диэн сэрэтиһэр буолбуттара, саамай ытыктыыр ыаллара Ньахараан Уйбааны кытта сылдыспат буолбуттара.

Кыра Бөрөкөөн убайын курдук буола улаатан испитэ, иккин киһи курдук сагарбат этилэр, киһи истибэт гына көхсүлэрин иһигэр ырдьыгынаан эрэдни сагараллары ким да быһаарбат этэ. Кыра Бөрөкөөн убайыттан атын майгыта суоҕа, убайа тугу

онгорорун онгороро, убайа хайдах аһыыр да ону үтүктэн иһэрэ. Дэйггэ бу оҕолору көрүүхнүт дээн биһирэмт киһи сырыттабына, кэлбит киһи барыар дээрэ көрөн олорон, бэйэлэрин икки ардыларыгар киһи истибэт тылынан сагараллара үһү.

Бөрөкөөннөр улахана 10 сааһыгар, кырата 7 сааһыгар, сайын сүтэн хаалар эбиттэр, киһэ кэлэниэр балаҕаннарыгар киирэн утуйан хаалаллар эбит, ас көрдөөбөт буолан кэлэллэр эбит, ханна сылдьалларын киһи ыйыппат дьонноро буолан, манньк аһыыллар дээн быһаарбата үһү. Аҕалара Бөрө Бүөтүр уолаттарыттан хас хонон турдабын ахсын куттанар буолбут, улааттахтарына биһиги олохпугар олус кутталаах дьоннор үөскээн эрэллэр дээн аҕа баһылыгар Ньахараан Уйбаанга баран сүбэ көрдүүр эбит. Ньахараан наар биһирэ сүбэллэрэ - Индигир өрүс сүннүгэр олорор ойууттарга сүбэлэт дээн сүбэллэрэ.

Бөрө Бүөтүр биһир күн хонордуу утуйар таҕаһын таҕха сүгэхэригэр баайан баран, 2 көс сиргэ олорор, улуу ойуунга, “Бүрүөһүн” Дьүгүөргэ, анаан көрдөһө айаннаабыт.

Бөрө Бүөтүр ойуунга хоно сытан үгэн-сүктэн көрдөспүт, хайдах да уолаттарым сүгүн олордор кыахтара суох буолан иһэр, хас күн ахсын куттанарбыттан тулуйан олорор кыаҕа суох буоллум, бэйэбин хайдах баҕарар онгороллоругар тийээн эрэллэр. Эйиҥиттэн сүбэлэтэ көмөлөһүһүнэрэ кэллим дээн көрдөһө олорбут. Ойуун уот иһингэр олорон көмүлүөк оһоҕхо тугу эрэ быраҕан баран, уоһун иһингэр ботугураан кэпсэттэ быһыылаах, таһырдыа наадатыгар тахсан киирдэ уонна утуйарга тэринэн тугу да сагарбакка утуйан хаалла. Сарсыарда туран чэйдэрин иһэ олорон ойуун, бөлүүн түһээн Быгыһа ойуунга бара сырыттым, эн көрдөһүүгүн кэпсээтим, онуоха толору билэ олоробун-кутталаах дьон үөскээн эрэллэрин билэн олоробун, үрдүк Айыылартан көрдөспүтүм өр буолла, кинилэр эрэ туох эбит сүбэни булуохтара, аны тоҕус хонук иһингэр тугу эрэ быһаарыллара буолуо. Эн дыһаар төһүн, биллэҥи кулуун тутар ыйыгар олоробут, муус устар сагатын дэки быһаарыллара буолуо, хайдах быһаарылларын мин билбэппин, Аллараа дойду ааттаахтара

анаан ыппыт дьонноро, диир Быгыяа ойуун. Бөрө Бүөтүр туох да үчүгэй быһаарыыны ылбатаҕыттан, хомойорун эппитигэр, Бүрүөһүн ойуун олус хомойума Быгыяа биниги Индигир өрүспүтүгэр дэннэ үөскээбит улуу ойуун, туох эбит сүбэни булуоҕа эрэнэн кэбис диэбит. Бүрүөһүн ойуун салгыы сүбэллн олордо, дэг бэйэлэринэн өлөн хааллахтарына, буору хаһан баран короб мастаабакка умса уурталаан баран, көхсүлэригэр хара тааһынан баттатан баран комон кэбинһээр, кирнэс маһы туруорумаар, уолаттар өлбүттэрин кэнниттэн Үс тоҕус хонук иһигэр атын сиргэ көһөрүг ордук буолуо, костөххүнэ балаҕанһын уоттаан кэбинһээр.

Бөрө Бүөтүр балаҕаныгар кэлэн кэргэнигэр туох диэн кэлсээбитэ биллибэт.

Бу кэмнэ Бөрө Бүөтүрдээх үһүс уоллара, биир сыл биэс ыйдаах эбит. Оҕо ыраас хааннаах, доруобай, сагардыы даллайан хаамар уол оҕо, аҕалаах ийэ күһнэрэ киниттэн тахсар, таптыыр мааны оҕолоро этэ, аҕатын дьүһүнэ хаана ханан да сыстыбатах. Мааматын курдук буолан, ийэ сылаас тапталын ылан, улаатан эрэрэ, төрөппүттэр эрэллэрэ кини этэ.

Убайдара буолуохсуттар оҕону сүгүн утуппакка эрэйдииллэрэ төрөппүттэри мунчаардара, оҕо кыратык да балаҕанна соҕотоҕун хаалбата, бу оҕо биир сааһын туолуор диэри сүрэхтэммэтэҕэ, кини сылдыбат буолан. Мома суола уларыйан оҕону сүрэхтэтиргэ эмнэ биир эрэй этэ, Мома суолугар кэлэр-барар айанньыттары тоһуйан, көрдөһөн, аҕабыыт нэһиилэ тахсан сүрэхтээбитэ.

Оҕо 1922 сыл алтынньы ый 1 күнүгэр Уваровскай Роман Петрович диэн сүрэхтэммитэ.

Бөрө Бүөтүр оҕолоро Бөрөкөөннор муус устар сагатыгар түүн утуяа сытан өлөн хаалбыттара сарсыарда костүбүтэ.

Бөрө Бүөтүр хаһан да буоларын курдук аҕа табаарыһа Ньахараан Иван көмөтүнэн, Бүрүөһүн ойуун сүбэтинэн иин хаһан иккиэннэрин буорга умса ууран баран, көхсүлэригэр ыар хара тааһынан баттатан көмөн кэбиспиттэрэ, ханнык да бэлиэни

онгорботохторо, манна киһи көмүллэ сытар диэн бэлиэтээбэтэх-тэрэ.

Бөрө Бүөтүр саас итии буолан оҕотун утуйар таһастарыгар суулаан баран кыра мас сыарҕаннан олорор сирдэриттэн 2 көс сиргэ олорор “Баатыр” Никифорга көһөн тийбиттэрэ, бу эмиэ бэрт дыдаҥы нэһилэ дууһатын ииттэ олорор ыал этэ, ханнык да көмө суоҕа, ханха сүгэхэр мас сыарҕа көлөнөн ололорло.

Оччолорго Мома, Абый улууһугар нэһилиэк буолан, сырыы-айан элбэх буолара.

Сотору Бөрө Бүөтүр биһир таба көлөлөөх айанньыкка түбэлэн, оҕолоох кэргэнин атаарбыта. Оччолорго Индигир өрүс сүннүүгэр хас түөрт көс аайы олорор ыаллар баар буолаллара, ол бэрт былыргыттан олохтоммут үтүө дыһал буолан, сырыы-айан кыһын, сайын эрэйдэммэт буолара. Бөрө Бүөтүр, кэргэннээх оҕотун атааран баран сатыы ыалтан ыалга хоно-хоно тийиэхтээх сиригэр эрэйэ суох Орто дойдуга тийбитэ. Саас буолан суол-айан сылдырга табыгастаах кэмэ этэ. Бөрө Бүөтүр Орто дойдуга олохсуйардыы тэриммитэ, бэйэтэ туга да суох киһи буолан, онно олохтоох саха дьонноро көмөлөһөн балаҕан дьиэ тутан биэрбиттэрэ.

Орто дойдуга олохтоох сахалар оччолорго сүөһү ииттэн, онон аһаан-таннан ололорло. Бөрө Бүөтүр сахалары кытта олоробун диэн үтүктэн сүөһү иитэр санаата суоҕа, уруккутун курдук Айылҕа тугу биэрэринэн иитиллэ ололорута. Бөрө Бүөтүр Орто дойдуга олохсуйан баран күннээҕи аһылыгын нэһилэ булуна, үкэ олохтоох кырдыаҕастар көмөлөрүнэн 10 сылга олорон баран, олохтон барбыта.

Кэргэнэ оҕотун атаҕар туруоран, үлэни-сырыыны кыайар буолбутун кэнниттэн олохтон барбыта. Мин эдэр сааспар Абый – Мома икки ардыгар кыһын – сайын элбэхтэ сылдыбытым эрэри, Бөрө Бүөтүр олорбут өтөҕө бу баарын корбөт этим. Балаҕанын уоттаан барбытын истэрим, олорбут сирич чахчы бу баар диэн билбэппин.

Бу бэлиэтээһини ийэм, Бөрө Бүөтүр кэргэнин кытта Мома сиригэр Орто дойдуга биһир Хонууга төрөөбүттэринэн, Инди-

гир өрүс сүннүүгэр чугас-чугас оморбут буолан. Бөрөлөр олохторун үчүгэйдик билэр этэ, ол иһин ийэм кэпсээбитинэн суруйдум. Баҕар, билгин колүөнэ дьон урукку эрэйдээх дьон маннык оморбуттар эбит динэн өйдүүлэрингэр суруйдум, бу остуоруйа-үһүйээн буолбатах, олоххо чахчы буолбут түбэлтэ.

2004 сыл, Кэбэргэнэ, Д. Слепцов

Бороной оҕото

Бу Майыар нэһилиэгэр 20-с үйэ сагатынааҕы буолбут түбэлтэ. Маны көрбүт-истибит кырдыаҕастар суохтарын иһин биһнэхэ кэпсээн хаалларбыттара. Бу үһүйээн буолбатах. 19 үйэҕэ Майыар нэһилиэгэр таңара дьинэтэ 1853 сылга тутулан үлэҕэ кирибитинэн сибээстэнэн, Черемкиннар динэн аҕа ууһа үөскээн оморбуттара. Бу Зашиверскай куоракка оморбут, Саха сирин остуоруйатыгар киэҥник биллибит, улуу Сааргыл ойуун удьуордара этилэр. Бу удьуор сүүрүннээн Мома сиригэр, Майыар нэһилиэгэр тарҕанан оморон, Абый сирин Черемкиннарын тарҕаппыта. Бу аҕа ууһугар дьонго киэҥник биллибит Киририк Черемкин буолара. Киририк биллэринэн 2 уол оҕолооҕо, хас кыыстааҕа чуолкай биллибэт. Киририк улахан уола “Тооттуур” Василь, Мома сириттэн кэргэннэнэн, элбэх оҕону төрөтөн, Майыар нэһилиэгин тэниппит киэҥ сырыылаах- айаннаах баай этэ. Киририк кыра уола “Моорук” Уйбаан, киэҥник сураҕырбатах, кыра ыырдаах киһи. Кини Муһурдаах нэһилиэгиттэн, билгин Никулиннар аймахтарын, Никулина Евдокияны (Марха Огдоочуйаны) кэргэн ылан Майыар нэһилиэгэр олохсуйбута, биһир уол, биһир кыыс оҕону төрөтөн, улаатыннанан баран элэр сааһыгар өлбүтэ. Уола Черемкин Иван, Уйбаанчык, кыыһа Черемкина Александра сахатын аата “Биэчээн” динэн этэ.

Тооттуур Баһылай киэнг сырыылаах баай буолан, хас да үлэһит киһилээбэ. Олортон биир эбээн улахан уолун, “Бороной” Уйбааны, таба үлэһитэ оностубута, саага улаатан эрэр сытыы, хорсун оҕо этэ. “Бороной” Тооттуур баайга үлэһит буола сылдьан, Кирик быраатын кыһын “Биэчээни” кэргэн ылбыта. “Бороной” кэргэннэнэн баран, Майыар Намыы күөлүгэр олохсуйан дың уот, хотон хаһаа туттан сахалыы олорбута.

Бороной Уйбаан уонча сылга үчүгэйдик олорбута, хорсун үлэһит киһи буолан дыон ытыктабылын ылбыта, Жирков Иван дин ааттааба. Биир кыыс оҕоломмота, оҕотугар Александра дин ааты биэрбитэ. “Бороной” кыһа 3 сааһын туолуутугар кэргэнэ “Биэчээн” хат буолан иккис оҕо күүтэр дьоло кэлбитэ.

Биэчээн оҕолонор кэмэ кэлбитигэр, ийэтэ “Марха Огдооччуйа” оҕолуур, көтөбөр буолбута. Былыргы ыал оҕо төрүүрүн кэтэһинтэ биир туспа үөрүүлээх да, хомойуулаах да буолара биллэр суол. Биэчээн оҕолонор кэмэ кэлэн оҕо төбөтө быгарын кытта, “Марха” аймаммыта иһиллэр: “Снэхсит иһэр, үөрүмэн!”, - дин сагарбыта дыиэ иһинээби кэтээн олорооччулары уйулбаларын хамнапыта, соһуйуу бөбө буолбута.

Оҕо төрөөтө дин буолбута - оҕо ытыыр сагата иһиллибэт, “Марха” быыс иһиттэн тахсан сатамматыбыт, хайдах гынабыт киһи буолбатах диэбит. Абааһы оҕо төрөөтө - төбөтө торбос, онтон уратыта оҕо курдук, бэйэтэ уол эбит дин буолар.

Сүбэлэһини буолар да, хайдах гыналларын онно олорооччулар быһаарбатылар. Ийэтиттэн ыйылпыттарын киэр гынын, икки харахпар көрдөрүмэн диэтэ, һуу-һаа буолан, бу ыал олоһор сиригэр чугаһынан ойуун суох эбит, сайын буолан дэбигис киһи бара охсоро ыарахан, мунуу- тэһини буолла. Майыар тагаратын диэтиттэн ыйыттара биир аттаах киһини ыттылар да, аҕабыыт чугаһаппатах дин буолла. Майыарга олохтоох кырдыаҕастар тыыннаахтыы буорга көмүн, умса ууран баран көхсүгэр хара тааһынан багтатын, туох да бэлиэни туруоруман, буор ийэтэ бэйэтэ харайыаба, хайдах гынарын быһаарыаба дин сүбэлээбиттэр. Майыарга барбыт киһи бэс ыйа буолан, сир төг кэмэ буолан, уһаабакка кэлэн туох сүбэни ылбытын

кэпсээбит, ол курдук оџо дыһалыгар түмсүү буолбут. Чугастарыгар олорор үс ыаллары ынгыртаан аҕалан сүбэлэһини буолуор диэри күн киэһэрбит, ол эрэн күн киирбэт кэмэ буолан курдат сырдык буолан уһата- кэпгэтэ барбакка, оџону чараас танаска ытаппытынан суулаан баран көтөџөн барбыттар. Кырдыаҕастар сүбэлэринэн харайбыттар да, оџо көмүллэ сытан 3 суутка ыты-ырын тохтонпотоџун, онно сылдыбыт “Дыбыгыһа” Дьүгүөр, кырдыан олорон кэпсиир буолара. Бу кырдыаҕас туох да омуна, албына суох көнө сүрүннээх үтүө майгылаах кырдыаҕас этэ.

Бу ынырык түбэлтэ ааһан, умнуллан, от ыйа үүнэн, окко киирэр Бөгүрүөп Танара биир хонук аасытын кэнииттэн, “Бороной” уонна 4 киһи буолан от үлэтин саҕалаабыттара. От үлэтэ бүтэн, балаҕан ыйыгар, “Бороной” дыэтиттэн чугас баар хаһаас этин ыла тахсан баран, сүтэн хаалбытыгар, үлэһит уолун Слепцов Михаилы, “Нэлбири”, көрдөтө ыппыттара эмиэ сүтэн хаалбыт.

Үһүс киһи, Биэчээн быраата бараары гыммытыгар, Уйбаанчык маамата, “Марха Огдоочуйа”, уолун тохтогон баран, иккиэн баран көрбүттэрэ: барбыт дьонноро иккиэн бөгүрүөп иһигэр өлө сыталлара. Ону көрөн “Марха” уола Уйбаанчык бөгүрүөпкэ киирээри гыммытын, маамата нэһинилэ тохтогон, дыэлэригэр кэлэн баран, чугастарыгар олорор ыалларыгар тыллаабыттар. Дьон мустан көрөн баран, туох да дыһалы ылар кыахтара суох буолан, Майыар Танаратын дыэтигэр биллэрэ киһини ыппыттар.

Оччолорго Майыар Танаратын дыэттин дыһайааччынан Рязанскай Константин Константинович, хос аата “Эппэ” олороро. Барбыт киһи Эппэҕэ туох буолбутун сийһили кэпсиир. “Эппэ” итэн баран икки киһини доџорго ылан, быһылаан буолбут сиригэр барбыттар. Тийһэн көрбүттэрэ - хайдах кэпсэммитин курдук дьоннор өлбүттэр. Бу дьоннору хайдах бөгүрүөптэн таһаарары сүбэлэһини буолбут, итэн турбут “Уйбаанчык” мин киирэн быалаан биэрнэм диэбитин, киллэрбэтэхтэр.

Элбэх сүбэлэһини кэнииттэн анабыл маһын онорон оџуурдаан ыларга сүбэ буолбут да, киэһэрэн бүтүн ылартан тохтообуттар.

Сарсынгытыгар Крест Майыартан бэһэһээ Зкиһи кэлэһиэр олохтоох дьоннору кытта көмөлөөн, бэрт сэрэбинэн уһуннук үлэлээн, хостоон таһаарбыттар. Дьонноро сирэйдэрэ туртайан, айахтарын атан өлбүттэр, туохха өлбүттэрэ таайыллыбат таабырын буолбута. Дьону ыраастаан, тагастаан Майыар Тагаратын дьыһтин таһыгар көммүттэрэ. Бу дьон өлүүлэрэ улууһу тилэри сүүрбүтэ, ким да манныктан өлбүттэр дьэн быһаарбатаҕа. Бөгүрүөбү самнаран, буорунан толорон биллибэт оҕорбуттара. “Марха” Огдоочуһа таайарынан “Бороһой” Иван мамонт муоһуун уурара үһү, ону кытта хаһаас эттэрин, балыктарын курута уура сытан аһыыллар эбит. “Бороһой” сайын кыра бытыылкаҕа сүлүмэни тута сылдыра үһү, ону бөгүрүөккэ киллэрэн мамонт муоһун быһыһыгар уурбута муос хамнаан бытыылкалаах сүлүмэ алдьаммыта буолуо диир этэ “Марха” Огдоочуһа мин 8-9 саастаахпар. Ат бастаах дьэн сиргэ ыалга нитиллэ олорон элбэхтик көрөр эһим, элбэх кэһсээннээх, кини кэлбит киһэһитигэр, олохтоохтор киһэһэ хойукка дьэри кэһсэтэллэрин истэр буоларым, онтон мин өйбөр хаалбыта бэрт аһыйах.

Марха Огдоочуһа кэһсириһиэн иһэ аҕа төрөһүттэргэ истэр тухары кэрэгэй оҕо төрөөбүт түбэлтэтэ суох этэ, бу абааһы биһиги аҕа ууһа сүгүн олоҕобот оҕоруубутугар төрөөн дьон киһи уйулҕатын хамнатта диирэ, ханнык да маннык абааһы оҕо төрөөбүт ыаллара үчүгэйдик дьоллоохтук олоҕобуттара суох диир буолара.

Бу ыаллар 3 сылга ханна да хамнаабакка олоҕобуттар, ол былыргы сылык быһыһытынан оннук буолара үһү. 3 сыл буолан баран Бигэһэн быраата Уйбаанчык кэргэннэмитэ эрээри, хаан уруутун ылбыта дьэн элбэх сылыктааһыны, сиһлээһини, хоһулааһына көрсүбүтэ. Уйбаанчыктан 1925 сылга биһир уол оҕо төрөөбүтэ, уолун Черемкин Иван Иванович дьэн ааты биэрэн сүрэхтэһитэ, оччолорго Абыһ улууһугар Советскай былаас үөскүү илигинэ Момаҕа олохтоох Перфирий Коновалов аҕабыһыт кэриһэ сылдыан оҕону сүрэхтиһир кэмэ этэ.

Уйбаанчык кэргэнин кытта олус эйэлээхтик үчүгэйдик олор-буттара да, оҕото 3 сааһын туолуута, доруобай сылдьан этигэр кутургуйа тахсар буолбута, ол санаатын түһөрбитэ. Атын хан-нык да ыарыы баара биллибэккэ сылдьан Үрүнгэй күөлүгэр, Охоноохуйдаах дигэн дыадангы ыалга кэлэн Уйбаанчык 3 хоммута, ол устатыгар дьону кытта үчүгэйдик кэпсэтэ күлө-үөрө олорбута, төрдүс түүнүгэр утуйа сытан, быһабынан сүрэххэ ан-нынан өлбүтүн сарсыарда көрбүттэрэ.

Өлүөн икки хонук иһингэр, ол ыалга иттиллэн олорор 70 са-астаах, “Мэссээн” Олоһоно дигэн турар бэйэтэ эрэ олорор эмээх-синтэн “Проказа” ыарыыга хайдах ыалдьалларын, төһө уһундук ыалдьалларын ыйышпыта үһү, ол иһин ол ыарыыга уорбаланан өлбүтүн эмээхснн да, аймахтара да быһаараллара.

Оҕото Черемкин Иван Иванович дыһа уот тэринэн оҕолонон, кэргэнин кытта олус эйэлээхтик олорон, кырдыан, оҕонньор аа-тын ылан, булдуун туннугунан сылдьан 2002 сыл сайыныгар, тына араагынан ыалдыан, олохтон барбыта.

Бизээн кэргэнэ өлбүтүн кэнииттэн 3 сыл буолан баран, Мома оройуона олохтооһор, Бизэй Спиридон уола Барпылымы-ай Корякин дигэн оҕдообо киһинэхэ кэргэн тахсан, Мома сирингэр Соболооххо олорон, кэргэнэ хаайыыга барбытын кэниэ ыалдыан өлбүтэ. Уһундук олорботоҕо, Бороной Ивантан кыһа Алек-сандра Жиркова тулаайах хаалан, ыалтан ыалга быраҕыллан, оскуолаҕа киирэн, интернакка олорон, 7 кылааһы бүтэрэн ба-ран, салгыы үөрэммэтэҕэ. Араас үлэҕэ сылдьан Ефимов Инно-кентий дигэн сир салаатыгар инструкторынан үлэлиир киһинэхэ кэргэн тахсан, Хонууга олорорун 1950 сылга командировкаҕа сылдьан көрсөн кэпсэниитим. 2 кыыс оҕолооҕо, бэйэтэ оройу-он Советыгар техническэй үлэһит этэ. 1952 сылга кэргэнэ сэл-лик ыарыыттан өлбүтүн истибитим, бу дьон олохторун кулга-ахпынан истибит, сороҕун көрбүт буолан суруйабын, билигини көлүөнэ дьон иттиллэригэр аныыбын.

Д.Слецов, 2004 сыл Кэбэргэнэ с.

Бу киһи төрүттэрэ Тумус Хайа эбээннэриттэн, Жирков Дмитрий Иванович 19 үйэ бүтэнигин диэки төрөөбүт киһи кэпсээнэр. Бу киһини харахпынан көрбөтөбүм эрээри сурабын истэбин, киһи улахан уола Николай Жиркову, кыра уола Михаил Жиркову илэ харахпынан көрбүт кэпсэппит дьоннорум этэ, 2 кыыс баалларын сурахтарын эрэ истэбин, көрбөтөбүм.

Күлтү Миитэрэйтэн 19 үйэ бүтэнигэр үһүс уол оҕонон биир уол оҕо төрөөбүт, оҕо от ыйыгар төрөөн Бүөтүр диэн ааттаммыт. Оҕо улаатан испит, киһи майгыта суох эбит. Олох кыра оҕо эрдэбиттэн түүн утуйбат, күнүс утуйар, кулгаабынан иктэр эрээри, сангарбат. Улаатан иһэн биир эрэ тылы сангарара үһү “кутундья” диэн, ол иһин ийэлээх аҕата, “Кутундья” диэн аатынан ыгыраллар эбит Бүөтүр диэн аатын олох билиммэт. Аһыырынан тугу баҕарар аһыыр эбит, арай буһарыллыбыт сордону олох сиэбэтэ үһү, сордонг тиһиттэн олус куттанар үһү, сордонг остуолга, дьыһэ баар буолабына сытан баран турбата үһү. 18 сааһын туолан баран хайытыллыбыт маһы дьыһэ киллэрэрэ, ойбонтон ууну баһан таһаарар буолбут. Хонор хоноһо, ыалдыт кэллэбинэ оронугар сытан кэбиһэр, наадата кэллэбинэ оһох кэннинэн таһсар.

Сорох хоноһо – ыалдыт кэллэбинэ, оронугар олорон илиитинэн ыйар, киһи истибэт сагатынан, сангара-сангара күлэрэ үһү, оччоҕо ол киһи үһуннук олорбото үһү.

1930 сыл бүтэнигэр улуус киһинэ Абыйган Күлтү дьоно олоһор сирдэригэр (сайылыкка) уполномоченнай кэлбит, ол киһи аатын ким да билбэт. Ол киһи кэлбитигэр “Кутундья” оронугар умса сытан баран турбатах.

Уполномоченнай барбытын кэннэ “Кутундья” оронуттан туран олорбут, үстэ ытыһын охсуммут. Онуоха маамата туохтан үөрдүн, кэлбит киһи, куоласкын быһан барда, аны куолаһыт суох, киһи буолбатаххын диэбит.

Бу кэмнэ ажалара “Күлтү” Минтэрэй өлбүтэ 10 - ча сыл буолбут кэмэ эбит, онуоха “Кутундья” ойон туран, көмүлүөк өһөх умайан турдабына, ытыһын уокка ититэн баран үс төгүл өхсуммут. Онтон киэһээңги аһылыктарын аһаан баран оностон утуйбуттар. Сарсыарда туран чэйдэрин иһэн баран, таһырдыа үлэлэригэр тахсаарыллар “Кутундья” турбата диэн баран убайа Ньюкуус суорбанын арыһа тардыбыта “Кутундья” өлөн көһүйэн хаалбыта көстүбүт, онуоха куолас диэн киһи дууһата буолар эбит диэбитэ үһү.

*Д. Слепцов,
2004 сыл Кэбэргэниэ с.*

Бу бэлиэтээһиннэри таһынан дьон кэпсииллэринэн Абый нэһилиэгэр Илин Талахтаахха, Шкулев диэн ыалларга биир абааһы кыыс оҕо баарын истэрим, илэ харахпынан көрбөтөбүм. Мома оройуонугар командировкаҕа сылдьан абааһы оҕо баарын истэрим. Орто Халыма куоратыгар сылдьан эмнэ абааһы оҕо баар дииллэрин истэрим.

Билигин сайдыылаах үйэҕэ бу туһунан туох дииллэрин истибэппин, араастык үөскээбит урод оҕолор баалларын истэр буоларым, олору былыргы үйэҕэ барыларын абааһы дииллэрэ буолуо.

1957 сыл сайын атырдыах ыйыгар, Андрей Тааһыгар уртууту үөрэтэ экспедиция кэлэр икки киһилээх, онно 5 толору тэриллээх аты, биир аты көрөр киһини бэлэмнээн Сис күөлэ диэн сиргэ бу кэмнэ тиэрдниг диэн оройоун салалтатыттан дьаһал кэлбитэ. Экспедиция Сис күөлүгэр бу күннэ-дьылга гидросамолетунан түһэр диэн оччотооһуга санга үөскээн олорор “Коммунизм” холкуос салалтатыгар тиэтэллээх дьаһал кэлбитэ.

онгорботохторо, манна киһи көмүллэ сытар диэн бэлиэтээбэтэх-тэрэ.

Бөрө Бүөтүр саас итии буолан оҕотун утуйар танастарыгар суулаан баран кыра мас сыарҕаннан олорор сирдэриттэн 2 көс сиргэ олорор “Баатыр” Никифорга көһөн тийбиттэрэ, бу эмнэ бэрт дыдагы нэһилэ дууһатын ииттэ олорор ыал этэ, ханнык да көмө суоҕа, ханха сүгэхэр мас сыарҕа көлөнөн ололоро.

Оччолорго Мома, Абый улууһугар нэһилиэк буолан, сырыы-айан элбэх буолара.

Сотору Бөрө Бүөтүр биһр таба көлөлөөх айанньыкка түбэлэн, оҕолоох кэргэнин атаарбыта. Оччолорго Индигир өрүс сүннүүгэр хас түөрт көс аайы олорор ыаллар баар буолаллара, ол бэрт былыргыттан олохтоммут үтүө дыһал буолан, сырыы-айан кыһын, сайын эрэйдэммэт буолара. Бөрө Бүөтүр, кэргэннээх оҕотун атааран баран сатыы ыалтан ыалга хоно-хоно тийиэхтээх сиригэр эрэйэ суох Орто дойдуга тийбитэ. Саас буолан суол-айан сылдыарга табыгастаах кэмэ этэ. Бөрө Бүөтүр Орто дойдуга олохсуйардыы тэриммитэ, бэйэтэ туга да суох киһи буолан, онно олохтоох саха дьонноро көмөлөһөн балаҕан дьизэ тутан биэрбиттэрэ.

Орто дойдуга олохтоох сахалар оччолорго сүөһү ииттэн, онон аһаан-таннан ололоро. Бөрө Бүөтүр сахалары кытта олорубун диэн үтүктэн сүөһү иитэр санаата суоҕа, уруккутун курдук Айылҕа тугу биэрэринэн итиллэ олорбута. Бөрө Бүөтүр Орто дойдуга олохсуйан баран күннээҕи аһылыгын нэһилэ булуна, үкэ олохтоох кырдыаҕастар көмөлөрүнэн 10 сылга олорон баран, олохтон барбыта.

Кэргэнэ оҕотун атаҕар туруоран, үлэни-сырыыны кыайар буолбутун кэнниттэн олохтон барбыта. Мин эдэр сааспар Абый – Мома икки ардыгар кыһын – сайын элбэхтэ сылдыбытым эрэри, Бөрө Бүөтүр олорбут өтөҕө бу баарын корбөт этим. Балаҕанын уоттаан барбытын истэрим, олорбут сирич чахчы бу баар диэн билбэппин.

Бу бэлиэтээһини ийэм, Бөрө Бүөтүр кэргэнин кытта Мома сиригэр Орто дойдуга биһр Хонууга төрөөбүттэринэн, Инди-

гир өрүс сүннүүгэр чугас-чугас олорбут буолан, Бөрөлөр олохторун үчүгэйдик билэр этэ, ол иһин ийэм кэпсээбитинэн суруйдум. Баҕар, билигин көлүөнэ дьон урукку эрэйдээх дьон маннык олорбуттар эбит динэн өйдүүлэригэр суруйдум, бу остуоруйа-үһүйээн буолбатах, олоххо чохчы буолбут түбэлтэ.

2004 сыл, Кэбэргэнэ, Д. Слепцов

Бороной оҕото

Бу Майыар нэһилиэгэр 20-с үйэ сагатынааҕы буолбут түбэлтэ. Маны көрбүт-истибит кырдыаҕастар суохтарын иһин биһиэхэ кэпсээн хаалларбыттара. Бу үһүйээн буолбатах. 19 үйэҕэ Майыар нэһилиэгэр таңара дыһэтэ 1853 сылга тутуллан үлэҕэ кирибитинэн сибээстэнэн, Черемкиннар динэн аҕа ууһа үөскээн олорбуттара. Бу Зашиверскай куоракка олорбут, Саха сирин остуоруйатыгар киэнник биллибит, улуу Сааргыл ойуун удьуордара этилэр. Бу удьуор сүрүннээн Мома сирингэр, Майыар нэһилиэгэр тарҕанан олорон, Абый сирин Черемкиннарын тарҕаппыта. Бу аҕа ууһугар дьонго киэнник биллибит Киририк Черемкин буолара. Киририк биллэринэн 2 уол оҕолооҕо, хас кыыстааҕа чуолкай биллибэт. Киририк улахан уола “Тооттуур” Василий, Мома сириттэн кэргэннэнэн, элбэх оҕону төрөтөн, Майыар нэһилиэгин тэннэспит киэнг сырыылаах- айаннаах баай этэ. Киририк кыра уола “Моорук” Уйбаан, киэнник сураҕырбатах, кыра ыырдаах киһи. Кини Мунгурдаах нэһилиэгиттэн, билигин Никулиннар аймактарын, Никулина Евдокьяны (Марха Огдоочуйаны) кэргэн ылан Майыар нэһилиэгэр олохсуйбута, биһир уол, биһир кыыс оҕону төрөтөн, улаатыннараран баран эдэр сааһыгар өлбүтэ. Уола Черемкин Иван, Уйбаанчык, кыыһа Черемкина Александра сахатын аата “Биэчээн” динэн этэ.

либиг улуу ойуун аатын ылан олорбута. Майыар илин өттүгэр киши үрдүнэн ойуун үөскээбэтэбэ. Киши Чаахча, биллиги аата Илин күөл дининэн биллэр, күөл илин өттүгэр олорбут өтөбүн оншун көрөр этим.

Мнэхэ, Кэбэргэнэ селота олохтоммутун кэннэ, элбэҥи билэр үчүгэй кэпсээннээх, Семен Попов аҕабыыт уола, Дыбыгыяа Егор Софрон ойуун туһунан элбэҥи кэпсирэ, онтон биир кэпсээн суруйабын.

1872 с. хара уоспа, оччотооһу Абый улууһун киинин бүтүннүү, Намыы күөлү саппытын уонна чугаастааһы сирдэри бүтэрэн баран Чаахча күөлүгэр Софрон ойуун олорор сиригэр тинийбитин кыайан, биир да ыалга чугаһаппакка үүрбүтүн туһунан, өртөн дьон өйүттэн сүппэт кэпсээн баарын кэпсэбитэ. Уонна билэн олорон, Намыы күөлү көмүскээбэтэҥин туһунан кэмсинэн кэпсирин, оччолорго олорбут кырдыаҕастар кэпсиплэрин кэпсэбитэ, оннук улуу, кыахтаах ойуун эбитэ үһү дэн кэпсиплэрэ.

Софрон ойуун соҕотох уола Прокопий сахатын аата Кустуур, ойуун аатын ылбатах, бэйэтин эрэ көрүнэр дьадаҥы киһи этэ. Бэйэтин курдук дьадаҥы ыал кыһынын кэргэн ылан, үрдүттэн бултаан аһыыр күөлү булан олорбута. Киши ыал буолан олорбутун устатыгар 2 уол оҕолор төрөөн улааппыттара: улахан уола Михаил, сахатын аата “Торос”, кыра уола Лукаа, сахатын аата “Харачаас” дэн ааттанара. Кыыс оҕо суоҕа.

Михаил “Торос” олорбутун устатыгар кэргэн тэриммэккэ олорон кырдыан олоһун түмүктээбитэ.

Лука “Харачаас” бэйэтин курдук дьадаҥы ыал кыһынын кэргэн ылан биир уол, биир кыыс оҕоломмота. Эмнэ утары бултаан аһыыр күөлү булан, Сага дойду дэн ааты биэрэн олорбута, уола Слепцов Петр Лукнич сахатын аата “Хардыт” .

“Хардыт” Мома сириттэн кэлбит биир уол оҕолоох дьахтары ылан олорбута, киши олорбутун устатыгар биир уол, икки кыыс уонна кэргэнин оҕотунуун түөрт оҕолонон аҕата олохсуйбут сиригэр олорбута. Эһэтин аймаҕа усха кыһынан сылдьан

кырдыбыт дьахтартан биир төрүүр биэни, биир миннэр аты ылан, сылгы сүөһүлэнэн, нэһилиэгин иһигэр толору сылдыар кыахтаммыта, бэйэтин сөпкө көрүнэн олорбута. Мас ууһа этэ.

Уола Слепцов Иннокентий Петрович мас ууһа этэ, 1937 сылга, Индигнирдээҕи уу суолун тэрилтэтигэр 1940 сылга диэри үлэлээн, бастын үлэһит аатын ылан, дойдутугар кэлбитэ. Кэргэннэнэн биир кыыс оҕону төрөтөн, ол оҕотуттан 8 оҕону төрөппүтэ. Майыар нэһилиэгэр элбэх ыччаттардаах кыыһа Слепцова Анна Петровна, Слепцова Мария Петровна Майыар нэһилиэгэр олорбуттара, кыра кыыһыттан 3 уол оҕолордоох, биир кыыстаах, ыччаттардаах.

Лука “Харачаас” кыыһа Слепцова Ульяна Лукинична, сахатын аата “Налабай”, Русской Устьяттан төрүттээх Слепцов Николай Саввич диэн уолга кэргэн тахсан 4 кыыс оҕоломмото, элбэх ыччат тарҕаммыта, Майыар нэһилиэгин төрүт олохтоохторо. Улуу ойууннар, удаҕаттар, төрөөбүт буордарыгар, куттара - сүрдэрэ 3 үйэҕэ толору сылдыар диэн урут олорон ааспыт идэлээхтэр кэпсэнир буолаллара. Миэхэ улуу ойуун Иван Суздалов (Сапалай) кэпсээбитин истибиттээхпин, ол миигин итэҕэтиэх курдук.

Чэкэлиир удаҕан кыыраар таҕаһын ыйаабыт ампаарын 1990 сылга диэри уот сиэбэккэ турарын кэпсээбиттэрэ, кини кыыраар таҕаһын хаһан ыйаабыта чуолкай биллибэт, ол ааспыт сылларга мин истэрбинэн элбэх тыа баһаара буолан ааспыта.

Ити биир холобур. 1990 сыл санатыгар, Черемкин Василий Кириллович (Тооттуур) уолаттара Черемкин Николай Васильевич (Ньукулааскы) 17 саастааҕар, быраата Черемкин Кирилл Васильевич 12 саастааҕар Балаҕаннаах күөлгэ олороннор, көччүйэ сылдьаннар, Чэкэлиир удаҕан ампаарыгар тинийэн таҕаһын кытта ыйанан турар бэргэһэтин ылан Ньукулааскы кэтэн, ону маамата көрөн, тута айдааран, уолаттары төттөрү үүрбүт. Бэргэһэни миэстэтигэр илдьэн ууралларыгар соруудахтаабытын уолаттар ампаарга тиэрдибэккэ, ууга бырахпыттар, ол кэнниттэн Ньукулааскы 2 хонон баран, дьону кытта олорор

сиритгэн 5 костөөх Улуу күөл динэ сиргэ тийбит. Уонна итин-иргээн күөлгэ киирэн сөтүөлүү сылдьан, киһини тобугунаан ууга өлөн хаалбытын бииргэ барбыт дьонноро булбуттар. Мин үөһэ суруйбутум курдук, Софрон ойуун дүнгүрүн маһын ууга бырахпыт киһи ол сыл сайыныгар ууга өлбүтэ. Манныкка маарынныыр холобуру аҕаллахха, 1970 сылга Крест Майыартан, үөһээ 15 килэмэтир сиргэ, өрүс кырыытыгар эмэх буолбут хоруоптаах киһи өлүгэ сытарын балыксыттар корон, нэһилиэк сэбиэтигэр биллэрбиттэрэ. Сонно тута нэһилиэк совета, оччолорго совхозка тутууга сылдьар дьоннору соруудахтаан, моторунан хоруоп хаптаһынын тизэйи илдьэн, сол сытар сирин туһунан өрүс биэрэгэр иин хаһан көмнөрбүттэрэ.

Сол сыл алтынньы ый 2 күнүгэр Илин таастан, көлө табатын үүрэн аҕалан өрүс унуор тохтогон баран, поселокка кэлэн иһэн биир километрдаах сиргэ, өрүс кытыытыгар, хоруоптаах киһи сытарыгар кэлбиппит. Онно көрдөххө төрүт былыргы сарыы таһастаах, хатан хаалбыт, киһи дьүһүнэ суох этэ. Мингин кытта таба үүрүүтүгэр кэлбит Иван Хабаров тута билбитэ-сайын биһиги хоруоптаан, өрүстэн тыаҕа таһааран көмпүт киһибит динэбитэ. Бу киһи өлүгүн сүбэлэһэн баран уонсай могилаҕа көмүөххэ динэ буолбута, ол курдук көмүллүбүтэ.

Ол сыл кыһыныгар Мунурдаахтан улуу киһи, Чирков Константин Иванович кэлбитигэр кэпсээбиппитигэр истэн баран, сарсынны күнүгэр бэрт өрдөөбү киһи эбит, улуу ойуун киһи, соҕотоҕун сытарын сөбүлээбэккэ, дьону кытта сытаары сооруйан кэлбит, ону сөпкө дьон сытар сиригэр көмпүккүт динэ баһаарбыта.

Чэкэлиир удаҕаны, оччолорго үөскээн олорбут улуу ойууннар, үөһээ дойдуттан Дьөһөгөй Айыытыгтан үөскээбит удаҕан динэ кэпсэниллэрэ үһү. Ол иһин былыр олорбут улуу баайдар, сылгы сүөһүнү үөскэтиэхтэрин баҕалаахтар, Чэкэлиир удаҕанга алҕаттараллара үһү динэ кэпсээн баар эбит.

Кырсаан Слепцов орто уола, Слепцов Дмитрий Кырсанович (Хара Минтэрэй) көргөнэ, баайа, энньэтэ-сэтнитэ суох араһсан

кэлбитигэр, аҕатыттан ылбыт аҕыйах сылгытын элбэтээри Чэ-кэлиир удаҕанга алҕаппыта үһү диэн кэпсээн баар. Ол иһин, Хара Минтэрэй 1870 сыллааҕы үс сылга барбыт улуу сукка биир да сылгыта өлбөккө 300 төбөҕө тийбитин быраата Слепцов Семен Егорович кырдыан олорон кэпсирин истэрим, (Ю-охтуур Сэмэн).

Кырсаан Слепцов улахан уола Махаабыыт Егор, орто уола Слепцов Егор Егорович (Сотто) Мома сириттэн кэргэнинэнэн, аҕатыттан 20 эрэ сылгыны ылбыт, ону элбэтээри оччолорго кырдыан, барара чугаһаан олорор Чэкэлиир удаҕанга тийэн, сылгыбын элбэтиэхпин баҕарабын, илдьэргэ ырааҕыттан аҕабыттан 20 эрэ сылгыны ыллым, бу сылгым төрдүн албаан кулу диэн кордөспүт. Онуоха Чэкэлиир удаҕан кыыраар кыаҕа суох буоллум диэн баран кыракый матаҕаттан 3 салаа буола оруллубут сылгы сиэлин биэрбит, маны бырахпакка илдьэ сырыт диэбитэ үһү диэн Сотто Егор кыра уола Слепцов Василий Егорович 1950 сылга оҕонньор буолан олорон кэпсээбитэ. Ол 20 сылгыттан салбанан, аҕам сылгыта Советскай былаас үөскүүрүн саҕана 300 сылгыга тийбитэ. Ону элбэх оҕолоох оҕонньор этэ, оҕолоругар үллэрэн биэрбитэ диэн кэпсээбитэ.

Мин маны, мингин, тулаайах буолан ыалы кэрийэ сылдьар оҕону, 4 сылга илдьэ сылдьан иппит, ытыктыыр улуу киһим Черемкин Дмитрий Степанович аҕатын кытта төрөөбүт эдьинийэ буоларын быһыытынан, миэхэ умнуллубакка ингэн хаалбыт кэпсээнин суруйабын.

Черемкин Дмитрий Степанович (Бүттээх) төрүттэрин сиһилин кэпсиирэ ону барытын суруйар кыах миэхэ суох. Иппит улуу киһим туһунан Бүттээх төрүттэрин, киһи кэпсээнинэрин тугу өйдүүрбүнэн барытын суруйарам буоллар, улахан роман буолуо этэ, оннук кыахтар суохтар.

Мин кыра эрдэспиттэн ойууннары, удаҕаттары итэҕэйэр этим, ол иһин Абый сиригэр 19-с үйэттэн саҕалаан үөскээн олорбут удаҕаттары, ойууннары өйдүү сатыыбын да дьон билиитигэр таһаарар кыаҕым суох.

Мин мань, дьон толору өйдүөхтэрэ диэн суруйбаппын. Билигин ыччат урукку олох остуоруйатыттан тэйбиттэрэ ырааппытын өйдүүбүн, ол эрэн урукку олох остуоруйата, былыргы итэбэл, онно манна суруллан эрэрин истэммин, суруйарга холонмутун балайда буолла,

*Д. Слепцов, 2006 сыл, ахсынньы ый,
Кэбэргэниэ с., Майыар нэһилиэгэ.*

Буор Мочокө

Сир үрдүгэр үөскүүр киһи аймах олоҕо барыта биир эриэ дэхси буолбатын, Айылҕаттан быһаччы тутулуктаах буоларын бары билэбит.

Киһи барыта толору үрдүк сайдыылаах, өйдөөх, кыахтаах, күүстээх, хорсун буолбат. Айылҕа киһини ханнык дьылҕалаах гына айара, тугунан да көннөрүллүбэт төлөкөлүүрүн хоту киһи олоҕо, доруобуйата быһаччы тутулуктаах буоларын билэбит. Уһундук олоҕорбут киһи элбэҕи истэр, билэр, көрөр буолан, дьон киһи билиитигэр тиэрдэрэ, киһи өйүгэр умнуллубат гына кэлсээн хаалларара дэн баар буолааччы. Сороҕор баҕарбытын да иһин кыаҕа тийбэт, ойо-санаата кыараҕас-татым буолан, санаатын толору киһи өйүгэр түһэрэр кыаҕа тийбэт.

Мин биир ыал олоҕун, дьон киһи билиитигэр тиэрдээн суруйар санаа үөскээтэ.

Майыар нэһилиэгин төрүт олохтоохторо бастаан бу сири булалларыгар аңардарыттан ордуктара эбээннэр этилэр, сана кэлбит сахалар, олохтоох эбээннэри кытта ыкса сибээһи тутан саха уолаттара эбээн кыргыттары, кыргыттар эбээн уолаттарыгар кэргэн тахсыылара үгэскэ кубулуйбута.

Саха уонна эбээн булкуһуутуттан Шкулевгар, Лебедев-гэр, Жирковтар диэн төрүт олохтоохтор үөскээн олорбуттара гарбаабыттара.

Саха уолаттарыгар кэргэн тахсыбыт кыргыттар, сахалыы олоххо кубулуйан, саха омугунан аатыран төрүт сахаларынан аатыран сахалар үгэстэрин дьарыктарын үлэлэрин толору баһылаан саха төрүттэрэ буолбуттара

Илин Тааска олохтоох, булдунан нитиллэн олорбут, аһыйах табалаах төрүт олохтоох эбээн Лебедев Гаврил Иванович диэн бэрт хорсун эбээн 18 үйэбэ олорон ааспыта, кини Намыы күөлүгэр олохтоох атыһыттарга сорук боллур киһинэн сылдыбыта. Кини ийэтэ, аҕата оҕо эрдэбинэ таптаан эбээнни “Мэкули” Хабырылла диэн ааты биэрбиттэрэ, ону сахалар “Мээкийэ” Хабырылла диэн ааттыыллара.

“Мэкули” Хабырылла соботох оҕо этэ. Ийэ, аҕа итии тапталыгар бүөбөйдэнэн 40 сааһыгар диэри дьэ кэргэн тэриммэккэ ким тугу сарыйарын толорооччунан сылдыбыта, ол кини сүрүн дьарыга этэ.

Биирдэ Намыы күөлүн атыһыта Дьааны өрүс салаата Адыачча үрэх биэр салаатыгар Табалаах өрүскэ олохтоох дьоннорго эргинэ барарыгар “Мэкули” Хабырылланы үлэһит оностон барбыта, онно төрүт таба сүөһүнү иитэн, булдунан дьарыктанан олорор ыаллар атыһыт кэлиитин үөрүүнэн көрсөллөрө, ол кэмнэ Табалаахха кэриим аҕабыт кэлэн, сана төрөөбүт оҕолору сүрэхтин, сана холбоһор эдэрдэри дьоллорун холбуурга бэргэһэли сылдьар кэмнэрэ эбит.

Ол кэмнэ сана холбоһон бэргэһэлэнээри сылдьар уоллаах кыһы Мэкули Хабырылла көрсөн, кэпсэтэн билсигэр, уоллаах кыыс эбээннэр буоланнар ирэ-хоро кэпсэтэн билсэллэр, Мэкули Хабырылла, бииргэ сылдьар атыһыта, “Мээкийэ” диэн ынырарын кыыс истэн, Мээкийэ ынах эбиккин диэн күлүү-элэк оностор. Онуоха Мэкули Хабырылла өһүргэнэр эбит, ол диэбэккэ кыыс көрүстэр эрэ “Мээкийэ” ынах диэн күлэр, арахсыбакка элэктир эбит, ону кыыс уола сөбүлээбэккэ кыһы сэ-мэлиир эбит.

Кэриим аҗабыыта, ыал буолар эдэрдэри бэргэхэлиир күнэ буолбутугар дыһэҕэ киирэн Мэкули Хабырылла бэргэхэлэнэр уоллаах кыыска тиниэн билсэр киһи быһыытынан, аттыларыгар турунан кэбиһэр.

Бэргэхэлэнэр уоллаах кыыс уочараттара кэлбитигэр, Мээкули Хабырылла, кыыс илиниттэн харбаан ылан аҗабыыкка тиниэн бэргэхэлииригэр көрдөһөр

Аҗабыыт, сиэттиһэн кэлбит дьоннору туох да ыйытыыта суох мэнньэсэ кэтэрдэн бэргэхэлээн кэбиһэр.

Мэкули Хабырылла дойдутугар төннөрүгэр кэргэнин, арааран кэлэн Илин Тааһыгар олохсуйар, ол курдук Мэкули Хабырылла 40 сааһыгар кыыс күлүү гыммытыгар абаран күүһүнэн кэргэн ылбыта.

Кэргэнэ бэрт хорсун хаһаайыстыбаны бары өгтүнэн кыайа тутар дьахтар буолан үчүгэйдик олорбуттара.

Холбоспуттара сүл буолуута, бинр уол оҕо төрөөбүтэ уонна оҕо төрөөбөтөҕө уол мааны оҕо Лебедев Иван Гаврильевич диэн ааттаммыта, чыыстай хааннаах эбээн оҕото буолан 20 сааһыгар диэри төрөппүттэрин кытта сылдьан булдуна дьарыктанан улааппыта, бэйэтин кыанар кыахтаах киһи буола улааппыта.

Иван аҗалаах ийэтэ өлбүттэрин кэнниттэн, Илин Таастан араҕан, сахалары кытта булкуһан, сахалыы олохсуйбута, туохха да дьобура суох, дириг өйө санаата суох, күнүгэ туох костөрүнэн утарынан сылдьар олоххо кубулуйбута.

Иван эдэр уеха сааһыгар, Элгэс улууһун уһаты туора сылдьан дьон олоҕун билсибитэ, сири-дойдуну көрбүтэ, ыраабынан улус таһыгар тахсыбатаҕа, баайдарга атыһыһыттарга да үлэһит буолбатаҕа, бэйэтэ бэйэтин кытта сылдыбыта. Ол сырыттабына баайдар, кыанар ыаллар, олус харатын модороон дьүһүннээҕин буор иһиттэн тахсыбыт киһи курдук диэн “Буор Мөчөкө” диэн ааты биэрбиттэрэ, онтон сир үрдүттэн сүтүөр дыэри ол аатынан сылдьан үйэтин монгообута.

Буор Мөчөкө эдэр, күннээх сааһыгар сылдьан Абый сиригэр Илин Талахтаах диэн сиргэ төрөөбүт кыыһы Нику-

дина Дария Ивановна, хос аата “Ньэнкир” дин, олохтоох сиригэр кыраһыабайынан аатырбат кыһы, торөппүттэрэ собулээбэтэхтэрин үрдүнэн кэргэн ылан Индигирка өрүс сүннүүгэр олохсуйбута.

Буор Мөчөкө кэргэннэнэн да баран хаһаайыстыба тэриммэтэбэ, утары туох көстөрүнэн аһаан-таннан сылдыбыта.

Кэргэнэ Индигирка өрүс сүннүүттэн тахсан күөл сиригэр сахалы олох тэриммитэ.

Ньэнкир Даарыйа, эр киһи онорорун барытын туттарын барытын сатыыр хорсун дьахтар этэ, ол иһин балаҕан дьинэ туттан, хотон күрүү-хаһаа онгостон, отун оттонон, ынах-сүөһү иттэн холкутук олохсубута, ону таһынан үчүгэйдик иистэнэр дьобурдааба, ол иһин дьон биһирэбилин ылара, дьон киһи сүбэтин дьобурун үчүгэйдик ылынар ытыктыыр дьахталлара этэ.

Майыар нэһилиэгэр Ньэнкир Даарыйа курдук барыга барытыгар дьобурдаах ыраас, өйдөөх буолун дин ангардастыы аатырара.

Оннообор көмүлүөк олоххо оттор маһын хатырыгын сүгэнэн ыраастаан баран уотугар отторо кэпсээннэ сылдыара, ол дьинэбэ сыһырыны таһаарбат этэ, хатырыктаах мас уокка отуннахха муостаба кыыма ыстаммат дин оннук ыраастаан оттунара кэпсээннэ сылдыара, оннук ыраас дьахтар этэ. Дьэнкир Даарыйа дин, кыраһыабайын иһин аатырбыта. Ол курдук дууһата эмиэ оннук этэ, дьон туох кыһалҕалаабын сүрэбинэн ылынарын, ким сатаабат ыйдаран онорторорун иһин дьон ордук ытыктыыллара.

Дьэнкир Даарыйа 45 сааһыгар сылдьан, кэргэнэ Буор Мочокоттон арахсыбыта, оҕо төрөөбөтөбө, олох умсуганын билбэтэбэ. Икки аҕы хара күлүктэрин кытта арахсан “Мөчөкө” өрүскэ хаалбыта, Даарыйа күөл сиригэр олохсуйан бэйэтин бэйэтэ көрүнэн олохун түмүктээбитэ, киһи дьонго киһиэхэ үтүө сыһыаннаабын-маайгылаабын иһин ким да киһини туора көрбөтөбө, ким туох булду бултуур да, Даарыйа эрээтэ

тиксэн илэрэ. Ол кини сир үрдүгэр олорбут дьоло этэ, өлбүтүн да кэнниттэн кини аата, дьобура өргө диэри сүппэтэбэ кини барыга дьобура өйтөн сүппэтэбэ.

Буор Мөчөкө 20 сааһыттан Индигирка эбэ хотун биир түбэтигэр, буор үүтээни туттан олобун булбута, ол иһин күн сириттэн букатын сүтүөр диэри, сүрүн аһылыга балык этэ, кини ордук балыгы синкэйдни синрин ордороро.

Кини сайын бултаабыт балыгын үөн киирбэт гына буорга коппөххө көмөн сытытара, ол кыһыгыггы хасааһа буолара. Балыгы сытыгарын икки суорка араарара (Мыыла) буолбут (иниир) буолбут диэн арааран, ордук “мыыла” буола сыттыбыт балык кини аһылыгар туһалаах, маннык балыгы буһарар сатамат, синкэйдни синр ордук диэн баһаарара. Буһардахха үчүгэйэ миннигэр булкулар ол киниэхэ туһата суох диэн баһаарара Мөчөкө оннук аһырын билигин баар кырдыаҕастар үчүгэйдик билэбит, оннук балыгы боруобалаабыттар бааллара.

Мөчөкө Индигирка өрүс сүннүгэр олохсуйуобуттан кини элбэхтик сылдьар суолугар олорбута, онон кини олобун оччотообу сылдьар дьоннор үчүгэйдик билэр этилэр.

Кини эдэр сааһыттан туохха да дьобура, сатабыла суоҕа. Олорбутун устатыгар дэлэй олобу көрбөтөбө, кини үйэтигэр балыктан ураты атын булка дьобура суобуттан, сааһын устата, сааһылы, кырсаһы уонна да атын күндү түүлээхтэри өлөрбүтэ иһилиибэтэх кини, таһнарыгар куобаҕы бултуура буолуо, ити таһна булунарыгар кыһын бултуур балыгын оччотообу Илин Таас эбээннэрэ таба таһаһыгар атаһаһаллара эбитэ буолуо.

Мөчөкө олобун устата оҕо төрөннөтөбө, ырааһынан аймахтара көрөн көмөлөһөллөрө.

Уһуннук ыалдыбакка 1947 сылга 101 сааһыгар олобо түмүктэммитэ.

Ким барыта истэрин билэрин курдук 17 үйэттэн, Индигирка өрүс арыллан, кипи барҕа баайа Сибииргэ, Россия араас сирдэригэр кизэнник биллибитэ уонна ханнык норуоднастар бааллара, кинилэр тугунан нитиллэн тыыннаах олороллоро Россия Империятын биллэтигэр тиэрдиллибитэ.

1639 сылга Индигирка өрүс орто тардыытыгар Зашиверскай диэн сиргэ бастакы Зимовье тутуллубута мантан бастаан дэриэбинэ үөскээн, салгыы куорат үөскээн тахсыбыта. Манна бастаан кэлээччилэр Сибиир төрүт казактара кэлбиттэрэ. Кинилэр дьобурдарынан, сатабылларынан биир Зимовьеттан саҕаланан дэриэбинэ, куорат үөскээн тахсыбыта, кини элбээбитэ, кэрин барыы дэлэйбитэ, дьон эбиллэ турбута, ол сайдыы саҕаланыытын төрдө буолбута.

1700 сылга Зашиверскай куоракка таңара дьинэтэ тутуллан үлэбэ кирибитэ куорат буолар төрдө буолбута.

Зашиверскай 1804 сыллаахха уезд, Комиссарство буолуута урайыта ол иккис хара уоспа куорат нэһилиэнньэтин куорат үс гыммыт иккитин суох онгорбута, онон нэһилиэнньэ аҕыйаан төрүөт буолбута.

Бу оспа кэлэрин эрдэ билэн улуу ойуун Сааргыл Черемкин, куораттан 17 саханы күрэтэн ыраас Таас Хайа үрэбэр хорҕотон, ордон хаалтара. Ол барыта сахалар этилэр.

Онтон сылтанан 1823 сыллаахха Михаил Сленцов аҕабыыт олүүтүнэн сибээстээн Таңара дьинэтэ сабыллыбыта, онтон иккис Таңара дьинэтэ тутууларын туһунан элбэх кэпсэтин ытыллан, оччолорго Андрей Хабаров сиэнэ Егор Хабаров элбэхтик Якутскайынан Иркутскайынан эргитиһэн, 1848 сылга Верхоянскай округун справнига Петр Атласов, кини солбуйааччыта Матвей Бочаров дьаһаллара тахсыбыта. Зашиверскай Таңаратын дьинэтин, Майыар Кириэнигэр көһөрөн тутарга, баар малын көһөрөргө быһаарыллыбыта. Бу дьаһалы Егор Хабаров Уола Марк Хабаровы кытта салайан Таңара дьинэтин тутуута сааҕаламмыта.

Бу Танара дьэтин тутуугар Зашиверскай олохтоохторуттан ордон хаалбыт сахалартан уонна Майыар Кириэһин чугаһынан олохсуйбут Зашиверскай төрүт олохтоохторун ыччаттара казак төрүттээх, “Дьэллик” Ксенофонт Постников, уонна “Тарбах” Киинен Слепцов диэн маастардар көстүбүттэрэ, онно эбии олохтоох сахалартан сүүмэрдэнэн тутуу саабааламмыта.

Оччолорго, бревно маһы буруустуу суоран баран утарыта уураллара уонна саха быһабын уһугунан анһан көрдөххө быһах уһуга кирибэт гына суорбут киһи тутуу үлэтигэр киирэрэ.

Ол кэм тутуу барыта илии күүһүнэн ытыллан 1853 сыллаахха танара дьэиэтэ бүтэриллэн үлэбэ кирибитэ, Сибиир Танараларын дьэилэрин испииһэгэр киллэриллибитэ.

Танара дьэитин тутуугар үлэлээбиттэр бары олохтоох саха кэргэннээхтэрэ.

Тарбах Климен Слепцовтан 1851 сыл биир уол оҕо төрөөбүтэ, оҕо Охонооһуй диэн ааттаммыта, соҕотох оҕо этэ, уонна оҕо төрөөбөтөҕө. Охонооһуй улааппыта Индигирка өрүс сүннүгэр олохсуйбута. Туохха көстөрүнэн булдунан дьарыктанан, бэйэтин холкутук дьаһанан кыһалбата суох олорбута. Кини кэргэн тэриммэтэбэ, оҕо төрөппөтөҕө соҕотобун сылдьан кырдыбыта.

Охонооһуй тоҕо Маркс диэн ааттаммытай, кини казакты хааннаах күөх харахтаах, уһун муруннаах уһун түөһүгэр түһэр бытыктаах, баттаба суох төбөлөөх буолан, Маркс диэн аат инэриллибитэ.

Маркс киһиэхэ үтүө сыһыаннаах, киһи кыһалбатыгар кыһанар буолан дьон ытыктабылынан, махталынан туһанара.

Кини үөрэбэ суох саха оҕонньоро эрээри төрөөбүт дойдутун остуоруйатын үчүгэйдик билэрэ, дьонно тиэрдэ сатыыра Элгэс улуһун остуоруйатын үчүгэйдик билэрэ, онон туһаммыт дьонно элбэх этилэр, кини кэмигэр олорон ааспыт дьон олохторун ким хайдах олорбутун сурукка тиспит курдук билэр буолан өйдөөх оҕонньорунан нэһилиэккэ биллэрэ.

Индибирка өрүс сүһнүгэр кыһын сайын айаннаан иһэр дьон маркс оҕонньорго сылдыбакка ааспаттара, хонон сыһынанан барар ыаллара буолара, киниэхэ хоммут киһи бастакы кэпсээнэ кини балаҕана ырааһын, иһитин ыраастык тутарын, балаҕаныгар киһи тийдэбинэ үөрэрин, туох баарынан күндүлүүрүн бастатан кэпсипиллэрэ, оннук ыраас дууһалаах кырдыаҕас этэ.

Маркс 90 сааһыгар олорор кэмигэр, кини олоҕун туһунан кэпсэттэххэ, кини олох тэриммэтэбин, оҕо төрөһөтөбүн, олоҕун салгыыр туга да суоҕун, сир үрдүгэр төрөөн олорбут киһи аата аатгаммата, сурахтыын сүтэрэ олус хомолтолоох диирэ, кыабым төһө аччыыр да санаам онно түмүллэр, хомойбутум иһин хайыыр да кыабым суох диирэ.

Маркс олох ыалдыбакка сылдьан анараа дойдуга барыахтаахпын диэн өлөрө уонча сыл иннинэ биир мас ууһугар хоруобун онгортон ууруммута.

Биһиги айыы буолаарай, киһи киһини харайыахтаах диэтэхпитинэ этэр буолара, биһиргэ төрөөбүт, төрөппүт оҕо, чугас уруу аймах суоҕунан толору эрэнэр кыабым суох, ол иһин буор ийэбэр киһирэбэр бэйэм онгостубут эрэллээх дьийэм бэлэм буоллабына, буорга киһирэбэр толору эрэллээхпин диирэ.

Маркс сир үрдүгэр 105 сыл олорон баран 1956 с. өлбүтэ. Өлөрүгэр уһуннук ыалдыбатаҕа, эрэйдэммэтэ, харыллыытыгар ким да туора турбата, ол курдук букатыннаахтык сүппүтэ.

Дьортос

19-с үйэбэ Дьаангы өрүс салаата Адыаччы үрэхтэн күөгэйэр күнүгэр сылдыар уолан киһи Садовников Прокопий, хос аата “Дьортос”, Мунгурдаах нэһилиэгэр дьол көрдүү кэллим диэн сатыы кэлбитэ, ийэлээбин аҕалааһын биһиргэ төрөппүттэрдээбин туһунан кэпсэммэт, туохтан бырабыран тура сатыы атын улуус сиригэр кэлбитин ким да билбэт.

Кини тура үрдүгүнэн 2 метр буолуо диэн Мунгурдаах кырдыабаастара кэпсириллэрэ. Атыыр обуһу туруорбут курдук модьу көрүгүнээх киһи этэ диэн кэпсириллэрэ. Кини күүһүн мээрэйдээн көрбүт оччолорго суоҕа, күүстээбэ буолуо диэн таайаллара үһү.

Дьортос, оччолорго ааттанарынан Орбонньохтоох диэн сири булан, биир дьадаҥы ыалга сыстан, үлэлэһэн-бултаһан, сыл курдук олорон ол ыал кыыһын кытта билсэн холбоһон, биир ыанар ынахтаах туспа арахсан ыал буолбута. Кини 3 уол 2 кыыс оҕону төрөппүтэ, оҕолоро Мунгурдаах нэһилииэгэр улааппытара, олохсуйбуттара, бары доруобай, кыахтаах дьон буолбуттара.

Дьортос оҕолоруттан улахан уола Садовников Иван Прокопьевич “Биидим” кэргэн ылан, сүөһү булунан булдуан, жолкутук олорбута кини биир уол оҕону төрөтөн улаатыннарбыта, аҕатын кытта сылдьан бултаһар буолан иһэн, эмискэ ыалдьан өлбүтэ, ол кэнниттэн оҕо төрөөбөтөҕө. Биидим бэйэтэ, кырдыар диэри олорон баран эмээхсинин кытта сылынан быысаһа өлбүтэ онон кинилэр олохторо сураҕа суох сүппүтэ

Дьортос иккис уола Садовников Михаил Прокопьевич (Мэтэ) эмиз күүстээх, булчут үлэһит үтүөтэ этэ.

* * *

Мин, Слепцов Дмитрий Гаврильевич 1922 сыл сэттинньи ый 8 күнүгэр Элгэс улуунун Муома нэһилиэгэр быстар дьадаҥы ыалга төрөөбүтүм. 1937 сыл, Майыар нэһилиэгин 4 кылаастаах оскуолатын бүтэрэн баран, Майыар нэһилиэгин «Кыһамньылаах» диэн боростуой табаарыстыбатыгар суоччутунан үлэбин саҕалаабытым. 1937 сылтан 1990 сылга диэри тохтоло суох тыа хаһаайыстыбатыгар үлэлээн, билигин сынньалаҥка олорбун.

Эбээн норуотун ыар олобун бэрт кыра эрдэхтштэн корон улааттытым, ол иһин бу норуот олобун историятын билэргэ оҕо саастыттан ойбун – санаабын араарбакка ыйыталаһар этим. иштэриэхиргээбитим. Ити барыта элбэҕи билэргэ иштэриэхти тардара. Мин бу кыра бэллэтээһиммин ким эмит туһанан, бу торут былыргы норуот үөскээбит историятын үөрэтэн, дьон билиштигэр тиэрдэллэрэ буоллар дигэн санаан, тугу истибиһтин, билбиһтин, көрбүттүн суруйдум.

ТУМУС ХАЙА

Индибирка

Биһиги улуу өрүспүт Индибирка туһунан академик А.П. Окладников 1969 сыллааҕы экспедицията Зашиверскай куорат олобунт сиригэр кэлэн үөрэтэн, 1977 сыл Москваҕа тусна кинигэ суруйан таһаарбытын кэнниттэн, Индибирка өрүс историята биһиэхэ биллибитэ. Бу иһингэр улуу өрүс туһунан айан – сырыы кэмигэр, кыһынҕы кылгас күннэр кизэлэригэр, хонуктаабыт ыалбытыгар баар ытык кырдыаҕастар кэпсииллэрин истэр этибит. Ол кэмнэргэ анаан сурукка тиспэккэ, истэн эрэ кэбиһэр буоларбыт.

Мин 1940 сылга Майыар нэһилиэгин Советыгар секретарынан үлэлии сылдьан, оччотооҕу ыар кэмнэргэ, түүннэри – күннэри нэһилиэги кэрийэ сылдьан, хонон ааһар ыалларытыгар кырдыаҕастары кытта кэпсэтэр, кинигэтэн – киниэхэ бэриллэн хаалбыт умнуллубат кэпсээннэрин умсугуяан истэрим.

Ол кэмгэ нэһилиэккэ 103 саастаах Варвара Федоровна Атласова, 96 саастаах Афанасий Климович Слепцов, 96 саа-

стаах Иван Гаврильевич Лебедев, 95 саастаах Иван Иванович Слепцов, 110 саастаах Ирина Ивановна Постникова бааллара, бу дьоннор түөһэйэ илик, чэгиэн өйдөөхтөрө. Кинилэр иннилэринэ уһуннук олорбут кырдыаҕастар кэпсээннэрин сурукка тиспит курдук, киһи өйүгэр хаалар гына үчүгэйдик кэпсиллэрэ. ол кырдыаҕастар кэпсээннэрин академик А.П. Окладников кинигэтигэр киллэрбит этэ.

1937 сылга тыа оскуолатын 4 кылааһын бүтэрбитим. Ханна да баран салгыы үөрэнэр кыах суох буолан, боростуой табаарыстыбаҕа үлэһит буолбутум. Оччолорго биһигини 5 кылааһы бүтэрбит учууталлар үөрэтэллэрэ, онон нэһиилэ кинигэни ааҕар, наадабытын суруйар дьон буолбуппут.

Эдэр сааспыттан, киһи төрөөбүт сириин-дойдутун историятын интэриэһиргээбэт буолара сатамат диэн өйдөбүллээх этим. Ол иһин төрөөбүт дойдум историятын билэргэ диэн өйдөбүллээҕим, ол да иһин кырдыаҕастары кытта сэлэһэрбин сөбүлүүрүм. Биһиги хоту олорор сахалар, эбээннэр уонна атын кыра норуоттар бэйэбит төрүт олохнутун, историябытын, культурабытын билбэт, тилиннэрбэт, кэлэр көлүөнэҕэ онгорон хаалларбат буоллахпытына, олохпут суола – иһэ суох хааларыттан хомойобун. Урукку олох суола ханнык омугуттан тутулуга суох, бэйэтин көлүөнэтигэр биллибэккэ сүтэрэ, салгыы олорор көлүөнэҕэ охсуулаах буолуо диэн мин өйдүүбүн. Мин өйдөбүлбүнэн, норуот бэйэтин историятын сүтэрэр буоллаҕына, улахан буруй буолуо, онон ким хайдах өйдүүрүнэн, урукку олох бары үчүгэин, куһаҕанын бэйэтин көлүөнэтигэр тыыннаах хаалларыахтаах.

Мин алта саастаахпар эбээн омугу корбүтүм. Онтон кэлин бииргэ сылдьан, үлэлээн, кинилэр хотугу кытаанах килиимэккэ хайдах үөскээн, олорон тарҕаабыттарын, эдэр сааспыттан билэргэ кыһанарым. Эбээн омук дьиннээх Айылҕа оҕото буоларын, бииргэ сылдьан, үлэлээн, илэ харахпынан көрөн итэҕэйбит буолан, кинилэр олохторун историятын суруйан хаалларар санаа мингин үүйэ тутара. Ону олоххо киллэрээри

элбэх эбээн омул кырдыабастарын кытта кэпсэтэ, билсэ саты-ырым. Кинилэр да мингин сүөргүлээбэккэ, улгумнук кэпси-иллэрэ.

Мин эдэр сааспар Тумус Хайаба төрөөбүт, онно улаан-пыт ытык кырдыабаас эбээннэр бааллара: Михаил Никулин (Суумаһыт), Михаил Никулин (Хаартыһыт), Иван Никулин (Суркаан), Гаврил Никулин (Холкура), Мария Лебедева (Уһун Чанкы), Дмитрий Никулин (Камага).

Бу кырдыабаастар оҕолоро 1932 сылга миингин кытта маннайгы кылааска үөрэммиттэрэ. Онон, ити ытык кырдыабаастары оҕо эрдэхпиттэн билэр буолан, улаатан, үлэхит да буолан баран, толлубакка, доҕордуу дьон курдук кэпсэтэ-рим, араас интэриэһинэй кэпсээннэрин истэrim.

Мин 1950 сылтан 1980 сылга диэри Саха сириин киин куоратыгар Якутскайга элбэхтик сылдыарым, элбэх мунһахтарга сылдьан, элбэҕи истибитим-билбитим. Профессор В.Н. Андреев, Саха сиригэр уһуннук ололорбут, үлэлээбит ученай 3 лекциятын истибитим. Хотугу Яна, Индигирка, Халыма өрүстэри Россия ыраахтаабыта үөрэтэн, арыян, төрүт олохтоох омултар ханан тарҕанан ололорлоро биллибэт кэмигэр, 16-с үйэбэ, Охотскай муораттан эбээннэр, эбэнкилэр көһүүлэрэ сабаламмытын, кинилэр Хабаровскай кыраайынан, Амурскай уобалаһынан сыбарыйан, Саха сиригэр Алдан өрүһү булбуттарын суруйбута. Бу көһүүгэ эбээннэр, эбэнкилэр таба сүөһүлэрин үүрэн, элбэх халыг норуот көһүүтэ сабаламмытын туһунан суруйбутун лекциятыттан и истибитим.

В.Н. Андреев лекциятыгар, саха норуота хоту сири булуон биир үйэ иннинэ, эбээннэр Дьаангы, Индигирка. Халыма өрүстэри булан олохсуйбуттарын туһунан лекциятыгар аахпытын истибитим. Эбэнкилэр Алдан өрүскэ тохтоон олохсуйбуттарын. Эбээннэр илин туһаайыынан салгыы көһөннөр, үс хоту сытар, биллибэккэ турбут өрүстэри булан олохсуйбуттара этиллэр. «Кыым» хаһыакка уһуннук корреспонде-

нынан үлэлээбит Н.Т. Атласов «Дьүкээбил үгкүүлүүр сиригэр» диэн киинигэтигэр эмиэ итинник суруллар.

Индигирка өрүһү 1636 сылга Иван Ребров экспедицията арийбыга суруллар. Онно Индигирка өрүс Илин Сибиир муоратыгар киирэр сиригэр экспедиция ыт көлөлөөх дьоннору көрсөн баран, «Ыҕтаах Өрүс» диэн ааты биэрбиттэрэ историяҕа суруллар. Бу өрүскэ элбэх экспедициялар сылдьан, элбэх олохтоох омуктары көрсөн, «Индигирка» диэн (ол аата – иһиир иэнин курдук элбэх салаалаах диэн) үйэ-саас тухары ингэр ааты биэрбиттэр.

Бу Иван Ребров экспедицията Индигирка өрүһү арийан, ханнык норуоттар олороллоро, айылҕата, хамныыр – харамайа, уутугар үөскүүр балыгын арааһа Россия ыраахтааҕытыгар биллибитэ.

1639 сыл Постник Иванов экспедицията Индигирка өрүс орто тардытыгар, өрүс унга биэрэгэр бастакы зимовьены тутан, Индигирка өрүс дьингээхтик историяҕа киирбитэ. 1639 сылга Индигирка өрүскэ илин уонна арҕаа эгэрдэринэн эбээн норуота өртөн олохсуйбута биллибитэ. Индигирка өрүс муораҕа киирэр төрдүгэр юкагирдар, дуткалар, хапчаайылар диэн омуктар бааллара чуолкайдаммыта. Историяҕа суруллараһан, Индигиркаҕа төрүт олохтоох омуктартан ураты атын омуктар бааллара суруллубат.

Индигирка өрүс унга биэрэгэр тутуллубут бастакы зимовьеттан саҕалаан, дьон олорор дьиэлэрин тутуу саҕаламмыта, дэриэбинэ үөскээбитэ. Ону өрүс ханга өттүгэр түмүллэн олорор эбээн омуктар, кэли дьоннору сөбүлээбэккэ, сир кырсын алдыаттылар, үүнэр маһы кэртилэр, биһиги олорор сирбитин алдыатар улахан аһыыны онгортон эрэллэр диэн, үүрэр санаалаах 1666 -1668 сылларга, саҕа кэлбит дьоннорго бастаанна онорбуттара.

Бу да чахчылар кэпсэниллэринэн, эбээн омуктар бу сиргэ өртөн олохсуйбуттарын туоһулуур. Оччотооҕу олохтоох эбээннэр төрөөбүт айыҕаны алдыатары айыыргыыллара да итини бигэргэтэр.

Зашиверскай сирин булан дьону түмэр, олохсутар үлэ сажаланыан инниттэн, Индигирка өрүс сүннүгэр эбээннэр олохсуйбуттара. Кинилэр сүрүн дьарыктара: табаны иити, балыктааһын буоларын урукку олох историята толору бигэргэтэр. Индигирка өрүһү Россия ыраахтааһыта тэрийбит экспедициялара булуохтарын инниттэн, эбээннэр булан олохсуйбуттара чуолкайданар.

Билинги Кэбэргэнэ үрэбин төрдүгэр 16-с үйэ саҕаттан эбээннэр түмээн оморбуттара үһүээннэргэ киэҥник кэпсэнэр. Ханнык омуга чуолкай биллибэт атамаан «Өрөк Чөрөгөр» убайын «Таас Ытыһы» кытта Индигирка өрүскэ тэлэһийэ сылдыбыттара кэпсээннэ баар.

Тумус Хайа (Ногдан)

Төрүт былыргы үһүээннэргэ кэпсэнэринэн, Индигирка, Яна, Халыма өрүстэр бастакы олохтоохторо эбээннэр буолаллара. Дьонно-сэргэбэ тарҕаммыт кэпсээннэр билигин сайдыылаах үйэбэ сүрүн өттө чуолкайданар диэн санаан, тугу истибиппин билигин көлүөнэбэ тиэрдэр санаа бэрт эдэр сааспыттан ойбуттэн сүппэккэ, ыарыы курдук аала сылдыбыта . Үлэ үөһүгэр сылдьан хаалларан, үлэнэн үлүһүйэн тохтогон кэбиһпит дьарыкпын, санаам батарбакка билигин холонон көрөргө сананым. Минигин «бу туһата суох дьарыкпын» хаалларбаппар, саха сирин биир улуу учуонайа, доктор Иван Михайлович Романов сүбэлээбитэ.

1964 сыл тыҥабынан ыалдьан, оччолорго, билэр дьоннорум көмөлөрүнэн, анал балыыһаба киирбитим. Балыыһаба И.М. Романов сытар палаататыгар түбэспитим. И.М. Романов төбөтүнэн ыалдьар буолан, уһуннук кыайан кэпсэппэт этэ эрээн, ити кэпсээннэрим сүтүө суохтаахтарын, хаһан эмит наада

буолар күннэрэ кэлиэхтээхтэрин, суруллубут сотуллубатын, кумааҕы төһө да саһарбытын иһин, тыһыынчанаан сылларга суруга сүппэттин туһунан сүбэни биэрбитэ.

1853 сыллаахха Крест Майыар дигэн ааттанар, Индигирка өрүс ууга биэрэгэр баар Зашиверскай таңаратын дьиэтэ сабыллыбытын кэннэ, кини матырыйаалын көһөрөн, саңа таңара дьиэтэ тутулан үлэбэ киирбитэ. Бу таңара дьиэтэ үлэбэ кииринтинэн сибээстээн, Элгэс улууһугар Майыар нэһилиэгэ үөскээбитэ. Манна нэһилиэнньэ агаарыттан ордуга эбээн этэ, ол иһин эбээн нэһилиэнгинэн аатыран олорбута. Кинилэр Тумус Хайаттан тарҕаммыттара.

«Перестройка» кэмигэр эбээн нэһилиэгин аата сүтэриллибитин, элбэх кэпсэтин, туруорсуу түмүгэр 1991 сыл ахсынньы ый 25 күнүгэр Саха Республикатын Верховнай Советын 751№ - дээх уурааҕынан, эбээн национальнай нэһилиэгин статусун иккиннин ылан олорор.

Майыар нэһилиэгэр 1931 сыллаахха бастакы оскуола арыллыбыта, онно көс олохтоох эбээн норуотун оҕолоро оскуолаҕа ылыллыбатахтара. Иккис үөрэх сылыгар 1932 – 1933 сылга эбээн оҕолоро бары хомуллан, оскуолаҕа киирбиттэрэ.

16-с үйэбэ Охотскай муораттан эбээннэр, эбэнкилэр арҕаа туһаайыыга көһүүлэрэ саҕаламмытын туһунан Лаамы муоратыттан биигини төрүттэрбит көһөн кэлбиттэр үһү дигэн, үйэттэн үйэбэ умнуллубат кэпсээн киэнник тарҕаммыта.

Төһө киһи туохтан көспүтэ үһүйээннэ кэпсэммэт. Арай итиллэр төрүт сүөһүлэрин, табаларын үүрэн көспүттэрэ этиллэр, быһа барыйан халыг норуот көспүтэ үһүйээннэ кэпсэнэр. Көспүт норуот Хабаровскай кыраайынан, Амурскай уобалаһынан сыыйа айаннаан, Саха сиригэр Алдан өрүһү булан, тохтоон эбэнкилэр олохсуйан барбыттар. Оттон эбээннэр салгыы олохсуйарга сөптөөх сир булаары, иһин дикки айаннабыттар.

Эбээннэр 16-с үйэ ортотугар, биһир биллибэт өрүс баһын буланнар, ону чинчиллирдик былааннаммыттар. Бу уһун айаны

салайбыт киһини «Иниги Быйын» диэн ааттыыллар эбит. Дьонно киһини ытыктыыллар, кини дьаһалыттан- сүбэтиттэн туораабаттар эбит, кини дьаһала түөлбэ дьонно сокуон буолар эбит.

Иниги Быйын бу тохтообут өрүһүн сиһилин чинчийэн көрбүтэ: айылҕата, ото-маһа, сирин кырса алдьамматах, үтүө салгыннаах, киһи дууһатын, санаатын табар үтүө дойду эбит, онон бу сирин биһиги «Сибэтиэй дойду» диэн ааттыабын диэбитэ үһү.

Бу тохтообут сирдэригэр биэс сыл олорон, сирин салгыы үөрэппиттэр: айылҕатыгар ханнык харамайдар баалларын, уһуннук олорон таргыырга төһө киэн сирдээбин, кыһынны, сайынны килиммэтин, ордук киһи уһуннук олорон иһитиллэригэр ханнык булт көрүнгэрэ баалларын салайар баһылыктарын дьаһалынан, сиһилин үөрэтэн, билэн бараннар, сана сирдэри салгыы үөрэтэргэ, чинчийэргэ, оччотооһу сырыыны – айаны кыайар хорсун дьоннору талан, өссө сана сирдэри буларга туруорбуттар.

10 киһи чулуутун таланнар толору көлөлөөх, тэриллээх, төһө баҕарар кыахтарынан сылдыалларыгар тэрийэн, улуу баһылыктарын сүбэтинэн атаарбыттар. Манна биир киһини салайааччы онорон, кыһын саҕаланыытыгар арҕаа туһаайыыга 4 ый сылдыарга тэрийэн ыппыттар.

Тэриллэн барбыт дьон, сирин-дойдуну сиһилин үөрэтэн баран, дьонноругар 3 ый 20 хонукка сылдьан, бары үчүгэй, доруобай туруктаах эргиллэн кэлбиттэр уонна баһылыктарыгар эмнэ биир үтүө дойдуну булбуттарын, тытыллыбатах айылҕалаах, олгөм отгоох-мастаах, ыраас салгыннаах, кыыл-сүөл дэлэй үөскээбит, эмнэ бу олорор сирдэрин курдук олорорго бары өттүнэн табыгастаах сирин булбуттарын кэпсээбиттэр. Баһылыктара Иниги Быйын « тэнийэр, үөскүүр дьоллоох эбиһит » диэн бэркэ биһирин истибит уонна үөрэн, көмүс түөрэбин үөһэ бырахпыта олоро түспүтүгэр бары үөрбүттэр. Дьоллоох сир көстүбүтүгэр тойуктаах туойбут, алгыстаах алҕаабыт, ураһа ахсын малааһын буолбут. Ол кэһнэ хас ыал, төһө киһи барыахтаабын сүбэлэһин

буолбут. Бу сирн иччилни барар дьоннору салайар киһини сүүмэрдээһин кэпсэтин үөһүгэр турбут.

Бу олорор кыһыннара бүтэн, саас, сайын буолан, күһүн тийэн кэлиитигэр Иниги Быйын түөлбэ дьонун мунньан олорон сүбэ тэрийэн, сир тонуон иннинэ, үөн-койүүр хаптайыыта, 30 ыалы анал табаларын арааран, сана көстүбүт сирн дойду оҕосторго диэн сүбэни тобулбут. Барар үрэхтэригэр Яни диэн аата биэрэргэ түөлбэ дьонун этнитин биһирээбиттэр. Ханнык ыаллар баралларын бэйэлэрин бабаларынан быһаарбыттар. Бу сирдэри кэрийэн көрбүт ыал баһылыктара бастакынан тылламмыттар. Бэйэлэрин истэрингэр эмиэ баһылыктарын талбыттар, көһүүгэ бэлэмнэммиттэр. Онтон ыла бу өрүс Яни диэн ааттаммыт.

Сана сиргэ көһөр дьоннорун атааран баран, сирдыттэрэ Иниги Быйын хаалбыт 30-ча ураһа ыалын мунньан олорон, бу сиргэ тохтоон олороллоро уһун үйэтэ суох буолуобун түүлүгэр көрөрүн эппит. Онон өссө салгы айаннаан сана сир көрдүүргэ диэн быһаарбыттар. Сир бастакы тонуутун кэтээн олорон айанныырга бэлэмнэнии буолар. Ити курдук оччотообу сир тонгон, айанныырга сөптөөх кэми талан, илин туһаайыынан айаннааһын сағаланар. Ый курдук айаннаан туруору хайалар намтаан, хоту туһаайыынан тумустуу үтэн киирэр киэн, нэлэмэн хайа туундара сирн булан, көс дьон, сирдыттэрин сүбэтинэн, тохтоон олох тэринэллэр. Сирдыттэрэ быһаарытынан, киһи түүлүнэн – битинэн күн эргиччи көстөр, киһи дууһата тохтуур, таба сүөһүнү үөскэтэргэ киэн сирдээх, аһылыктаах сир эбит, манна тохтоон олохсуйарга диэн буолар. Онуоха эбэн сирдыттэрэ: « Айылга анаан айбыт үтүө сирэ эбит, көмүс түөрэхпин өрө бырахпытым. түөрэҕим күн диэки өрө түстэ», - диэбит. Онон дьэ бары уруйдаан, үөрэн-көтөн. Ырыа ыллаан, алгыс алҕаан олохторун тэринэллэр. Сирдэрин кэрийэн, булдун-алдын быһаараллар, таба сүөһү үөскүүрүгэр бары өттүнэн табыгастаабын быһаараллар.

Көс дьон кэлбит кыһыннарын этэҕигэ туораан, сайын кэлиитигэр, биһиги билигин аабыбытынан, бэс ыйыгар, күн эр-

гиччи кѳстѳр кэмнѳгѳр, сирдѳйттѳрѳн бѳхаарыгынан, «Күнү кѳрсүү» бѳрааһынньыгын тѳрийѳргѳ үлѳ үѳһүгѳр тѳһѳллѳр, ас-үѳл бѳлѳмниниллѳр. Халлаанга тахсыбыг ый толору туолуутугар, бѳрааһынньык саѳаланар, үѳрүү-кѳтүү ѳрѳгѳѳѳ буолар. Сирдѳйттѳрѳ Иниги Быйын бар дѳонугар туһаайан тыл эһит: «Биһиги сана сирѳ буллубут. Манна салгыы ѳлѳрѳн, эбѳэн норуотун хоту тѳйыс усулуобуйалаах сиргѳ тѳнитѳр, кини нитиллѳн үѳскѳэбит сүѳһүтүн үѳскѳтѳн, сайыннаран, элбѳх биллибѳккѳ турар сирдѳри арыян сайдыахтаахпыт. Үрүн Айыы Тойѳнгѳ баарбытын биллѳрѳн, бу эбѳэн норуотун үѳрүүлѳх түмсүүтүн тѳрийдѳбит. Бу маннык үйѳ-саас тухары бу кэмнѳ салгыы тѳриллѳн, эбѳэн норуота үѳрѳр-кѳтѳр күнѳ буолуохтун!» - дѳэн баран тѳѳрѳһин ѳрѳ бѳрахпыт. Тѳѳрѳх күн дѳѳки ѳрѳ түспүтүгѳр, уруй-айхал тыллар этнллибитѳр, үѳрүү бѳрааһынньыга саѳаламмыт. Дѳѳ ити курдук эбѳэн норуота Хоту сирѳ булан, бастакы күнү кѳрсѳр үѳрүүтѳ саѳаламмыга үһү.

Бу кэмтѳн ыла, ханна эбѳэн ѳмук түмсѳн, тѳѳлбѳлѳэн ѳлѳрѳр сирѳгѳр күнү кѳрсүү үѳрүүтѳ тѳриллѳн, дѳон санаатын кѳтѳѳр, үѳрүүтүн түмүктүүр кэмнѳ, күн эргиччи кѳстѳр кэмнѳгѳр, билннни истинлиннѳн бѳс ыйыгар, сайылыкка бастаан түмсѳр кэмнѳ, үѳрѳн, алгыс сѳэдѳэтнн этѳн, хѳмѳѳѳѳй тыллаахтар хоһоон ааѳан, ыллаан-туѳйан, ѳонньоон-кѳрүлѳэн, аһаан-сиѳн, бѳйѳ-бѳйѳнн билсннѳн, аһар эбѳэн кнннннн баайыттан, дѳаданытыттан тутулуга суох түмсѳр, үѳрѳр-кѳтѳр кэмнѳрѳ үйѳ-саас тухары ѳлѳхсуйбут.

Тѳѳлбѳ дѳон сирдѳйттѳрѳ Иниги Быйын сайын 3 кннннн ылан, тохтообут сирдѳрѳн кѳрнннн, таба сүѳһү элбѳэтѳһннѳ хайдах сырытыннараы, дѳону тарѳатан ѳлѳхтуурга сѳптѳѳх сирдѳри кѳрнннн кѳрѳргѳ үѳрѳтѳр.

Тохтообут хайаларыттан салѳанар үрѳхтѳр, ханнык хайысханан баралларын, ханнык айылѳа араас кѳстүүлѳрѳ, аһылык ханнык кѳрүгннѳрѳ баалларын снннлннн үѳрѳтѳллѳр. Иниги Быйын дѳонун түмѳн ѳлѳрѳн, бу сирѳ «Нѳгдан» дѳѳн ааттыырга тыл этѳр, ѳнтѳн ѳну сахатытан Тумус Хайа дѳѳн ааттаабыттар.

Сайын бүтэн, кыстык хаар түспүтүн кэншиттэн, 10 киһини сүүмүрдээн, кололоон, салгыы илин туһаайыыга сирн кэрийэн көрөргө тэрийэн, сирдыт быһаарыытынан, атаараллар. Барар дьон төһө сылдыбаллара болдьоҕо суох төһө кыайалларынан сылдыбалларыгар толору тэрээһиннээх бараллар, оттон ити дьон кэргэттэрэ түөлбэ дьон көрүүтүгэр хаалаллар.

Сирн көрө барбыт дьон күн уһаан эрдэбинэ эргийэн кэлэн, ханнык сирдэри көрбүттэрин, бу олорор сирдэриттэн туох ураты көстүүлээхтэрин, айылҕатын отун-маһын, үүнээйитин баһылыктарыгар сиһилин кэпсээн биэрбиттэр. Мантан илин туһаайыыга ыраах бинр өрүһү булбуттарын, айаннаан ааспыт икки өрүстэриттэн, арааһа сүрүннэрэрингэр (Халыма) биһиги олорор сирбититтэн тардар хас да салаа үрэхтэр баран холбоһоллорун, барыта таба сүөһүнү үөскэтэргэ табыгастаах өлгөм аһылыктаах, булт арааһа барыта баар үтүө сирдэри көрбүттэрин үөрө-көтө кэпсипиллэр.

Сирдыттэрэ дьон сырыытын биһирни истибит, ол булбут улахан өрүстэрин «Халыма» дьэн ааттаабыттар ким бағалаах баран олохсуйалларыгар сүбэлээбиттэр. Ытык киһилэрэ Иниги Быйын сағаттан саға сирдэри буллахпытына ууһаан – тэнийэн иһиэхтэрин, төһө саға сирдэр көстөллөр да, ол эбээн норуотун дьоло буоларын, таба сүөһү төһөнөн үөскүүр да, ол эмнэ эбээн омук кэскилэ буоларын, саға сирдэр көстөллөрө салгыы тэнийэргэ кыағы үөскэтэрин, ити барыта Айыы Тойон анаабыт дьоло буоларын үөрэтэр эбит.

Иниги Быйын бу «Ногдан» орто дойду үтүө төлкөтө түстэммит сирэ буоларын уонна кини бу сиртэн ханна да барбатын, олоҕун бүтэриэр дьэри олорор санаалаағын этэр. Кини дьоно төрөөбүт буордарыттан арахсыбыттара үйэ ангара буолбутун, бу хоту туһаайыыны тутаннар, үс өрүһү булбуттарын, онтон бастакыта – Сибэтиэй дойду, иккис булбут өрүстэрэ «Яни»,оттон бу бүтэһик дьон булбут өрүстэрэ саамай улаханнара, баһылыктара Халыма буоларын төһөҕолоон бэлиэтээбит.

Тумус Хайа олохтоохторо бу сиргэ букатыннаахтык олохсуйар, мантан тарҕанар ғына олохсуйабыт дьэн бигэ санааны

ылынан үс сылга олорбуттарын кэнниттэн, сирдыттэрэ Инниги Быйын өлбүтэ. Бу сир олохтоохторо ытык сирдыттэрин бэйэтин эппит кэриэһин толорон, хайа үрдүк сирэйигэр, ыраас буордаах, күн эргиччи корон турар сиригэр көмпүттэр. Ким эмэ ыарыйдабына, моһуокка түбэстэбинэ, ытык киһилэрин көмүллүбүт буоругар тахсан көрдөһөллөрө, ойууттар, удабаттар кыырдахтарына ытык киһи көңүлүн ылан баран, суолларыгар тураллара үһү.

Тумус Хайа олохтоохторо манна үйэ аҥаарыгар олоронно элбээбиттэрэ, таба сүөһүлэрэ өлгөмнүк үөскээбитэ, онно – манна тарҕаһы сағаламмыта. Муома өрүс баһа булуллан, бастаан Кыһыл Балыктаах, онтон салгыы Улахан Чыыстай булуллан, көһүү сағаламмыта.

Бу сағана Индигирка, Халыма өрүстэр икки ардыларыгар сырыы, айан суола арыллан, Тумус Хайанан суол барар, онон хардарыта сырыы, айан биллэ элбээбитэ.

17-с үйэ сағаланыабыттан Россия араас экспедициялара Дьяаны, Индигирка, Халыма өрүстэри чинчийи үлэни сағалаабыттара, онно нуучча гражданскай итэҕэлигэр кыра норуоттары киллэрингэ үлэ сағаламмыта. Бу кэмгэ Таас Тумус олохтоохторугар баай, дьаданы кылаастара үөскээбиттэрэ. Таба сүөһүнү элбэхтик иппит дьон хамначчыт тутар буолбуттара.

Инниги Быйын өлбүтүн кэнниттэн уһулуччу өйдөөх, барыларыттан уһулуччу баай «Кункугур» диэн киһи Тумус Хайага Аҕа баһылык буолбута. Тумус Хайа олохтоохторо Улахан Чыыстайга көһөөччүлэр аҕа уһунан, биирдии ыалларынан барааччылар Кункугур дьаһалынан тарҕаһаллара. Кункугуртан көңүлэ суох көһүү, тарҕаһы суох буолбута. Ол эмиз сөп этэ, ким ханна баран олохсуйара биллэрэ наада этэ. 17-с үйэбэ Россия ыраахтаабыта хоту сирин чинчийэр үлэтин күүскэ ыһпыта.

Бастаан Халыма өрүс сүннүгэр үлэлиир экспедиция, Сибиир араас сирдэриттэн састааптаах тэриллибитэ. Манна аҕабыттар, дьааканнар кытта экспедиция састаабыгар киһирэн, хотугу кыра норуоттары, нуучча гражданскай итэҕэлигэр киллэрини бэрт саҕабыллаахтык, эрэйдээхтик

сағалаабытгара. Саастарын тухары тус бэйэлэринэн салаллан үөскээбит норуоту гражданскай итэҕэлгэ киллэрин саамай ыар үлэ этэ. Ол да буоллар, нуучча муудараһа үлэни сағалаабыта, өр кэмгэ сыралаһан үлэлээбитэ. Мантан сағалаан, хотугу норуоттары гражданскай итэҕэлгэ киллэри сағаламмыта.

17-с үйэ ортотугар Тумус Хайа олохтоохторугар тиниэн, тылларын өйдөспөт да буоллаллар, нуучча норуотун саҥабылынан, араас хамнаныынан, предметтэри дьүһүннээн көрдөрүүлэр көмөлөрүнэн, аһы – таһаһы көрдөрөн ааттыырга үөрэтэн, олохтоох түөлбэ эбээннэри манһыас кэтэрдэн бэргэһэллэр, төрөөбүт оҕолору сүрэхтиир, киһи ханнык кэмгэ төрөөбүтүн ыйыталаһан, хайа таһара кэмгэр, чугаһыгар төрөөбүтүн чуолкайдаан, таһара үлэһитэ суруллар ааты биэрэн сүрэхтээн, ыраахтааҕы оҕото буолаһын диин өйдөтөллөрө.

Таас Тумус олохтоохторо бары сүрэхтэнингэ хабыллан, нуучча сурулларынан – Корякиннар, Жирковтар, Никулиннар, Горомовтар, Дьячковтар, Слепцовтар, Тарабукиннар, Лебедевтар, Шкулевтар, Луковцевтар диин суруллан, гражданскай итэҕэлгэ кирибиттэрэ, ити өссө салһанан барбыта.

Россия ыраахтааһыта тэрийбит бары экспедицияларын сыралаах үлэлэринэн бири үйэ устатыгар хотугу кыра норуоттары бэйэтин дьаһалыгар ылбыта. Россия бары норуоттары таһара айбыт оҕолоро буолалларынан бири өйдөөх-санаалаах бырааттыы буолуохтаахтар диирэ. Тумус Хайа Аһа баһылыга Кункугур бэйэтин норуотун кытта ыкса сибээһи туппутун таһынан, хотугу эргимтэ кыра норуоттарын кытта сибээһи олохтуур бигэ санаалааһа. Кини Дьаангы өрүс салаатын эбээннэрин кытта сибээһи бөһөргөтөр санаатын бигэтик туһута.

Дьаангы өрүскэ олохсуйбут эбээннэр элбээбиттэрэ, таба сүөһүлэрин сайыннарбытгара, сирдэрин кэнэһиттэрэ. Индигирка өрүс ханас өттө, кини кыра салаа үрэхтэрэ барыта толору киһилэммитэ.

Дьяаны сирин олохтоохторун баһылыыр эбээн наада буолан, ордук уһулуччу өйдөөх, хорсун уонна баай киһи, олохтоох норуот баҕатынан, Ньанньанкыр Дьяаны олохтоох эбээн-нэрин баһылаабыта, «Улуу сирдыт» буолбута.

Ньанньанкыр бэйэтин норуотун баһылаабытын таһынан, Индигирка өрүс төрдүгэр олохтоох, юкагир омук олобун билсэр соруктаах айанын саҕалаабыта. Хаһан, хантан кэлэн, үөскээн тэнийэн олороро биллибэт халыг юкагир норуотун көрсүбүтэ, олохторун билсибитэ уонна биир дьылҕалаах көс олохтоох норуот сорох тыллара маарыннаһар буолан, доҕордоспута.

Ыаллыы олорор сөбүлэһии оҕостон, доҕордоһор, уруу-аймах буолар ойго-санааҕа кирибиттэрэ. Алаһый, Халыма өрүстэр төрдүлэригэр халыг норуот баарын кытта Индигирка юкагирдара билэллэрэ, ыаллаһаллара биллибитэ. Тумус Хайаны баһылаан олорор Кункугур Дьяаны олохтоохторун кытта доҕордоһор, аймахтаһар сыаллаах бастаан Индигирка өрүс ханас өттүгэр олохтоох, түөлбэлээн олорор Кэлээдьин үрэххэ олохтоох эбээннэри булан, киһилэр Ньанньанкыр салалтатыгар олороллорун билэн, сирдыттэнэн, Дьяаны өрүскэ Ньанньанкыры булбута.

Икки уруулуу омуртар өр кэмнэ көрсүбэтэх ахтылҕаннарын таһаарар истинг көрсүһүүлэрэ саҕаламмыта. Уруулуу норуоттар түмээн көрсүһүүлэрэ тэриллибитэ, ирэ-хоро кэпсэти саҕаламмыта. Киһилэр олохторун сиһилии кэпсэппиттэрэ: ким ханнык-туох айылҕалаах сиргэ олорорун, төһө элбээбиттэрин. Ньанньанкыр Дьяаны, Индигирка өрүстэр төрдүлэригэр, өртөн олохсуйан олорор юкагир омуртары көрсүбүтүн, киһилэр олохторун, дьарыктарын, таба сүөһүлэрэ хайдах үөскээн, тэнийэн турарын, олохторун уратытын, сирдэрин, хайдах олороллорун кэпсээн Кункугур өйүн-санаатын сайыннарбыта. Ньанньанкыр Дьяаны өрүс айылҕатын, сирин ньуурун, таба сүөһүнү нитэргэ олус табыгастаах аһылыктааһын, тыатын, хайатын, булда араас эгэлгэ элбэһин, киһи олохсуйарыгар толору табыгастааһын билиһиннэрбитэ.

Бу бастакы көрсүһүү икки өттүттэн үчүгөйдик түмүктэнэн, чаастатык көрсүһэн, билсигэ олорорго быһаарыллыбыта уонна ураты бэлиэни оносторго сүбэлэһэн, Кункугур дьонноро борон таба көлөлөөх, борон таба тириитэ танастаах буолалларыгар, Ньянньанкыр дьонноро элэмэс таба көлөлөөх, элэмэс таба тириитэ танастаах буолалларыгар сүбэлэспиттэрэ. Ити бу халыг аҕа уустара биир сиргэ түөлбэлээн олорботторо, киэн сири хабан олороллорунан, бэйэ-бэйэлэригэр ыаллаһа кэлэр буоллахтарына, саарбахтааһына суох дөбөннүк билсэллэрин наадатыгар олохтоммута.

Эбээн норуота төрүт сирдэрин булан, үйэлээхтик олорон, салгыы санаттан-сага сирдэри булан олохсуйбуттара. Көһөн кэлбит норуот икки аҕа ууһунан арахсан, төрүт сирдэрин булан, нитиллэр таба сүөһүлэрин олохсутан, үөскэтэр сирдэрин булан үйэлээхтик олороллорун түстээбит Тумус Хайа уонна Дьааны сирэ буолаллар.

Тумус Хайа эбээннэрэ үйэ анара олорон, үөскээн-тэнийэн, сана сонун сирдэри көрдүүр санаалара тохтооботоҕо. Халыма өрүс сүннүүн кэрийэн көрөргө, ханнык норуоттар баалларын билэргэ хорсун дьоннор дьулуһаллара.

Мань Кункугур аҕа баһылык утарсыбат этэ, бэйэтэ эмиэ оннук санаалааҕа биллэрэ, ол иһин аҕа ууһун сүбэтинэн 10 киһи чулуутун толору көлөлөөн-тэриллээн, болдьоҕо суох Халыма өрүс сүннүүнэн, муорааҕа диэри барар гына тэрийэн атаарбыттара, алгыс тылларын эппиттэрэ.

Бу айан бастакы хаар түһэн, сир тогон, сырыыга мэхэй суох буолбутун кэнниттэн саҕаламмыта. Айанныттар Тумус Хайаттан айанна туруммуттарын биир ыйа туолуутугар Халыма өрүс төрдүгэр тийбиттэрэ. Онно билбэт норуоттарын көрсөн, сорох тыллара маарыннаһар буолан, кэпсэтэн билсибиттэрэ: манна биир сиргэ буолбакка, муора туундаратын саҕатынан халыг элбэх юкагир омуктар баалларын билбиттэрэ. Эмиэ эбээннэр курдук таба сүөһүнү өлгөмнүк иитэн, онон аһаан, танас оностон олороллоро биллибитэ.

Юкагир омуктар саналарын сорожо эбээннэр тылларыгар сөп түбэхэринэн, олохторун тутула маарыпнаһарынан, биир дыйлжалаах хотугу норуоттар буолалларын уһун айан дьонно-ро быһаарбыттара. Эбээннэр уонна юкагирдар кэпсэтэн, уопсай тылы булан, уруулаһар-аймахтаһар сүбэни булбуттара, көрсүһэр-билсигэр буоларга сүбэлэспиттэрэ.

Юкагир норуотугар ол кэмгэ эмиэ атын омуктар курдук баайдар уонна дьаданылар үөскээбит кэмнэрэ этэ. Ол айылҕа сокуона: ким хорсун байар, ким мөлтөх дьадайар. Хан-нык бабарар норуот өйө – санаата сайдарын олох уустуктара үөрэтэллэр. Юкагирдар истэригэр биир хорсун санаалаах, аҕыйах киһилээх аҕа ууһа 17-с үйэ санатыгар Халыма өрүс уна өттүн өрө туһаайан, олорорго табыгастаах сири көрдүү табатын үөрүн үүрэн айаннабыта. Биир сыл айаннаан, Халыма өрүс уна өттүттэн биир сонун сири булан, олобун тэринэн тохтообута. Ол кэмгэ бу сиргэ ханнык да норуодунас суоҕа. Биир сыл олорон баран, Тумус Хайа эбээннэрин булбута уонна ыаллыы олорон, дирин сибээһи олохтообута, онон уруу-аймах буолар төрүт олохтоммута.

Саһа олохсуйбут юкагирдартан биир хорсун эр бэрдэ, Тумус Хайа олохтоох кыһын кэргэн ылан, күтүөт буолбута, юкагирдыы аата биллибэт. Тумус Хайаҕа сылдыбыт кэриим аҕабытыгар түбэхэн сүрэхтэнэн, Данил Жирков диэн ааты ылбыта уонна кэргэнин кытта бэргэхэлэммитэ. Кини Тумус Хайа эбээннэригэр олорон бөҕөс, бухатыыр киһи аатын ылбыта.

Бу юкагиртан саҕалаан Тумус Хайаҕа Жирков диэн араспаан-һаалаах эбээннэр, юкагирдар баар буолбуттара, тарҕабыттара, сыһыа сахатыйбыттара.

Боронтоок

Тумус Хайа олохтоохторо олохторун бигэтик булбуттара, олохсуйбуттара. Норуот сагаттан сага сирдэри булан тарҕаспыта. Ордук Улахан Чыыстай киэн нэлэмэн сирэ булуллуофуттан Тумус Хайаттан элбэх ыал көһөн, олохторун булбуттара. Таба сүөһүнү нитэргэ табыгастаах үтүө сир көстөн, таба сүөһү үчүгэйдик үөскээбитэ. Салгыы сагаттан сага сирдэри кордөөһүн салҕанан, сайда турбута. Көстүбүт сага сирдэри дьон олобун салгыырыгар, кэскили үөскэтэн, эбээн норуота элбиир, кини иитиллэн олорор таба сүөһүтэ сайдан, норуот өйө-санаата тэтимнээхтик уһуктубута, сайдыбыта.

Тумус Хайа олохтоохторугар хорсун дьоннор үөскээһиннэрэ олох сайдыытын түргэтэтнигэ сүрүн төрүөт буолан, ким хорсун, сытыы өйдөөх, сатабыллаах эбээннэр уһулуччу байан тахсыбыттара, олох бэйэлэрин норуоттарыгар бас дьон буолан, дьону-сэргэни көбүлүүллэрэ, киэн сиринэн тэлэһийэн сылдьан сагаттан сага сирдэри булан, онно олохтоох норуоттары кытта доҕордоһоллоро, салгыы уруу-аймах буолар сибээһи олохтоон хоту дойду сайдыытын төрүттүүллэрэ. Кинилэр дьон өйү-санаатын сайыннаран, олох сага көрүгүнэрин үөскэтэллэрэ.

Эбээннэртэн эдэр хорсун киһи ыал буолан, олобун төрүттээхтик онгостон киэн сиринэн сылдьар, сирин дойдуну киэнник үөрэтэн, сага олох саҕахтарын арийыыга өйүнэн норуотугар биллэр киһинэн Бөрөнтөөк буолара. Кини аҕабыкка сүрэхтэнэн Бүөтүр Жирков диэн аатынан киэнник биллибитэ. Бөрөнтөөк, Бүөтүр Жирков, хаан-уруу норуоттарын, Дьяагы өрүс олохтоохторун кытта сибээһи тулпута.

Ньяаньяагы аҕатын уһун олохтоохторо эбээннэр, таба сүөһү элбэхтик үөскээн, сагаттан сага сирдэри булан, киэнник тарҕанан олохсуйбуттара. Ол кэмгэ биир аҕа ууһа, Индигирка өрүс хаҕас салаата Кэлээдин үрэххэ Хаба диэн салайааччылаах аҕа ууһа, Дьяагы өрүскэ тиийэр суолу арийбыт эбээннэр, икки улахан аҕа уустарын Кункугуру уонна Ньяаньяагы сибээсти-

ир суолу олохтообут сир буолан, ыраах сирдэри сибээстиир табыгастаах миэстэнэн буолбута.

Бу кэмнэ Индигирка өрүс арылла илигэ, Зашиверскай сирэ олохтоно илик кэмэ этэ. Ол иһин Кэлээдьин үрэх икки аҕа ууһун сибээстиир киин сиринэн буолбута. Кэпсээн үлүскэнигэр кэпсэнинэн, кэлинни сурукка киирбит кэпсээннэргэ Кэлээдьин олохтоохторун тордохторун буруота көтөн ааһар хопто түөһүн саһардара үһү диэн кэпсээн киэнник тарҕаммыта.

1639 сылга Постник Иванов экспедицията Зашиверскай сирин булан бастакы зимовьены туппут кэмигэр Кэлээдьин үрэх олохтоохтору, саамай сайдан, элбээн олорор кэмнэригэр экспедицияны көрсүбүтэ. Историяҕа Бөрөнтөөк Бүөтүр, Кункугур аҕатын ууһуттан Ньянньанкыр аҕатын ууһугар бастакынан сибээһи олохтообут хорсун киһинэн буолара бэрт өртөн сүппэккэ кэпсээн буола сылдыарынан киһини итэбэтэр.

Бөрөнтөөк икки аҕа ууһун сибээстиир суолу арыян, төрүт олохтоох эбээн норуотун сибээһин бигэтик олохтообутун Кункугур аҕатын ууһуттан тарҕаабыт Тумус Хайа төрүт олохтоох кырдыаҕастара бары уларыппакка биирдик кэпсииллэрэ киһини итэбэтэр. Биир төрүттээх аҕа уустара оччотообу сир ыраабын, сырыы эрэйин аахсыбакка, бэйэлэрин сибээстэрин бигэтик туппуттара, онон икки аҕа уустарын норуоттара, киэнник тэнийэн, үөскээн, эбээн норуотун сайдыыта төрүттэммитэ өйтөн сүппэт уонна ону киһилэр сүрүн интимниилэрэ таба сүөһү сайдыыта туоһулуур.

Бөрөнтөөк элбэх сылга бу икки аҕа ууһун кытта сибээһи төрүттээхтик олохтообут кэмигэр Зашиверскай сирэ арыллан, эбээн омок историятыгар сана сүүрэни киллэрбитин тумнар сатамат. Бөрөнтөөк бэрт эдэр сааһыгар кэргэниэнэн баран, бу киэн сырыытын саҕалаабытын туһунан Тумус Хайа ытык кырдыаҕастарын өйдөрүттэн сүппэт кэпсээннэрэ мингин итэбэтэр. Киһи Зашиверскай сирин бастакы төрүттээбит нуучча норуотун чулуу дьонун бастаан көрсүбүтэ, тылларын өйдөөбөтөр да араас хамсаныынан наадатын быһаарсара, өйдөһөрө.

Бу курдук тэлэнийэ сылдьан, Зашиверскай сиригэр бастаан кэлбит сахалары кытта билсэн, доҕордоһон, саха тылын үөрэтэн, сахалары кытта быһаарсар буолбута, төрөппүт оҕолорун үөрэппитэ.

Онтон саҕалаан, Тумус Хайа эбээннэрэ, бэрт былыргыттан, саха тылын билэн икки тылынан сагарар буолбуттара дин кырдыаҕастар кэнсииллэрэ.

Бастаан Зашиверскай сиригэр кэлбит сахалар Зашиверскай сиригэр уһуннук олоҕордохторо, саҕа сир булан, туспа олох сир булан, сахалары түмэн олохсуйар өйгө – санааҕа кирибиттэрэ. Маны сахалартан улуу өйдөөх саха, Намы кизинник толкуйдаабыта, кини хоту сиргэ кэлэр сахалары бэйэтин өттүгэр тардыбыта, санаатыгар холбообута. Бөрөнтөөк бастакы саха ыала, Намы Сленцов 1720 сыл саҕа сир булан олохсуйарын кытта сылдьар сир онгостубута. Манна сыл ахсын Зашиверскай дэриэбинэтигэр биирдии – иккилии ыал Намы олоҕор кэлэр буолбуттара. Бу сахалар Бөрөнтөөк доҕотторо буолбуттара, оттон Тумус Хайа Намы олоҕуттан ырааҕа суох буолан, Бөрөнтөөк сылдьар сирэ буолбута, ити кэмгэ доҕордоһор, ылсар – бэрсэр, ньымааттаһар үгэскэ кубулуйбута.

Бөрөнтөөк саха омугу олус ытыктыыр, бэйэтин курдук дьылҕалаах омугунан ааҕара. Кини саҕа кэлэн олохсуйбут сахалар олохторун, дьарыктарын хараҕынан көрөн үөрэппитэ уонна бу омук инники дьылҕата, хоту сир төрүт олохтоохторо буолуон сөн дин сылыктыыра, онон икки хоту сиргэ көһөн кэлбит омукар дьылҕабыт буолуо дин, доҕор – атас, уруу – аймах буоллаха ордук уһун үйэлээхтик, тэнийэн олоруохха сөбүн, сахалары кытта Таас Тумус эбээннэрин дьылҕаларын холбоотоххо үйэ саас тухары икки кыра омук хоту сир үйэлээхтик иччилээн олорон, кини тыйыс айылҕатын тулуйан, олохпутун сайыннарыахпытын сөн дин саныыра.

Бөрөнтөөк Индигирка өрүһү бастаан баһын булан баран, биһиги төрүттэрбит мээнэҕэ «Сибэтиэй дойду» дин ааты биэрбэтэхтэрэ буолуо, улуу сирдыт Иниги Быйын түөрэҕин күн

диэки өрө түһэрбитэ үһү, онон бу улуу өрүс дьоллоох Ийэ дойду буолуо диэн сылыктыырын эппитэ үһү.

Бөрөнтөөк Намыы олоҕор биир кэлиитигэр улахан уолун, 18 саастаах Симикээн Уйбааны бэйэтин кытта аҕалан, Намыы оҕонньорго туттарбыта. Бөрөнтөөк уолун саха олоҕун, дьарыгын биллин диэн хаалларбыта. Саха, эбээн олохторо, дьарыктара тус туһунанын биир дьылҕалаах омуктар билиэхтээхтэр диирэ. Симикээн Уйбаан Намыы олоҕор сайылаан, сахалар үлэлэрин, дьарыктарын сиһилии билиэхтээгин үчүгэйдик өйдөөн, туох үлэ, дьарык баарын сиһилии билэргэ кыһанара, ордук Намыы Слепцов олоҕор сана кэлэн үөскээн эрэр ынах, сылгы сүөһүлэри көрүү-истин, аһатыы мындырдарын билэр наадалаабын өйдөөбүт.

Намыы сиригэр тыа араас кыыллара баалларын бултуур мындыр идэлэри Симикээн үчүгэйдик үөрэппитэ, баһылаабыта. Күөллэргэ үөскүүр балыктар араастара элбэбин, маны хайдах бултаан харайары сиһилии үөрэппитэ, ханнык бултуур тэриллэр баалларын билбитэ.

Сайын ааһан кыһын кэлбитэ. Индигир өрүс мууһа тонгон сырыы-айан суола арыллыыта Симикээн аҕата Бөрөнтөөк 20 буур табаны аҕалан уолугар туттарбыта, бу сүөһүлэринэн хайдах туһанары сахаларга үөрэтэригэр соруудахтаабыта. Симикээн дойдутун, дьоннорун ахтан олорор буолан, кэлбит дьаһалы сөбүлээбэтэҕэ да, аҕа дьаһала толоруллара булгуччулаах буолара. Кыһын таннар таҕаһа, туттар мала барыта кэлбитэ киин кыстык устата хааларын уонна аҕатын дьаһала хайдах да төлөрүйбэт дьаһал буолара быһаарыллыбыта. Оччолорго эбээннэр таба сүөһүнү миннэн, ындыылаан туһаналларын сахалар билбэттэрэ.

Бөрөнтөөк Намыыны кытта 6 ыйдаабы сонуннарын 3 хонукка сиһилии кэпсэппиттэрэ, ахтылҕаннарын таһаарбыттара, саха, эбээн аһыыр астарын арааһын аһаабыттара. Таба сүөһүнү көрүү, харайыы, аһатыы араастарын Симикээн толору билэр буолан, ханнык да мунаарыы суоҕа.

Бөрөнтөөк 3 хонон баран төннүбүтэ, саас кэлэн табаларын ылыахтаабын, онно оҕотун идьийэхтээгин быһаарсан, илин

тутухан арахсыбыттара, икки өттүттэн бэйэ-бэйэлэриттэн үөрэ-көтө арахсыбыттара. Симикээн Уйбаан табаны хайдах көлө онгосторго дьоннорун үөрэтэ сатыыра. Сахалар табаны миннэргэ күн ахсын үөрэнэ сатыыллара эрээн, ким да сатаан минимэт, сорохтору таба уйбат буолара. Намы улахан уолун Боттох Бүөтүрү биир да таба уйбатаҕа, кини оннук ыарыйааһыннаах бухатыыр киһи этэ.

Намы Слепцов табаны саха дьоно хайдах көлө онгостон туһаныхтаабын элбэхтик толкуйдаабыта да, дэбигис туһанар ньыманы тобулбатаҕа, оннооҕор оҕус сыарҕатыгар мас бурҕалдыы онорон көрбүтэ сатамматаҕа. Намы бэйэтэ да, дьоно да бу кыстык устатыгар көлө онгостон туһамматтар, кыра наадаларга Симикээн уучабынан ындынан сылдыаллара. Ат оҕус көлө сылдыбат сирдэриттэн кыра наадалары, маллары аҕаларга туһалаах этэ. Табаны көлө онгостон бары нааданы булунары, аҕалынары Намы кырдыҕас толкуйдуу сатаабыта да, кыаллыбат этэ, ол иһин сайын табаны сыарҕаҕа үөрэтэн көлө онгостор толкуйу быһаарарга бигэ санааны ылынан чэйчэки сыарҕалары онгосторго, тирини быалары бэлэмниир былаан оноһуллубута.

Бөрөнтөөк саас табаларын ыла кэлбитигэр Намы кырдыҕастыын көрсүбэтэх кэмнэригэр ханнык сонуннар баалларын, сиһилни кэпсэтэн, ахтыспыттарын таһааран, дуоһуя кэпсэппиттэрэ. Арай таба сүөһүнү Намы сатаан туһамматтабын, кэлэр күһүн бу диэки сылдыар буоллабына, оссо аҕалан көмөлөһөрүгэр этин киллэрбитин, Бөрөнтөөк толкуйдуурун эрэннэрбитэ. Бөрөнтөөк аны күһүн сир тоҕон, өрүс туоратарын кэтээн олорон кэлэрин эрэннэрэн, табаларын кытта уолун Симикээни илдьэ барбыт. Онон ол кыстык атын кыһалҕата суох ааспыт. Баар сылгы – ынах сүөһүлэрин этэингэ күөххэ үктэннэрбиттэрэ.

Ол сайын бүтэн, кыһын сабаланыытыгар, өрүс туран, киһини-сүөһүнү туоратар буолуута, Бөрөнтөөк уола Симикээни кытта бэрт элбэх табалаах кэлбиттэрэ. Намы кырдыҕас

ыалдыттары үөрэ-көтө көрсөн, уһун сайыннаабы сонуннарын сиһилии кэпсэтэн дуоһуйдулар. Бөрөнтөөк манна уолун 10 табаны кытта хааларан баран, бэйэтэ Ньянньанкыр сиригэр Дьяаны өрүскэ барарын, онно уһурун төннөрүгэр манан таарыйбатын, оттон бу хаалар табалары кыһын устата хайдах табылларынан туһаналларыгар, саас Симикээн Тумус Хайаба тиэрдэрин, онтон салгыы сибээстэһиэхтэрин эттэ.

Бөрөнтөөк салгыы айаннаата, оттон Симикээн билэр дьонугар хаалар буолан сөбүлэстэ. Салгыы Симикээн, Намыы кырдыаҕастыын бу 10 табаны хайдах туһанары, оҕонньор сана онорбут сыарҕатыгар, тирни быаларыгар хайдах баайан, көлүйэн үөрэтэри сүбэлэстилэр. Намыы онорбут сыарҕалара хомурҕана суох талах ыларынан оҕоһуллубут буолан, биэр эрэ табаны көлүйүөххэ сөптөөбүҥ быһаардылар, биэр таба күүһэ улаханы кыайбата биллэр, онон икки табаны холбуу көлүйэр ньыманы көрдөөтүлэр.

Биэр табаны анаан оҕоһуллубут сыарҕаба оҕустуу көлүйэн көрбүттэрэ ыарахан соҕотох да киһини уйбат эбит, икки табаны тус туһунан, оҕоһуллубут быанан көлүйэн көрбүттэрэ эмиэ сатамматаба: тус туһунан тарда сылдыаллара, онон эмиэ туһата суох буолла. Онон икки таба тэҥгэ тардар ньыматын толкуйдуу сатаатылар. Түмүгэр, маһы тобулу үүттээн, ол иһигэр быаны киллэрэн, тэҥгэ тардар гына көлүйбүттэрэ эрэ, бары ньыматтан ордук буолла. Табаны иккилиги гына көлүйэн таһаҕаһы ууран баран, уучах табанан сиэтэн сылдыар табыгастаах ньыма буолла.

Намыы кырдыаҕас күннээҕи наадатын уучах табага сиэттэрэ сылдьан булунар буолан, таба көлөнү биһирээтэ, онтон салгыы ат курдук муһалаан сылдыарга үөрэтэн, ордук хайҕаата: ат курдук аһылыгын тиэйэ сылдыбаккын. Хаһна таба аһылыктаах сиринэн сылдыарга табыгастаах көлө эбит диэн Намыы сирин олохтоохторо биһирээтилэр. Салгыы сыарҕаны хомурҕаннаан ордук түпсардылар, онон саха, эбээн норуоттара үйэ-саас тухары табаны сыарҕаба көлүйэн көлө

онгостор буолбуттара, онон сыарҕа онгоһуута сайдан, хоту сиргэ кизинник тарҕанан таба көлө кизинник туһаныллыбыта.

Симикээн Уйбаан бу кыстык кэмигэр Намыы сиригэр саҥа кэлэн олохсуйбут, Устин Никулин кыһын кытта билсэн, устунан кэргэнини буоларга сүбэлэһини буолбута. Бу Намыы сирин олоҕор, эбээн саханы кытта холбоһон ыал буолуута бастакы түбэлтэ этэ.

Симикээн Уйбаан сахалары кытта сылдьан саха үлэтин араас мындырын, саха дьоно саха сирин булдуун хайдах бултуулларын сипһилини үөрөһүт буолан, сахалыы олорорго ханнык да ыарахан суоҕа. Симикээн саас буолуута 10 табатын аҕатын олоҕор тиэрдэн туттарбыта.

Симикээн Уйбаан дьонугар сайылаан баран, күһүнүгэр дьонуттан арахсан, ыал буолар бары тэрээһинин хомунан 20 буур табаны көлө онгосторго ылан, Намыы сиригэр көһөн кэлбитэ. Аҕата Бөрөнтөөк кытта кэлсэн, оҕото ыал буолар тэрээһинигэр кыттыбыта, алгыс тылын эһнитэ, олоҕун онгосторугар көмөлөспүтэ, саҥа сирин буларга бииргэ сылдыбыта.

Симикээн бу кыстык кэмигэр ханна олохсуйуохха сөптөөх сирин булаары элбэхтик түбүгүрбүтэ, ол аайы саҥаттан саҥа сирдэр көстөн испиттэрэ. Намыы сириттэн биир толору күннүк сиртэн, хоту туһаайыыга биир күөлү сөбүлүү көрөн бэлиэ туруорбута уонна бэлэмнэһини үлэни саҕалаабыта. Бу сирин аҕата Бөрөнтөөк эмиз кытта сылдьан сөбүлээбитэ, көмөлөспүтэ.

Симикээн аҕалыт табаларын аҕата Бөрөнтөөк сайылыкка илдьибитэ, күһүн көлүнэр көлөтүн, аһылыгар туттарыгар табаларын аҕалыах буолбута. Симикээн Уйбаан кэргэнини дьонуттан ат көлө ылан сайын устата олохсуйар сирин оностубута, күһүн таба кэлэрингэр бэлэм буолбута. Бу онгосторугар кэргэнини бииргэ төрөөбүт быраатын илдьэ сылдьан, иккинэн харса суох үлэлээн бары наада буолар тутууларын барытын бүтэрбиттэрэ, олохсуйар сирдэрин Сырдык Күөлэ дин ааттаабыттара.

Күһүн эрээт көлөҕө уонна идэһэҕэ туттар табалара кэлэрин кытта, онгостубут сиригэр кэргэнини арааран, көһөн кэлэн

олохсуйбуттара. Кэргэнин дьонуттан миннэр ат, төрүүр биэ ылан, икки сүөһү көрүгүн тутан ыал буолбута. Табатын Тумус Хайаба ыппакка, хотон тутан, бүтэй онорон сайылатар гына онгостубута, бу сана ньыма этэ. Мантан саҕалаан үйэ-саас тухары сахалар таба сүөһүнү саха сиригэр хотонго сайылатар буолбуттара. Бу хорсун ньыма киэҥник тарҕаммыта, табаны күһүн көлөҕө туһанарга ордук табыгастаах ньыма этэ.

Симикээн бу сир Аҕа баһылыга буолан, киэҥ сиринэн ыырданан, сайын ат, кыһын таба көлөнөн сылдьан, өлгөмнүк бултуура, сирин-дойдуну киэҥник үөрэтэрэ. Ол кэлин, дьон тарҕанан олохсуйарыгар олус наадалааһын, үчүгэйдик өйдүүрэ. Бу сирин кииниттэн хаалар оҕолоро, ыччаттара туһаныахтара диэн бэлэмнирэ.

Симикээн манна олорон икки уол, биир кыыс оҕоломмота. Оҕолоро үүт аска наадыйаннар кэргэнин дьонноруттан биир торбостоох ынабы ылбыта. Ынах, сылгы аһыырыгар сайын окко үлэлиир түбүк, ынабы кыстатарга хотон тутар түбүгэ эбиллибитэ. Ол үлэни барытын биир киһи толороругар ыарахан буолара эрэри, онгордоххо, толордоххо сатанара.

Симикээн Намыы сирин аҕабытын көрдөһөн, таба көлөнөн тиэйэн аҕалан 3 оҕотун сүрэхтэппитэ. Аҕабыт оҕолору сүрэхтиригэр түүлээҕи көрдөөбүтэ. Онно 3 кыһыл саһылы, биир үһүү биэрбитэ. Оҕолор ааттарын аҕабыт бэйэтэ биэртэлээбитэ. Улахан уолу Баһылай, кыра уолу Касийан, кыһы Ааныка диэн ааттаталаабыта.

Улахан уола Баһылай 16 сааһын туолуутугар, эһэтигэр Бөрөнтөөккө 2 икки сыл олорбута, онтон эбээн кыһынын кэргэн ылан, аҕатын олоҕор көһөн кэлэн, биир сыл олорон баран, аҕатыттан биир күннүк сиргэ кыра кытыы тахсыбыт күөлүн булан, ол күөлүгэр «Сайылык» диэн ааты биэрэн олобун тэриммитэ. Балаҕан дына, таба, ынах хотонун туттан, күрөө-хаһаа онгостон, сүөһү 3 көрүгүн иитэн холкутук олорбут ыал этэ.

Кыра уол Касийан ханна да халбарыйбакка олорон улааппыта, сытыары сымнаҕас киһи этэ. Киһи Намыы сириттэн кэр-

гэннэнэн, сүөһү ханнык да көрүнгүн тэриммэккэ, Индигирка өрүс сүннүүгэр көһө сылдьан, айылба тугу биэрэринэн аһаан – таннан олорбут дьаданы ыал этэ.

Симикээн соботох кыыһа Ааныка ханнык киһиэхэ кэргэн тахсан, ханна барбыта кэпсээгнэ суох, симэлийэн хаалбыт.

Касийан олох тэринэн олорбутун устатыгар биир кыыс, биир уол оҕолооҕо биллэр. Бу оҕолор ханна да ыраах тэлэһийбэтэх оҕолор. Уол Дмитрий Жирков (Дьураа) быстар дьаданы ыал кыыһын кэргэн ылан олорбута, икки уол, икки кыыс оҕоломмота. Майыар нэһилиэгин Жирковтара мантан тарбаабыттара.

Симикээн улахан уола Баһылай бэйэтэ булан олохсуйбут сириттэн халбарыйбакка олорон 4 уолу, 2 кыыһы төрөтөн, Абый сиригэр Жирковтары тарбаппыта. Улахан уола Петр (Бүөтүкэ) Абый сириттэн кэргэниэх, Уолбут сиригэр Эрэхтэнэ дин күүлгэ олохсуйбута. Мантан Тумус Хайа чугас буолан, аймахтарын кытта ыкса сибээһи тутан, сүөһү 3 көрүнгүн барытын нитэн, баай ыал ахсааннарыгар киирэн, Жирковтар дин элбэх киһи үөскээн тарбааммыта.

Иккис уол Миитэрэй Жирков (Күөтү) төрөөбүт сириттэн халбарыйбакка олорон эмнэ сүөһү 3 көрүнгүн элбэхтик нитэн байан олорбута. Киһи дохсунун, хабараанын дьаданы киһи утары көрбөт, куһаҕан характердаабынан киэнник биллибит киһи этэ, кэргэниэхэ.

Үһүс уол Николай Жирков (Муойка) туспа сири булуна, кэргэниэнэн, элбэх оҕону төрөтөн, эмнэ сүөһү 3 көрүнгүн нитэн холкутук олорон оҕолорун улаатыннаарбыта.

Төрдүс уол Байбал Жирков (Бадыкаан) олох тэриммэккэ убайыгар Муойкаба сыстан сылдьан олоҕун түмүктээбитэ.

Кыргыттартан улахана Тумус Хайаба кэргэн тахсан барбыта. Кыра кыыһа Мугурдаах сиригэр кэргэн тахсан баран, устунан Усуйаана сиригэр барбыта, хайдах дьылжалааба ниллибэтэ.

Тумус Хайа эбээниэрэ үчүгэйдик олорон, оҕо, ыччат элбээбитэ, таба сүөһүлэрэ элбэхтик үөскээбитэ.

Бастаан Муома үрэжин баһа Улахан Чыыстайга көһүү саҕаламмыта. Эмиэ үтүө дойду көстөн, эбээн нэһилиэнньэтэ элбээн, Муома бары сирдэригэр эбээннэр тарҕанан, сана сирдэри булан олорбуттара. Сага көстөр сирдэр дьону үөскэтэргэ анаммыт курдук көһөн кэлэр эбээннэр, өйдөрө-санаалара сайдан, киэҥ сирдэри булан үөскүүргэ бигэ санааны ылынан, таба сүөһү кыстыыр, сайылыыр сирдэрин кэнэтэн, таба сүөһү элбиригэр өйдөрүн-санааларын түмэллэрэ.

Тумус Хайаттан Халыма өрүскэ көһүү саҕаланан, сагаттан сага сирдэр көстөннөр көһүү саҕаламмыта. Манна эмиэ сага сирдэргэ саналыы тэринэн олоорорго, таба сүөһүнү элбэхтик үөскэтэн, сирн-дойдуну сайыннарар ой-санаа үөскээн, Халыма өрүс сүннүүн сиһилин үөрэтэн, дьон олохсуйар, дойдуланар сирдэрин кэнэтэн, билигин Магаданскай уобаласка бас бэринэр, Үөһээ, Аллараа Сеймчаннарга тинийэ тарҕанан, эбээннэр киэҥник тэнийэн олорбуттара, үөскээбиттэрэ. Таба сүөһүнү Халыма өрүс бары сирдэригэр элбэхтик үөскэтэн бары сирдэргэ тарҕаппыттара.

Бөрөнтөөк орто уола Баһылай Жирков (Унукча) Тумус Хайаҕа улаатан, төрөөбүт сириттэн кэргэннэнэн, оҕолонон баран, Улахан Чыыстай сирингэр көһөн олохсуйбута. Унукча Баһылай 1 уол, 3 кыыс оҕолооҕо биллэр эрэри, уол оҕотуттан оҕо төрөөн, Улахан Чыыстайга тарҕаммыта биллибэт, Жирковунан суруллар эбээннэр бааллара иһилибэт этэ.

Кыргытара улаатан кэргэн тахсыбыттара буолуо эрэри, кинилэр ааттара симэлийэрин ким барыта билэр. Уол оҕо төрөөн, улаатан, дьинэ кэргэн тэринэн, оҕону үөскэтэн ыал буолан, төрөөбүт сирингэр аата-суола хаалара, үйэтитэрэ айылҕа сокуона.

Бөрөнтөөк кыра уола Илья Жирков (Галейар) төрөөбүт Тумус Хайатыттан арахпатаҕа, дьинэ кэргэн тэринэн, оҕо төрөтөн тэнийбит бэрт хорсун сырыылаах булчут, үлэһит киһи буолан, баай киһи ахсааныгар киирэрэ. Илья Жирков олорбутун устатыгар 3 уол, 3 кыыс оҕолооҕо. Оҕолоро төрөөбүт Тумус

Хайаларыгар улаанһыттара, олохсуйбуттара, дьинэ-уот тэринэн тэнийбиттэрэ.

Улахан уола Семен Жирков (Туорахаан) дьон-сэргэ билэр, өйдөөх-санаалаах, хорсун, киэн сириэн тэлэһийэн сылдьар, дьону кытта киэнник билсэр, доҕордоһор баай киһи этэ.

Галейар иккис уола Бүөтүр Жирков (Петруньа) улаатан, сырыыны, айаны кыайар буолаат, биир атыһыкка таба көрөөччүэн үлэҕэ киэрэн, айаһа сылдьан, Орто Халыма эбэ-эннэрин булан онно хаалан, дьинэ-кэргэн тэринэн олохсуйбута. Киһи хайдах олороро, ханнык сиргэ олохсуйбута, оҕоломмота иһиллибэккэ, төрөөбүт хайатыгар төһүүбэтэҕэ.

Галейар кыра уола Михаил Жирков (Дьүөлэкэ) сырыыны, айаны кыайар, булчут киһи буолан баран, устуна дьону кытта сөрөһөн, Дьяаны сиригэр барбыта, ханна хайдах сылдьара иһиллибэтэҕэ, эргиллибэтэҕэ.

Галейар улахан кыһа, аата биллибэт, Тумус Хайа олохтоох эбээнигэр Иван Слепцовка кэргэн тахсан, оҕолоһон, байан олорбута. Олорбутун устатыгар 2 кыыс. 2 уол оҕоломмота.

Кинилэр улахан уоллара Иван Слепцов (Чанкылаах) улаатан, сырыыны, айаны кыайар булчут киһи аатырбыта. Төрөөбүт Тумус Хайатыттан кэргэннэммитэ, аҕатыттан эрээт табатын ылан арахсыбыта, устунан Улахан Чыыстай диэки барбыта, онтон Магадан уобалаһыгар, салгыы Илин Муораҕа барбыта иһиллибитэ диэн кэпсирдэлэрэ.

Галейар, Илья Жирков иккис кыһа Быкаанай Өлөөнө сахатыйбыт эбээн киһитигэр Степан Слепцовка кэргэн тахсан, Майыар нэһилиэгэр сахалыы олорбуттара. Киһи Улуу сизмэх ойуун аатын ылан, «Симэхсин» диэн аатынан киэнник сураҕыран, киһи иннинэн хаампат, харанаҕа ааттаабат ойууна этэ. Бу ыалтан олорбуттары устатыгар 2 кыыс оҕо төрөөн улаанһыта. Улахан кыһа Прасковия улаатан, ситэн, кэргэн тахсыбакка сылдьан, эмискэ ыалдьан өлбүтүн, оччолорго «аҕатыгар остөһөн, ойууттар сизтилэр» диэн буолбута.

Симэхсин аччыгый кыһа Матрена (Күтүнү) улаатан, ситэн баран саха киһинэхэ Оччут уола Василий Слепцовка кэргэн тах-

сан, бэйэлэрин сөпкө көрүнэн олорор саха ыаллара буолтара. Бу Күтүнү Матренаттан 2 уол, 3 кыыс оҕо төрөөн улаанньыттара.

Улахан уоллара Николай Слепцов Якутскайга үөрэнэ сылдьан ыалдьан өлбүтэ. Кини Майыар нэһилиэгэр комсомольскай ычейканы тэрийбит утүөлээх киһи этэ.

Иккис уол Николай Слепцов (Куттумахаан) 7-с кылааһы бүтэрэн баран, ыарыһах буолан салгыы үөрэммэтэҕэ, устунан суруйааччы идэлэнэн «Николай Абыйчанин» дин аатынан республикаҕа, оройуонга киэҥник биллибит суруйааччы буолбута. Кини 1997 сыл от ыйыгар олохтон барбыта.

Симэхсин кыргыттара үһүөн дьиэ – уот тэринэн, оҕо төрөтөн, ыччаты тарҕатан, олохторугар толору олорон, саастарын моҕоон барбыттара.

Ийэлэрэ Күтүнү Матрена уһуннук олорбута, 90 сааһын ааһан баран олохтон барбыта. Кини көмүс угуоҕа Кэбэргэнэ селотугар ууруллубута.

Галейар Жирков үһүс кыра кыһа дьонугар олорон улаатан баран, Улахан Чыыстайга кэргэн тахсыбыта. Ханнык сиргэ олохсуйбута, төһө оҕоломмута биллибэтэҕэ. Галейар Жирков киэҥник тарҕаммыт, оҕолордоох, ыччаттардаах эбээниэн Тумус Хайаҕа киэҥник биллэрэ.

Галейар Жирков улахан уола Туорахаан, Жирков Семен Ильич, Хотугу Дьаангы, Индигирка, Халыма өрүстэргэ киэҥник биллибит, үтүө санаалаах, өйдөөх, сыралаах улэтинэн байбыт, дьонго элбэхтик көмөлөспүт киһинэн биллэрэ.

Бөрөнтөөк, Петр Жирков, Тумус Хайаҕа үөскээн олорбут эбээннэртэн Дьаангы, Индигирка, Халыма өрүстэргэ үөскээн, тэнийэн олорбут сахалары эбээннэри кытта ситимнээбит, доҕордуу буоларга бастакы суолу арыйбыт, үйэ саас тухары уруулуу-аймахтыы буолар төрдүн, диринг өйүнэн- санаатынан онорон, эбээн-саха, саха-эбээн буоларыгар, оҕолорун, ыччаттарын бастакынан сыһыарбыт, саха олоҕун эбээннэргэ тиэрдибит улууканнаах киһинэн бэрт былыргыттан кэпсэммит үһүйээннэргэ этиллэрэ умнуллубат.

Туорахаан

Туорахаан Жирков үс бииргэ төрөөбүт уолаттартан улахан-нара. Аҕабыкка сүрэхтэнэн Жирков Семен Ильич диэн сурукка киирэрэ. Тумус Хайа олохтоохторо, бииргэ төрөөбүттэрэ, ийэтэ, аҕата бары Туорахаан диэн аатынан билинэллэрэ. Орто Халыма, Муома, Абый кырдыаҕастара барылары эмнэ Туорахаан аатынан билэллэрэ. Ол курдук киэнник дьон билиинтигэр биллибит, бэйэтин диринг өйүнэн, үтүө санаатынан киэнник биллибит, дьон ытыктабылын ылбыт киһи этэ. Туорахаан аҕалаах ийэтигэр олорон улаатан баран, Үөһээ Халыма сиригэр төрөөбүт юкагир кыһын ылан, үчүгэйдик олорбут ыал этэ. Киһи икки уол, икки кыыс оҕолору төрөтөн улаатыннарбыта. Кэргэнэ Пелагея Дьячкова диэн аҕабыкка сүрэхтэммит кыыс (бииргэ төрөөбүттэр 6 эбиттэр). Пелагея ортоку кыыс эбит. Туорахаанна кэргэн тахсан, сүктэригэр дьоно аҕыйах табалаах буоланнар, дьахтар тагаһын эрэ ындыылыыр аҕыйах табаны биэрбиттэр.

Пелагея Туорахаанна сүктэн кэлиэбиттэн, туспа тордох туруоран олохтообуттар, оччолорго үчүгэй олохтоох эбээннэр буоланнар, улахан уоллары маанылаан туспа олохтообуттар. Туорахаан кэргэнин кытта олохун саҕалыаҕыттан мааны ыал, итин тордохтоох, элбэх астаах, дьон-сэргэ санаатын табар үчүгэй ыал ахсааннарыгар киирбитэ. Кэргэнэ үтүө дьаһаллаах, ыраас туттуулаах, астаах-танастаах ыал буолан, сылдыар ыалдыт, хонор хоноһо сөбүлүүр, ытыктыыр ыаллара буолбуттара. Түөрт оҕолоруттан улаханнара Христина Жиркова (Эйэчийээн), иккис уол Иван Жирков (Бороной), үһүс уол Конан Жирков (Куолдыаар) диэн этилэр. Төрдүс оҕолоро - Матрена Жиркова (Мачаана). Оҕолор бары доруобайдык улааппытара.

Туорахаан улахан уолун Боронойу 15 саастааҕар Майыар нэһилиэгин сис баайыгар Василий Черемкинна (Тооттуурга) таба көрөөччүнэн биэрбитэ. Ол эмнэ төрүттээх этэ: Туорахаан сахалары кытта чугас аймах буолар санаалааҕа. Бороной Иван

18 сааһын туолуор диэри Тооттуур Баһылай туттаах, эрэллээх киһитэ буолбута. Кини саха үлэтин үгэһин, олоһун сиһилин билбитэ, тойонугар биһирэтэр үтүө киһи аатын ылбыта.

Бороной Иван 18 сааһын туолан баран, Тооттуур Баһылай быраата Иван Черемкин кыһын Александраны (Биэчээни) кытта билсэн, кэргэнини буолбуттара. Бороной кэргэнин кытта биир сыл олорон баран, биир кыыс оҕоломмуттара. Ол оҕо ийэ-аҕа итин тапталын ылан, ийэтин аатынан Александра (Саанһа) диэн ааты ылбыта. Саанһа үс сааһын туолуутугар биир уол оҕо төрөөбүтэ эрэри, киһиэхэ маарынаабат кэрэгэй оҕо төрөөн өлбүтэ.

Бороной кэргэнин Биэчээни кытта бэрт үчүгэйдик олорбуттара, мааны ыал ахсааныгар киирэр ыал буолбуттара. Бороной дьон биһирэбилли ылар үчүгэй булчут, үлэһит, көнө суобастаах, үтүө майгылаах, хорсун булчут тойонун, Тооттууру кытта киэн сиринэн сылдьар өйдөөх, билилээх киһи буолбута.

Бороной кэргэнин кытта эйэлээхтик 10 сыл олорбута, саха үлэтин арааһын сиһилин билбит сахалар биһирэбиллэрин ылбыта. Биир күн хаһаас аһын уурунар, тонорор бөгүрүөбэр киирэн өлбүтүн булбуттара уонна бииргэ олорор доборун Иван Слепцову (Нэлбири)көрдөтө ыһпыттара эмиэ эргиллибэтэҕэ. Онтон чугастарыгар олорор 2 ыалларын аҕалан көрдөрбүттэрэ - ким да бөгүрүөпкэ киирэр кыаҕа суоҕа, ол иһин Крест Майыар таңаратын дьэтигэр киһи ытан тыллабыр онорбуттара. Дьону мунһан, хайдах дьоннорун бөгүрүөптэн таһааралларын субэлэһи буолан, иккис күнүгэр хостообуттара. Бу дьон туохтан өлбүттэрэ быһаарыллыбакка, бөгүрүөбү самнаран, буорунан толорон, биллибэт гына онорбуттара. Өлбүт дьоннору Крест Майыар таңаратын дьэтин таһыгар көммүттэрэ, бу дьон өлүүтэ өр кэмгэ таайыллыбат таабырын буолбута.

Биэчээн ийэтэ Евдокия Черемкина (Марха) сабаҕалыырынан Бороной Иван сайын окко киирнэх иһинэ бытыылкаҕа кутулла сылдьар сүлүмэни-дьааты ампаарыттан таһааран бөгүрүөпкэ уурбут буолуон сөп. Бөгүрүөп иһигэр эти кытта мамонт муоһа

ууруллубут буолуохтааҕа сабаҕаланара. Бороҕой Иван эти ылаары, алҕас муоһу хамнатан, сүлүмэ бытыылката алдьанан, онно өлбүттэрэ буолуо диэн таайара үһү. Маны мин 8 саастаахпар олорор ыалбар Марха Огдооччуйа хоно сытан кэпсээбитин истибитим. Бу бөгүрүөпкэ төһө эт, муос баара биллибэт эбит. Марха Огдооччуйа кэпсиринэн элбэх муос көстөрө үһү. Сороҕо Бороҕой тойоно Тооттуур муоһа буолуохтааҕа таайылар эбит. Оччотооҕу Крест Майыарга олорор Константин Рязанскай(Эппэ) дьаһалынан бөгүрүөп самнарыллыбыта диэн кэпсиниллэрэ. Оччолорго саамай күүстээх дьаат сүлүмэ буолара.

Туорахаан иккис уола Конан Жирков (Куолдыаар) 18 сааһын туолуутугар онно олохтоох баай ыал кыыһын кытта билсибитэ тутта биллэн, уолу үүрээргэ быһаарыы тахсан аҕатыгар төттөрү ытарга диэн буолбута. Куолдыаар барбатаҕа, үлэлээбитин курдук үлэһини сылдыбыта. «20 сааһын туолуутугар, олохтоохтор кыайан үүрбэккэ сүбэлэһэн тыаҕа, булка ытарга диэн коллоһон, тэрийэн ытан баран, кэһиниттэн батыһан тийэн, тыаҕа ытан өлөрбүттэрэ. Куолдыаары бэйэтэ булка көлүнэн барбыт сыарҕатыгар тийэн аҕалан, төрүт атын киһинэн аҕатыгар ыһпыттара. Оҕото сааҕа дэгнэнэн өллө диэн илдьит ыһпыттара.

Туорахаан оҕотун харайаары чинчийэн көрбүтэ, оҕото дооруоп саанан кэтэбэр ытыллыбытын көрөн баран, «киһи бэйэтэ кэтэбэр ыттыан сөбө суох» диэн көмөртөн akkaастанан, Абый быраабатыгар Туорахаан бэйэтинэн тийэн, улуус кулубатыгар үгсэн корбүтэ да, кулуба туох да быһаарыыны ылбатаҕа. Туорахаан улуус сис баайдарыгар сылдьан сүбэ көрдүү сатаабыта да, ким да үтүө сүбэни биэрбэтэҕэ «өлбүтү тилиннэрбэккин, оҕоҕун торөөбүт сиригэр харайан кэбис» диэн сүбэни биэрэллэрэ. Оччотооҕу баайдар бэйэ-бэйэлэрин түһэн биэрбэт үгэстэрэ оннук этэ.

Туорахаан түөрт өттө бүөлэнэн, оҕотун биир ыйга сытыаран баран, харайарыгар тийбитэ диэн Хабдылаах кырдыаҕастара кэпсир буолаллара. Мин 1950 сылга командировкаҕа сылдьан

ыйыталаһан истибитим, оччолорго Абый сис баайдара эбээннэри бэйэлэригэр тэнгнээбэт үгэстэрэ баара.

Туорахаан икки уолун хомолтолоохтук сүтэрэн, аһытын-абатын сүрэжин хааныгарингэрэн, сырытыын, айанын тохтоппотоҕо. Ол кэмнэ 50-ча саастааҕа. Баар табата көбүрээбэтэҕэ, киниэхэ сыстан сылдьар доҕотторо Тарабукиннар, Горомовтар, Никулиннар табатын үөрүн, наадаларыгар тутталларын хааччахтаабат буолан, үчүгэйдик көрөллөрө-харайаллара. Туорахаан кэргэнэ ол кэмнэ олохтон барбыта, оһон улахан кыһыгар сыстан, кини көрүүтүгэр-харайытыгар сылдыбыта.

Ол кэмнэ кыра кыһа Матрена (Мачаана) сааһын ситэн, Индигир-Халыма өрүстэргэ кизгник биллибит улуу булчут, атаһынан быһый, илиитигэр күүстээх, бөбөс кининэн сурабырбыт Жирков Василий Прокопьевичка кэргэн тахсан, дьонноруттан арахсан тусна ыал буолан оһорор кэмэ этэ.

Туорахаан сүбэтин ылынан, кыаммат кыһаллыбыт эбээннэр, сахалар Туорахаан көмөтүнэн, сүбэтинэн салҕанан олохторун оностор, бэйэлэрэ көнөр суолга кирибиттэрин тустарынан элбэх кэпсээннэр баар буолаллара. Ордук улуу киһи Николай Саввич Тарабукин кэпсириин истэрим.

Н.С.Тарабукин аҕата Савва Тарабукин, Туорахаан Сэмэни кытта улааппыт, улаатан да баран, арахсыпакка бинргэ сылдыбыт, оһорбут дьон буоланнар, бэйэ-бэйэлэрин ытыктаһар, сүбэлэхэр доҕордуу этилэр. Туорахаан ыал буолан, баай киһи аһааныгар кирибит кэмигэр, С.Тарабукин туттаах киһи буолан, Туорахаан табатын үөрүн кини дьаһайар, үлэһиттэри үлэҕэ туруорар, барыыны – кэлиини, санга сирдэри булан көһөрү, сир уларыыны барытын дьаһайар салайааччы быһыытынан сылдыбытын Н.С.Тарабукин кэпсиэрэ.

Туорахаан табатын үөрүн көрөр үлэһиттэр кыһаллыбытгара, сөбүлээминэ атын сиргэ көспүттэрэ суох диирэ Н.С.Тарабукин. Туорахаан икки уолун сүтэрэн да баран, сырытыын-айанын тохтоппотоҕо, билснитэ кэнээбитэ, Индигирка, Халыма өрүскэ оһорор эбээннэр, сахалар, чугас доҕотторо кыһалҕалаах

киһинэхэ Туорахаан көмөлөһөрүн, киһи көмөтүнэн олохторун көннөрүммүттэрин туһунан кэпсээнинэр Тумус Хайаба олорооччуларга элбэхтик иһиллэрэ.

Туорахаан киэн сиринэн тэлэһиниэ сылдьан 2 уолун өлүүлэрэ ыар санааны, сүрэххэ оспот бааһы үөскэппитэ. Киһи тыннааҕар кыра уола хайдах олбүтүн билэргэ ордук кыһанара. Улахан уола Боронгой Уйбаан өлүүтүгэр ким да буруйа суоҕун билэрэ.

Кыра уола Конан- Куолдыаар өлүүтүн бэрт уһундук суралаһан, киһи өлөрбүтүн билбитэ, билэн да, өлбүтү тилиннэрбэккин, өстөһөн арааһы толкуйдуур айыылаах буоларын үчүгэйдик өйдүүрэ. «Онгоруута ондук буоллаҕа. Биһиги аймах бары удьуордара баарын тухары өйбүтүттэн сүтүү суоҕа» - диэн ыччатыгар Иван Жирковка эппитин кэпсиир буолара. Ол курдук Туорахаан аһытын-абатын сүрэхтэр ингэрэн, олоҕун түмүктээбитэ буолуо диэн оччотооҕу кырдыаҕастар кэпсипиллэрин истэр буоларым.

Туорахаан икки кыыһа кэргэн тахсан үчүгэйдик олорбуттара, иккиэн үстүү оҕоломмуттара, оҕолоро бары улаатан, үтө майгылаах, өйдөөх, үлэһит дьон буолтара. төрөөбүт Тумус Хайаларыттан арахсыбатахтара, олохторун түмүктүөхтэрингэр диэри бары үчүгэй дьон кэпсээнигэр сылдыбыттара.

Мин Туорахаан кыра кыыһа Матрена улахан уола Жирков Иван Васильевичы кытта 25 сылга Абый оройуонун табатын хаһаайыстыбатыгар бинргэ сылдьан үлэлээбитим. Ол кэмгэ Туорахаан туһунан элбэҕи истибитим барыта мин төбөбөр хаалбатах, быһыгалаан сорох түгэниэри өйдөөн хаалбыһын суруйан дьон биллэтигэр тиэрдэбин.

Жирков Иван Васильевич Туорахаан сиэнин Абый, Муома оройуонун кырдыаҕастара үчүгэйдик билэр киһилэрэ этэ. Киһи оҕо сааһыттан оҕонньор буолуор диэри Абый оройуонун табатын иитиитигэр үлэлээбитэ. Хорсун булчут, таба иититин маастара, эһэтин курдук киһи кыһалбатын өйдүүр үтө санаалаах, аһыныгас сүрэхтээх, үлэтигэр бэриннилээх үтө киһи 2000 сыл сэттиһин ыйга 89 сааһыгар олохтон барбыта. Киһи 80 сааһыгар диэри таба үлэтиттэн арахпатаҕа, «мин барыам, мин көрүөм, мин

ситнэм» диэн хорсун санаалааҕа, Киниттэн икки кэргэн тухары оҕо төрөөн хаалбатаҕа хомолтолоох.

Туорахаан курдук үтүө санаалаах хорсун, өйдөөх, сытыы сырыылаах эбээн норуотун хорсун уолун Индигирка, Халыма кырдыаҕастара бары биллэллэрэ, Тумус Хайа туһунан кэпсэтин буоллаҕына, бастатан, Туорахаан туһунан кэпсэтин саҕаланара, оннук, дьон өйүгэр диринник инмит үтүө киһи этэ.

Тумус Хайа, кэллин Хабдылаах күөлүгэр олохтоммут Ворошилов аатынан холкуос бөһүөлүгэр сырыттаха, Жирков Семен Ильич Туорахаан туһунан кэпсэтинтэн эбээн омук олобун историятын истэрбит, билэрбит.

Охоноохуй Кинээс

Слепцов Афанасий Иванович бары кэпсээннэргэ Охоноохуй Кинээс диэн кэпсэнэр, кини бу Кинээс диэн ааттааммыта, быыбардаммыт дуоһунаһа буолбатах. Илин тааска – Тумус Хайаҕа олохтоох эбээннэр Охоноохуй Кинээскэ бас бэринэн олорбуттар, ол иһин Кинээс курдук диэн ити ааты биэрбиттэр. Охоноохуй Слепцов кыра уола Николай Афанасьевич Слепцов кэпсиirinэн, 1813 сыл Кункугур аҕатын ууһугар кнэгник биллэр баай Иван Слепцовтан иккис уолунан төрөөбүт. Охоноохуй төрөөбүт Тумус Хайатыгар улаанпыта. Бастакы уол Иван Иванович Слепцов (Чанкылаах) урут суруллан турар. Дьэ, бу Охоноохуй 18 сааһын туолуор диэри төрөппүттэрин кытта олорор, ол кэннэ баай ыал кыһын кэргэн ылан туспа олох тэриммитэ. Аҕатыттан эрээт табатын ылан, бастакыттан бэйэтин туһун үчүгэйдик көрүнэринэн, оччолорго кыаммат олохтоох эбээннэр кини дьаһалыгар киирэн хаалтара. Баай дьадаҕыны баһылыыр кэмигэр, ханнык баҕарар албаһынан дьадаҕы дьоннору баай киһи бас билэр. Дьадагылар бэйэлэринэн хабалаҕа киирэн биэрбиттэрин билбэккэ хаалар үгэстэрэ бэрт былыргыттан баарын ким билбэт буолуоҕай, «баай

оџото бардам, тот оџото дохсун буолар» диэн бэргэн этин бэрт былыргыттан баара. Ол курдук баай дьаданыны баһылыыр кылааһа үөскээн турар кэмэ буолан, Охонооһуй Кинээс бастакыттан ол суолу тутуспута.

Тумус Хайаттан сабаланаар Илин Таас бары табаны иитэр, кыстатар, сайылатар үрэхтэр барыла Охонооһуй Кинээс бас билиитигэр киирбиттэрэ. Онон үрэхтэргэ тарбанан олорор дьаданы эбээннэр барыла эмиэ Охонооһуй Кинээс бас билиитэ буолбуттара. Охонооһуй Кинээс аҕата Иван Слепцов өлбүтүн кэнниттэн аҕатын бас билэр табата эмиэ Охонооһуйга киирбитэ. Кинини кытта төрөөбүт икки кыыс кэргэн тахсан, эрээт табаларын ылан арахсыбыт кэмнэрэ буолан, ким да эрээт былдьаһар киһи суоҕа.

Охонооһуй Кинээс табатын үөрэ халынаан, үлэһитэ элбээн, барыта биэс уонча киһини бас билэр эбээн биллэр баайа буолбута.

Кыһалҕалаах олохтоох ыаллартан уол оҕолорун 8-10 саастарыттан ылан, бэйэтин кытта сылдыар хамначчыттарыгар сыһыаран улаатыннарар, хамначчыт оносторо. Охонооһуй Кинээскэ чугаһынан олорор аҕыйах табалаах Василий Никулин икки уол оҕолорун, иккиэн Мэхэлэчээн диэн ааттаахтар, биридэрэ 10, биридэрэ 8 саастаах уолаттары иитэн үлэһит оностуом диэн хамначчыттарыгар ииттэрэн, улаатыннарар баран, үлэһит оностубута. Оччолорго оҕолор Улахан Мэхээлэчээн, Аччыгый Мэхээлэчээн диэн арааран ааттаналлара. Бу Мэхээлэчээннэри Улахан Мэхээлэчээни 50 сааһыттан, Кыра Мэхээлэчээни 60 сааһыттан сабалаан олохтон барыахтарыгар диэри билсэн, кэпсээннэрин истибитим.

Петр Никулин диэн дьаданы эбээн 40 сааһыгар эмискэ ыалдыан өлбүтүн кэнниттэн. 10 саастаах соџотох уола Иван Никулин (Суркаан) ийэтинээн олорор кыахтара суох буолбутун Охонооһуй Кинээс ылан, хамначчыттарыгар ииттэрэн үлэһит оностубута. Уол ийэтэ аймахтарыгар нитиллэ Сулуткаан үрэххэ барбыта. Ол курдук Охонооһуй Кинээс тулаайах хаалбыт хас да

уол оџону ылан хамначчыттарыгар ииттэрэн үлэһит-хамначчыт оносторо.

Охонооһуй Кинээс Тумус Хайаттан Индигиргэ киирэр бары хайа үрэхтэрин барытын бас билэн, кыстык, сайылык онгостубут кэмигэр, табатын ахсаана 8000 буолбутун үлэһиттэр холууллара. Ол таба үөрэ 8 суол араас салаа хайа үрэхтэринэн тарџанаи үөскээбиттэрин, киннэхэ үлэһит буолан кырдыбыт эбээн оџонньотторо кэпсииллэрин, Тумус Хайа ытык кырдыџастара кэпсиир буолаллара. Табаџа үлэиир дьон тойонноро көгүллүү илигинэ бийр да табаны идэхэ быһыытынан сииллэрэ сатам-мат буолара, ол иһин кырдыан өлөллөрө чугаһаабыт табалартан идэхэ онгостоллоро үһү.

Охонооһуй бэйэтиттэн араарбат, илиитин иһигэр тутар дьонноро таба үөрүн хонтуруоллуур, дыһайар быраабынан туһаналлара. Ол дьон ыйан биэрбит табалара идэхэ буолара.

Оннук олохтон, сорох бэйэлэрин кыанар дьон, Охонооһуй Кинээстэн арахсан, атын аџа уустарыгар барыылара баар буолара.

Ол Охонооһуй олоџор улахан мэхэйи онорбото, атын сиртэн кыһаллан кэлбиттэр Охонооһуй Кинээс бас билиитигэр киирэн биэрэллэрэ. Тумус Хайаџа олохтоох аџа уустарыгар баай эбээннэр баар буолаллара. Олорго дыаданы олохтоох дьоннорго көмөлөһөр, сүбэлиир үтүө санаалаах баайдар эмнэ баар буолаллара, олор дьону бэйэлэригэр тардаллара.

Мин Улахан Мэхээлэчээни оскуолаџа үөрэнэ сылдьан элбэхтик көрөрүм. Кини кыра кыыһа Татыйаана биһигини кытта үөрэнэр буолан. оџотун корсөөрү сылдьар буолара. Онно биһиги, оџолор саастаах дьону кытта кэпсэтэр кыахпыт суоџа.

Мин 4-с кылааһы бүтэрэн баран 1937 сыл «Кыһамнылаах» диэн боростуой табаарыстыбаџа суоччутунап үлэбин саџалаабытым. Ол кэмгэ Кыра Мэхээлэчээн Муома сириттэн Догдо нэһилиэгиттэн 6 оџотун кытта көһөн кэлэн, табаарыстыбаџа чилиэнинэн киирбитэ, киини ойууннаабыккын, хаартынан дыарыктаммыккын диэн куолаһын быһан үүрбүттэр этэ. Онтон ылата Хаартыһыт Мэхээлэчээн диэн аат

ингэриллэн олоѳун түмүктүөбэр диэри аат буолбута. Хаартыһыт Мэхээлэчээн ол кэлинтигэр 50 саастаах, үлэ үөһүгэр сылдьар, доруобай, үтүө майгылаах, элбэх кэпсээннээх киһи этэ. Мин киинни кытта олоѳун түмүктүөр диэри доѳордоспутум, элбэби истибитим, онтон өйбөр тутан хаалбытым аѳыйах да буоллар, сорох өттүн өйдүүрүм - ол манньык этэ.

Тумус Хайа төрүт олохтооѳо Василий Никулин диэн дьаданы эбээн олорубут. Киини 2 уол, 2 кыыс оѳолоох, нэһинилэ бэйэтин көрүнэн олоорор ыал эбит. Икки уол оѳотун Охонооһуй Киинээс интэн, улаатыннараран үлэһит онгостуом диэн көрдөөн ылбыт. Улахан Мэхээлэчээн 10 саастааѳар, кыра Мэхээлэчээн 8 саастааѳар арааран ылан, хамначчытыгар Евдокия Слепцоваѳа интгэрбитэ. Ол оччотооѳу олох кыһалѳата, оннук дьылѳаны анаабыт оѳолоро этилэр.

Улахан Мэхээлэчээн 17 саастааѳар Абый биллэр баайа Филипп Никулин Охонооһуй Киинээстэн 10 буур, 10 тыһы табаны атыылаһан үөрэтэн ыларыгар, Улахан Мэхээлэчээни, үлэһит онгостоору көрдөөн ылан, 20 сааһын туолуор диэри үлэлэтэн, үчүгэй үлэһит, таба сүөһүнү интэргэ толору дьөѳурдаах, үтүө үлэһит буолар кыахтаах киһи буолсу диэн хамнаһыгар буору үктүүрэ 10 табаны биэрэн, Суумаһыт буолар кыахтаах хорсун киһи буолсу диэн дойдутугар атаарбыта. Онтон ыла Суумаһыт Мэхээлэчээн диэн аатынан Охонооһуй Киинээскэ сыстыбакка, дьинэ кэргэн тэринэн туспа ыал буолбута. Киини дьон-сэргэ биһиринир, ытыктыыр, үтүө ыала буолан, орто ыал ахсааныгар киирэн, 3 уол, 2 кыыс оѳону төрөтөн, улаатыннараран, атахтарыгар туруоран, олохторун буллараан, үтүө дьон онгортоон, оѳону, ыччаты тарѳатан олоѳун түмүктээбитэ. Суумаһыт Мэхээлэчээн диэн аата сүппэккэ ааттана сылдьар, өссө да ааттана туруоѳа.

Хаартыһыт Мэхээлэчээни кытта бастаан көрсүөхпүтүттэн, олоѳун түмүктүөр диэри доѳордоспутум, элбэхтик кэпсэтэрбит. Тумус Хайа диэн сирин бастаан кииниттэн истэн, салгыы ытык кырдыаѳастары кытта кэпсэтэн, истиһэн, ханнык сирин-дойдутун, хайдах төрүттэммитин, хотугу эбээн норуога

үөскээбитин, тэнийбитин тарҕаабытын, эбээн – саха, саха – эбээн буолбутун истэммин өйдөөбүтүм, билэ-көрө сатаабытым.

Хаартыһыт Мэхээлэчээн, үөһэ суруллубутун курдук, 8 саастааҕар Охоноһуй Кинээскэ интиллэ бэриллибитин хамначчыт Евдокия Слепцова бүөбэйдээн ииппитин, кинини аһынарын, туох баарынан аһатан-тагыннаран улаатыннарбытын ытыктабыллаахтык ахтара. Охоноһуй Кинээс Мэхээлэчээн 15 сааһын туолбутун кэнниттэн бэйэтэ эрэллээх дьоннорун кытта бииргэ сырытыннаран, туораппатын, 18 сааһыгар тойоно сүрүн тирэх киһи оҕостубутун, эрэнэрин кэпсиирэ.

Хаартыһыт Мэхээлэчээн 18 саастааҕар нэдиэлэ устата уһун ардах буолан, хайаҕа туман түһэн, Охоноһуй Кинээс бэйэтин кытта сырытыннарар үөр табата ыһыллан сүппүтүгэр, үлэһиттэрин көрдөтө ыталаан, табатын үөрүн мустарбыта. Өссө даҕаны аҕыйах таба суоҕа биллибитигэр 18 саастаах Иван Никулины (Суркааны)көрдөтө ыппыттар, биһир да табаны булбакка күннээх-түүн буолан баран кэлбит. «Сүрэҕэйдээн, утуяа сытан баран кэлбиккин» диэн быанан таһыйбыт, сыгын-һахтаан баран бырдахха баайбыт. Арай, таба үөрүн мунһан кэлбит табаһыттар кэллэхтэринэ доҕордо (Суркаан) бырдахха баайыллан сордоно сыта эбит. Маныаха Хаартыһыт Мэхээлэчээн уордайан, быатыттан босхолоон, таһаһын тагыннаран туруорбут. Онуоха тойоно уордайбытыгар Хаартыһыт Мэхээлэчээн тойонун кытта этиспитигэр, тойон быанан кырбаары кэлбитигэр онно баар дьон бары утары тураннар, Мэхээлэчээни быһаан ылбыттар.

Онтон устунан Мэхээлэчээн тойонун кытта 3 хонукка этиһэн, 10 сыл үлэлээбит хамнаһыгар улаханнарын-кыралаһын 10 табаны көрдөөбүтүгэр тойон биэримээри гыммытыгар, онно баар эрэллээх дьоно өрө тураннар, улахан айдаанынан Мэхээлэчээн бэйэтэ көлөҕө туһанар 6 буур, 4 тыһы табаларын, быаҕа тиһэн ылан, ол күнтэн тойонуттан араһытын Мэхээлэчээн кэпсиирэ.

Мэхээлэчээн табаларын арааран атын сиргэ баран хаалбыт, ол кэмгэ сайылыкка көһүү саҕаламмыт. Сакындьа Чыыстайы-

гар кэлэн икки хоммуттарын кэннэ эмискэ сотуун ыарыы туран, нэдиэлэ иһигэр 3000 таба өлөн, көс дьон табата суох олорон хаалбыттар. Бу дьон ханна да барар сирдэрэ суох буолан, сир – халлаан икки ардыгар биир ый олорон баран, дьон чулуулар талыллан, сорохторо Сулукаанга, сорохторо Таалындаба, Хайыртаахха баар дьоннорун буланнар, онно сайылаан олороллор, табалаахтар көмөлөрүнэн олохторун булбуттар. Бу албас кэпсээн буолбатах, Саха сиригэр историятыгар суруллубут, оһуобай сэрэхтээх зонанан биллэриллибит сир - бу Сыкында үрбэ.

Бу кэмнэ Охоноһуй Кинээс 60 саастааба үһү, онтон устунан доруобуйата мөлтөөн, кырдыан 80 сааһыгар олохтон барбыта. Охоноһуй Кинээс табата 5000-н ордубатаба диэн кэпсииллэрэ. Ол сотуун өлүүнү, оччотообу итэбэлинэн 3 ойууну кыырданан, ыарыыны үтэйбиттэрэ үһү диэн кэпсээн баара.

Кыра Мэхээлэчээн Охоноһуй Кинээстэн арахан баран иккиһин эргийбэккэ, Муома сиригэр Арбаа Тааска тийэн, биир табалаах ыалга сыстан 5 сылга олорбута. Бу ыал кыра кыһын кэргэн ылан, аһыйах да буоллар табаланан баран, Муома сирин Догдо диэн, эбээннэр түөлбэлээн олохтор сирдэригэр тийэн олохсуйбута. Оччолорго Саха сирин киин сирдэриттэн сылдьар атыһыттар Дьяаны сиринэн кэлэн Абый, Муома сиригэр сиригэр кэлэр суоллара Догдо сиринэн аһара, ол иһин Догдо нэһилиэгин түөлбэлээн олохтор эбээннэрэ, сырыы- айан суола буолан, холкутук олорбуттара. Таба сүөһүлэрин элбэхтик нитэллэрэ, ол аһыы ас, таннар танас, көлүнэр көлө, миинэр минэ буолан, кыһалбата суох олохтоох нэһилиэк буолбута.

Мэхээлэчээн Догдо сирин биир үтүө ыала буолан, ыалдыт сылдьар, хоноһо хонор ыала буолан, ардыгар хаартыһыттар мустан оонньуур ыаллара буолбута, ол иһин Догдо олохтоохторо Хаартыһыт Мэхээлэчээн диэн ааты биэрбиттэрэ. Мэхээлэчээн 1930 сылга диэри Догдо нэһилиэгэр үчүгэйдик олорбута. 1931 сылга куолаһын быспыттар, табатын анарын тутан ылбыттар. 1936 сылга кэргэнэ эмискэ ыалдыан олохтон барбыта, б оһотун кытта тулаайах хаалбыта.

1937 сылга сир уларыяр санаа булунан, убайа Мэхээлэчээн олорор сиригэр 6 оѳотун кытта көһөн кэлбитэ. Кини оѳолоруттан тарѳаабыт ыччаттара - Майыар нэһилиэгин төрүт олохтоохторо. Маны мин Хаартыһыт Мэхээлэчээн бэйэтин кэпсээниттэн өйдөөн хаалбыппын суруйдум.

Охоноохуй Кинээс өлбүтүн кэнниттэн, баар табата кини үлэһиттэригэр, Прокопий Корякин (Муннар), Иван Слепцов (Хонкучах) уонна кыра уола Николай Слепцов илиитигэр хаалан, үллэһилибитэ. Тумус Хайаѳа олохтоох эбээннэр Николай Слепцов көмөтүнэн үгүстэрэ табаламмыттара. Ол иһин Николай Слепцову, оччотооѳу Тумус Хайа олохтоохторо ытыктыыллар, үтүө санаалаах, дьон кыһалѳатын кыһалѳа оггостор киһинэн ааттыыллара.

Охоноохуй Кинээс улахан уола дьие-кэргэн тэринэн, оѳо төрөтөн, аѳата тыыннааѳар арахсан, эрээт табатын ылан, Слепцов Иван Афанасьевич Улахан Чыыстайга барбыта, онтон Магадан убалаһыгар барбыт сураѳа иһилибитэ.

Охоноохуй Кинээс кыргыттара кэргэн тахсан Улахан Чыыстай диэки барбыттара иһиллэрэ. Охоноохуй Кинээс өлбүтүн кэннэ онно-манна тарѳаммыт табалары үөскэтэ-тэнитэ турбуттара.

Советскай былаас үөскээбит бастагы сылларыгар Тумус Хайаѳа олохтоох эбээннэр сана уолан, кытыы тахсыбыт, Хабдылаах диэн күөлгэ сана селону үөскэтэн, дьону түмэн, олохтоон, Эһэлээх нэһилиэгэ диэн нэһилиэги үөскэппиттэрэ. Боро-стуй табарыстыбаттан саѳалаан, Ворошилов аатынан холкуос үөскээн, Муома оройуонугар биир биллэр кыахтаах нэһилиэк үөскээбитэ. Бары хаһаайыстыбаннай, культурнай тэрилтэлэр, начальнай оскуола арыллан, баайдык олорбут нэһилиэк этэ.

Мин бу Эһэлээх нэһилиэгин киин уһаайбатыгар, Ворошилов аатынан холкуос үөскээн олордоѳуна, 1950 сыл ахсынньы ыйга 4 киһи буолан, Абый оройуонун холкуостарыгар таба атыылаһа тнийэммит 10-ча хоммуппут, араас ситэ быһаарыллыбатах боппуруостар үөскээннэр, тардыллан уһаабыппыт. Ол кэмгэ киин

уһаайбажа Хабдылаах күөлүгэр олохтоох кырдыаҕастары кытта кэпсэтэн, Тумус Хайа уруккутун, киһиттэн-киһинэхэ бэриллэн кэлбит кэпсээннэрин элбэҕи истибитим, ол миэхэ олоҕум устатыгар өйдөөн хаалбыт аргыһым буолбута.

Ол командировкабар дуоҕабар түһэрсэн, ахсынны бытарҕан тымнытыгар 500 табаны арааран, биһир ый хонугар үүрэн аҕалан, Абый, Табалаах холкуостарыгар тарҕатан, таба ахсаанын элбэппипит. Ол кытаанах үлэҕэ, сырыыга билэр кырдыаҕастарым кыһаллан көмөлөспүттэрэ мин өйбүттэн ааспатыт, ордук Охоһоһуй Кинээс кыра уола, 75 саастаах Слепцов Николай Афанасьевич элбэх сүбэни, көмөнү онорбутун олоҕум устатыгар умнубаппын.

Ол ыар сырыыга миигин кытта биһиргэ сылдыбыт 3 доҕотторум олохтон барбыттара өр буолла эрээн, мин өйбүттэн сүппэттэр, сүтүөхтэрэ да суоҕа динэн эрэллээхпин.

Эбээн норуота хоту сири булан тарҕаабыттара урукку үһүйээннэргэ эрэ кэпсээнэр буолбатах. А.П. Окладников 1969 сылга анаан кэлэн үөрэтэн таһаарбыт кинигэтигэр 1639 сылга Иван Постник (Иванов) Зашиверскай сирин бастаан арийбыт кэмигэр, Кэлээдын динэн Индигирка өрүс салаа үрэхтэр эбээннэр түөлбэлээн олороллорун көрсүбүтэ уонна ол кэм быдан иннигэр Индигирка өрүскэ киһирэр кыра Кэбэргэнэ үрэх төрдүгэр элбэх ахсааннаах эбээн норуота мустан олорбут кэмигэр, ханнык омуга биллибэт Өрөк –Чөрөк атамаан сэриитигэр имири эстибиттэрэ бэрт былыргыттан, дьон өйүттэн сүппэккэ кэпсээнэрэ этиллэр.

1720 сыллаахха Зашиверскай сирингэр бастаан кэлбит саха, Намы Слепцов саҕа булан олохсуйбут Иччилээх күөлүгэр 1722 сыл таба көлөлөөх эбээн омуктар бастаан көрсөн, Индигирка өрүскэ саҕа сири булан олох тэринэн ээр кэмнэригэр доҕордоһуулар туоһулуур. Тумус Хайаттан саҕаланан Индигирка өрүскэ киһирэр салаа үрэхтэргэ сылдьан көрдөххө, араҕастаммыт киһи унуохтара элбэхтик көстөллөрө. Бу чахчылар эбээн норуота Тумус Хайага өртөн олорон тарҕаабыттарын

толору туоһуларга буолан, үһүйээннэр кэпсэниллэрин чуолкайдьылар.

Бүөтүр Жирков (Бөрөнтөөк) уола Иван (Симикээн) бастакынан саха кыыһын кэргэн ылан олохсуйбутун кэнниттэн, Никифор Корякин (Дыбдык) улахан уолун Илья Корякины (Эикэни) саха кыыһын кытта холбоон ыал оҥорбута. Бу ыалтан 3 уол, 2 кыыс оҕо төрөөн Абый сирин төрүт олохтоохторо буолбуттара. Уолаттартан улаханнара Николай, орто уол Петр, кыра уол Семен улаатаннар, тантал ааттарынан киэҥник кэпсээнэллэрэ. Кинилэр «Добдук», «Интэн», «Баалый» дигэн ааттарынан Абый сиригэр тарҕанан олохтохтара, оҕо төрөтөн, ыччаттары тарҕатан бу күнгө диэри Абый сиригэр Корякин араспаанньанан тарҕаан олороллор. Кыргызтар атын сиргэ барбыттара иһиллибэт. Ол курдук Абый сиригэр бастакы эбээн уолаттара Тумус Хайаттан тарҕаабыттара чуолкайдык кэпсээнэр. Маны таһынан Шкулев, Никулин араспаанньалаах эбээн уолаттара дьинэ кэргэн тэринэн, оҕо төрөтөн, ыччаты тэнитэн Абый улуһун олохтоохторун ахсааннарыгар элбэхтик тарҕаабыттара чуолкайданар.

Оччолорго элбик илик сахаларга эбээн норуота холбоһуута, бу олохтоох норуоту элбэттигэ, олох сайдыытын түргэттигэ биллэр түмүктэрдээгин, олох историята чуолкайдык кэпсир. Тумус Хайаттан кэлэн олохсуйбут эбээннэр таба сүөһүлэрин сиппитинэн кэлэн, ыал буолаллара уонна таба сүөһүнү күүлээх сиргэ олохсутар, үөскэтэр бастакы ыал буолбут Жирков Иван (Симикээн) төрүттээбит сана уопута Абый сиригэр киэнник тарҕанан, эбээн эрэ буолбакка, саха ыаллара таба сүөһүнү күүл сиргэ интэр буолууларга, саха ыалын олохун сайдыытыгар улахан кыабы үөскэтигэ мэлдьэһиллибэт. Саха ыала ынах, сылгы, таба сүөһүлээх буоллабына, олохун оҥосторугар, сайдарыгар, байарыгар толору кыах үөскүүрү үчүгэйдик өйдөнөр.

Өрөбөлүүссүйэ иннинэ Абый сиригэр таба сүөһү дьон олохун тупсарыга тутуу салаа этэ: ыарахан ыраах сырыылары толорууга таба сүөһү солбуллубат көлө буоларын ким барыта үчүгэйдик өйдүүр этэ. Абый сиригэр советскай былаас

үөскүөн иннинэ, биирдинлээн ыалларга сахалартан улуус кулубата Слепцов Дмитрий Кирсанович (Хара Минтэрэй), баай ыаллартан - Ефимов Ньюкулааска, Никулин Филипп Иванович, Слепцов Василий Нефодеевич (Котоко) элбэх табалаахтара. 1930 сылга улуус биирдинлээн ыаллара 2708 табалаахтарын архив докумуоннара туоһулулар.

Мин бу кыра сурукпун олоххо суоҕу ойбүттэн онгортон суруйар буолбатахпын. Олоххо баар чэхчыларга уонна таба сүөһү үөскээһинигэр төрүттэрэ хаалларбыт кэпсээннэрин, оҕо саастарыттан оҕонньор буолан олорор кэмнэригэр диэри умнубакка илдэ сылдьар ытык кырдыаҕастары кытта элбэхтик кэпсэтэн, Тумус Хайаттан хайдах таба сүөһү үөскээн, Муома, Абый улуустарыгар тарҕаабытын, Тумус Хайаттан тымыр буолан Индигирка өрүскэ кириэр элбэх салаа үрэхтэри харахпынан көрөн, атаһынан хааман көрбүппүн-истибиппин төһө өйбөр хаалбытын суруйабын.

1948 сылга Абый оройуонун сэбиэтин исполкомун тыа хаһаайыстыбатын салайар, оччолорго ааттанарынан, сир салаатын дьаһалынан оройуон 5 холкуостарын табаларын түмэн, Илин Тааска бэс ыйын сагатыгар үүрэн барбыппыт. Илин Таас салаа үрэхтэрин сайылыктарыгар холкуостар табаларын тарҕатан сайылыкка киллэрэн олохтоон баран. Эһэлээх нэһилиэгин Ворошилов аатынан холкуос икки таба интэр ыстаадаларыгар уопут атастаһа, билсир, таба интэр технологияларын көрөөрү бэс ыйын 25-27 күннэригэр Сакиндьа, Чолой үрэхтэргэ тийбитим. Миигин кытта оччолорго Уолбут нэһилиэгин, Түмсүү колхозун табаҕа үлэлиир дьоннорун Жирков Николай Прокопьевичы, Винокуров Семен Николаевичы кытары сылдыбыппыт.

Биһиги бастаан Сакиндьа үрэх Чыыстайыгар Эһэлээх нэһилиэгин Ворошилов аатынан холкуос ыстаадатыгар тийбитим. Манна баара мин бэркэ билэр доҕорум, эбээн норуотун бастакы суруйааччыта, Николай Саввич Тарабукин, ону таһынан 70 – 80 саастаахтар - Слепцов Николай Афанасьевич, Корякин Степан Прокопьевич, Никулин Николай Иванович.

Кырдыаҕастар дьинэн көһө сылдьан, оҕолорун, сиэннэрин таба сүөһүнү харайыы мьндыр идэтигэр үөрэтэ, сүбэлни, улэ-лэрин тэрийэ сылдьаллар эбит. Онно биһиги икки хонон, ытык кырдыаҕастары кытта эбээн норуотун урукку олоҕун историятын, таба сүөһүнү иитии, харайыы урукку үгэстэрин сийилин дуоһуйа кэпсэппиппит. Манна биһиги кырдыаҕастары кытта кэпсэтэрбитигэр, сүрүннээн өйдөнөр билбэт тылларбытын быһааран биэрээччи Н.С.Тарабукин буолбута. Онно биһиги Тумус Хайа былыргы олоҕун, олохтоохторун т уһунан кэпсээннэри элбэҕи истибиппит.

Н.С. Тарабукин 45 сааһыгар сылдьара эрэри, бэрт эдэр, сэргэх көрүгнээбэ. Кини Тумус Хайа үөскээбит историятын суруйа сылдьарын кэпсээбитэ. Онтон биһиги Чолой ыстаадатыгар тийбиппит. Манна эмиэ кырдыаҕастар бааллара. Бу ыстааданы Горомов Илья Антонович салайан сылдьара. Кини эмиэ 60 сааһыттан табыстар да, бэрт сэргэх, үтөө майгылаах, элбэх кэпсээннээх, киһинэхэ үтөө сыһыаннаах киһи этэ. Кини кэпсээниттэн истибитим Тумус Хайа сирин булан, дьону олохтообут салайааччы Иниги Быйын диэн улуу киһи туһунан. Кункугур аҕатын ууһа үөскээбитин, Тумус Хайаттан саҕалаан, санаттан сана сирдэр көстөннөр, эбээн норуота элбээбитин, киэн сиринэн тарҕаммыттарын. Бу сылдьан элбэҕи истибиппин барытын өйбөр түмэн суруйбутум буоллар улахан роман буолуо этэ эрэри, үөрэх-билиин суоҕа, өй-санаа татыма оннук кыаҕы биэрбэтэбэ.

Бу кырдыан, орон иччитэ буолан сытан,сүрээҕим баҕатынан суруйан, мин кэннибэр хаалар сайдыылаах дьон туһаналлара буоллар диэн, баҕа санаабынан суруйа сатаатым. Бу суруйа сатыырым кылгаһын, кыараҕаһын биллэрбин да, санам баҕатынан бэлиэтээһини оҕорорго соруммутум. Минигин Майыар нэһилиэгэр 1940 сылга Советка секретарынан анаан үлэлэппиттэрэ, онон манна үлэм саҕаламмыта. Минигиттэн элбэҕи ирдиллэрэ, оччолорго үөрэхтээх киһи диэн олох аҕыйах буолара, 1937 сыллаахха начальнай оскуола 4-с кылааһын

бүтэрбиттэр саамай улахан үөрэхтээхтэринэн аабыллар этибит, ол иһин мин үлэбэр ирдэбил күүстээх этэ. Нэһилиэккэ баар киһи олоҕо-дьарыга, омуга барыта чуолкайдук учуоттанарын ирдиһлэрэ.

1930 сылга нэһилиэккэ бастакы нэһилиэнньэ учута ытыллан, ким ханнык социальнай балаһыанньалааҕа, омуга, сүөһүтэ, туттар тэрээһинэ барыта учуоттаммыта. Онно нэһилиэк территориятыгар баар нэһилиэнньэ омуга сыл ахсын учуоттанара, тордох дыһэлээх эрэ эбээннэр эбээнинэн суруллар этилэр. Кэлин биллэххэ, эбээн ийэлээх, аҕалаах чыыстай хааннаах Тумус Хайаттан тарҕаабыт эбээннэр саханан суруллан, саха буолбуттара элбэҕэ биллибит.

Мин үлэлиир кэммэр Майыар нэһилиэгин нэһилиэнньэтин агара эбээн омука буолара биллибитэ. Билигин эн төрдүг эбээн эбит диэтэххэ, өһүргэнэр дьоннор элбэхтэр.

1949 сылга 5 холкуос таба сүөһүтүн кытта эмиэ Илин Тааска ыһпыттара. Бэйэм холкуостарым таба сүөһүлэрин сайылыыр сирдэрин буллара баран, эмиэ Эһэлээх нэһилиэгин Ворошилов аатынан холкуос икки ыстаадаларыгар тийэн, урукку доҕотторбун көрсөн, биир сыллааҕы сонуннарбытын сиһилии кэпсэһиппит. Онно доҕорум Н.С. Тарабукин 5 сылга сүгэ сылдьан Тумус Хайа историятын суруйбутун сүтэрэн, хомойон олороро «Аны иккиһин Майыартан хомуйан суруйар кыах суох, Эһэлээх нэһилиэгиттэн үөрэхтээх киһи билигин суох, аны суруллубат, элбэх сылга хомуйбут көмө матырыяалларым барыта сүттэ, саха киһи булан туһаныа суоҕа, эбээн тылынан суруйбутум черновик эрэ этэ, ырааһыгар таһаарбакка хаалбытым», - диэбитэ. Ол манньык буолбут: ыаллыы олорор «Туругурдуу» холкуос ыстаадатыгар тийэн икки хонон баран, бэйэтин ыстаадатыгар төннөн иһэн, Саркычаан динэн үрдүк хайаҕа чубукулар сылдыалларын көрөн, уучахтарынан хайа алын намталыгар баайан баран, хайаҕа бэрт уһундук сыралаһан тахсан, биир чубукуну өлөрөн, аллара соһон киллэрэн, астаан баран, бараары туран көрүммүтэ бартыбыала

суоџун көрөн тохтоон, бу сиргэ нкки хонукка отууга хоно сы-
тан көрдөөн булбатах.

1950 сылга бэйэм оройуонум командировкатынан Эһэлээх нэһилиэгин киинигэр Ворошилов аатынан холкуоска тийэн уонча хоммутум. Ол кэмгэ Н. С. Тарабукин тыаҕа булка сыл-
дьар буолан биир эрэ хонукка көрсүбүтүм. Доруобуйата олус мөлтообүт этэ, үчүгэй кэпсэтин тахсыбатаҕа, өйүн-санаатын арыгы дьаатыгар бэрнэн буорайбытын көрбүтүм. Суруйар идэтин хаалларбытын эппитэ. 1964 сылга Эһэлээх нэһилиэгэр өр кэмгэ олорбут, үлэлээбит доџотторбун Норильской куоракка көрсөн ыйыталаһан көрбүтүм да, бокуонньук Н.С. Тарабукин олохтон барбытын кэннигэ, Тумус Хайа историятын ким да суруйбатаҕын истибитим.

Эбээн норуотун бастакы суруйааччыта Н.С. Тарабукин төрөөбүт сиригэр үлэлээбит үлэтин салгыыр бииргэ төрөөбүтэ, оџото суоҕа хомолтолоох. Сир үрдүгэр тыыннаах олорбута буоллар, 2005 сылга 95 сааһын туолуохтаах этэ.

*2005 сыл, алтынньы ый,
Майыар нэһилиэгэ, Кэбэргэнэ с.
Слепцов Дмитрий Гаврильевич.*

ГИМНАЗИЯ ҮӨРЭНЭЭЧЧИЛЭРЭ ТӨРӨӨБҮТ ДОЙДУЛАРЫН ИСТОРИЯТЫН ҮӨРЭТЭЛЛЭР

1997 сылтан быстыбакка “Ефимовской аабыылар” диэн үөрэнээччилэр чинчийэр үлэлэрин кэмпириэнсийэтэ гимназия тэрийинтинэн ытыллар. Кэмпириэнсийэ Абыйтан төрүттээх, Абый сиригэр улааппыт, үөрэммит, кэллин аан дойдуга биллибит учуонай Ефимов Никодим Николаевич аатын сүгэр. 2007 сылтан “Абый инникигэ хардыыта” диэн ааттанан республика региональнай кининнэриттэн биһрдэстэрэ. Улуус оскуолата барыта манна кыттар. Саамай чулуу үлэлэр республика уонна Россия таһымыгар тахсаллар. Кэмпириэнсийэ элбэх секциялаах. Олортон биһрдэстэрэ, элбэх үлэ, проект суруллар секцията - история буолар. Историяны үөрэттин, чинчийини элбэх сыраны эрэйэр. Биһлэн турар саамай суруллар үлэлэр бэйэбит торобүт дойдубут историятын үөрэттигэ ананар. Ону суруйарга урукку суруллубут үлэлэри кыайаргынан толору үөрэтиэххэ наада. Ити саамай кыаллар өттө. Библиотекаларга сиин хас эмэ үлэни мэлдьи булуохха сөп. Саамай сыаналанара, үчүгэйэ – сэдэх докумуоннары булуу уонна суруллар теманы билэр, көрбүт-истибит киһини (информаторы) кытта кэпсэтин буолар.

Биһиги улууспут историятын, чаччыларын, дьонун олохторун-дьаһахтарын Дмитрий Гаврильевич Слепцов курдук үөрөппит, элбэх киһини кытта тыыһнаахтарына сирэй көрсөн кэпсэппит, кэпсэтинтин сурукка киллэрбит бэрт сэдэх, баҕар соботох, да киһи буолуо. Кинини Абый историятын кэрэһитэ, энциклопедията да диэххэ сөп. Кини суруйуулаара чаччыларга олохсуйар, үлүннэринтэ, оһуордааһына, киэргэтинтэ суох. Гимназия үөрэнээччилэрэ кини урут Степан Дадаскинов редакциятынан бэчээттэнэн тахсыбыт “Индигир эйгэтигэр” диэн очеркаларын кинигэтин туһанан элбэх үлэни суруйбуттара. Ол үлэлэр “Ефимовской аабыыларга” талыллан, республиканской академик В.П.Ларионов аатынан “Инникигэ хардыы” кэмпи-

риэнсийгэ кыттан үрдүктүк сыаналаммытгара үгүс. Новиков Николай «Бастакы сахалар удьуордара», «Сахалар Индигир тардытыгар кэллилэрэ», Винокуров Кюндюл “Элгэс былыргы суоллара, атыы-эргин тарҕаныыта”, “Хотугу улуустарга табаары тизини историята уонна инникитэ”, Дохунаев Семён “Абыйга бааһынайдары репрессиялааһын”, “Гражданскай сэрин событияларыгар олохтоох дьон сыһыаннара”, Винокурова Настя “Абый сириг топонимиката”, Слепцов Ян “Элгэс сиригэр сут иккэ түбэлтэтэ”, Дохунаев Павел “Элгэс - Абый сиригэр сүөһү тарҕаныыта. Боруон сута”, Тарабукина Мария “Таба сайдытын инникитин проектааһын», Черова Милена «Музейга баар сундуук», Никулин Максим “Д.Г.Слепцов – уһулуччулаах кыраайы үөрэтээччи», «Акача – күүстээх дьахтар», Черёмкина Саргылаана «Бүттээх Миитэрэй - инникини өгө көрөөччү», Дьяконова Марина “Владимир Индигирскэй төрдө – Ырыа Чоохон” онтон да атын элбэх үлэни суруйан дойдуларын историятын үөрэтиигэ дьонун хардыылары буллулар. Бу үлэлэр барыта Д.Г. Слепцов кэпсээннэринэн, кини дойдубут историятын аартыктарын арийбытынан суруллубуттара.

Слепцова А.Д., РФ үтүөлээх учуутала.

КИНИГЭ СОРОХ ГЕРОЙДАРЫН СЫДЬААННАРА

Жиркова М.Х

Слепцова А.Н.

Корякин В.П. - Индигирский

Никулин Н.Ф.

Садовников Н.К.

Слетцова Е.А. - Дыбыгына

Слетцов П.Е.

Слетцова Е.С.

Соломов Л.А.

Соломов С.С.

Хабаров К.И.

Шкулева Е.А.

Үһүс чааһа

СЫҢЫАРЫЫЛАР

Ырыя Чоохон
(хаһыс удьуордара биллибэт)

Бадьахый Уйбаан Никулин

Варвара

Кыыстайы
(кэргэнэ
Семен Корякин)

Варвара
Уол
Уол

Иннокентий,
ырыаһыт
(кэргэнэ Өлөөнө)

Ульяна
Владимир
(Индигирский)
Петр

Оспох Бүөтүр

Хаһыс эрэ удьуор сиэнэ
- Слетцов Митрофан (Оспуойус),
ырыаһыт

Кыра кыһа Ульяна
Митрофановна - фельшер,
ырыаһыт

Маарыйа Чөмөр
Кэргэнэ Никулин Федор -
Кургунуоп
5 уол, 2 кыыс оҕо.
Олортон Василий -
Баһылыкаан.
Маарыйа - ырыаһыттар

Ырыя Түмэээ (Никулин)
(Абыйга, Дьяаныга кизгник биллибит ырыаһыт)

5 оҕолоох

Мария Никулина -
Какчаан

Прокотий Никулин -
Сээки

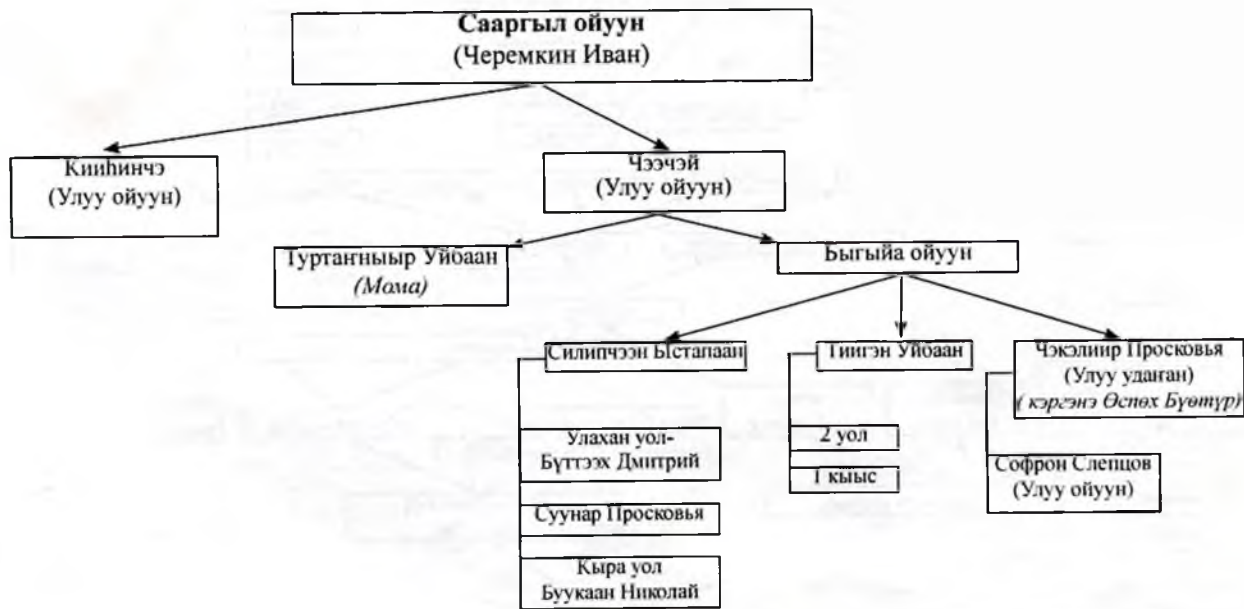
Анна - Молдой,
ырыаһыт

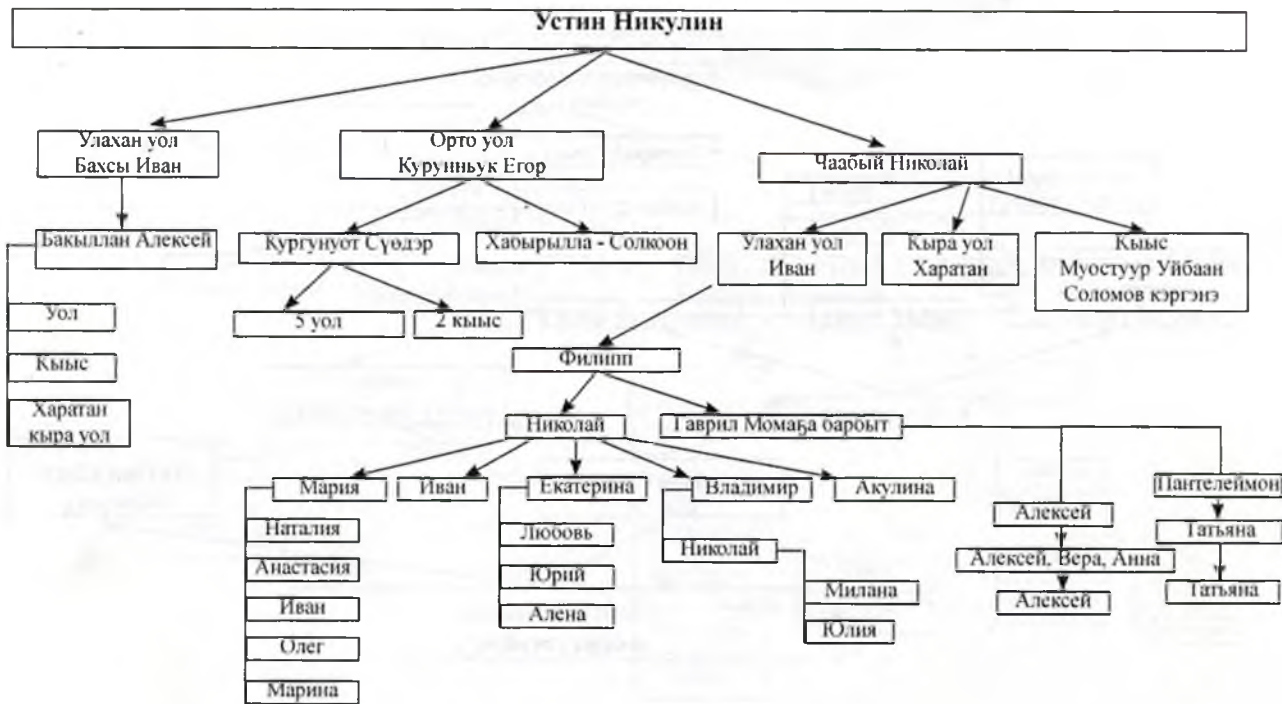
Анна - Симээт
(кэргэнэ
Егор Слецов - Чыычаах)

Пантелеймон - Тоһуу

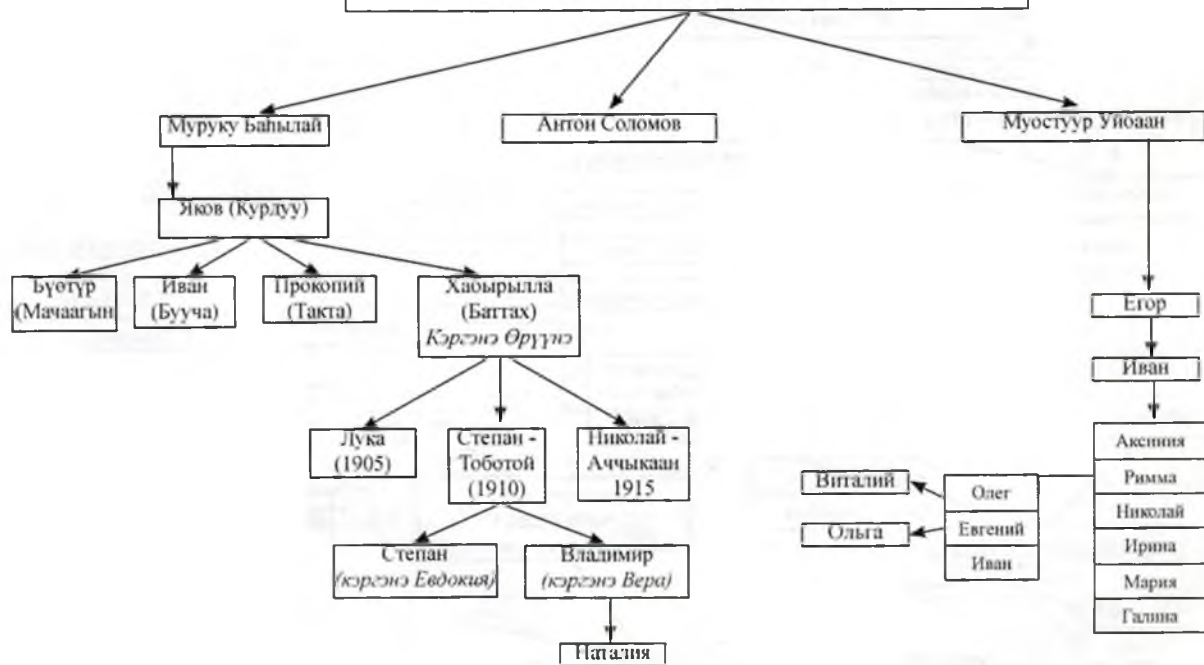
Кыра уол
Егор - Ходлой ырыаһыт

Мария

Сабачча Байбал (Соловьев Павел)

Боронтоох - Петр Жирков (эвен)

Симикээн Иван

(кэргэнэ Устин Николлин кыыһа)

Баһылай

(4 уол, 2 кыыс)

Кыра уол

Касийаан

Ааныка

Бүөтүр (Бүөтүкэ)

Дмитрий (Күөтү)

Николай (Муойка)

Байбал (Бадыкаан)

Орто уол Баһылай - Унукча

1 уол, 3 кыыс

Улахан Чыыстайга

Семен - Туорахаан

(кэргэнэ

Пелагея Дьячкова)

Христина - Эиэчийээн

Иван - Бороной

Куонаан - Куолдьаар

Матрена - Мачаана

Бүөтүр -

Петруньна

Миханл -

Дьүөлэкэ

Дьааныга

Улахан кыыс кэргэнэ

Иван Слепцов -

Чыгкылаах

2 уол

Иван

Мома

Магадан

2 кыыс

Өлөөно -

Быкаанай

(кэргэнэ Степан Слепцов -

Сымэхсин ойдун)

Кыра кыыс

Матрена - Күтүну

Прасковья

Улахан уол Николай

(үөрэнэ сылдьан

Дьокуускайга олбүт

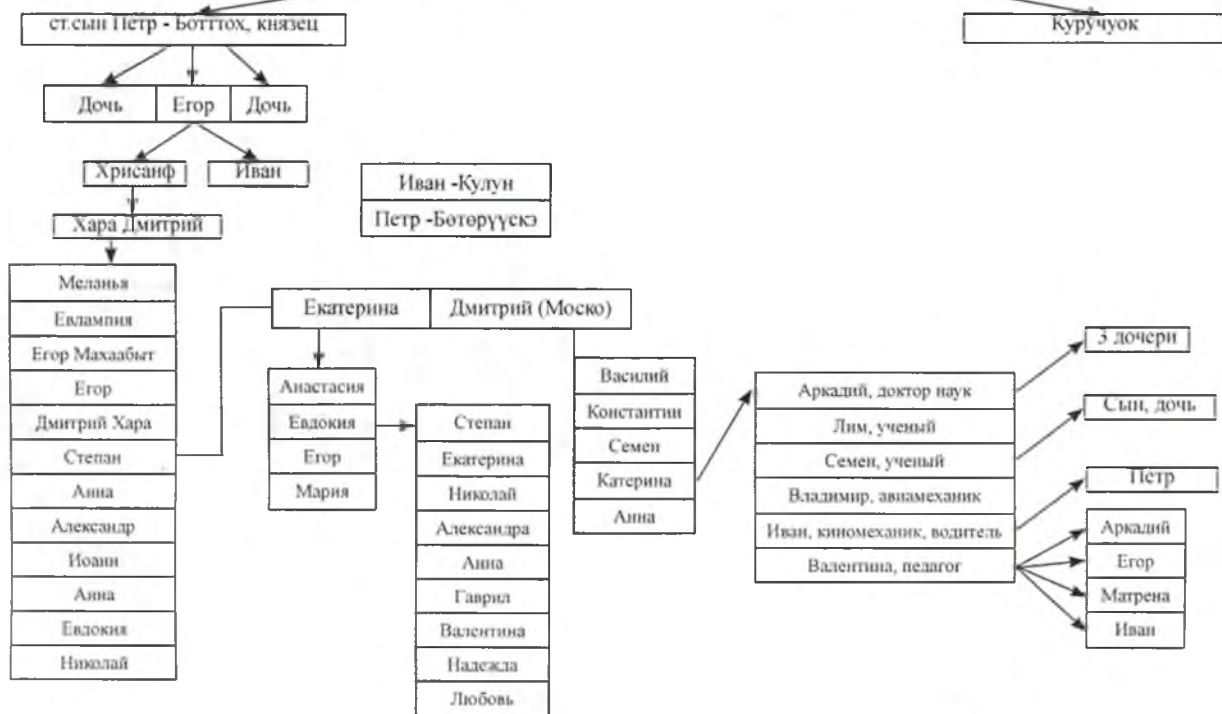
Иккис уол Николай

- Куттумахаан, Абыйчанин.

сүрүһааччы (кэргэнэ Тамара)

Галина

Наум Слепцов - Намы

Литературно-художественное издание
Слепцов Дмитрий Гаврильевич

**ЭЛТЭС (АБЫЙ) ОЛОҔО
УОННА ДЬОНО (XVII-XX)**

на якутском языке

Ответ. редактор Колодезникова Л.Д.
Подготовили к печати
Г.П. Атласов, А.Д.Слепцова

Родословная составлена по материалам
Д.Г.Слепцова и М.И.Старосткиной

Компьютерная веретка А.С.Заровняевой
Обложка Г.Е.Дьячковского

Подписано в печать 6.07.2015. Формат 60*84 1/16
Печать офсетная. Усл. печ. л. 16.75
Тираж 10 экз. Заказ №8

ЛУ РС(Я) «РГ «Хотугу кыым» Абыйского улуса
678890, РС(Я) Абыйский улус п. Белая Гора,
пер. Дизельный, 12/2, тел.: 8(411)59-21-323

